

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

MINISTRY OF SCIENCE AND EDUCATION OF UKRAINE
MINISTRY OF CULTURE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL UNIVERSITY OF CULTURE AND ARTS

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Збірник наукових праць

INTERNATIONAL RELATIONS: THEORY AND PRACTICAL ASPECTS

Collection of Scientific Papers

**Випуск 5
Issue 5**

Засновано у 2018 р.
Founded in 2018 year

**КИЇВ ВИДАВНИЧИЙ ЦЕНТР
КНУКіМ**

**KYIV
KNUKіM PUBLISHING**

2020

УДК 327 (477+100) (0,51) М 580

Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти: зб. наук. пр. Вип. 5 / М-во освіти і науки України, М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – Київ: Вид. центр КНУКІМ, 2020. – 288 с.

У збірнику наукових праць висвітлюються актуальні питання міжнародних відносин, суспільних комунікацій і регіональних студій, які стосуються історико-теоретичних питань міжнародних відносин; зовнішньої політики і дипломатії; міжнародного права; світового господарства та міжнародних економічних відносин; суспільних комунікацій і лінгвістичного забезпечення міжнародної діяльності; регіональних студій, соціологічних досліджень у галузі міжнародних відносин.

Видання розраховане на науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто прагне отримати ґрунтовні знання теоретичного і прикладного характеру.

Рекомендовано до друку вченою радою
Київського національного університету культури і мистецтв

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ластовський Валерій Васильович, доктор історичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв (*голова редакційної колегії*) (Україна); *Білецька Оксана Олександрівна*, кандидат культурології, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (*заступник голови редакційної колегії*) (Україна); *Безсмертний Роман Петрович*, кандидат політичних наук, Надзвичайний і Повноважний Посол України, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); *Важна Катерина Анатоліївна*, кандидат юридичних наук, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); *Дем'яненко Борис Леонідович*, доктор політичних наук, професор, Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Григорія Сковороди (Україна); *Димчик Рафал*, доктор габілітований, доцент, Університет Адама Міцкевича в Познані (Польща); *Дікарев Олександр Іванович*, кандидат політичних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); *Злобіна Олена Геннадіївна*, доктор соціологічних наук, професор, Інститут соціології НАНУ (Україна); *Карасьова Наталія Анатоліївна*, доктор економічних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); *Костира Інна Олександрівна*, доктор політичних наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); *Кобранкова Вацлава*, доктор філософії, науковий співробітник Інституту історії Академії наук Чеської Республіки (Чехія); *Кочубей Лариса Олександрівна*, доктор політичних наук, професор, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАНУ (Україна); *Крестовська Наталія Миколаївна*, доктор юридичних наук, професор, Національний університет «Одеська юридична академія» (Україна); *Лікарчук Дар'я Сергіївна*, кандидат політичних наук, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); *Мищенко Алла Борисівна*, кандидат політичних наук, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна); *Моравець Норберт*, доктор наук, доцент, Академія ім. Яна Длугоша в Ченстохові (Польща); *Рыбак Сергій Олександрович*, кандидат економічних наук, Заслужений економіст України, ДННУ «Академія фінансового управління» (Україна); *Синювцев Олександр*, доктор філософії в галузі соціології, доцент, Силезький технологічний університет в Глівці (Польща); *Шевель Інна Петрівна*, кандидат соціологічних наук, доцент, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна).

Адреса редакційної колегії: м. Київ, вул. Є. Коновальця, 36, к. 920.
Київський національний університет культури і мистецтв,
видавничо-редакційний відділ, тел.: (044) 285-88-54.

Міністерством юстиції України видано Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації № 23121-12961 P Серія KB від 29.01.2018.

Збірник відображається і реферується в наступних базах даних: DOAJ, Index Copernicus, SIS, WORLDCAT, BASE, Central and East European Index, Crossref, Google Scholar, ResearchBib, Journal Factor, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Наукова періодика України (УРАН).

International Relations: Theory and Practical Aspects: Collection of Scientific Papers. Issue 5 / Ministry of Science and Education of Ukraine, Ministry of Culture of Ukraine, Kyiv National University of Culture and Arts. – Kyiv: KNUKIM Publishing, 2020. – 288 p.

Collection of Scientific Papers of Kyiv National University of Culture and Arts covers the topical issues on international relations, public communications and regional studies concerning historical and theoretical issues of international relations; foreign policy and diplomacy; international law; world economy and international economic relations; public communications and linguistic support for international activities; sociological research in the field of international relations.

The publication is intended for scientists, lecturers, postgraduates, students and anyone who wants to get a solid knowledge of the theoretical and applied nature.

Recommended for publication by the Academic Council
of Kyiv National University of Culture and Arts

EDITORIAL BOARD:

Lastovskiy Valerii, Doctor of Historical Sciences, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (*Chairman of Editorial Board*) (Ukraine); *Biletska Oksana*, Candidate of Culture Studies, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (*Deputy Chairman of the Editorial Board*) (Ukraine); *Bezsmertnyi Roman*, Candidate of Political Sciences, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); *Vazhna Kateryna*, Candidate of Judicial Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); *Demianenko Borys*, Doctor of Political Sciences, Professor, Pereiaslav-Khmelnytskyi State Pedagogical University named after Hryhorii Skovoroda (Ukraine); *Dimchik Rafal*, Doctor Habilitated, Associate Professor, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland); *Dikarev Oleksandr*, Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); *Zlobina Olena*, Doctor of Sociological Sciences, Professor, Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine); *Karasova Nataliia*, Doctor of Economics, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); *Kostyrya Inna*, Doctor of Political Sciences, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); *Kochubei Larysa*, Doctor of Political Sciences, Professor, Ph.D., Researcher at the Institute of History of the Academy of Sciences of the Czech Republic (Czech Republic); *Kochubei Larysa*, Doctor of Political Sciences, Professor, I. F. Kurasa Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine); *Krestovska Nataliia*, Doctor of Law, Professor, National University "Odessa Law Academy" (Ukraine); *Likarchuk Dariia*, Candidate of Political Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); *Mishchenko Alla*, Candidate of Political Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine); *Moravets Norbert*, Doctor of Sciences, Associate Professor, Academy of Jan Dlugosz in Czestochowa (Poland); *Rybak Serhii*, Candidate of Economic Sciences, Honored Economist of Ukraine, Academy of Financial Management (Ukraine); *Synowicz Alexandra*, Doctor of Philosophy in Sociology, Associate Professor, Silesian Technological University in Gliwice (Poland); *Shevel Inna*, Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine).

Editorial Board Address:
01133, Kyiv, 36 Ye. Konovaltsia str., of. 920
Kyiv National University of Culture and Arts
Phone: +38044-285-88-54

The State Committee for Television and Radio Broadcasting of Ukraine issued the Certificate on the State Registration of the Printed Mass Media Series KV No. 23121-12961 P of 29.01.2018.

The Collection of Scientific Papers is displayed in DOAJ, Index Copernicus, SIS, WORLDCAT, BASE, Central and East European Index, Crossref, Google Scholar, ResearchBib, Journal Factor, National library of Ukraine named after V. I. Vernadsky, Scientific Periodicals of Ukraine (URAN).

ISSN (print) 2616-745X
ISSN (online) 2616-7794

© Київський національний університет культури і мистецтв, 2020
© Авторы, 2020

© Kyiv National University of Culture and Arts, 2020
© Authors, 2020

ЗМІСТ

CONTENTS

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

INTERNATIONAL RELATIONS

<p>Банчук-Петросова Олена Вікторівна <i>Дипломатія у механізмі врегулювання міжнародних територіальних спорів</i></p>	<p><i>Banchuk-Petrosova Olena</i> <i>Diplomacy in the Mechanism of International Territorial Disputes Settlement</i></p> <p>9</p>
<p>Герман Анастасія Леонідівна <i>Показники довіри на рівні міждержавних відносин за підтримки культурної дипломатії</i></p>	<p><i>German Anastasia</i> <i>Trust Indexes on the Level of Inter-State Relations with the Support of Cultural Diplomacy</i></p> <p>22</p>
<p>Лікарчук Дар'я Сергіївна <i>Роль міжнародних організацій у врегулюванні зовнішньополітичних конфліктів</i></p>	<p><i>Likarchuk Daria</i> <i>The Role of International Organisations in the Settlement of Foreign Policy Conflict</i></p> <p>25</p>
<p>Мітрофанова Оксана Олександрівна <i>Україна у французькому фокусі: позиція Парижа</i></p>	<p><i>Mitrofanova Oksana</i> <i>Ukraine in the French Focus: the Position of Paris</i></p> <p>40</p>
<p>Перга Тетяна Юріївна <i>Перші українці в Австралії</i></p>	<p><i>Perha Tetiana</i> <i>The First Ukrainians in Australia</i></p> <p>55</p>
<p>Семчинський Костянтин Валерійович <i>Особливості гібридних конфліктів у контексті російської агресії проти України</i></p>	<p><i>Semchynskyi Kostiantyn</i> <i>Features of Hybrid Conflicts in the context of the Russian Aggression against Ukraine</i></p> <p>66</p>

Степко Олександр Михайлович Головні аспекти інформаційного забезпечення миротворчої діяльності ООН	Stepko Oleksandr <i>The Main Aspects of Informational Providing for the Un Peacekeeping</i>	77
--	---	-----------

**МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

**INTERNATIONAL ECONOMIC
RELATIONS**

Ревенко Анатолій Дмитрович Державна підтримка аграрного сектору в умовах міжнародної координації економічної політики 1995–2012 рр.: зарубіжний досвід	Revenko Anatolii <i>State Agrarian Sector Support in the Conditions of the 1925–2012 Economic Policy International Coordination: Foreign Experience</i>	87
---	---	-----------

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

INTERNATIONAL LAW

Шеляженко Юрій Вадимович Міжнародно-правові стандарти особистої автономії в академічній культурі та науковому співробітництві	Sheliazhenko Yurii <i>International Legal Standards of Personal Autonomy in Academic Culture and Scientific Cooperation</i>	105
Широкова-Мурараш Ольга Геннадіївна Вдосконалення системи відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх за мінімальними стандартними правилами ООН («Пекінські правила»)	Shirokova-Murarash Olga <i>Improvement of the Juvenile Justice System under the Minimum UN Standard Rules (Beijing Rules)</i>	117

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ	REGIONAL STUDIES	
<p>Важна Катерина Анатоліївна, Міщенко Алла Борисівна Роль громадських рухів на захист прав людини у становленні демократичних режимів Центральної та Східної Європи у період 1989–1991 рр.</p>	<p>Vazhna Kateryna, Mishchenko Alla <i>The Role of Public Movements for the Protection of Human Rights in the Formation of the Democratic Regimes of Central and Eastern Europe in 1989–1991</i></p>	133
<p>Купрій Тетяна Георгіївна, Тиміш Лідія Ігорівна Угорський плебісцит у Підкарпатській Русі жовтня 1938 року (за матеріалами преси краю)</p>	<p>Kuprii Tetiana, Tymish Lidiia <i>October 1938 Hungary Plebiscite in Subcarpathian Rus, (Based on the Press Materials)</i></p>	157
<p>Латенко Володимир Сергійович Проблема сепаратизму в Субсахарській Африці 1960-х рр. на прикладі Конго та Нігерії</p>	<p>Latenko Volodymyr <i>The Problem of separatism in Sub-Saharan Africa of the 1960's on the Example of Congo and Nigeria</i></p>	170
<p>Наконечний Володимир Михайлович Лемкознавство як феномен історичної регіоналістики (діаспорний період)</p>	<p>Nakonechnyi Volodymyr <i>Lemkos Studies as a Phenomenon of Historical Regionalistics (Diaspora period)</i></p>	182
<p>Радіо Михайло Вадимович «Facebook» та партії у передвиборних кампаніях 2019 р. в Україні і Польщі: порівняльний аспект</p>	<p>Radio Mykhailo "Facebook" <i>and Parties in the Political Campaigns 2019 in Ukraine and Poland: Comparative Aspect</i></p>	193

- Хваторянський**
Михайло Володимирович
Політичні уявлення
населення українських земель
про міжнародні відносини
(1950–1960)
- Khutorianskvi Mykhailo**
*The International Relations
Political Perceptions of the
Population of the Ukrainian
Lands (1950–1960)*
- 205

СУСПІЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

PUBLIC COMMUNICATIONS

- Дзюба**
Олег Андрійович
Формування позитивного
культурного іміджу країни
(на прикладі Німеччини)
- Dziuba Oleg** *Formation of the
Country's Positive Image on
the Example of Germany*
- 218

- Павлюх Марія**
Василівна Модель
засобів масової
комунікації
(національної журналістики)
у кіберпросторі: безпека
особи, суспільства,
держави
- Pavlyuh Mariia** *Model of
Mass- Communication
(National Journalism) in
Cyber Space: Personal
Security, Societies, States*
- 237

- Сірий**
Євген Володимирович
Освіта, освітні орієнтації та
професійна підготовка молоді
України на фоні
євроінтеграції: статистичні
та соціологічні виміри
- Siryu Evgen** *Education,
Educational Orientations
and Vocational Training of
Ukrainian Young People
against the Background of
European Integration:
Statistical and Sociological
Dimensions*
- 247

- Танчер**
Віктор Володимирович,
Плющ
Валентина Анатоліївна
Трансфігурація морально-
ціннісних засад
сучасних суспільств
- Tancher Victor,**
Pliushch Valentyna
*Transfiguration of Moral
Values Foundations in
Contemporary Societies*
- 266

<p>Шевель Інна Петрівна Соціальні напруження в культурній сфері: історія, сучасний стан та транскультурні впливи</p>	<p>Shevel Inna <i>Social Struggles in the Cultural Sphere: History, Modern State, and Transcultural Influence</i></p>	<p>276</p>
--	--	-------------------

**МІЖНАРОДНІ
ВІДНОСИНИ**

**INTERNATIONAL
RELATIONS**

УДК : 341.645.2:341.123

ДИПЛОМАТІЯ У МЕХАНІЗМІ ВРЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СПОРІВ

Банчук-Петросова Олена Вікторівна

кандидат наук з державного управління,

Київський національний університет культури і мистецтв,

м. Київ, Україна

ORCID:0000-0001-8426-1475

Lenschik1@gmail.com

Надіслано:

04.02.2020

Рецензовано:

07.03.2020

Прийнято:

15.03.2020

У статті шляхом аналізу результатів наукових досліджень, нормативно-правової бази з'ясовано особливості та значення дипломатії в механізмі врегулювання міжнародних територіальних спорів. З'ясовано, що до дипломатичних засобів вирішення міжнародних територіальних спорів відносять т. зв. «погоджувальні засоби», серед яких: перемови, консультації, слідча й погоджувальна комісії, посередництво, добрі послуги тощо. Встановлено, що дипломатичними вказані засоби визначаються зважаючи на те, що сторони спору самостійно «контролюють» спір та можуть прийняти або ж відкинути запропонований механізм врегулювання спору.

З'ясовано, що найбільш простим, зручним і прийнятним для сторін міжнародного спору засобом його розв'язання є переговори. Вони являють собою процес пошуку рішень зі спірних питань самими сторонами шляхом встановлення безпосереднього контакту та досягнення угоди між ними. Встановлено, що різновидом переговорів є консультації. Вони використовуються для продовження встановлених контактів. До консультацій звертаються тоді, коли необхідно поновити переговори у зв'язку з обставинами, що виникли знов. З'ясовано, що іншим видом регулювання міжнародних територіальних спорів є інститут мирного врегулювання шляхом використання добрих послуг, що являють собою сукупність міжнародно-правових норм, які регулюють діяльність третіх держав або міжнародних організацій з метою здійснення за їх власної ініціативи або на прохання держав, що знаходяться в конфлікті і направлені на встановлення або поновлення прямих переговорів. Встановлено, що іноді виникають ситуації, коли сутність конфлікту зводиться до іншого розуміння фактичних обставин, що послужили підставою для спору. У такому випадку пришвидшити його врегулювання дозволяє висновок слідчих і примирних комісій.

Виокремлено «віртуальну» дипломатію як різновид дипломатичного способу вирішення міжнародних територіальних спорів, що має допоміжний

характер. Наголошується на тому, що віртуальна дипломатія є найбільш оптимальним, зручним, економічно вигідним і перспективним методом ведення дипломатичних переговорів із застосуванням інноваційних підходів. Аргументовано доцільність визнання та детального врегулювання процедури віртуальної дипломатії на міжнародному рівні.

Ключові слова: дипломатія; міжнародний територіальний спір; засоби мирного вирішення міжнародних спорів; переговори; консультації; інститут добрих послуг; віртуальна дипломатія; міжнародний конфлікт.

Banchuk-Petrosova Olena, Ph.D. in Public Administration, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Diplomacy in the Mechanism of International Territorial Disputes Settlement

The article deals with the peculiarities and importance of diplomacy in the mechanism of international territorial disputes settlement by analyzing the results of scientific research and the legal framework. Diplomatic means of resolving international territorial disputes have been found to include so-called “reconciliation facilities”, including negotiations, consultations, investigative and conciliation commissions, mediation, good services, etc. It has been established that diplomatic means are determined by the fact that the parties to the dispute independently “control” the dispute and may accept or reject the proposed mechanism of dispute settlement.

It has been found that negotiation is the simplest, most convenient and acceptable means for the parties to an international dispute. They represent the process of finding disputes by the parties themselves by establishing direct contact and reaching an agreement between them. It has been established that consultations are a type of negotiation. They are used to continue the established contacts. Consultations are sought when negotiations need to be resumed in the light of emerging circumstances. It has been found that another type of regulation of international territorial disputes is the institution of peaceful settlement through the use of good services, which are a set of international legal norms that regulate the activities of third countries or international organizations for the purpose of their own initiative or at the request of are in conflict and aimed at establishing or renewing direct negotiations. It has been found that situations sometimes arise when the essence of the conflict is reduced to a different understanding of the factual circumstances that gave rise to the dispute. In such a case, the conclusion of investigative and conciliation commissions may be accelerated.

“Virtual” diplomacy has been singled out as a kind of diplomatic way of resolving international territorial disputes, which is of ancillary character. It is emphasized that virtual diplomacy is the most optimal, convenient, economically

advantageous and promising method of diplomatic negotiation using innovative approaches. The expediency of the recognition and detailed regulation of the virtual diplomacy procedure at the international level is argued.

Key words: diplomacy; international territorial dispute; means of peaceful settlement of international disputes; negotiations; consultations; institute of good services; virtual diplomacy; international conflict.

Банчук-Петросова Елена Викторовна, кандидат наук по государственному управлению, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина

Дипломатия в механизме урегулирования международных территориальных споров

В статье путем анализа результатов научных исследований, нормативно-правовой базы, выяснены особенности и значение дипломатии в механизме урегулирования международных территориальных споров. Установлено, что к дипломатическим средствам решения международных территориальных споров относят так называемые «согласительные средства», среди которых: переговоры, консультации, следственная и согласительная комиссии, посредничество, добрые услуги и тому подобное. Установлено, что дипломатическими указанные средства определяются несмотря на то, что стороны спора самостоятельно «контролируют» спор и могут принять или отвергнуть предложенный механизм урегулирования спора.

Установлено, что наиболее простым, удобным и приемлемым для сторон международного спора средством ее решения являются переговоры. Они представляют собой процесс поиска решений по спорным вопросам самими сторонами путем установления непосредственного контакта и достижения соглашения между ними. Установлено, что разновидностью переговоров являются консультации. Они используются для продолжения установленных контактов. К консультациям обращаются тогда, когда необходимо возобновить переговоры в связи с обстоятельствами, возникшими вновь. Выяснено, что другим видом регулирования международных территориальных споров является институт мирного урегулирования путем использования добрых услуг, которые представляют собой совокупность международно-правовых норм, регулирующих деятельность третьих государств или международных организаций с целью осуществления по их собственной инициативе или по просьбе государств, которые находятся в конфликте и направлены на установление или возобновление прямых переговоров. Установлено, что иногда возникают ситуации, когда сущность конфликта сводится к иному пониманию фактических обстоятельств,

послуживших основанием для спора. В таком случае ускорить его урегулирования позволяет вывод следователей и примирительных комиссий.

Выделено «виртуальную» дипломатию как разновидность дипломатического способа решения международных территориальных споров, который имеет вспомогательный характер. Подчеркивается, что виртуальная дипломатия является наиболее оптимальным, удобным, экономически выгодным и перспективным методом ведения дипломатических переговоров с применением инновационных подходов. Аргументировано целесообразность признания и детального урегулирования процедуры виртуальной дипломатии на международном уровне.

Ключевые слова: дипломатия; международный территориальный спор; средства мирного разрешения международных споров; переговоры; консультации; институт добрых услуг; виртуальная дипломатия; международный конфликт.

Вступ

Всесвітня історія людства – це переплетення конфліктів та компромісів. Досить тривалий період історії міжнародні суперечки вирішувалися війнами, міжнародними та внутрішніми збройними конфліктами. Однак у ХХ ст., нормативно закріпившись у таких міжнародних актах як Статут Ліги Націй 1918 р., Пакт про відмову від війни як інструмент національної політики 1928 р. та Статут ООН, характеру універсальної норми набула заборона застосування збройної сили для вирішення міжнародних конфліктів. У свою чергу, заборона застосування збройної сили дала поштовх для розвитку мирних засобів і процедур вирішення міжнародних конфліктів.

Нині врегулювання міжнародних конфліктів та кризових ситуацій є одним із найактуальніших завдань сучасної дипломатії. Особливого значення вивчення питання дипломатії у механізмі врегулювання міжнародних спорів набуває у контексті сучасних міжнародних територіальних спорів. Адже територія як об'єкт спору має величезне значення для держави. Як і населення, вона є матеріальною основою його існування, надаючи перспективи для економічного та політичного рівня розвитку країни. Сучасна держава не сприймається інакше, як в межах чітко обмеженого земного простору, тобто території (Baburin, 1997).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти дипломатичних заходів вирішення міжнародних конфліктів та спорів вивчали: І.І. Бойко, О.М. Малишева, О.О. Григор, С.Р. Асірян, О.Ю. Горлова та ін. Проте попри існуючі наукові доробки це питання все ще потребує подальшого вивчення та переосмислення.

Адже наразі майже відсутні дослідження, присвячені дипломатії у механізмі врегулювання саме міжнародних територіальних спорів.

Формулювання мети і завдань статті

Мета статті – шляхом аналізу результатів наукових досліджень, нормативно-правової бази з'ясувати особливості та значення дипломатії у механізмі врегулювання міжнародних територіальних спорів.

Виклад основного матеріалу дослідження

Термін «спори» на законодавчому рівні згадується в Статуті Організації Об'єднаних Націй (Charter of the United Nations...), як один із видів конфліктної ситуації. У той же час дослідження засвідчило, що це поняття також вживається в договірній практиці поряд із такими дефініціями як «конфлікт», «неузгодженість», «протиріччя», «розбіжність», «суперечка» тощо.

Зауважимо, що доктрина міжнародного права не виділяє єдине універсальне загальновизнане визначення терміна «міжнародні спори». Основні ознаки спору встановлюються для потреб реалізації процедури врегулювання міжнародних спорів, передбаченої конкретним міжнародним договором. Проте, існують випадки, коли регламентація процедур мирного врегулювання відбувається без формального визначення ознак міжнародного спору. Усе це вплинуло на загальний підхід до визначення змісту цього поняття, що ґрунтується на практиці Міжнародного Суду та визначає міжнародні спори як конфлікт правових поглядів, що об'єктивно існує до початку розгляду справи.

Основою міжнародного територіального спору є територіальні розбіжності, тобто розбіжності, пов'язані зі встановленням правового режиму і приналежності відповідної території до тієї чи ін. держави.

Системний аналіз положень міжнародних нормативно-правових актів дозволяє виокремити дві форми вирішення міжнародних суперечок. Так, зокрема, відповідні положення, де зазначається, що сторони, які беруть участь у будь-яких суперечках, продовження яких могло б загрожувати підтримці міжнародного миру та безпеки, перш за все, повинні спробувати вирішити спір шляхом переговорів, експертизи, посередництва, примирення, арбітраж, судові спори, звернення до регіональних органів чи угод чи інших мирних засобів на їх вибір, містить Статут ООН. Звідси випливає, що міжнародній практиці відомі такі дві групи засобів мирного вирішення спорів як дипломатичні та правові.

Необхідно зазначити, що в науковій літературі (Malysheva, 2017) до першої групи відносять т. зв. «погоджувальні засоби», серед яких: перемови, консультації, слідча й погоджувальна комісії, посередництво, добрі послуги тощо. Дипломатичними вказані засоби визначаються зважаючи на те, що сторони спору самостійно «контролюють» спір та можуть прийняти або ж

відкинути запропонований механізм урегулювання цього спору. У свою чергу, до другої групи, яка визначається як правові засоби, входять міжнародний арбітраж і розгляд спору міжнародними судами.

У межах цього дослідження нами буде більш детально вивчено дипломатичні засоби мирного вирішення міжнародних спорів. Насамперед, зауважимо, що з др. пол. XX ст. дипломатичні засоби розв'язання міжнародних спорів почали набувати різноманітності. Якщо в минулому вона здійснювалася переважно у формі переговорного процесу в рамках різних конгресів (наприклад, Вестфальський конгрес 1648 р., Віденський конгрес 1815 р. та ін.), то нині багатостороння дипломатія провадиться в рамках: міжнародних універсальних (ООН) і регіональних (ЄС, ОБСЄ, ЛАД) організацій; конференцій, комісій та ін., які створюють або скликають для вирішення тієї чи ін. проблеми (наприклад, Паризька конференція з питань В'єтнаму, Спільна комісія з урегулювання конфлікту в Південно-Західній Африці); багатосторонніх зустрічей на найвищому рівні, зокрема, зустрічі лідерів країн т.зв. «Великої Вісімки»; діяльності посольств окремих держав (наприклад, посольство США у КНР спільно з китайськими та японськими дипломатами приділяло особливу увагу пошуку рішень проблем на Корейському півострові. Аналогічні заходи запроваджуються американськими дипломатами спільно з дипломатичними представниками ін. країн (зокрема, Латинської Америки, Центральної та Південної Африки) (Grigor, 2015).

Дипломатичні засоби врегулювання міжнародних спорів передбачені численними міжнародно-правовими актами. Серед них Конвенція про мирне розв'язання міжнародних зіткнень (І Гаазька конвенція), Загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів від 26 вересня 1928 р. тощо.

Найбільш простим, зручним і прийнятним для сторін міжнародного спору засобом його розв'язання є переговори. Необхідно зазначити, що у всіх міжнародно-правових актах, які стосуються мирного вирішення міжнародних суперечок, переговори є першочерговим способом, що підтверджує їх дієвість, універсальність та ефективність. Вони являють собою процес пошуку рішень із спірних питань самими сторонами шляхом встановлення безпосереднього контакту та досягнення угоди між ними (Malysheva, 2017). Усе це робить переговори найбільш поширеним і ефективним, а отже, і одним із найважливіших засобів врегулювання міжнародних розбіжностей.

Переговори є формою вирішення юридичного конфлікту шляхом обговорення його зі сторонами конфлікту з метою досягнення взаємовигідного (компромісного) рішення. Цей метод в основному заснований на повазі супротивників один до одного, що дозволяє домовитися, коли інтереси не збігаються, думки і погляди розходяться, але ефективні переговори можуть запобігти конфліктам у майбутньому (Asiryanyan, Gorlova, 2017).

Однією з передумов вирішення міжнародної територіальної суперечки за допомогою переговорів є створення переговорної ініціативи, основними формами якої є усна пропозиція у розмові між представниками держав, дипломатичне озвучення та внесення пропозицій щодо переговорів у ЗМІ. У той же час, важливим є відстеження переговорної ініціативи договору. Результатом переговорної ініціативи між державами є взаємне зобов'язання порівняно швидко розпочати переговори.

Залежно від кількості сторін переговори поділяються на двосторонні та багатосторонні переговори. Прикладом двосторонніх переговорів можна вважати Консультативний комітет президентів України та Польщі, частину якого очолює Секретар Ради національної безпеки та оборони України та Секретар Ради національної безпеки Республіка Польща, яка проводиться два-три рази на рік, і обговорює політичні та економічні питання.

Міжнародні переговори присвячені вивченню проблем міжнародних відносин або вирішенню будь-яких суперечок чи конфліктів. Наприклад, Женевська конференція про Індокитай 1954 р. (Брали участь 9 країн), Міжнародна конференція з врегулювання Лаоського питання в 1961–1962 рр. у Женеві (в ньому взяли участь 14 держав), Загальна європейська нарада 1973–1975 рр. з питань безпеки та співробітництва (брало участь 35 держав) тощо (Кременюк, 1991).

У формі переговорів можуть бути усні або письмові, або переговори за допомогою листування (наприклад, обмін повідомленнями, колективна записка, словесні, меморандуми, меморандуми).

Розробка та укладення взаємоприйнятних угод є основною метою переговорів, що відрізняє їх від усіх інших видів дипломатичної діяльності - розмови, листування, консультації тощо. Тому не завжди зустрічі, навіть на найвищому рівні, розглядаються як переговори.

Прямі переговори є одним із найбільш актуальних та провідних засобів вирішення міжнародних розбіжностей. Наука міжнародного права не містить декларативних правил, що регулюють здійснення міжнародних переговорів, тобто початок, тривалість, порядок ведення та форми переговорів залишаються на розсуд країн-учасниць. Однак міжнародна спільнота під час переговорів керується трьома основними принципами, серед яких принцип рівності, принцип доброї волі та принцип добросовісного пошуку сторонами вирішення конфлікту.

Переговори є дуже гнучким засобом: їхній формат, рівень, тривалість та інші параметри можна встановити для потреб конкретної ситуації, а суперечки можна вирішувати як на основі діючого міжнародного права, так і створення нових норм. Наприклад, для регулювання двосторонніх відносин між Бутаном та КНР регулярно проводяться переговори з прикордонних

питань та питань безпеки, спрямованих на зменшення напруги, оскільки між Бутаном та Китаєм є чотири спірні території, які займають площу більше 270 кв. км (A New Bhutan Calling, 2020).

Переговори дозволяють усунути небажане втручання третіх сторін у спір. Водночас цей засіб має суттєві недоліки: сильніша сторона має здатність чинити тиск на слабку сторону; переговори можуть закінчитися марними; досягнута домовленість може бути юридично не обов'язковим для Toshо. Так, наприклад, на початку 2014 р. Між Палестиною та Ізраїлем у США проходили міжнародні переговори щодо обміну певними територіями шляхом визнання суверенітету Палестини, але переговори закінчилися безрезультатно.

Важливою і цілісною функцією майже всіх переговорів сучасності є формування громадської думки. Так, у деяких випадках кордони території держави промальовувались без урахування етнічної групи, культурних та релігійних спільнот, тобто без урахування громадської думки, внаслідок чого деякі народи закінчили життя в різних державах. Саме це сприяє збереженню хронічних до конфліктних ситуацій у відносинах між державами. Наприклад, процеси створення незалежних держав в Азії, Африці, Латинській Америці після розпаду колоніальних імперій, формування кордонів державних утворень СРСР: республік Середньої Азії, Кавказу, Півночі та Сибіру.

Усі переговори також виконують інформаційно-комунікаційну функцію, оскільки учасники розраховують отримати додаткову інформацію про різні проблеми, в тому числі про ті, що не мають прямого відношення до проблеми, що обговорюється, але уточнюють позицію партнерів. Якщо партнери, що ведуть переговори, не ставлять собі за мету домовитись, то інформаційно-комунікаційна функція набуває самостійного характеру, перетворюючись на засіб взаємодії сторін. Це особливо важливо у випадках, коли відносини між державами не заслуговують на довіру. Крім того, переговори можуть виконувати такі функції, як координація дій на міжнародній арені, відволікаючи увагу партнера від вирішення інших проблем. Усі функції часто виконуються в ході переговорного процесу одночасно.

Різновидом переговорів є консультації. Вони використовуються для продовження встановлених контактів. До консультацій звертаються тоді, коли необхідно поновити переговори у зв'язку з обставинами, що виникли знов (Воуко, 2007). Як зазначається в Декларації про запобігання й усунення спорів і ситуацій, які можуть загрожувати міжнародному миру і безпеці, і про роль ООН в цій сфері від 5 грудня 1988 р., державам слід використовувати консультації для того, щоб краще розуміти погляди, позиції та інтереси одна одної. З аналізу норм Декларації про запобігання та вирішення суперечок та ситуацій, які можуть загрожувати міжнародному миру та безпеці,

та про роль ООН у цій галузі, впливає, що держави повинні використовувати консультації, щоб краще зрозуміти погляди, позиції та інтереси один одного.

Необхідно зазначити, що під консультаціями слід розуміти регулярні контакти між главами держав або Міністерством закордонних справ. Серед видів консультацій політичні консультації заслуговують на особливу увагу. Вони представлені як «м'які», «необов'язкові» засоби дипломатичної практики. Вони використовувалися серед держав Сходу (Китай, Японія) у процесі взаємодії з європейськими країнами в середині XIX століття (A New Bhutan Calling, 2020).

Іншим видом регулювання міжнародних територіальних спорів є інститут мирного врегулювання шляхом використання добрих послуг, що являють собою сукупність міжнародно-правових норм, які регулюють діяльність третіх держав або міжнародних організацій з метою здійснення з їх власної ініціативи або на прохання держав, що знаходяться в конфлікті і направлені на встановлення або поновлення прямих переговорів між тими, що позиваються. Це один із стародавніх та найбільш гнучкіших способів врегулювання протиріч.

Основна мета хороших офісів – налагодити контакти між сторонами, розпочати дипломатичні переговори між сторонами та забезпечити належні повноваження з моменту початку переговорів. Це фактично завершує хороші офіси. Це може сприяти початку переговорів будь-яким способом (надання території, приміщень, створення умов для початку переговорів, первинний контакт між сторонами, що зводиться до встановлення технічного зв'язку). Наприклад, надання ЮНЕСКО своєї території для переговорів між Червоною Хмерами та владою Камбоджі; або надання території США для вирішення ізраїльсько-палестинського питання тощо.

Найстарішим інститутом науки міжнародного права для врегулювання міжнародних суперечок є інститут медіації. Інститут медіації закріплений у ст 33 Статуту ООН та інших міжнародних документів.

Посередництво – це спосіб вирішення суперечки, при якому третя сторона безпосередньо бере участь у переговорах з метою узгодження взаємних претензій і винесення власних прийнятних для обох сторін пропозицій. Посередник бере участь у переговорах із власними пропозиціями або без них. Наприклад, у 1967 році війна між Індією та Пакистаном була місією Косигіна. Переговори проводилися на території СРДС в столиці Узбекистану. Була підписана угода, запропонована Косигінім, який брав участь у переговорах, пропонуючи сторонам прийнятні для них умови, на які вони погодилися.

Посередник, будучи активним учасником переговорів, має досить широке коло прав, усвідомлюючи, які він здатний суттєво впливати на хід та

результати суперечки. Ми можемо виділити наступні основні права посередника, необхідні для здійснення його функцій: брати участь у всіх переговорах сторін, пом'якшувати категоричні та заздалегідь неприйнятні вимоги сторін; вносити самостійні пропозиції щодо врегулювання суперечок. Крім того, посереднику часто надають право вести переговори, а іноді він гарантує виконання домовленості, досягнутої за його сприяння. Все це покладає на посередника низку обов'язків: неухильно дотримуватися основних принципів і норм сучасного міжнародного права; забезпечити сторони усіма законними засобами, щоб допомогти досягти мирного та взаємоприйняттого результату переговорів, запобігти будь-яким спробам диктатури та шантажу, застосувати політичний такт та мистецтво ведення переговорів; дотримуватися повної неупередженості, утримуватися від будь-якої допомоги однієї зі сторін на шкоду іншій; поважати суверенні права, честь і гідність суперечливих не втручатися у їхні внутрішні справи (Shtayniher, 1978).

Сучасна міждержавна практика свідчить про життєздатність та достатню ефективність медіації. Вона успішно використовується для мирного врегулювання низки міжнародних суперечок та розбіжностей. Для прикладу, в рамках Організації африканського єднання і за її межами успішним було посередництво для вирішення таких складних прикордонних збройних конфліктів, як мароккансько-алжирський (1963), ефіопсько-сомалійський і сомалійський кенійський (1964), конголезький (1964) та конфлікти між Екваторіальною Гвінеєю та Габон, Ємен та Південний Ємен, Танзанія та Уганда в 1972 році.

Зауважимо, що іноді виникають ситуації, коли сутність конфлікту зводиться до іншого розуміння фактичних обставин, що послужили підставою для спору. У такому випадку пришвидшити його врегулювання дозволяє, неупереджений авторитетний висновок щодо фактичного стану фактичної сторони спору, насамперед, за рахунок усунення невизначеності щодо кола міжнародного права, що застосовується до спору. Це можна зробити, створивши спірними сторонами на рівних підставах орган, який у встановленому порядку прийме висновок про фактичні обставини спору (слідча комісія) або на підставі результатів розслідування запропонує шляхи вирішення спору (примирна комісія).

Так, зокрема, міжнародна слідча комісія була застосована у справі Тавіньяно, Камупе та Галуа (суперечка між Францією та Італією) у 1912 році, а також у справі Тубантії (суперечка між Нідерландами та Німеччиною) у 1921–1922 рр. Положення Гаазьких конвенцій, які діють і сьогодні, послужили зразком при розробці інших багатосторонніх актів для мирного врегулювання міжнародних суперечок (Shtayniher, 1978).

У поєднанні з примирною процедурою слідча процедура застосовувалася у ряді випадків. До них належать: суперечка про албанські кордони 1921 року, суперечка про Верхню Сілезію 1921 року; прикордонні спори між Австрією та Угорщиною 1922 р.; між Угорщиною та Чехословаччиною, Угорщиною та Югославією у 1923 р.; між Польщею та Чехословаччиною у 1923 р.; суперечка Алданських островів між Фінляндією та Швецією в 1920 році; суперечка між Іраном та Туреччиною щодо територій Мосула в 1924–1925 роках; суперечка щодо інциденту Деміра Кару між Болгарією та Грецією в 1925 році; суперечки між Японією та Китаєм щодо Маньчжурії в 1931 році; між Болівією та Парагваєм про Гран-Чако в 1929 році; між Францією та Португалією в 1928 р.; Бельгія та Люксембург у 1934 р.; Данія та Литва в 1937 році (Shtayniher, 1978).

Зазвичай слідчі та примирні комісії не мають повноважень приймати юридично обов'язкові рішення для сторін спору. Однак сьогодні діють такі міжнародні договори, які передбачають обов'язковий характер їх рішень (наприклад, стаття 45 Конвенції про режим судноплавства на Дунаї 1948 р.).

Зауважимо, що примирні комісії мають більш широкі повноваження, ніж слідчі комісії, тому що можуть не тільки з'ясувати і встановлювати фактичні обставини, але і рекомендувати можливе розв'язання цього спору. Але все ж таки остаточне рішення в справі приймається сторонами та не пов'язане з висновками комісії (Malysheva, 2017).

Вивчаючи питання дипломатичних засобів розв'язання спорів не можна оминати увагою й так звану «віртуальну» дипломатію, яка охоплює прийняття рішень, координацію, спілкування, що здійснюється з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (Malysheva, 2017). Цей вид дипломатії ефективно використовується Державним департаментом США та включає використання соціальних медіа (Facebook та Twitter), програмного забезпечення для інтернет-телефонії (Skype), відеоканалів (Youtube). При цьому, необхідно зазначити, що віртуальна дипломатія не відмежовується від традиційних форм дипломатичних відносин і не є їх заміною, а швидше стомлюючим і вагомим доповненням, яке може покращити та прискорити дипломатичні відносини, а також розширити їх сферу (Malysheva, 2017).

Висновки

Результати здійсненого дослідження дозволяють зробити висновок про те, що у сучасному світі існує доволі широка система дипломатичних заходів врегулювання міжнародних, у тому числі й міжнародних територіальних, спорів. Найбільш оптимальним, зручним, економічно вигідним та перспективним, на нашу думку, є метод віртуальної дипломатії, який надає можливість ведення дипломатичних переговорів із застосуванням

інноваційних підходів. З огляду на це, віртуальна дипломатія, безперечно, потребує визнання та детального врегулювання на міжнародному рівні.

Насамкінець, слід зауважити, що питання дипломатії у механізмі врегулювання міжнародних територіальних спорів потребує подальшого наукового дослідження у контексті розвитку та законодавчого визначення процедури віртуальної дипломатії.

References:

1. A New Bhutan Calling. (2020). *Outlook*, [online]. Available at: <http://www.outlookindia.com/article.aspx?237437>.
2. Asiryanyan, S., Gorlova, O. (2017). Mizhnarodnyy spir ta myrni zasoby yoho vyrishennya [International dispute and peaceful means of its settlement]. *Porivnyal'no-analitychne pravo* [Comparative analytical law], issue 4, pp. 325–328.
3. Baburin, S. (1997). *Terrytoryya hosudarstva: pravovye y heopolytycheskye problemy* [The territory of the state: legal and geopolitical problems]. Moscow: Moscow University Publishing.
4. Boyko, I. (2007). Evolyutsiya mekhanizmu myrnoho rozvyazannya mizhnarodnykh sporiv i vrehulyuvannya mizhnarodnykh konfliktiv z davnykh chasiv do Vestfalskoho konhresu [Evolution of the mechanism of peaceful settlement of international disputes and settlement of international conflicts from ancient times to the Congress of Westphalia]. *Visnyk Akademiyi advokatury Ukrayiny* [Bulletin of the Academy of Advocates of Ukraine], issue 3, pp. 154–160.
5. *Charter of the United Nations and the Statute of the Tribunal*: UN; Statute, International document dated June 26, 1945. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
6. *Convention for the International Settlement of International Conflict* (I-Hague Convention): International document dated 18 October 1907. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_938.
7. *Convention on the Regime of Navigation on the Danube*: International document dated 18.08.1948. (2005). *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy* [Official Gazette of Ukraine], no. 21, Art. 1178.
8. *Declaration on the prevention and resolution of disputes and situations that may threaten international peace and security and on the role of the United Nations in this area*: International document dated 05.12.1988. Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_573.
9. *General Act Concerning the Peaceful Settlement of International Disputes*: International document dated 26 September 1928, as amended by the United Nations General Assembly: dated 28 April 1949. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_f68.

10. Grigor, O. (2015). Bahatostoronnya dyplomatiya yak chynnyk urehulyuvannya mizhnarodnykh konfliktiv i kryzovykh sytuatsiy [Multilateral diplomacy as a factor in the settlement of international conflicts and crisis situations]. *Multiversum. Filofofs'kyi al'manakh* [Multiversum. Philosophical almanac], issue 3–4 (141–142), pp. 45–58.

11. Kremenyuk, V. A. ed. (1991). *International Negotiation: An Analysis, Approaches, Issues*. San Francisco, Oxford, Jossey-Bass, pp. 31–37.

12. Malysheva, O. (2017). Deyaki pytannya instytutu myrnoho rozvyazannya mizhnarodnykh sporiv [Some questions of the Institute of Peaceful Settlement of International Disputes]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal* [Legal scientific electronic journal], issue 6, pp. 378–381.

13. *On priority measures for legal clearance of the state border and its further arrangement: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine*: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 05.06.1993 no.415. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/415-93-%D0%BF>.

14. Schwartz, F. (1995). Politika konsul'tatsii v Yaponii. Mirovaya ekonomika y mezhdunarodnye otnosheniia [Consultation policy in Japan]. *World Economy and International Relations*, issue 3, pp. 23–28.

15. Shtayniher, P. (1978). *ООН и проблема региональной безопасности. ООН. Итоги. Тенденции. Перспективы* [UN and the problem of regional security. UN. The results. Trends. Prospects]. Moscow.

УДК: 327

ПОКАЗНИКИ ДОВІРИ НА РІВНІ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН ЗА ПІДТРИМКИ КУЛЬТУРНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

Герман Анастасія Леонідівна

генеральний директор ТОВ «Івент агенція Анастасії Герман»,

блогер,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0001-9028-1915

herman.anastasiya@gmail.com

Надіслано:

09.02.2020

Рецензовано:

04.03.2020

Прийнято:

15.03.2020

Стаття присвячена виокремленню та аналізу основних показників довіри на рівні міждержавних відносин, акцентуючи увагу на ефективності культурної дипломатії у цих процесах. Це питання має теоретичну та практичну цінність: отримані результати можуть застосовуватися як для подальшої поглибленої теоретичної розробки проблем у міжнародних відносинах, так і в дипломатичній практиці, під час розвитку економічних і культурних зв'язків між народами, у процесі підготовки фахівців з державного управління, міжнародних відносин та ін.

Методологія дослідження в рамках запропонованої статті в основному базується на комплексному підході з використанням методології системно-функціонального аналізу, категоріального апарату політології, соціології, соціальної психології, теорії комунікацій, компаративістики та ін. гуманітарних дисциплін. Встановлено, що державна довіра відноситься до явищ, які містять долю ризику у взаємодії з ін. державами, допомагають вирішити різні колективні проблеми та діяти у спосіб, який суперечить стандартним визначенням національних інтересів. Виокремлено п'ять показників існуючої довіри у контексті міждержавних відносин: 1) мінімальний рівень – співпраця між державами; 2) нижній середній рівень – вигідна орієнтація політики держав; 3) середній рівень – проведення доброзичливої політики між державами; 4) верхній середній рівень – види письмових правил із часовим запасом; 5) високий рівень – дискреційна влада у процесі розробки політики. Виділено 9 показників ефективності культурної дипломатії під час побудови довіри на рівні міждержавних відносин: зміст культурної та зовнішньої політики; соціальні ролі, формальний договір та встановлені зобов'язання між державами; якість культурних дипломатичних програм; координація між різними урядовими відомствами та ін. установами в межах і між державами; існуюча недовіра та конфліктні питання між державами; зловживання

фінансуванням культурних дипломатичних програм; функціонування закордонних культурних установ; публічність щодо програм культурної дипломатії; моніторинг впливу після культурно-дипломатичної діяльності.

Ключові слова: міждержавні відносини; довіра; показники державної довіри; культурна дипломатія; взаємна доброзичлива політика; співпраця.

German Anastasia, General Director of Event Agency Anastasia German LLC, blogger, Kyiv, Ukraine

Trust Indexes on the Level of Inter-State Relations with the Support of Cultural Diplomacy

The article is dedicated to the isolation and analysis of the main trust indexes on the level of the inter-state relations paying attention on the effectiveness of cultural diplomacy in these processes. This question has a theoretical and practical value: the received results can be used both for further deep theoretical problem development in international relations and in diplomatic practice due the economic and cultural connections development among nations, during the process of preparing specialists in state regulation, international relations, etc.

Methodology of the research is mostly based on the complex approach with using methodology of system-functional analysis, categorical apparatus of Politology, Sociology, Social Psychology, and Theory of Communication, Comparativistics and other Humanities. It is found that the state trust refers to such phenomena, which contain a part of risk in the cooperation with other states, help to solve different collective problems and act in the way, which contradicts the standard definitions of national interests. It is found five indicators of existing trust in the context of inter-state relations: 1) minimal level – is cooperation among states; 2) lower level – is favourable policy of states orientation; 3) middle level – is to conduct the friendly policy among the states; 4) upper level – is types of written rules with temporal storage; 5) high level – is discretionary power in the process of developing politics. It is highlighted 9 indexes of cultural diplomacy effectiveness due the trust building on the level of inter-state relations: content of cultural and Foreign policy; social roles; a formal agreement and obligations between the states; the quality of cultural diplomatic programs; coordination between different government departments and other agencies within and between states; existing mistrust and conflicting issues between states; misuse of funding for cultural diplomatic programs; operation of foreign cultural institutions; publicity about cultural diplomacy programs; impact monitoring after cultural and diplomatic activity.

Key words: inter-state relations; trust; indexes of state trust; cultural diplomacy; mutual friendly policy; cooperation.

Герман Анастасія Леонидовна, генеральний директор ООО «Івент агентство Анастасії Герман», блогер, г. Київ, Україна

Показатели доверия на уровне межгосударственных отношений при поддержке культурной дипломатии

Статья посвящена определению и анализу основных показателей доверия на уровне межгосударственных отношений, акцентируя внимание на эффективности культурной дипломатии в этих процессах. Этот вопрос имеет теоретическую и практическую ценность: полученные результаты могут применяться как для дальнейшей углубленной теоретической разработки проблем в международных отношениях, так и в дипломатической практике, при развитии экономических и культурных связей между народами, в процессе подготовки специалистов по государственному управлению, международным отношениям и др.

Методология исследования в рамках предлагаемой статьи в основном базируется на комплексном подходе с использованием методологии системно-функционального анализа, категориального аппарата политологии, социологии, социальной психологии, теории коммуникаций, компаративистики и других гуманитарных дисциплин. Установлено, что государственное доверие относится к явлениям, которые содержат долю риска во время взаимодействия с другими государствами, помогают решить различные коллективные проблемы и действовать таким образом, что это не противоречит стандартным определением национальных интересов. Выделены пять показателей существующей доверия в контексте межгосударственных отношений: 1) минимальный уровень – сотрудничество между государствами; 2) нижний средний уровень – выгодная ориентация политики государств; 3) средний уровень – проведение доброжелательной политики между государствами; 4) верхний средний уровень – виды письменных правил с временным запасом; 5) высокий уровень – дискреционная власть в процессе разработки политики. Указано 9 показателей эффективности культурной дипломатии при построении доверия на уровне межгосударственных отношений: содержание культурной и внешней политики; социальные роли, формальный договор и установленные обязательства между государствами; качество культурных дипломатических программ; координация между различными правительственными ведомствами и другими учреждениями в пределах и между государствами; существующее недоверие и конфликтные вопросы между государствами; злоупотребление финансированием культурных дипломатических программ; функционирование иностранных культурных учреждений; публичность касательно программ культурной дипломатии; мониторинг влияния после культурно-дипломатической деятельности.

Ключевые слова: межгосударственные отношения; доверие, показатели государственного доверия; культурная дипломатия; взаимная доброжелательная политика; сотрудничество.

Вступ

Вимірювання ефективності є важливим аспектом пояснення інструменту культурної дипломатії та її ролі у процесі зміцнення довіри з боку держави. При цьому, відсутність стандартизованих методів вимірювання залишається сьогодні великою проблемою. Приміром, з огляду на велику кількість культурних дипломатичних програм неможливо виміряти всі результати однаковими інструментами. Крім того, через суттєву різницю цілей, підходів, методологій культурних дипломатичних програм та їх оцінок значна частина отриманих оціночних даних не співставна.

Нині майже не існує дієвих методів вимірювання ефективності культурної дипломатії у розбудові довіри на рівні міждержавних відносин, інших відповідних нематеріальних ефектів, які можна було б виміряти за допомогою показників й факторів, які потенційно можуть бути використані для демонстрації довірчих відносин між державами, створених засобами культурної дипломатії. Довіра базується на сприйнятті, і її вимірювання часто пов'язане з багатьма проблемами, що теж є важливим моментом для культурної дипломатії.

Соціологами були вироблені деякі стандарти вимірювання оцінки довіри. Наприклад, А. Гоффман запропонував три правила для визначення довіри: 1) політика дискреції (власного розсуду) та дані прийняття рішень; 2) індикатори нагляду; 3) показники правил. Однак вчений не погоджується, що співпраця може використовуватися як один із показників вимірювання довіри. Він стверджує, що «сам (Hoffman, 2002, р. 376). а наявність співпраці є ненадійним показником довіри» Інші вчені (Coleman, 1990; Deutsch, 1958; Gambetta, 1988; Larson, 1998) твердять, що стратегії вимірювання, засновані на прогностичних визначеннях довіри, припускають, що вона є необхідною умовою співпраці.

Хоч А. Гоффман розглядає довіру між державами, проте це не те саме, що поняття державної довіри. Ця теза виражає суть двох правил вимірювання методології А. Гоффмана: по-перше, це дослідження узгоджується з важливістю розсуду у рамках політики; по-друге, це дослідження використовує показники норм, щоб дослідити існування довіри держави. Що стосується відносин між культурною дипломатією та державною довірою, то подібне дослідження також пропонує три такі показники: 1) взаємна доброзичлива політика; 2) вигідна орієнтація політики та 3) співпраця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наукове осмислення, політологічний аналіз проблеми довіри як засобу оптимізації міжнародних відносин відстає від потреб політичної практики. Роботи, спеціально присвячені цій тематиці, починають з'являтися від 1975 р., з часів Гельсінкської наради і, як правило, стосуються військово-політичних аспектів довіри. І лише на початку 2000-х рр. ця проблематика стає предметом міждисциплінарного розгляду, об'єднуючи навколо себе зусилля економістів, політологів, філософів, соціологів та ін. групи дослідників. Цікавою видається спроба розглянути проблему довірчих відносин на міждержавному рівні крізь призму ефективності залучення культурної дипломатії до цих процесів. У цьому ключі цікавими є роботи зарубіжних дослідників (Baier, 1986; Barton, 2016; Coleman, 1988; Deutsch, 1977; Durden, 2017; Gambetta, 1988; Hoffman, 2002; Kang, 2015; Larson, 1997).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Поза увагою дослідників, враховуючи окреслений контекст проблеми, залишається питання індикаторів наявної державної довіри за сприяння культурної дипломатії та виокремлення факторів, які можуть впливати на ефективність останньої.

Формулювання мети і завдань статті

Метою дослідження, результати якого презентовані у цій статті, є спроба виокремлення та узагальнення основних показників існуючої довіри у контексті міждержавних відносин, під час забезпечення якої важливу роль відіграють інструменти культурної дипломатії. Задля досягнення поставленої дослідницької мети визнано за необхідне з'ясування змісту поняття «державна довіра»; чітке формулювання її показників на рівні міждержавних відносин; характеристика цих показників; виокремлення ознак ефективності культурної дипломатії у межах державного довірчого будівництва.

Виклад основного матеріалу дослідження

Перший показник – співпраця між державами – вказує на мінімальний рівень державної довіри.

Культурна дипломатія може створити можливості для співпраці. Однак, як перетворити ці можливості на конкретні практичні дії, а не залишатися на рівні усної обіцянки. Багато вчених погоджуються, що довіра є необхідною умовою співпраці (Coleman, 1990; Deutsch, 1958; Gambetta, 1988; Larson, 1998). Суверенна держава не є винятком. Держави, які передають певний контроль над своїми інтересами іншим державам, ризикують зрадити ці інтереси. Уся співпраця вимагає певної міри довіри. Коли держави мають все більше спільних досягнень, то між ними існує певний ступінь довіри, навіть якщо остання перебуває на мініальному рівні.

Герман Анастасія Леонідівна
Показники довіри на рівні міждержавних відносин
за підтримки культурної дипломатії

А. Гоффман не згоден з таким підходом, вважаючи, що «довіра передбачає ризик, але не може бути зведена до ризику – довіра та ризик є роздільними конструкціями. Мається на увазі, що необхідний зв'язок між довірою та співпрацею не може бути стійким через те, що деякі зусилля до співпраці не виникають з тієї причини, що і бажання гравців грати, заручившись несприятливими або навіть поганими шансами» (Hoffman, 2002, р. 400). Він пропонує американо-радянські ядерні відносини як приклад для пояснення кооперативного ризику без довіри. А. Гоффман стверджує, що використання наддержавами високоінвазивних й регулярних перевірок запасів ядерної зброї одна у одній, навряд чи свідчить про довірливі та партнерські відносини.

Аргумент А. Гоффмана певною мірою обґрунтований, але, насамперед, у реальному політичному світі немає абсолютної довіри. Тому неможливо або практично неможливо вимагати 100 % довіри від держав у рамках співпраці. Як зазначає Бартон, «співпраця має значення не лише як шлях подолання політичного розриву, прагнучи уникнути несприятливих наслідків конкурентної поведінки, але також є актуальною, позаяк обидві сторони зацікавлені у взаємній допомозі одна одній» (Barton, 2016, р. 41).

Деякі вчені використовують «дилему в'язня» (Prisoner's dilemma) для пояснення міжнародного співробітництва між державами: гра з ненульовою сумою, в якій гравці прагнуть одержати вигоду, співпрацюючи один з одним або зраджуючи. Видно чітко, що співробітництво між державами в структурі дилеми ув'язнених вимагає, щоб обидві сторони довіряли одна одній, щоб реалізовувати спільні процедури та максимізувати вигоду. Більше того, концепція довіри держави є похідною від концепції соціальної довіри, де одним із ключових є поняття взаємності. Співпраця – один із декількох способів взаємності.

Наприклад, якщо держава А вирішить співпрацювати з державою Б на базі спільної дії, породженою культурною дипломатією; за цієї обставини держава А повинна ставитися до держави Б як до партнера. Якщо обидві держави зберігають довіру без зради партнерства, тоді вони матимуть можливість реалізувати взаємну вигоду. Якщо обидві держави не зраджують, але все ж не змогли отримати жодної вигоди від співпраці, це не обов'язково є проблемою довіри, але може бути наслідком деяких помилкових рішень.

Крім того, значні спільні досягнення не обов'язково представляють вищий рівень державної довіри, оскільки не усунуто питання, які можуть бути пов'язані з проблемою вигоди чи інтересу. З іншого боку, більш високі результати співпраці можуть підтримувати рівень довіри та забезпечувати для обох держав кращі можливості розвитку в майбутньому. Обидві держави

можуть надалі зміцнювати та поглиблювати взаєморозуміння на платформі співпраці.

Другий показник – взаємна доброзичлива міждержавна політика – може свідчити про більш низький середній рівень довіри з боку держав.

За визначенням, взаємна доброзичлива політика – це державна політика зі сприятливим і корисним змістом. Наприклад, уряд Великобританії, ініціювавши план виходу з Європейського Союзу, висунув серію доброзичливих політичних пропозицій до китайського уряду, які б в подальшому зміцнили економічні та культурні відносини між країнами (Department of International Trade, 2016). У відповідь Китай активно відреагував на пропозиції уряду Великобританії та почав заохочувати власні підприємства інвестувати у Великобританію. По-перше, можливо, що обидва уряди усвідомили вигоду, яку можна отримати за рахунок розвитку безпрограшної ситуації, що цілком відповідає національним інтересам; а по-друге, 2015 р. як культурний рік між країнами лише зміцнив взаєморозуміння між ними. Вищезгадане є не лише показником національного інтересу, але, мабуть, також і питанням довіри держав. Уряд Великобританії твердо вірить, що інвестиції з Китаю виправдають себе, і що можна прогнозувати майбутні результати інвестицій.

Однак доброзичлива політика тут є взаємною угодою, яка потребує зусиль суб'єктів обох держав для її розробки та реалізації. Якщо один із державних суб'єктів відмовляється проводити доброзичливу політику, це не доводить, що між ними немає довіри, але можна припустити, що рівень їх довіри відносно низький. Наприклад, якщо держава А довіряє державі Б, то вона проводить доброзичливу політику щодо неї, але це не буде свідчити про середній рівень довіри, якщо держава Б також не буде виконувати аналогічну роботу стосовно держави А або, принаймні, позитивно відповідатиме на пропозиції. Державна довіра наголошує на взаємності між державами, тому вони докладають чимало зусиль у культурній дипломатії, реалізуючи курс доброзичливої політики.

Третій показник – сприятлива орієнтація політики – вказує на середній рівень довіри держави.

На відміну від другого індикатора, який в основному зосереджений на доброзичливому змісті політики, слово «орієнтація» в цьому випадку стосується сприятливої чи несприятливої тенденції. Подібна орієнтація означає, що впродовж відносно тривалого періоду державні суб'єкти реалізують низку урядових стратегій, програмних заяв й доповідей комітетів, які виражають волю відповідних урядів. Сприятливу тенденцію можна також назвати перспективною тенденцією, яка означає тенденцію все більш доброзичливої політики протягом тривалого періоду. Що стосується несприятливої тенденції, то на відміну від сприятливої, державні суб'єкти

Герман Анастасія Леонідівна
Показники довіри на рівні міждержавних відносин
за підтримки культурної дипломатії

проводять усе більш ворожу політику відносно один одного. Несприятливість ситуації ще не свідчить про відсутність довіри між державами, але, швидше за все, завдає шкоди їхнім довірчим відносинам.

Інша точка зору свідчить про те, що сприятливу орієнтацію політики також можна трактувати як спосіб створення довіри, а не як показник існуючого її рівня. Без сумніву, коли держава А постійно проводить вигідну політику щодо держави Б, така поведінка може розглядатися як зусилля держави А встановити довірливі відносини. У цій ситуації вигідна політика держави А розглядається як спосіб демонстрації своєї доброї волі чи доброзичливого ставлення до держави Б з метою таких відносин. Проте, подібна спрямованість політики не тотожна єдиному її вектору чи курсу. Цей нижчий середній рівень довіри державне може розглядатися лише як прийняття та реалізація однієї конкретної політики, адже для її демонстрації потрібен відносно тривалий період. Щоразу, коли держава приймає та проводить невигідну політику, як результат, інша держава може не відповісти взаємністю, відповідно, державну довіру буде складно налагодити. Ось чому орієнтація політики зі сприятливою тенденцією може розглядатися як індикатор середнього рівня державної довіри.

Четвертий показник – загальні письмові правила з обмеженим терміном дії – свідчить про верхній середній рівень державної довіри.

Йдеться про такі правила як спільна заява чи договори, які, як правило, представлені у письмовій формі і не є лише усними обіцянками. Такі взаємні домовленості виникають тоді, коли обидві держави докладають зусиль для досягнення консенсусу, щоб надати один одному ступінь свободи дій у межах узгоджених правил. А.Гоффман стверджує, що «різні види правил забезпечують акторів різною мірою свободи прийняття рішень. За умови рівності, правила, які надають акторам найбільше свободи, вказують на довірливі стосунки» (Hoffman, 2002, р.380). Цей показник можна проілюструвати спільними заявами держав, наприклад, заявою уряду КНР і уряду Сполученого Королівства Великобританії та Північної Ірландії, а також апеляцією до вже згаданого 2015-го як культурного року між країнами.

Деякі вчені стверджують, що письмові угоди вважаються сигналом про те, що партнери з підозрою ставляться один до одного (Baier, 1986). Вони припускають, що немає необхідності у публікації такої письмової заяви, якщо між державами справді партнерські та взаємонадійні відносини. Ще один аргумент полягає в тому, що ситуація, коли державні суб'єкти погоджуються з вигідними або взаємними правилами, в основному залежить від відповідних національних інтересів, тобто вони укладають угоди, оскільки вважають, що цільова держава може принести їм значну економічну чи військову вигоду. Тому це не є показником щирої довіри між державами.

Наявність письмового документа може допомогти уникнути ризиків. По-перше, якщо заяви публічно оприлюднюються, більшість держав, ймовірно, не наражають на ризик національний імідж та репутацію. Зрештою, держави не можуть поводитися таким чином, щоб змінювати свої політичні та дипломатичні поглядів без будь-яких конкретних причин. По-друге, письмові угоди забезпечують державних суб'єктів інструментом реалізації. Загалом, ті, хто відповідає за виконання угод, як правило, не є тими самими особами, які уклали початкові угоди або контракти. У цьому випадку письмові угоди та домовленості є важливими інструментами, що дозволяють передавати права та обов'язки тим особам, які зобов'язані їх виконувати. По-третє, письмові угоди можуть виступати в якості опори для державних суб'єктів, коли відбуваються несподівані зміни, наприклад, кадрові перестановки. На організаційному рівні, щоб бути захищеними від кадрових змін, потрібні письмові угоди для майбутніх посадових осіб, які можна використати в якості довідникового матеріалу після того, як основні учасники переговорів полишать свої посади (Hoffman, 2002, p. 390).

Стосовно питання порушення правил та зменшення потенційних ризиків, то можна застосувати два види угод. А. Гоффман визначає їх як: 1) рамкові угоди, в яких переважають конституційні норми, котрі визначають основну структуру, інституціональні форми, процедури та право, а ці «конституційні правила» створюють та регламентують законну поведінку сторін; 2) статутно-орієнтовані угоди, де переважають конкретні кодекси, що регулюють поведінку суб'єктів за певних обставин (Hoffman, 2002, p. 391).

На рахунок дискреційного варіанта та можливої свободи дій, рамково-орієнтовані угоди можуть запропонувати державним суб'єктам деяку додаткову широту порівняно з угодами, орієнтованими на законодавство, оскільки правила, від яких залежить визначення способів взаємодії, розробляються без визначених часових меж. Навпаки, угоди, орієнтовані на законодавство, схожі на регуляторні норми, які створюють конкретні заборони поведінки, регулюючи не лише те, як повинні поводитися державні суб'єкти, а й те, коли певну поведінку слід здійснювати (або уникати). Рамкові угоди, як правило, більше узгоджуються з довірчими стосунками, ніж угоди, орієнтовані на статут. Однак, якщо державні суб'єкти повинні обирати угоди, орієнтовані на статут, цей вибір не означає, що між ними не існує державної довіри. Прикладом такого типу рамково-орієнтованої угоди зі свободою дій є Угода про взаємну оборону між США та Республікою Корея.

Інший можливий аргумент, який тут варто згадати, полягає в тому, чи існує державна довіра, коли ще не розроблені жодні типи правил. Це рідкість у сучасному міжнародному товаристві. Більшість держав мають політичні та дипломатичні зв'язки, при цьому деякі з них можуть ніколи не випускати

Герман Анастасія Леонідівна
Показники довіри на рівні міждержавних відносин
за підтримки культурної дипломатії

спільної заяви. Використання лише одного показника, щоб оцінити існування державної довіри, може вважатися необ'єктивним. Можливо, саме цей показник здатен довести, що рівень довіри не зовсім досяг верхнього середнього рівня, але інші показники можуть мати здатність демонструвати існування цієї довіри.

Більше того, стосовно взаємозв'язку культурної дипломатії та державної довіри не важко зрозуміти суть: коли держава ініціює програми культурної дипломатії відносно іншої держави або обидві погодилися проводити культурну дипломатію разом, звичайно зрозумілою є публікація офіційної заяви на державному рівні, хоча є й інші способи оголосити домовленості без письмового документа. Ці правила, таким чином, нагадують обом державам про необхідність поводитися так, як визначено в офіційній заяві. Наприклад, коли держава А і держава Б приділяють великі зусилля культурній дипломатії одна одній, то вони зазвичай публікують спільну заяву чи інші правила з легкістю. Крім того, зміст цього висловлювання зосереджується, насамперед, на загальних цілях, спільних зусиллях щодо вдосконалення, а також іншій позитивній інформації, а не лише на вимогах чи обмеженнях. За цих умов можна стверджувати, що верхній середній рівень довіри існує між державою А та державою Б.

П'ятий показник – дискреції у розробці політики та її реалізації – це показник державної довіри на високому рівні.

На політичній арені політику можна розглядати як невербальну волю держави, а також керівництво з прийняття рішень для урядів та держав, з метою досягнення бажаних результатів. Під час оцінки ефективності культурної дипломатії у зміцненні державної довіри неможливо нехтувати культурною політикою та пов'язаною з нею політикою зовнішньою; це особливо важливо у процесі розробки та реалізації політики. Через те, що культурна політика та пов'язана із нею зовнішня політика є найважливішими аспектами культурної дипломатії, і її можна розглядати як потенційного будівничого державної довіри, то важливо усвідомити, що між політикою та державною довірою існує міцний зв'язок. Більше того, способи вироблення та реалізації політики, особливо коли вони пов'язані з дискреційними повноваженнями, вважаються вагомим фактором під час вивчення державної довіри.

Дискреція – термін, який часто використовується в галузі економіки, фінансів та права; вона рідко згадується на політичній арені, за винятком сфери державного управління. Наприклад, у макроекономіці дискреційна політика є економічним інструментом, заснованим на судженнях політиків, на відміну від тієї політики, де все відбувається за заздалегідь визначеними правилами. Наприклад, центральний банк може приймати рішення щодо процентних

ставок у кожному конкретному випадку замість того, щоб дозволяти встановленому правилу визначати процентні ставки або грошову масу.

У політиці термін «дискреція» має більше значення щодо громадської адміністрація або державного управління, надає їм специфічну сферу прийняття рішень. А. Гоффман висуває свою думку щодо дискреції та довіри, «довірчі міждержавні відносини виникають тоді, коли лідери вважають, що їхні колеги є надійними і, виходячи з цього сприйняття, приймають політику, яка робить їхні держави вразливими до дії своїх колег» (Hoffman, 2002, р. 376). Він вважає, що ці відносини з'являються тоді, коли актори віддають долю своїх інтересів на розсуд інших, сподіваючись, що ті будуть дотримуватися свого зобов'язання не використовувати свій розсуд, щоб їм нашкодити. Відповідно до такої позиції, це визначення передбачає, що вимірювання довірчих відносин передбачає дві важливі частини: 1) ідентифікація політики, яка надає іншим державам свободу дій щодо результатів, які раніше контролювалися першою державою; 2) демонстрація того, що лідери хоча б частково, але відповідальні за прийняття такої політики, тому що вони вважали, що їхні колеги заслуговують на довіру (Hoffman, 2002, pp. 376–377).

Оцінюючи ефективність культурної дипломатії в державному довірчому будівництві, важливо виокремити дев'ять показників, які можна вважати своєрідним вимірювальним стандартом: а) певний зміст культурної політики та зовнішньої політики; б) чітко визначені соціальні ролі, формальний договір та встановлені зобов'язання між державами; в) якість культурних дипломатичних програм; г) координація між різними урядовими відомствами та іншими установами в межах та між державами; г); існуючі недовіри та конфліктні питання між державами; д) зловживання фінансуванням культурних дипломатичних програм; е) функціонування закордонних культурних установ; е) публічність щодо програм культурної дипломатії; ж) моніторинг впливу після культурно-дипломатичної діяльності.

Висновки

Таким чином, культурна дипломатія – динамічний і складний процес, що вимагає постійних зусиль, і це ж саме стосується побудови державної довіри. Довгостроковий вплив культурної дипломатії на формування довіри у міждержавних відносинах потребує багато років, оскільки пов'язані з цим результати та наслідки за часту носять нематеріальний характер. Державна довіра насправді відноситься до цілого ряду явищ, які дозволяють волевиявленню держав ризикувати у взаємодії з іншими державами, вирішувати проблеми колективних дій або діяти способами, які суперечать стандартним визначенням національних інтересів. У процесі доведення існування довіри з боку держав за підтримки культурної дипломатії, враховуючи поведінкові аспекти довірчих відносин, слід звернути увагу

на п'ять показників існуючої довіри у контексті міждержавних відносин: 1) мінімальний рівень – співпраця між державами; 2) нижній середній рівень – вигідна орієнтація політики держав; 3) середній рівень – проведення доброзичливої політики між державами; 4) верхній середній рівень – види письмових правил із часовим запасом; 5) високий рівень – дискреційна влада у процесі розробки політики.

Дуже часто лідери держав відіграють значну роль у подібних довірчих відносинах, оскільки це передбачає поєднання уявлень лідерів з їх вибором політики. Керівники держав зазвичай представляють ставлення та прагнення своїх країн, проте важливо розуміти, що дискреційна влада не обмежується привілеєм державних лідерів, а також може бути використана як прихильність або послуга між державами, які знаходяться у довірчих відносинах. Хоча дискреція не є обов'язковою, проте вважається необхідною тому, що не важливо, наскільки точно розроблена політика, завжди виникають непередбачені обставини, що може призвести до несправедливих результатів, які потребують подальшого розгляду. Тому серед перспектив подальшого розгляду у межах цієї проблеми є аналіз зв'язку політики та дискреційної влади з двох точок зору, щоб надалі продемонструвати наявність державної довіри: по-перше, дискреційна влада у процесі розробки політики; по-друге, дискреційна влада з бездіяльністю під час реалізації політики.

References:

1. Baier, A. (1986). Trust and Antitrust. *Ethics*, issue 96(2), pp. 231–260.
2. Barton, B. (2016). *Trust and the Politics of Security Risk Management The European Union's Engagement of China in Africa*. King's College London.
3. Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital James S. Coleman. *American Journal of Sociology*, issue 94, pp. 94–120.
4. Deutsch, M. (1977). *The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes*. First Edit. Yale: Yale University Press.
5. Department for International Trade. (2016). A Guide for British Businesses Interested in Selling Goods and Services in China. *The UK Government*, [online]. Available at: <https://www.gov.uk/guidance/exporting-to-china>.
6. Durden, T. (2017). *US Deploys Two More Aircraft Carriers Toward Korean Peninsula*. Zerohedge.
7. Gambetta, D. (1988). *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*. Oxford: B. Blackwell.
8. Hoffman, A. M. (2002). A Conceptualization of Trust in International Relations. *European Journal of International Relations*, issue 8(3), pp. 375–401.

9. Kang, H. (2015). Contemporary cultural diplomacy in South Korea: explicit and implicit approaches. *International Journal of Cultural Policy*, issue 21(4), pp. 433–447.

10. Larson, D. W. (1997). Trust and Missed Opportunities in International Relations. *Political Psychology*, issue 18(3), pp. 701–734.

11. US Department of State. (1954). U.S. Relations With the Republic of Korea. *US Department of State*, [online]. Available at: <https://assets.documentcloud.org/documents/2830333/1954-U-S-ROK-Mutual-Defense-Treaty.pdf>.

12. Stewart, P, Ali, I. (2017). U.S. Forges Ahead with South Korea Missile Defenses, Despite Upheaval. *Reuters*, [online]. Available at: <http://www.reuters.com/article/us-southkorea-politics-usa-thaad-idUSKBN16H29S>.

© Герман А. Л., 2020

УДК : 341.1/8

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ВРЕГУЛЮВАННІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Лікарчук Дар'я Сергіївна

кандидат політичних наук,

*Київський національний університет культури і мистецтв,
м. Київ, Україна*

ORCID: 0000-0003-1603-7601

likarchukd@gmail.com

Надіслано:

13.02.2020

Рецензовано:

03.03.2020

Прийнято:

15.03.2020

Сучасна дипломатія багато в чому буде залежати від того, яким шляхом здійснюватиметься становлення нового світового порядку. Висуваються різні варіанти політичної структури світу: від однополярного / багатополярного світу до світового уряду. На міжнародній арені буде зростати роль недержавних акторів, разом із тим продовжиться процес розмивання національного суверенітету. У зв'язку з цим дипломатію чекають серйозні випробування на міцність, їй доведеться пристосовуватися до сучасних умов, а також виконувати сполучну функцію між державними і недержавними учасниками міжнародних відносин. Інформаційні потоки стають важелями управління, а саме: суспільно-економічними, соціально-політичними, міжнародними процесами. Нині можна говорити «про становлення глобальної інформаційної індустрії, яка переживає період технологічної конвергенції, організаційних поєднань, законодавчої лібералізації, про роль знань, інформації в економічному розвитку, появі нових форм «електронної» демократії, про структурні зрушення в зайнятості». Роль міжнародних організацій у міжнародних відносинах зазнала якісних змін. Із допоміжних інструментів для вирішення окремих проблем взаємодії суверенних держав вони перетворилися на сегмент міжнародного життя. Міжнародним організаціям належить винятково важлива роль у вирішенні конфліктів. Дедалі більше місця в їх діяльності займає запобігання виникненню конфліктних ситуацій. Механізм вирішення конфліктів організаціями носить переважно політичний характер, але при цьому він, зрозуміло, спирається на міжнародне право.

Ключові слова: конфлікти; міжнародні організації; ООН; міжнародні конфлікти; зовнішньополітичні конфлікти.

Likarchuk Daria, Ph.D. in Political Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

The Role of International Organisations in the Settlement of Foreign Policy Conflict

Contemporary diplomacy will largely depend on the path to the creation of a new world order. There are different options for the political structure of the world: from the unipolar / multipolar world to the world government. The role of non-state actors will increase in the international arena, while the process of eroding national sovereignty will continue. In this regard, diplomacy faces serious tests of strength, it will have to adapt to current conditions, as well as perform a joint function between state and non-state actors in international relations. Information flows become the levers of governance, namely, socio-economic, socio-political, international processes. Today we can speak of “the emergence of a global information industry that is undergoing a period of technological convergence, organisational combinations, legislative liberalisation, and the role of knowledge, information in economic development, the emergence of new forms of the “electronic” democracy, structural changes in employment”. The role of international organisations in international relations has undergone qualitative changes. They have become auxiliary tools for solving particular problems of interaction of sovereign states into a segment of international life. International organisations play an extremely important role in conflict resolution. Conflict prevention is becoming increasingly important in their activities. The mechanism for resolving conflicts by organisations is predominantly political in nature, but it is based on international law.

Key words: conflict; international organisations; the UN; international conflicts; foreign policy conflicts.

Ликарчук Дарья Сергеевна, кандидат политических наук, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина

Роль международных организаций в урегулировании внешнеполитических конфликтов

Современная дипломатия во многом будет зависеть от того, каким путем будет осуществляться становления нового мирового порядка. Выдвигаются различные варианты политической структуры мира от однополярного / многополярного мира к мировому правительству. На международной арене будет возрастать роль негосударственных акторов, вместе с тем продолжится процесс размывания национального суверенитета. В связи с этим дипломатию ждут серьезные испытания на прочность, ей придется приспособливаться к современным условиям, а также выполнять связующую функцию между государственными и негосударственными участниками международных отношений. Информационные потоки

становлять рычагами управління, а именно: общественно-экономическими, социально-политическими, международными процессами. Сейчас можно говорить «о становлении глобальной информационной индустрии, переживающей период технологической конвергенции, организационных сочетаний, законодательной либерализации, о роли знаний, информации в экономическом развитии, появлении новых форм» электронной «демократии, о структурных сдвигах в занятости». Роль международных организаций в международных отношениях претерпела качественные изменения. Из вспомогательных инструментов для решения отдельных проблем взаимодействия суверенных государств они превратились в сегмент международной жизни. Международным организациям принадлежит исключительно важная роль в решении конфликтов. Все большее место в их деятельности занимает предотвращение возникновения конфликтных ситуаций. Механизм решения конфликтов организациями носит преимущественно политический характер, но при этом он, разумеется, опирается на международное право.

Ключевые слова: конфликты; международные организации; ООН; международные конфликты; внешнеполитические конфликты.

Вступ

Безперервні війни, революції, конфлікти, соціальні й економічні потрясіння становлять паралель перманентного процесу, пошуку можливостей перервати дану тенденцію – знайти механізм вилучення з життя людей найгостріших форм соціально-політичної конфронтації. Незважаючи на безуспішність спроб домогтися максимального успіху на шляху до цієї мети, аналіз практики миротворчої діяльності ХХІ ст. дозволяє виявити формування й функціонування у сфері міждержавних відносин різних організацій, що спрямовують свої зусилля на попередження, врегулювання зовнішньополітичних конфліктів.

Нині, коли збройні конфлікти або терористичні акти поставили сучасну цивілізацію на грань світової війни, ще більш актуальним стає завдання пошуку та вдосконалення системи безпеки, як для приборкання агресора, боротьби з міжнародним тероризмом, так і для вирішення регіональних конфліктів. Спроби створити загальну систему безпеки робилися світовою спільнотою неодноразово, проте ефективність міжнародних організацій й угод не змогла перешкодити новим катаклізмам.

До недавнього часу міжнародні організації найчастіше розглядалися як інструмент дипломатії. Однак діяльність міжнародних організацій набагато ширше дипломатичних рамок, і вона все більше виходить за межі традиційної інформаційно-координаційної компетенції, набуває власних оперативних

функцій, охоплюючи все нові сфери, що представляють інтерес для багатьох, а найчастіше – для більшості держав та людства в цілому. На них покладаються правотворчі, правозастосовні та правоохоронні функції, включаючи слідчі, арбітражні, судові, контрольні, з підтримання міжнародного миру та безпеки і навіть у деяких випадках з тимчасового управління територією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми міжнародних конфліктів та криз посідають центральне місце в зарубіжних та вітчизняних політичних дослідженнях. У зв'язку з цим слід виділити, перш за все, наукові роботи таких американських та європейських вчених як: Д. Андерхилл, Б. Бейтс, М. Блейк, Т. Ван Дейк, Р. Інглехарт, Дж. Карран, Р. Куусісто, Дж. Лакофф, А. МакРобб, П. Норріс, А. Пенкейк, Дж. Томпсон, А. Туруо, Дж. Хартлі.

Розумінню ряду принципів концепцій, пов'язаних з розв'язанням конфліктів за допомогою міжнародних організацій сприяють праці вітчизняних науковців, серед яких хотілося б виділити роботи: В. Бекешкінці, А. Кіссе, В. Небоженка, Е. Степанова, Є. Ходаківського.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

У світлі вищесказаного, наше дослідження орієнтоване на встановлення значимості та ролі міжнародних організацій у врегулюванні зовнішньополітичних конфліктів, виокремлення нових механізмів врегулювання зовнішньополітичних конфліктів за допомогою міжнародних організацій.

Формулювання мети і завдань статті

Виявити вплив когнітивних і дискурсивних факторів на роль міжнародних організацій у врегулюванні зовнішньополітичних конфліктів. Встановити інформаційний аспект діяльності міжнародних утворень в умовах зовнішньополітичного конфлікту і аналіз ефективних засобів впливу на його мінімізацію або дозвіл.

Виклад основного матеріалу дослідження

Найважливішою тенденцією сучасного світу є глобалізація інформаційного простору, що розвиває інформаційні системи. Постіндустріальне суспільство, свого часу описане відомим американським політологом Д. Беллом, є суспільством нової ери в людській цивілізації – ери інформації.

Інформаційні потоки стають важелями управління суспільно-економічними, соціально-політичними, міжнародними процесами. Нині можна говорити, «про становлення глобальної інформаційної індустрії, яка переживає період технологічної конвергенції, організаційних поєднань, законодавчої лібералізації, про роль знань, інформації в економічному розвитку, появи нових

форм «електронної» демократії, про структурні зрушення в зайнятості» (Likarchuk, 2014, p. 39).

Разом із процесом глобалізації з'являються і нові тенденції, що здійснюють негативний вплив на розвиток міжнародних відносин:

1. Загроза повного підпорядкування світу транснаціональним корпораціям.

2. Поглиблення розриву між найбагатшими й найбіднішими країнами і соціальними групами.

3. Глобалізація тероризму, витіснення та вимирання національних культур, мови (Simons, 2016, p. 10).

Звернення до дослідження ролі та місця інформаційної діяльності міжнародних організацій у врегулюванні зовнішньополітичних конфліктів зумовлюються рядом факторів.

По-перше, однією зі специфічних рис міжнародних відносин є відсутність єдиного владного центру й наявність безлічі рівноправних і суверенних центрів прийняття політичних рішень. Тому важко переоцінити можливість вироблення міжнародними організаціями загальних думок та підходів у спірних і неоднозначних ситуаціях зовнішньополітичних конфліктів. Історія останніх десятиліть свідчить про значне поширення практики звернення конфліктуючих сторін до арбітражу міжнародних організацій (Boyd-Barrett, 2017, p. 1017).

По-друге, незважаючи на гостре політичне, ідеологічне, військове протистояння суспільно-політичних систем в епоху «біполярності» дві наддержави, з одного боку, стояли за протиборчими групами, підтримуючи їх прагнення в досягненні інтересів й, переслідуючи свої цілі, але, з іншого боку, США і СРСР виступали арбітрами та регуляторами, що не дозволяють вийти конфлікту за «розумні» межі. І, загалом, абсолютна більшість конфліктів самого різного ступеня інтенсивності знаходилися в полі зору «військово-політичного тандему» (Boyd-Barrett, 2017, p. 1018).

Роль міжнародних організацій при цьому зводилася до констатації підсумків протистояння, що базуються на домовленості сторін. Стрімка динаміка полюсності міжнародних відносин, дилема «монополярності», або «багатополярності» актуалізують проблему вибору місця та ролі міжнародних організацій у цьому процесі. У першому випадку – повна підпорядкованість волі єдиної наддержави й дублювання рішень, прийнятих у США, в другому – цілком можливе протиріччя між надіями, що покладаються на ці організації та їх можливостями.

По-третє, досить полемічними питаннями є ролі міжнародних організацій у виникненні та вирішенні сучасних конфліктів. Доводиться

констатувати той факт, що їх вплив на динаміку протиріч не завжди буває позитивним (Boyd-Barrett, 2017, p. 1018).

Більш того, втручання недержавних утворень нерідко є причиною погіршення ситуації в зоні того або ін. зовнішньополітичного конфлікту. Зокрема, міжнародні політичні інститути в деяких випадках були навіть причинами таких протиріч. Тому дуже важливою є об'єктивна оцінка ролі та можливостей міжнародних організацій у цих процесах.

По-четверте, актуалізація проблеми врегулювання зовнішньополітичних конфліктів за допомогою міжнародних організацій тісно пов'язана з розширенням останнім часом конфліктів підвищеної соціальної небезпеки, таких, наприклад, як міжнародний тероризм. Саме інформаційна складова протидії даному виду конфліктів має безпосередню прагматичну спрямованість (Boyd-Barrett, 2017, p. 1019).

По-п'яте, не дивлячись на те, що небезпека застосування у XXI ст. ядерної зброї дещо змінила догмат сили, на нашу думку, у практиці міждержавних конфліктів, як і раніше, домінує ідеалізація військово-силових засобів. Діяльність міжнародних організацій для розв'язання зовнішньополітичних конфліктів з опорою на інформаційну складову ставиться під сумнів, чи апіорі визначається неефективною. Хоча доводиться констатувати той факт, що вплив мас-медіа на динаміку вирішення протиріч не завжди буває позитивним. Більш того, інтенсивний прояв такого різновиду конфлікту як тероризм, у його міжнародній формі, безпосередньо пов'язаний з використанням засобів масової інформації, а, по суті, без мас-медійного фактора неможливий (Boyd-Barrett, 2017, p. 1019). Але навіть негативний досвід врегулювання конфліктів з використанням комунікаційних технологій не може бути проігноровано в наукових дослідженнях.

Статус організації в реальному світі визначається її статусом в інформаційному просторі. Діяльність міжнародних організацій охоплює все нові сфери міждержавного співробітництва, залучаючи до нього більшу кількість держав.

Слід зазначити, що під неурядовими організаціями розуміються національні, засновані окремо від урядів, що діють незалежно на основі установчих документів (Surma, 2016, p.308).

У міру зростання впливу регіональних, глобальних, континентальних політичних утворень, а також військово-політичних та релігійно-політичних альянсів на міжнародні відносини увага засобів масової інформації фокусується на діяльності міжнародних організацій. НАТО, ООН, ЄС та ін. організації усвідомлюють необхідність інформаційного спілкування, а отже, вони є джерелами та одержувачами інформації.

Лікарчук Дар'я Сергіївна
Роль міжнародних організацій
у врегулюванні зовнішньополітичних конфліктів

Нині європейські науковці виокремлюють такі функції міжнародних організацій:

- проведення моніторингу та аналіз виявлених проблем;
- регулювання і стабілізація світової економіки;
- вибір місця для ведення переговорів й співпраці між державами;
- вироблення і структурування тенденцій розвитку;
- розвиток зовнішньоекономічних зв'язків;
- усунення проблем у торгово-економічних відносинах;
- стимулювання розвитку приватного сектора;
- допомога іншим країнам у вирішенні конфліктних ситуацій;
- проведення прозорої економіки (Helbreit, 2004, p.112).

Варто також зазначити, що поняття «недержавних учасників» міжнародних відносин, їх місце і роль у міждержавних відносинах є досить полемічними питаннями. У сучасний період визначальне значення набули форми багатосторонніх відносин між державами.

Реалії міжнародного розвитку привели до виникнення різних недержавних учасників світового політичного процесу, що мають як свої періодичні, так і постійно діючі органи. І. Сурама відзначає: «У зв'язку з цим виникли і нові форми представництв держав – представництва при всесвітніх організаціях, що діють на постійній основі, і представництво на засіданнях відповідних органів цих організацій» (Surma, 2016, p.305).

Американський науковець Г. Сімонс виокремлює три основні риси, що визначають міжнародні організації:

- бажання до співпраці, зафіксоване в установчих документах;
- наявність постійного апарату, що забезпечує розвиток організації;
- автономність компетенції та рішень (Simons, 2016, p.13).

Зовнішньополітичні протиріччя безперервно супроводжують людство. Інформацію про подібні конфлікти знаходимо в історичних хроніках. Подібна подача матеріалу не дозволяла людям забувати про минулі катаклізми, проте швидкість поширення інформації була низька, і лише з появою преси ситуація змінилася.

Багато політологів відзначають зростаючу нездатність національних держав адекватно реагувати на нові виклики сучасності. Під сумнів ставиться сама система міжнародних відносин як міждержавних, оскільки процеси глобалізації підривають суверенітет національних держав.

Оскільки сучасні конфлікти створюють серйозну загрозу регіональній ітаміжнародній безпеці, їх врегулювання також знаходиться в центрі уваги багатьох організацій, таких як ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС. До вирішення цих питань підключаються й неурядові організації («Червоний хрест»).

Крім того, у врегулюванні конфліктів часто беруть участь неурядові актори (наприклад, колишні політичні діячі, відомі письменники, вчені) (Likarchuk, 2016, р. 96). Така практика отримала назву неофіційною дипломатії.

Поява постійних міжнародних організацій, які взяли на себе місію обслуговування інтересів багатосторонньої взаємодії країн та народів, було обумовлено процесом інтернаціоналізації. Тому в цьому аспекті слід відзначити, що у 2002 р. за дорученням Генеральної Асамблеї ООН Комісія міжнародного права розпочала розробку теми «Відповідальність міжнародних організацій» (Vazhna, 2012, р.485), яка є важливою для розв'язання зовнішньополітичних конфліктів й особливо ролі міжнародних організацій.

При визначенні концепції відповідальності Комісія міжнародного права в Проекті статей визначила, що, будучи суб'єктами міжнародного права, міжнародні організації не можуть не бути і суб'єктами права відповідальності (Surma, 2016, р. 305).

Відповідальність міжнародних організацій ґрунтується на їх правосуб'єктності та безпосередньо впливає з неї, яка була неодноразово підтверджена численними судовими рішеннями, науковими доктринами і нормами загального міжнародного права:

- International Court of Justice reports, 1949;
- International Court of Justice reports, 1980;
- International Court of Justice reports, 1988;
- International Tin Council Case, 1989 (Helbreit, 2004, р. 223).

В даному випадку, розглядається термін «міжнародні конфлікти», що вживається у вузькому й широкому сенсі.

У першому випадку під цим розуміються лише ті ситуації, які характеризуються конкретними учасниками, досить чіткими взаємними.

У другому – будь-які конфліктні міждержавні відносини. Статут ООН виділяє особливу категорію – «ситуації, які можуть призвести до порушення миру» (Helbreit, 2004, р.225).

Міжнародним організаціям належить важлива роль у вирішенні конфліктів. Дедалі більше місця в їх діяльності займає запобігання виникненню конфліктних ситуацій (Likarchuk, 2019, р.43). Механізм вирішення конфліктів організаціями носить, як правило, політичний характер, але при цьому він, зрозуміло, спирається на міжнародне право.

Відповідно до Статуту ООН, вирішення конфліктів слід проводити «у згоді з принципами справедливості і міжнародного права» (ст. 1) (Helbreit, 2004, р. 311). Політична процедура носить значною мірою погоджувальний характер. Вона в основному спрямована на досягнення рішення, прийнятого для всіх сторін. Крім того, більшість організацій мають органи, спеціально призначені для вирішення конфліктів.

Лікарчук Дар'я Сергіївна
Роль міжнародних організацій
у врегулюванні зовнішньополітичних конфліктів

Із підвищенням ролі міжнародних організацій, з розширенням кола питань, що відносяться до їх компетенції, виникають нові правові проблеми, серед яких центральним є питання про право міжнародних організацій. Незважаючи на наявність величезної кількості досліджень у світовій юридичній літературі з цієї теми деякі аспекти права міжнародних організацій поки залишаються маловивченими.

Міжнародне право, як і будь-який процес, постійно розвивається, вдосконалюється. Розширюється коло відносин, які ним регулюються, і отже, відбувається еволюція його джерел. Уже з упевненістю можна стверджувати, що важливе місце серед джерел міжнародного права зайняли рішення органів міжнародних організацій з питань їх внутрішнього функціонування, вирішення конфліктів.

Висновки

Основним завданням дипломатії в ХХІ ст. є зміцнення співпраці та розвиток міждержавних діалогів, а також спільний пошук вирішення проблем, які виникають та пов'язані з врегулюванням конфліктів та суперечок, боротьбою з міжнародним тероризмом, зміцненням регіональної і глобальної безпеки.

Сучасна дипломатія багато в чому буде залежати від того, яким шляхом буде здійснюватися становлення нового світового порядку. Висуваються різні варіанти політичної структури світу: від однополярного / багатополярного світу до світового уряду. На міжнародній арені буде зростати роль недержавних акторів, разом з тим продовжиться процес розмивання національного суверенітету. У зв'язку з цим на дипломатію чекають серйозні випробування на міцність, їй доведеться пристосовуватися до сучасних умов, а також виконувати сполучну функцію між державними і недержавними учасниками міжнародних відносин.

Розвиток міжнародних організацій як один з основних чинників міжнародних відносин, розширення сфери їх діяльності нерозривно пов'язані з удосконаленням їх внутрішньорганізаційного механізму. Будучи органами співробітництва держав в різних сферах міжнародних відносин, міжнародні організації в той же час стають відносно самостійними утвореннями з власною волею і «законодавчо-виконавчим» механізмом

Роль міжнародних організацій у міжнародних відносинах зазнала якісних змін. Із допоміжних інструментів для вирішення окремих проблем взаємодії суверенних держав вони в перетворилися на сегмент міжнародного життя.

References:

1. Boyd-Barrett, O. (2017). Ukraine, Mainstream Media and Conflict Propaganda. *Journalism Studies*, no. 8 (18), pp. 1016–1034.

2. Helbreit, D. K. (2004). *Novoe industrialnoe obshchestvo* [The New Industrial State]. AST.

3. Likarchuk, D. S. (2016). Osnovni sposoby vyrishennia parlamentskykh konfliktiv u suchasni Ukraini [The main ways of resolving parliamentary conflicts in modern Ukraine]. *Suspilno-politychni protsesy* [Social and Political Aspects], no. 3, pp. 95–150.

4. Likarchuk, D. S. (2019). Yevropeyskyi Soiuz ta Ukraina: perspektyvy ta problemy adaptatsii [The European Union and Ukraine: perspectives and problems of adaptation]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty* [International Relations: Theory and Practical Aspects], issue 3, pp. 41–49. DOI: 10.31866/2616-745x.3.2019.159101.

5. Likarchuk, N. V. (2014). Sutniststrategii planuvannia yak funktsii upravlinnia. [The essence of planning strategy as a function of management]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Derzhavne upravlinnia* [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series in Public Administration], no. 1, pp. 37–40.

6. Simons, G. (2016). News and Syria: Creating key media moments in the conflict. *Cogent social sciences*, no. 2, pp. 10–16.

7. Surma, I. (2016). Pushing the Boundaries of Digital Diplomacy: The International Experience and the Russian Practice. *Proceedings of The 11th International Conference on Cyber Warfare and Security, [ICCWS]*, pp. 304-311.

8. Vazhna, K. A. (2012). Kontseptsiiia kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy u doktryni mizhnarodnoho prava [The Concept of Criminal Responsibility of the State in the Doctrine of International Law]. *Derzhava i pravo* [State and Law], issue 56, pp. 483–489.

УДК : 327 (44:477)

**УКРАЇНА У ФРАНЦУЗЬКОМУ ФОКУСІ:
ПОЗИЦІЯ ПАРИЖА**

Мітрофанова Оксана Олександрівна

*кандидат політичних наук, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,*

м. Київ, Україна

ORCID:0000-0002-2703-4919

kyivparis@ukr.net

Надіслано:

09.02.2020

Рецензовано:

07.03.2020

Прийнято:

15.03.2020

Метою є аналіз позицій Франції щодо сучасних французько-українських відносин, статусу Криму та реінтеграції Донбасу. Системний метод застосовано для комплексного дослідження французьких підходів щодо проблемних моментів, таких як реінтеграція Донбасу, анексія Криму та поживлення французьких інвестицій в Україну. Компаративний аналіз висловлювань французького депутата В. Фор-Мунтян та українського депутата О. Волошина дозволяє виявити певні елементи інформаційної війни. Проаналізовано офіційну позицію Франції щодо російсько-українського конфлікту 2014–2020 рр. З'ясовано гіпотетичний потенціал України як ринку для Франції та головну перепону для французьких інвестицій – корупцію.

Доведено, що незважаючи на те, що відносини України з Францією не є стратегічними, вони вступили в фазу посилення своєї значущості для нашої держави через участь Франції у нормандському форматі, позицію Франції щодо Росії та санкцій відносно цієї держави з огляду на приєднання свого часу Франції до підписантів Будапештського меморандуму, Брекзїт, через який Франція стає єдиною ядерною країною ЄС. Зроблено висновок про непередбачуваність довготермінової стратегії Франції щодо України через її суттєву залежність від концепції президента Франції, який визначає зовнішню та оборонну політику, а результати президентських передвиборчих перегонів є достатньої непрогнозованими, що довели останні вибори президента Франції 2017 р. Зроблено рекомендації щодо нагальності подолання корупції, його успішність визначатиме французько-українські економічні відносини. Виокремлено пріоритетність відслідковування елементів інформаційної війни та негайного реагування, а за можливості запобігання шляхом більш широкого розповсюдження інформації щодо України у Франції. Визначено доцільність ознайомлення французів з досягненнями України у сфері культури та мистецтва, що становить один з методів кращої презентації позитивів України у Франції.

Ключові слова: Україна; Франція; нормандський формат; Будапештський меморандум; ЄС; зовнішньополітична стратегія; Донбас.

Mitrofanova Oksana, Ph.D. in Political Science, State Institution "Institute of World History of National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine

Ukraine in the French Focus: the Position of Paris

The main objective of the study is to analyze France's position on contemporary French-Ukrainian relations, the status of the Crimea and the reintegration of the Donbas. Concerning methodology the systematic method was used for comprehensive studying of French approaches to problematic issues, such as the reintegration of the Donbas, the annexation of Crimea, and the revitalization of French investment in Ukraine. A comparative analysis of the statements of French MP V. Faure-Muntian and Ukrainian MP O. Voloshyn reveals certain elements of the information war. The official position of France on the Russian-Ukrainian conflict 2014–2020 was analyzed. The hypothetical potential of Ukraine as a market for France and the main obstacle for French investments – corruption – has been clarified.

It was proved that despite the fact that Ukraine's relations with France are not strategic, they have entered into a phase of strengthening their importance for Ukraine through the participation of France in the Normandy format, the French position on Russia and sanctions against that state and such events as France's joining to signatories of the Budapest Memorandum and Brexit, through which France becomes the only nuclear country in the EU. The conclusion is drawn about the unpredictability of France's long-term strategy for Ukraine because of its significant dependence on the concept of the French president, who defines foreign and defence policy, and the results of the presidential race are unpredictable enough, as proved by the recent presidential elections in 2017. Recommendations underline the urgency of overcoming corruption; its success will determine French-Ukrainian economic relations. The priority is given to tracking elements of the information war and responding immediately, and if possible preventing it by spreading information more widely about Ukraine in France. It is highlighted the expediency of acquainting the French with the achievements of Ukraine in the field of culture and art that is one of the methods for the best presentation of the positives of Ukraine in France.

Keywords: Ukraine; France; Normandy format; Budapest Memorandum; the EU; foreign policy; Donbas.

Митрофанова Оксана Александровна, кандидат политических наук, старший научный сотрудник ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины»

Украина во французском фокусе: позиция Парижа

Целью является анализ позиций Франции по современным французо-украинским отношениям, статуса Крыма и реинтеграции Донбасса. Системный метод применен для комплексного исследования французских подходов к проблемным моментам, таких как реинтеграция Донбасса, аннексия Крыма и оживление французских инвестиций в Украину. Компаративный анализ высказываний французского депутата В. Фор-Мунтян и украинского депутата

А. Волошина позволяет выявить определенные элементы информационной войны. Проанализирована официальная позиция Франции по российско-украинскому конфликту 2014–2020 гг. Выяснены гипотетический потенциал Украины как рынка для Франции и главная преграда для французских инвестиций – коррупция.

Доказано, что несмотря на то, что отношения Украины с Францией не являются стратегическими, они вступили в фазу усиления своей значимости для нашего государства через участие Франции в нормандском формате, позицию по России и санкциям в отношении этого государства с учетом присоединения в свое время Франции к подписантам Будапештского меморандума, Брекзит, через который Франция становится единственной ядерной страной ЕС. Сделан вывод о непредсказуемости долгосрочной стратегии Франции по Украине из-за ее существенной зависимости от концепции президента Франции, который определяет внешнюю и оборонную политику, а результаты президентских предвыборных гонок являются достаточной непредсказуемыми, что доказали последние выборы президента Франции 2017 г. Сделаны рекомендации по неотложности преодоления коррупции, его успешность будет определять француско-украинские экономические отношения. Выделена приоритетность отслеживания элементов информационной войны и немедленного реагирования, а при возможности предотвращения путем более широкого распространения информации относительно Украины во Франции. Выделяется целесообразность ознакомления французов с достижениями Украины в сфере культуры и искусства, что является одним из методов лучшей презентации позитивов Украины во Франции.

Ключевые слова: Украина; Франция; нормандский формат; Будапештский меморандум; ЕС; внешнеполитическая стратегия; Донбасс.

Вступ

Зовнішньополітична стратегія України спрямована на європейську інтеграцію. Досягнення цієї мети неможливе без підтримки всіх членів ЄС, а тим більш провідних, зокрема Франції. Крім цієї далекосяжної мети, пріоритетним для України є досягнення миру на Донбасі та його повернення на умовах прийнятних для української держави та населення. Франція є складовою нормандського формату та потужнішою у військовому вимірі державою ЄС, тому французько-українські відносини є серед пріоритетних у вітчизняній дипломатії. Активний діалог з цією країною є на порядку денному поточної роботи зовнішньополітичного відомства України. Аналіз стратегії Франції щодо України становить актуальне питання для української гуманітарної науки та дипломатії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Суттєвим джерелом аналізу сучасних французько-українських відносин є позиції президентів Франції Ф. Олланда, Е. Макрона, послів Франції в Україні

І. Дюмон, Е. де Понсена, голови парламентської групи дружби Франції з Україною французького депутата В. Фор-Мунтян. Розробки цього питання вітчизняними фахівцями є нечисленними, виокремимо роботи С. Савіна. Варто виділити низку праць колишнього французького дипломата А. Аржаковського, які вирізняються глибинним знанням історії та сучасної ситуації України та роботи французького філософа Б.-А. Леві.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Аналізуються останні елементи гібридної війни. Виокремлено французький офіційний підхід стосовно повернення Донбасу, який визначається французами як концепція «реінтеграції».

Формулювання мети і завдань статті

Метою є аналіз позицій Франції щодо сучасних французько-українських відносин, статусу Криму та реінтеграції Донбасу. Системний метод застосовано для комплексного дослідження французьких підходів щодо проблемних моментів, таких як реінтеграція Донбасу, анексія Криму та поживлення французьких інвестицій в Україну. Компаративний аналіз висловлювань французького депутата В. Фор-Мунтян та українського депутата О. Волошина дозволяє виявити певні елементи інформаційної війни.

Виклад основного матеріалу дослідження

Для реалізації поставлених завдань доцільно, насамперед, розглянути офіційну позицію Франції щодо російсько-українського конфлікту 2014–2020 рр. На сайті Міністерства закордонних справ Франції події характеризуються як конфлікт між Україною та Росією, який виник після політичної кризи в Україні наприкінці листопада 2013 р. Приналежність т. зв. «зелених чоловічків» до російських збройних сил чітко визначена: «У Криму замасковані російські солдати без будь-яких знаків розрізнення беруть під контроль усі стратегічні об'єкти регіону. 16 березня 2014 р. організовується «референдум» про незалежність та приєднання до Російської Федерації. Ця анексія не визнається міжнародною спільнотою» (Situation en Ukraine, 2019).

Далі повідомляється, що «водночас на Сході України розпочалася операція з дестабілізації. Військові формування без знаків розрізнення під російським контролем підтримують маніфестантів, які закликають до незалежності регіонів. 11 травня 2014 р. внаслідок «референдуму» щодо утворення «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки» проголошують свою незалежність. Це голосування поза рамками українського законодавства та з численними порушеннями не визнається міжнародною спільнотою. Франція підтримала запровадження Євросоюзом санкцій у відповідь на незаконну анексію Криму та дестабілізацію України.

Франція не визнає і не визнаватиме незаконну анексію Криму: насильна зміна кордонів суперечить міжнародному праву, а також зобов'язанням, взятим Російською Федерацією. Ця держава висловлює жаль через погіршення ситуації з правами людини на півострові, яка стосується, зокрема, кримських татар,

та закликає звільнити всіх осіб, затриманих з порушенням міжнародного права» (Situation en Ukraine, 2019).

6 червня 2014 р. в Бенувіль у Нормандії глави Франції, Німеччини, Росії та України зустрічалися і відзначали 70-ту річницю операції «Оверлорд» та відкриття другого фронту Другої світової війни. Так утворився нормандський формат – тип зустрічей у чотиристоронньому форматі «Україна – Німеччина – Франція – Росія» для врегулювання збройного конфлікту на Сході України.

11–12 лютого 2015 р. відбулася зустріч у Мінську в нормандському форматі. Наслідком перемовин став комплекс заходів з виконання Мінського протоколу, узгоджений на цьому саміті.

У серпні 2015 р. у промові до французьких дипломатів у Парижі Ф. Олланд назвав події в Україні війною біля власних кордонів, яка загрожує колективній безпеці. Колишній президент Франції закликав до реалізації мінських угод. Ф. Олланд зауважив, що санкції шкодять Росії, але водночас є несприятливими й для ЄС, а особливо наслідки відчутні у сфері сільського господарства. Він пояснив, що Франція прагне мати солідарну з партнерами політику щодо Росії, але й в певній мірі незалежну (Parzymies, 2017, Str. 285).

У 2017 р. президентом Франції став Е. Макрон, який послідовно наголошував на важливості дотримання Мінських угод. Ще 5 квітня 2017 р. в інтерв'ю RFI Е. Макрон зауважив: «Ми не поділяємо з Володимиром Путіним одних і тих самих цінностей. Я не з тих кандидатів, на яких справляє враження сила. Ле Пен, Фійон, Меланшон вже висловили, що у захваті від Путіна. Але це не мій випадок» (Makron, 2017).

Під час своєї першої зустрічі з В. Путіним у Версалі 29 травня 2017 р. Е. Макрон пояснив, що відвертий обмін думками та щирий діалог у відносинах з Росією потрібні для досягнення прогресу з українського та сирійського питань. Щодо України, то він запевнив, що вважає Мінський процес і нормандський формат засобами з деескалації конфлікту на Донбасі, а також зауважив, що в разі подальшої ескалації цього конфлікту Франція може ініціювати стосовно Росії запровадження нових санкцій.

Франція дотримується політики непорушності та діалогу для втілення політичного врегулювання конфлікту. Єдиним способом вирішення конфлікту Франція вважає реалізацію Мінських домовленостей, задля чого і співпрацює у рамках нормандського формату з Німеччиною.

Посол Франції в Україні Етьєн де Понсен радить для процесу повернення Донбасу використовувати термін «реінтеграція» замість визначення «деокупація». Він підкреслює, що, насамперед, треба вирішувати проблему Донбасу, а питання повернення Криму Україні наразі не є на порядку денному. Згідно нього «Включення питання Криму у «нормандський формат» нічого не дасть – навпаки, це питання потягне на дно весь корабель». Зокрема, вимір реінтеграції Донбасу спричиняє певні питання, серед яких: як саме відбуватиметься повернення української поліції на Донбас та чи будуть

українські поліцейські у безпеці, яким чином, поступово, українські прикордонники вийдуть на кордон (Oharukova, 2020).

Спостерігається відсутність питання дотримання Будапештського меморандуму у французькому політичному дискурсі. Франція його не підписувала, втім надала дипломатичну ноту, яка повторює зобов'язання Будапештського меморандуму разом зі супровідним листом Ф. Міттерана від 5 грудня 1994 р. Необхідно зазначити, що у Франції постійна увага надається дотриманню права, тоді як у даному конкретному випадку порушення міжнародного права та гарантій, наданих Україні ядерними державами у формі Будапештського меморандуму, оминається в дискусіях та на телебаченні. Хоча подібний розвиток подій і створює особливий прецедент і цілком логічно підштовхує світ до подальших перегонів ядерного озброєння, у Франції цей аспект не вважається за потрібне висвітлювати та аналізувати. У цій ситуації знаходить свій прояв традиційна французька «політика з подвійним дном».

Отже, французькі політичні кола не зважають на той чинник, що держави, які прагнуть заволодіти ядерною зброєю, отримали цілком логічний аргумент на свою користь з перебігу ядерного роззброєння України та подальшої агресії Росії щодо останньої та нездатності ядерних держав-гарантів українського суверенітету виконати задекларовані обов'язки. Таким чином, прихильники концепції реалізму та силової домінанти в міжнародних відносинах посилюватимуть свої позиції.

Важливою складовою французько-українських відносин є економіка та інвестиції. Керівник економічної секції Посольства Франції в Україні В. Пранго пояснює активізацію зацікавленості французьких інвесторів Україною стабілізацією української економіки з 2016 р. та безперечною орієнтацією на реформи (Ukraine / Investissement, 2019).

Втім, за свідченням голови парламентської групи дружби Франції з Україною В. Фор-Мунтян, одне з перших слів, що кажуть потенційні французькі інвестори щодо України – це слово «корупція», попри увесь український потенціал. Тому, незважаючи на війну, французький бізнес буде готовим активно інвестувати в Україну за умов подолання корупції (Sydorenko, 2018).

Між іншим, існує оригінальний погляд на незвичну гіпотетичну роль України як ринку для працевлаштування молодих французьких фахівців. Є суттєва відмінність прямих французьких інвестицій в Україну 566 млн. євро порівняно з інвестиціями у Польщу 20 млрд. євро (на 2014 р.). Отже, на думку французького фахівця А. Аржаковського, є значний простір для маневру, тисячі робочих місць можуть очікувати в Україні молодих дипломованих французів готових працювати закордоном (Arjakowski, 2014).

Однак є сфери, в яких французько-українська співпраця була загальмованою або припинилася. Наприклад, відбулася 5-річна перерва у роботі Спільної міждержавної українсько-французької комісії з озброєння та військової техніки.

У лютому 2020 р. під час візиту до Франції делегації Міністерства оборони України було поновлено діяльність цієї комісії для створення належних умов для забезпечення плідного співробітництва українських фахівців з французькою Генеральною дирекцією з озброєння та підприємствами оборонно-промислового комплексу для постачання високотехнологічних зразків сучасної техніки Збройним силам України (Ukraina i Frantsiya, 2020).

Скасування віз для відвідання Україною Євросоюзу 11 червня 2017 р. для Франції має два аспекти. Позитивним є збільшення українських туристів, а отже, збільшення зиску для Франції від активізації туризму. Безперечно наявність лоукостів у французькому напрямку сприяло б відвіданню Парижа та французьких провінцій українцями.

Але набуло розголосу у пресі висловлювання занепокоєння президентом Франції Е. Макроном з приводу діяльності «підпільних українських мереж» (*L'Ukraine et la Bulgarie*, 2019).

МЗС України викликало посла Франції в Україні Е. Де Понсена для пояснення. Згідно з послом, претензій до громадян України, які подорожують Францією, у французької сторони немає. Відтак, як на нього, слова Е. Макрона, які стосувалися проблематики міграції та законного працевлаштування, було висмикнуто з контексту (Kalashnyk, 2019).

У цьому контексті варто згадати, що свого часу у Франції існувало побоювання стосовно «польського водопровідника», йшлося про можливість роботи у Франції поляків після вступу Польщі в ЄС та конкуренції з французами. У Франції ця робота є добре оплачуваною, тому ймовірність праці поляків за меншу зарплатню створила б конкуренцію французам, ця тематика була широко розповсюдженою напередодні вступу Польщі в ЄС. Хоча з перебігом часу з'ясувалося, що польська економіка швидко розвинулася після приєднання до ЄС, а французькі побоювання щодо польського водопровідника відійшли у минуле.

Французько-українські відносини не могли залишитися осторонь операцій гібридної війни. На її елемент схожа подія, коли депутат від «Опозиційної платформи – За життя» О. Волошин оприлюднив інформацію, що голова парламентської групи дружби Франції з Україною В. Фор-Мунтян, французький депутат від партії «Вперед, Республіко!» оголосила, що для кращої динаміки процесу перемовин з приводу миру не вистачає сепаратистів. До того ж, український депутат підсумував, що Францію вітчизняна «Партія війни» втратила, а сам він сподівається, що В. Фор-Мунтян донесе свою позицію до Верховної Ради.

Втім, сама В. Фор-Мунтян заявила, що вона спантеличена і не розуміє як таке можна було придумати. Вона підкреслила, що її позиція полягає в тому, що нормандський формат повинен зберігатися на рівні президентів та міністрів закордонних справ, до нього не потрібно залучати парламентарів через те що це може лише зашкодити перемовинам (Deputat, 2020).

Висновки

Таким чином, Україна не становила зону особливих інтересів Франції. Офіційний Париж не прагне змінити традиційні доміанти французької зовнішньої політики, тим більше, що французькі інвестиції в Україну є значно меншими за інвестиції в Росію. Втім, незважаючи на те, що відносини України з Францією не є стратегічними, вони вступили в фазу посилення своєї значущості для нашої держави через участь Франції у нормандському форматі, позицію Франції щодо Росії та санкцій відносно цієї держави з огляду на приєднання свого часу Франції до підписантів Будапештського меморандуму, Брекзїт, через який Франція стає єдиною ядерною країною ЄС. У короткотерміновій перспективі немає підстав для радикальних змін французької політики щодо України. Але довготермінову стратегію Франції щодо України неможливо передбачити через її суттєву залежність від концепції президента Франції, який визначає зовнішню та оборонну політику. Підходи провідних кандидатів у президенти Франції підчас виборчих перегонів 2017 р. довели наявність різноманітності підходів до України. Президент Франції залишатиметься ключовою фігурою у визначенні французької політики щодо російсько-українського конфлікту, хоча матиме дилему – продовжувати чітко дотримуватися міжнародного права та намагатися сприяти врегулюванню конфлікту у дипломатичний спосіб чи спокуситися гіпотетичним зиском від зняття санкцій з Росії та ймовірною її підтримкою французьких ініціатив у міжнародних організаціях за умов зміни французької політики на прихильність до анексії Криму. Неможливо робити також і довготермінові прогнози стосовно майбутнього ЄС, не були зокрема передбачені ні Брекзїт, ні криза з мігрантами, які коригують пріоритетність зусиль ЄС, й зокрема, Франції. Між іншим, незмінним протягом української незалежності залишається основоположний чинник, який відлякує потенційних французьких інвесторів – це корупція. Тому її подолання є одним з актуальних завдань української стратегії та вагомим аспектом, який визначатиме французько-українські економічні відносини. Крім цього, на наш погляд, одним з пріоритетних завдань є відслідковування елементів інформаційної війни та негайне реагування. За можливості запобігання шляхом більш широкого розповсюдження інформації щодо України у Франції. Зокрема, досягнення у сфері культури та мистецтва є одним з методів кращої презентації позитивів України у Франції.

References:

1. Arjakowski, A. (2020). *La crise ukrainienne*. Available at: https://oeuvre-orient.fr/actualites/la-crise-ukrainienne-dantoine-arjakowski/?gclid=EAlaIQobChMIiszz1P7v5wIVAuaaCh3ZtABkEAAAYAiAAEglTIfD_BwE.
2. Deputat ot partii Makrona ne predlagala privlekat' separatistov k peregovoram o Donbasse [The MP from the party of Macron did not offer to involve

the separatists in the negotiations on the Donbass]. (2020). *Bykvu.com*, [online]. Available at:<https://bykvu.com/ru/bukvy/deputat-ot-partii-makrona-ne-predlagala-privlekat-separatistov-k-peregovoram-o-donbasse/>.

3. Kalashnyk, P. (2020). MZS vyklykalo posla Frantsiyi cherez zayavu Makrona pro nelehal'nykh mihrantiv z Ukrayiny [The Foreign Ministry summoned the French ambassador over Macron's statement on illegal migrants from Ukraine]. (2020). *Hromadske.ua*, [online]. Available at:<https://hromadske.ua/posts/mzs-viklikalo-posla-franciyi-cherez-zayavu-makrona-pro-nelegalnih-migrantiv-z-ukrayini>.

4. L'Ukraine et la Bulgarie critiquent les propos de Macron dans Valeurs Actuelles. (2020). *Valeurs*, [online]. Available at:<https://www.valeursactuelles.com/politique/lukraine-et-la-bulgarie-critiquent-les-propos-de-macron-dans-valeurs-actuelles-112456>.

5. Makron: Ocharovaniye Putinyam – ne moy sluchay [Macron: fascination with Putin is not my case]. (2017). *Liga. Novosti*, [online]. Available at:http://news.liga.net/news/world/14728257-makron_ocharovanie_putinyam_ne_moy_sluchay.htm.

6. Oharkova, T. (2020). Pro Zelens'koho, «normands'kyy format», Krym ta Putina – rozmova z poslom Frantsiyi v Ukrayini [About Zelensky, "Normandy format", Crimea and Putin – conversation with the ambassador of France in Ukraine]. *Hromadske.ua*, [Online]. Available at:<https://hromadske.ua/posts/pro-zelenskogo-normandskij-format-krim-ta-putina-rozmova-z-poslom-franciyi-v-ukrayini>.

7. Parzymies, S. (2017), *Polityka zagraniczna Francji po zimnej wojnie*[French foreign policy after the Cold War].Warszawa: Dialog.

8. Situation en Ukraine: la position de la France. (2020). *France Diplomatie*, [online]. Available at:<https://www.diplomatie.gouv.fr/fr/dossiers-pays/ukraine/situation-en-ukraine-la-position-de-la-france/>.

9. Sydorenko, S. (2020). Frantsiya nichoho ne vynna Ukrayini, my dopomahayemo z vlasnoyi voli: interv'yu deputatky z ukrayins'kym korinnyamUkrayini [France owes nothingto Ukraine, we help on our own will: interview of the MP of Ukrainian origin]. *Yevroreiska pravda*, [online]. Available at:<https://www.eurointegration.com.ua/interview/2018/04/10/7080157/>.

10. Ukraina i Frantsiya vozobnovili rabotu voyenno-tekhnicheskoy komissii [Ukraine and France restarted the work of the military-technical commission]. (2020). *RBK-Ukraina*, [online]. Available at:<https://www.rbc.ua/rus/news/ukraina-frantsiya-vozobnovili-rabotu-voenno-1582833649.html>.

11. *Ukraine / Investissement: les Français très confiants dans un pays tourné vers l'Europe.* (2020). Le Moci, [online]. Available at: <https://www.lemoci.com/actualites/pays-marches/ukraine-investissement-les-francais-tres-confiants-dans-un-pays-tourne-vers-leurope/>.

© Мітрофанова О. О., 2020

УДК : 94(94+477)

ПЕРШІ УКРАЇНЦІ В АВСТРАЛІЇ

Перга Тетяна Юріївна

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-8725-3451

pergatatiana@gmail.com

Надіслано:

10.02.2020

Рецензовано:

03.03.2020

Прийнято:

15.03.2020

Мета статті полягає у вивченні історії переселення на австралійський континент перших українців. Хронологічні рамки дослідження: поч. ХІХст. – 40-і рр. ХХ ст.; воно проведено на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних розвідок та енциклопедичних матеріалів. У результаті дослідження узагальнено існуючі фрагментарні дані щодо чисельності та зайнятості українців, які прибували в Австралію у вказаний період. Зроблено висновок, що їх доцільно вважати першою хвилею міграції українців на цю територію. Виявлено, що вона була малочисельною, а перші українці в Австралії переважно займалися сільськогосподарською діяльністю. Розкрито головні шляхи прибуття українців на австралійський континент: із Західної України через Європу та зі Східної України через Далекий Схід і Китай. Зроблено висновок, що найбільш відомим українцем, який зробив значний внесок у дослідження Австралії і Океанії, є М. Миклухо-Маклай. Спростовано твердження російських дослідників про російське походження вченого; на противагу, доведено його українське походження. Розглянуто головні здобутки науковця, серед яких не лише наукове доведення однакової біологічної повноцінності людей усіх націй і рас, а й виступ проти расизму та колоніалізму, прагнення домогтися від російського уряду взяти під контроль ці території. Крім цього, М. Миклухо-Маклай намагався заохотити європейців до переїзду на постійне місце проживання у Нову Гвінею і відвідав з цією метою Київ, Одесу, Петербург і Москву. Виявлено перспективи подальших досліджень у цій царині, зокрема, це економічна діяльність і побут перших українців в Австралії.

Ключові слова: Австралія; українці; Океанія; М. Миклухо-Маклай.

Perha Tetiana, Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow, State Institution "Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine

The First Ukrainians in Australia

The purpose of the article is to investigate the history of the migration of the first Ukrainians to the Australian continent. Chronological framework of the research is the beginning of the XIX century – the 40s of the XX century; it is based on the analysis of Ukrainian and foreign studies and encyclopedic materials. As a result of the study, existing fragmentary data on the number and employment of Ukrainian people arriving to Australia during this period is summarized. It is concluded that they should be considered the first wave of Ukrainian migration on this territory. It is revealed that it was a small in number, and its members were mainly engaged in agricultural activities. The main routes of the Ukrainians' arrival to the Australian continent are revealed: from the Western Ukraine through Europe and from the Eastern Ukraine through the Far East and China. It is concluded that the most famous Ukrainian who made a significant contribution to the investigation of Australia and Oceania is M. Myklukho-Maklay. The statement of the Russian researchers about the Russian origin of the scientist was refuted; in contrast, its Ukrainian origin was proved. The main achievements of the researcher are considered. They are the following: scientific evidence of the equal biological usefulness of people of all nations and races as well as fight against racism and colonialism, and lobbying the control of these territories by Russia. In addition, M. Myklukho-Maklay tried to attract Europeans for the permanent residence in New Guinea and visited Kiev, Odessa, Petersburg and Moscow for this purpose. The prospects for further research in this area were identified; in particular, it is the economic activity and everyday life of the first Ukrainians in Australia.

Key words: Australia; Ukrainians; Oceania; M. Myklukho-Maclay.

Перга Татьяна Юрьевна, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник, ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины», г. Киев, Украина

Первые украинцы в Австралии

Цель статьи заключается в изучении истории переселения на австралийский континент первых украинцев. Хронологические рамки исследования: нач. XIX в. – 40-е гг. XX в.; оно проведено на основе анализа отечественных и зарубежных исследований и энциклопедических материалов. В результате исследования обобщены существующие фрагментарные данные о численности и занятости украинцев, прибывающих в Австралию в указанный период. Сделан вывод, что их целесообразно считать первой волной миграции украинцев на эту территорию. Выявлено, что она была малочисленной,

а ее члены в основном занимались сельскохозяйственной деятельностью. Раскрыты главные пути прибытия украинцев на австралийский континент: из Западной Украины через Европу и из Восточной Украины через Дальний Восток и Китай. Сделан вывод, что наиболее известным украинцем, который внес значительный вклад в исследование Австралии и Океании, является Н. Миклухо-Маклай. Опровергнуто утверждение российских исследователей о российском происхождении ученого; в противовес, доказано его украинское происхождение. Рассмотрены основные достижения ученого, среди которых не только научное доказательство одинаковой биологической полноценности людей всех наций и рас, а и выступление против расизма и колониализма, стремление добиться от российского правительства установления контроля над этими территориями. Кроме этого, Миклухо-Маклай пытался привлечь европейцев к переезду на постоянное место жительства в Новую Гвинею и посетил с этой целью Киев, Одессу, Петербург и Москву. Выявлены перспективы дальнейших исследований в этой области, в частности это экономическая деятельность и быт первых украинцев в Австралии.

Ключевые слова: Австралия; украинцы; Океания; Н. Миклухо-Маклай.

Вступ

XV–XVII ст. увійшли в історію як період масштабних піших та морських експедицій. Пошук морських шляхів до Індії та Китаю сприяв відкриттю багатьох континентів і територій, у тому числі, Австралії та Океанії. Перші морські експедиції біля берегів континенту здійснили голландці та іспанці. В. Янсзон у 1605 р. перетнув Торресову протоку і проплив уздовж узбережжя півострова Кейп-Йорк; Тасман у 1642 р. відкрив південно-західну частину Тасманії, яку він вважав частиною материка. Іспанець Торрес у 1606 р. проплив протокою, яка відокремлює від материка острів Нова Гвінея. Однак іспанці та голландці зберегли свої відкриття в таємниці. Через 150 років англієць Дж. Кук «відкрив» східне узбережжя Австралії і оголосив її володінням Британської корони. На кінець XVIII ст. контури материка в основному були нанесені на карту, однак внутрішні області залишалися «білою плямою», тому з XIX ст. почалася його колонізація.

Загальновідомо, що українці не брали активної участі у відкритті та освоєнні австралійського континенту. Однак серед непересічних особистостей, які зробили вагомий внесок у його дослідження, є етнічний українець, географ, етнограф, антрополог М. Миклухо-Маклай. Імена інших перших українців в Австралії менш відомі, але можна з упевненістю стверджувати, що вони торували шлях для більш потужної хвилі українських мігрантів, які приїхали на континент у др. пол. XX ст. Вивчення їх внеску у цей процес становить значний практичний інтерес для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню життя перших українців, що проживали в Австралії у XIX – на поч. XX ст., приділена недостатня увага вітчизняних науковців. Винятком є постать М. Миклухо-Маклая. Його ім'я можна зустріти в наукових працях, у масовій культурі багатьох країн, в фольклорі тубільців Нової Гвінеї. Зокрема про нього багато пишуть російські науковці, адже дослідник працював під егідою Російської академії наук. Навколо «міфу Маклая» і наукової спадщини дослідника склалася свого роду особлива субдисципліна «маклаєзнавство». На цей момент опубліковано багато біографій науковця, які однак побудовані, переважно, на переказі його новогвінейських щоденників і охоплюють зовсім короткий період життя, адже на острові він прожив загалом трохи більше трьох років.

Серед австралійських дослідників визначимо праці Ф. Грінопа (Greenop, 1944), Є. Вебстера (Webster, 1984), Дж. Рассела, Р. Кона (Russell, Cohn, 2012) та ін. З огляду на той факт, що більшість родинного архіву Миклухо-Маклая зберігається в Австралії, адже він був одружений із дочкою прем'єр-міністра Нового Південного Уельсу, багато з цих студій базується на оригінальних матеріалах, які залишив науковець. Менша частина архіву Миклухо-Маклая зберігається в Росії. При підготовці біографії вченого багато російських дослідників (А. Клиентов (Kliyentov, 2007), Б. Путилов (Putilov, 1983), А. Тугорський (Tutorsky, Govor, Ballard, 2019) та ін.) використовують ці документи. Однією з найбільш ґрунтовних розвідок, на наш погляд, є монографія «Два життя білого папуаса» Д. Тумаркіна (Tumarkin, 2012). Не оминули увагою цю непересічну постать і представники української діаспори в Австралії (В. Антонов-Давидович (Myklukho-Maklay, 1933), П. Вакуленко (Rostek, Vakulenko, 1956; Vakulenko, 1979; Vakulenko, 1952), Д. Чуб (Chub, 1977) та ін.).

Щодо вітчизняних вчених, то відзначимо, насамперед, працю О. Іванченко «Дорогами Маклая» (Ivanchenko, 1987), у який він спробував не лише відтворити головні події біографії вченого, а й розглянути чинники формування його світогляду, що вплинули на його наукову та громадську діяльність. Цей підхід у своїх дослідженнях розвинули М. Бойчук (Boychuk, 2011), М. Костиця (Kostyrytsya, 1996) та ін. Цінним джерелом інформації є і матеріали, що залишив Миклухо-Маклай: наукові записки і спогади, опубліковані лише після його смерті. Що стосується відомостей про ін. перших українців в Австралії, то короткі відомості про них містяться в енциклопедичних виданнях української діаспори (Shumskyi, 1994; Markus, 1995).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Вказане дозволяє констатувати відсутність комплексних праць щодо участі українців у колонізації австралійського континенту.

Формулювання мети і завдань статті

Тож метою статті є узагальнення існуючої інформації і вивчення першої хвилі української міграції в Австралію (від появи перших поселенців до початку Другої світової війни) та її ролі у колонізації цієї країни.

Виклад основного матеріалу дослідження

Точні дані щодо перших українських поселенців в Австралії відсутні. Ймовірно вони прибули на континент у XVIII ст. Зокрема, у 1820 р. до Сіднею причалив російський корабель «Открытие». На його борту знаходився хворий матрос, українець, що народився на Полтавщині, Ф. Зубенко. Можна припустити, що хвороба не дозволила продовжити подорож і він залишився для лікування на березі. Подальша доля цієї людини невідома.

Незабаром на континенті з'явилася низка українських переселенців з Галичини. У 1832 р. до Австралії приїхав лікар зі Львова Джон (ймовірно Іван) Луцький, який працював там державним ботаніком (Shumskiy, 1994, p. 32). У Тасманії проживали К. Кабат та В. Коссак (ймовірно, це прізвище було видозмінено від «Козак»), які перебували на службі в поліції. Також згадується юнак Ю. Горецький зі сполонізованої родини, який прибув з Шотландії. Він оселився у м. Джолінг штату Вікторія, а пізніше переїхав до Канади.

У 1850 р. в Австралії з'явився колишній військовий австрійської армії М. Гриб, який мав у власності кілька гектарів землі й організував досить вдалий фермерський бізнес. Він був самотньою людиною, тому вирішив шукати помічників на батьківщині. Він надіслав до свого містечка в Україні два квитки на корабель для тих, хто хотів би приїхати до нього й допомогти по господарству. Через десять років до нього прибув земляк Я. Пелевський, який спочатку допомагав вести справи, а після смерті товариша отримав у спадок його майно. Після його продажу Я. Пелевський переїхав до Австрії і купив там взуттєву фабрику. Ще один українець на прізвище Займак у 1869 р. з'явився у Брісбені та оселився в Новому Південному Уельсі. Він займався вирощуванням устриць (Shumskiy, 1994, p. 33).

Напередодні Першої світової війни до Австралії почали прибувати українські мігранти, що проживали в Російській імперії і працювали на Далекому Сході та в Китаї переважно на підприємствах кораблебудування і важкої промисловості. Вони оселилися у Квінсі (штат Брісбен) і працювали за фахом або в сільському господарстві. Для налагодження культурного життя вони почали видавати газети «Життя Робітника» та «Знання і Єдність», які через фінансові причини незабаром закрились. З огляду на невелику «слов'янську» громаду, українські і російські переселенці спочатку гуртувались

разом, однак після того, як останні відмовилися замовляти українські газети з Європи та Америки (вочевидь маються на увазі газети української діаспори), розділились. Українці створили невелике об'єднання земляків «Український робітничий клуб». Є відомості, що один з його діячів, В. Харченко, організував театральну трупу, яка поставила першу українську виставу в Австралії – «Назар Стодоля». Однак труднощі виживання на чужині змусили їх незабаром об'єдналися з російським земляцтвом. З огляду на нечисленність української громади, її члени досить швидко асимілювалися (Shumskyi, 1994, p. 35).

У міжвоєнний період в Австралії також проживала низка українців. Інформацію про деяких з них можна знайти в енциклопедичних довідниках, виданих українською діаспорою наприкінці ХХ ст. Один з них – Г. Піддубний (справжнє прізвище Товмашів) з Полтавщини, що перебував у країні в 1913–1917 рр. і працював журналістом. Повернувшись в Україну, він написав низку статей про Австралію. Зокрема у матеріалах, опублікованих у 1930 р. у газеті «Західна Україна», він розповідав, що багато емігрантів в Австралії були робітниками з Далекого Сходу, яким корабельні компанії пропонували подорож до далекого екзотичного краю з високим рівнем цивілізації і життя та гарною заробітною платою. За своїм етнічним складом вони переважно були росіянами та українцями, які оселилися у Квінсленді.

У 1911–1917 рр. в Австралії знаходився відомий більшовицький діяч Артем (Ф. Сергеев) (Shumskyi, 1994, p. 36), який переховувався в Австралії від російської влади. Тричі відвідував Австралію уродженець Західної України С. Барчинський – лікар, журналіст і любитель пригод. Перший раз – у 1912 р., після отримання у Берліні фаху медика. Проживши кілька років в Перті, перед Першою світовою війною він повернувся до Галичини і вступив до лав УГА. Вдруге він відвідав країну в 1936–1939 рр., втретє – у 1946 р. з повоєнною хвилею українських мігрантів й оселився там остаточно. Його статті про Австралію неодноразово з'являлися у львівській газеті «Діло» (Markus, 1995, p. 41).

Після революційних подій у Росії в 1917–1920 рр. до Австралії прибув етнічний українець з Сибіру І. Іванець, який організував недалеко від м. Дарвін досить ефективне фермерське господарство. До емігрантів міжвоєнної пори варто віднести й Є. Антоніцина, який приїхав у 1932 р. у Сідней, а потім оселився у Квінсі. У передвоєнний період ще кілька українців, що проживали на Далекому Сході, переїхали на австралійський континент (М. Мережаний, М. Пирогів, Г. Дончак й ін.). Наприклад, Г. Дончак був президентом Української Національної Ради на Далекому Сході. М. Мережаний, уродженець Одещини, залишив Україну в 1924 р., однак діставався до Австралії лише в 1938 р. через поселення українців на Далекому Сході, започатковане в результаті Столипінської аграрної реформи – Сірий Клин. Ймовірно, що таким чином він

рятувався від більшовицької влади, яку на той час вже було встановлено на території України і Росії. У Брісбені він брав активну участь у громадському житті, зокрема багато років був диригентом хору громади і проповідником української євангельської церкви (Markus, 1995, p. 122).

Окреме місце серед першопрохідців австралійського континенту займає М. Миклухо-Маклай, який походив з козацького роду Миклук. Наразі його родовід та місце народження є предметом наукового дискурсу. Зокрема багато російських біографів дослідника вважають, що він народився в Росії в колишній Новгородській губернії, однак існують достовірні факти, які спростовують це твердження. Наприклад, у біографії, надрукованій в Австралії у 1882 р., зазначено, що прадід Миклухо-Маклая був сотником Запорізького війська й відзначився в битві за Очаків в 1772 р. Одна зі згадок про цей факт знаходиться в записнику відомого польського шляхтича Л. Замойського, який був особисто знайомим з ученим. Ранні польські і австралійські джерела подають, що вчений народився в родинному маєтку в Україні у Малині, а родина батька Миклухи-Маклая походила з Чернігівщини. Батько, закінчивши Ніжинський ліцей та Петербурзький інститут інженерів шляхів, працював деякий час одним із відповідальних будівельників залізниці між Москвою й Петербургом. У родині було п'ятеро дітей (Rostek, Vakulenko, 1956, pp. 3-4).

Д. Чуб у книзі «3 новогвінеських вражень» наводить вислів Миклухо-Маклая, надрукований у сіднейській газеті «Сідней МонінгГероальд» у 1884 р.: «Моя особа є прикладом того, як щасливо з'єдналися три одвічно ворожі сили. Палка кров запорожців мирно злилася з кров'ю їхніх, здавалося, непримирених ворогів, гордих ляхів, розбавлених кров'ю німців. Я дуже люблю батьківщину мого батька – Україну, але ця любов не применшує поваги до двох вітчизн батьків моєї матері – Німеччини й Польщі» (Chub, 1977, p. 93). Сукупність цих фактів дозволяє нам констатувати українське походження Миклухо-Маклая й віднести його до українських дослідників Австралії та Океанії.

Спочатку М. Миклухо-Маклай навчався у Петербурзі, а потім переїхав за кордон і продовжив навчання у Гейдельберзькому, Лейпцизькому та Єнському університетах. Навчаючись в останньому, він, як асистент німецького зоолога Ернста Геккеля, побував у наукових експедиціях на Канарських островах, у Франції, Італії, Марокко (Rostek, Vakulenko, 1956, p. 6). Під час цих поїздок він виявив інтерес до культури і побуту корінного населення. Саме це зіграло вирішальну роль у подальшому житті талановитого вченого. У 1871–1883 рр. Миклухо-Маклай здійснив низку наукових експедицій у Папуа Нову Гвінею та Океанію, на Філіппінські острови, острови Малайського архіпелагу, півострів Малакка. За перші п'ять місяців

проживання у затоці Астролябія Миклухо-Маклай знайшов спільну мову з місцевим племенем папуасів; вони полюбили його і навіть запропонували залишитися у них назавжди (Rostek, Vakulenko, 1956, pp. 9–10). Найдовше він жив у Новій Гвінеї, приїжджаючи на острів тричі між 1871 та 1883 рр. Саме тут він створив свою відому працю «Серед дикунів Нової Гвінеї» (Muklukho-Maklay, 1933). Усього ж він написав понад 160 наукових праць, присвячених різним питанням етнографії, антропології, порівняльної анатомії, метеорології, географії, зоології та загалом здійснив десять експедицій до Нової Гвінеї, Філіппін, Малакки, Австралії, Меланезії, Мікронезії.

За своє коротке життя дослідник зробив низку відкриттів у різних наукових дисциплінах. Можна стверджувати, що в галузі фізичної антропології та етнології Миклухо-Маклай відкрив зовнішньому світу папуасів Берега Маклая (північно-східна частина Нової Гвінеї), провівши ґрунтовне дослідження їх антропологічного типу, матеріальної культури, господарського ладу і суспільного життя.

Під час другої експедиції на Малакський півострів (1875) Миклухо-Маклай став першовідкривачем сенойських племен семелай і темок, а також невеликого семангського племені батак, що представляє господарсько-культурний тип бродячих мисливців і збирачів. Він уперше описав морські тераси на північно-східному узбережжі Нової Гвінеї і виявив причини їх утворення, зробивши цим значний внесок у вивчення геоморфології і тектоніки цього регіону (Tumarkin, 2012, p. 29).

Важливим результатом наукових досліджень Миклухо-Маклая став його висновок про те, що не існує різниці між представниками різних людських рас, а соціально-культурні відмінності, такі як ступінь розвитку і цивілізованості, обумовлені навколишнім середовищем народів.

Миклухо-Маклай не обмежувався тільки наукою. Він турбувався, що перегони Голландії і Англії за колонії в Океанії закінчаться колонізацією західних і південних берегів Нової Гвінеї та визиском тубільців. Принижене становище корінного населення Нової Гвінеї і островів Тихого Океану не полишало його байдужим: він боровся з несправедливістю усіма доступними йому засобами, посилаючи прохання губернаторам колоній, наполегливо звертаючи їхню увагу на факти насильного захоплення земель і випадки рабства. Він відчував власну відповідальність за тубільне населення цієї місцевості і прагнув його захистити від неминучості колонізації. Розуміючи, що Росія не мала колоніальних замірів відносно Нової Гвінеї, Миклухо-Маклай навіть звертався через посередництво Російського географічного товариства з проханням до російського уряду взяти цю територію під свою опіку. Учений розробив проект створення у Папуа Новій Гвінеї незалежної держави – папуаського Союзу і організації на цій

території вільної російської колонії, але російський цар Олександр III відкинув цей проєкт (Rostek, Vakulenko, 1956, p. 4).

У 1878 р. Почався австралійський період життя Миклухо-Маклая; він оселився у Сіднеї. Наукові кола цього міста прийняли його прихильно й він швидко включився в дослідницьку діяльність із порівняльної анатомії в приватному музеї сера Вільяма Меклея, голови Наукового товариства Ліннея Нового Південного Уельсу. З огляду на відсутність відповідних умов у місцевих музеях, він любіював ідею необхідності створення окремої лабораторії для дослідження морських істот (Russell, Cohn, 2012, p. 55). У результаті його наполегливості і активної участі в збиранні грошей на цю мету, в 1881 р. була створена перша лабораторія морської біології в Австралії, розташована у затоці Ватсон. Миклухо-Маклай працював у ній певний час. Під час проживання у Сіднеї в 1883–1886 рр. він продовжував відстоювати права папуасів, боровся проти колоніального розділу Нової Гвінеї, анексії Берега Маклая кайзерівською Німеччиною, виступав проти расизму і колоніалізму. З цим питанням він навіть звертався до Державного секретаря Британії у справах Індії лорда Дербі (Putilov, 1983, p. 168).

Закохавшись Австралію й Океанію, під час своєї подорожі в Росію і Західну Європу у 1882–1883 рр. він намагався заохотити людей до переїзду на постійне місце проживання у Нову Гвінею. З цією метою він відвідав Київ, Одесу, Петербург і Москву. В Москві після доповіді Маклая про Нову Гвінею було навіть створено «Товариство Тихого Океану».

Висновки

Отже, можна зробити висновок, що перша хвиля української міграції на австралійський континент тривала з поч. XIX ст. по поч. Другої світової війни. Українці прибували двома шляхами – із Західної України через Європу і зі Східної України через Далекий Схід і Китай. З огляду на незначну чисельність, вони створювали спільні з ін. слов'янськими мігрантами громади, найчастіше – з росіянами. Не дивлячись на це, їх можна вважати українськими першопрохідцями на австралійському континенті. Особливе місце серед них займає М. Миклухо-Маклай, який мав українське походження.

Перспективою подальших досліджень може стати більш глибокий аналіз життя і побуту перших українських переселенців в Австралії, зокрема їхнього культурного та економічного життя.

References:

1. Boychuk, M. I. (2011). *Lytsar humanizmu: Mykola Mykolayovych Myklukho-Maklay* [The Knight of Humanism: Nikolai Miklukhoi Maclay]. Chernihiv: Chernihivs'kioberehy.

2. Chub, D. Z. (1977). *Z Novohvineiskykh vrazhen na slidakh Myklukhy-Maklaia* [From New Guinea impressions in the footsteps of Miklukha-Maklay]. Australia: Melbourne.

3. Greenop, F. S. (1944). *Khto podorozhyje odun* [Who travels alone]. Sydney: K G Murray.

4. Ivanchenko, O. S. (1987). *Dorohamy Maklaya* [On the roads of Maclay]. Kyiv: TSK LKSMU "Molod" Publishing.

5. Kliyentov, A. (2007). *Nikolay Miklukho-Maklay* [Nikolai Miklukho-Maclay]. Moscow: Belyygorod.

6. Kostrytsya, M. Y. (1996). *Ukrayiny ne soromyvsya, Ukrayinoyu – hordyvsvya: Myklukho-Maklay i Ukrayina* [Ukraine is not shy: Ukraine is proud of: Miklukho-Maklay and Ukraine]. Zhytomyr; Malyn.

7. Markus, V. V., ed. (1995). *Entsyklopediya Ukrayins'koyi Diaspory* [Encyclopedia of the Ukrainian Diaspora]. (1995). Vol. 4: Avstraliia – Aziia – Afryka. Kyiv: Shevchenko Scientific Society, National Academy of Sciences of Ukraine.

8. Myklukho-Maklay, M. M. (1933). *Sered dykuniv Novoyi Hvineyi* [Among the savages of New Guinea]. Kharkiv-Odesa: Molodyy bil'shovyk.

9. Putilov, B. N. (1983). *Mykolay Myklukho-Maklay: mandrivnyk, naukovets, humanist* [Nikolai Miklouho-Maclay: Traveller, Scientist and Humanist]. Moscow: Progress.

10. Rostek, L., Vakulenko, P. (1956). *Mykola Myklukho-Maklay. 150 rokiv z dnya narodzhennya* [Miklukho-Maklay: 150 years since birth]. Adelaide: Ukrainian Museum in Adelaide.

11. Russell, J., Cohn, R. (2012). *Nikolas Myklukho-Maklay* [Nicholas Miklouho-Maclay]. Book on Demand Ltd.

12. Shumskiy, V., eds. (1994). *Al'manakh ukrayins'koho zhyttya v Avstraliyi* [Almanac of Ukrainian life in Australia]. Sidney: "Vil'na dumk"»; Fundatsiya Ukrayinoznavchykh Studiy Avstraliyi.

13. Tumarkin, D. D. (2012). *Myklukho-Maklay. Dve zhizni "belogo papuasa"* [Miklouho-Maclay: two lives of a white Papuan]. Moscow: Molodaya gvardiya.

14. Tutorsky, A. V., Govor, E., Ballard, C. (2019). Spadshchyna Mikloukho-Maklaya v naukovykh doslidzhennyakh rosiys'koyi ta anhliys'koyi movy 1992–2017 [Miklouho-Maclay's Legacy in Russian and English-Language Academic Research, 1992–2017]. *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia*, Vol. 47/2, pp. 112–121.

15. Vakulenko, P. (1952). *V dzungliakh Novoji Gvineji: zhyttia i pryhody ukrainskoho doslidnyka Myklukhy-Maklaya* [In the jungle of New Guinea: the life and adventures of the Ukrainian explorer Miklukho-Maclay]. Adelaida: "Yednist" Puvlishing.

16. Vakulenko, P. (1979). *Papua Nova Gvineya* [Papua New Guinea].
Adelayida: "Avstraliyana" Ukrainian Publishing House.

17. Webster, E. M. (1984). *Liudyna-Misiats* [The Moon Man]. Carlton:
Melbourne University Press.

© Перга Т. Ю., 2020

УДК : 355.4:327.2

ОСОБЛИВОСТІ ГІБРИДНИХ КОНФЛІКТІВ У КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Семчинський Костянтин Валерійович

кандидат філософських наук, доцент,

Київський університет культури,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-3125-3401

semchynskyy@gmail.com

Надіслано:

11.02.2020

Рецензовано:

04.03.2020

Прийнято:

13.03.2020

Автором досліджуються особливості сучасного гібридного конфлікту як сукупності військових і політичних засобів конфронтації, поєднаних із масштабним застосуванням інформаційно-психологічних методів впливу. Метою дослідження є з'ясування специфіки гібридних конфліктів як найбільш поширеної форми масової конфліктної взаємодії в глобалізованому світі та визначення особливостей російської агресії проти України як гібридного конфлікту. Застосувавши системні, аналітичні та компаративні методи, автор робить висновок про те, що неспровокована російська гібридна агресія проти України стала і превентивною дією Росії на упередження краху сценарію відтворення євразійської імперії шляхом ліквідації української суверенної держави і каталізатором процесу глобального протистояння Росії із колективним Заходом шляхом реінтеграції пострадянського простору. У результаті дослідження визначено, що сучасний гібридний конфлікт постає як сукупність заздалегідь підготовлених і оперативно реалізованих традиційних і нестандартних дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційно-психологічного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. У висновках виявлено, що для ефективної протидії гібридній агресії важливим завданням постає передбачення та розкриття задумів супротивника та його дезорієнтація з тим, щоби попередити його деструктивні дії, військовими та невійськовими засобами створити несприятливі умови для його протидії та нав'язати свою волю, перехопивши ініціативу у веденні інформаційної війни.

Ключові слова: гібридний конфлікт; агресія; війна; активні заходи.

*Semchynskiy Kostiantyn, Ph.D. in Philosophy, Associate Professor,
Kyiv University of Culture, Kyiv, Ukraine*

Features of Hybrid Conflicts in the context of the Russian Aggression against Ukraine

The author investigates the features of modern hybrid conflict as a set of military and political means of confrontation, together with the large-scale application of information-psychological methods of influence. The purpose of the study is to find out the specifics of hybrid conflicts as the most common form of mass conflict interaction in a globalized world and to identify the features of Russian aggression against Ukraine as a hybrid conflict. Applying systematic, analytical and comparative methods, the author concludes that unprovoked Russian hybrid aggression against Ukraine has become a preventive action of Russia to prevent the collapse of the scenario of the Eurasian empire by eliminating the Ukrainian sovereign state, and a catalyst for the process of global confrontation with post-Soviet space. The research shows that the modern hybrid conflict is based on a set of traditional and non-standard actions – prepared beforehand and promptly implemented; these actions of military, diplomatic, economic, informational, and psychological nature are strategically oriented. The findings revealed that in order to effectively counteract hybrid aggression, the important task is to anticipate and disclose the enemy's intentions, to disorientate the adversary in order to prevent his destructive actions, to create adverse conditions for his counteraction, using both military and non-military means, and to impose one's will on the aggressor by taking the initiative in waging an information war.

Key words: hybrid conflict; aggression; war; active measures.

*Семчинский Константин Валерьевич, кандидат философских наук,
доцент, Киевский университет культуры, г. Киев, Украина*

Особенности гибридных конфликтов в контексте российской агрессии против Украины

Автором исследуются особенности современного гибридного конфликта как совокупности военных и политических средств конфронтации вместе с масштабным применением информационно-психологических методов воздействия. Целью исследования является выявление специфики гибридных конфликтов как наиболее распространенной формы массового конфликтного взаимодействия в глобальном мире, а также определение особенностей российской агрессии против Украины как гибридного конфликта. Применяя системные, аналитические и компаративные методы, автор делает вывод о том, что неспровоцированная гибридная агрессия России против Украины стала и превентивным действием России на предупреждение краха сценария восстановления евразийской империи путем ликвидации украинского

суверенного государства и катализатором процесса глобального противостояния России с коллективным Западом путем реинтеграции постсоветского пространства. В результате исследования установлено, что современный гибридный конфликт предстает собой как совокупность заранее подготовленных и оперативно реализованных традиционных и нестандартных действий военного, дипломатического, экономического, информационно-психологического характера, направленных на достижение стратегических целей. В выводах сказано, что для эффективного противодействия гибридной агрессии важной задачей является предвидение и раскрытие замыслов противника и его дезориентация с тем, чтобы предупредить его деструктивные действия, военными и невоенными средствами создать неблагоприятные условия для его противодействия и навязать свою волю, перехватив инициативу в ведении информационной войны.

Ключевые слова: гибридный конфликт; агрессия; война; активные мероприятия.

Вступ

Після завершення холодної війни конвенційний глобальний конфлікт світового масштабу поступово був витіснений зі списку нагальних загроз існуванню людства. Водночас із сукупності локальних регіональних конфліктів постбіполярної епохи, агресивних реваншистських амбіцій окремих акторів сучасної світової політики, а також внаслідок гібридизації міжнародних відносин в цілому визрів сучасний феномен гібридного конфлікту. Гібридні війни та конфлікти за участі недержавних суб'єктів та використання сторонами невійськових засобів впливу на супротивника стають найбільш поширеною формою масової конфліктної взаємодії в глобалізованому світі. В умовах російської агресії проти України постає актуальним визначити особливості гібридного конфлікту та з'ясувати його специфіку в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Феномен гібридного конфлікту як конвергенції різних типів і способів ведення війни досліджувався і вітчизняними (О. Власюк, В. Головченко, В. Горбулін, М. Дорошко, С. Кононенко, Є. Магда, Г. Яворська), і зарубіжними (M. van Creveld, F. Hoffman, R. Glenn, J. McCuen, T. Tagarev) дослідниками.

Формулювання мети і завдань статті

Видається актуальним виокремити і дослідити сутність та конкретні особливості сучасного військово-політичного конфлікту як сукупності військових і політичних засобів конфронтації разом із масштабним застосуванням методів непрямого асиметричного протистояння,

що визначаються як гібридні у науковій думці сьогодення. Автор ставить перед собою завдання охарактеризувати гібридний конфлікт, виявити особливості російської агресії проти України як гібридної війни та окреслити можливості протидії гібридній агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сутність і специфіка військово-політичного протистояння змінюється у відповідності із розвитком людської цивілізації, трансформацією світової політики, ускладненням стратифікаційних систем і соціальних зв'язків у сучасних суспільствах, корекцією ціннісних і світоглядних установок їхніх членів, а також із застосуванням новітніх технологій. Природа і характер сучасних воєн при цьому можуть значно відрізнятись. Загальні засади масштабних насильницьких конфліктів залишаються незмінними, але їхні особливості трансформуються під впливом технологічних, соціальних та економічних чинників. Нові війни ставлять на меті не тільки захопити політичну владу та встановити контроль над стратегічними об'єктами й населенням іншої держави, але й контролювати там суспільну свідомість – як для підготовки інтервенції, так і для її підтримання. При цьому характерною рисою є те, що ведення воєн все частіше «приватизується» по мірі ослаблення інституцій держави. Традиційна «тринітарна модель» Клаузевіца, яка включає триєдність уряду, збройних сил та народу у війні, піддається руйнації. Після Другої світової війни, а тим більше в умовах глобалізації така триєдина модель стає все менш застосовною. Варіанти, які можна спостерігати у новітній історії, можуть бути такі: народ організує опір ворогові без уряду, воювати можуть «повстанські» воєнізовані формування, партизанські з'єднання, кримінальні та терористичні угруповання, які часто зливаються з мирним населенням (наприклад, як це робили бойовики «Хезбалли» чи т. зв. ДНР та ЛНР).

З кінця минулого сторіччя спостерігається тенденція до збільшення ролі політичних, економічних, інформаційних методів протиборства у конфлікті. Уміле застосування таких методів зменшує значення військової переваги протилежної сторони. Відбувається зміщення центру зусиль сторін конфлікту із фізичного знищення супротивника до його підпорядкування власній волі чи то шляхом примусу, чи то введенням в оману. Серед інструментарію таких методів є різноманітні воєнні заходи прихованого характеру, в тому числі залучення сил спеціальних операцій, агентів політичного впливу агресора на атакованій території, інформаційно-пропагандистські заходи. До відкритого застосування сили – часто під виглядом миротворчої діяльності та кризового реагування – переходять тільки на якомусь етапі, в основному для досягнення остаточного успіху в конфлікті. При такому веденні війни пріоритетність ураження стосується не військових об'єктів,

а об'єктів критичної інфраструктури, що в разі успішних атак призводить до суттєвого погіршення умов життєдіяльності населення та створює умови для виникнення гуманітарних катастроф і протестних настроїв серед населення внаслідок несприятливих умов життя.

Особливістю сучасних гібридних конфліктів є високий рівень взаємоузгодженості елементів та засобів тиску, їхньої підпорядкованості єдиній варіативній стратегії, динамічного і гнучкого їхнього застосування разом із інформаційно-психологічними технологіями маніпулювання суспільною свідомістю. Як наголошують фахівці Національного інституту стратегічних досліджень, «підпорядкованість єдиному задуму сукупності застосовуваних методів тиску на інші держави є ознакою розгортання «активних заходів» (англ. Active measures) – практики, що постала з діяльності радянських спецслужб» (Dubov, 2017, р. 5). Модернізувавши «активні заходи» КДБ технологіями XXI сторіччя і реконструювавши їх у відповідності із соціально-економічним та політичним кліматом, що значно відрізняється від клімату часів холодної війни, російські спецслужби вдосконалили алгоритми і методи тиску на суспільно-політичні системи тих держав, контроль над якими є стратегічно необхідним і геополітично важливим для Кремля. Адже й «активні заходи», і гібридна війна є деструктивним впливом, підпорядкованим єдиному політичному стратегічному задуму, який здійснюється однією державою проти іншої або однією державою проти кількох держав» (Dubov, 2017, р. 37). Реалізація активних заходів на території колишнього СРСР відбувалася впродовж останніх 30-ти років у формі інспірації гібридних конфліктів, роздмухування внутрішньополітичних та міжнаціональних протиріч, інформаційної війни та збройної агресії.

Як зауважують українські дослідники О. Власюк та С. Кононенко, «по-перше, будь-яка війна тією чи іншою мірою гібридна і не зводиться лише до збройного протистояння, містячи ідеологічні, пропагандистські, диверсійно-підривні, політичні, економічні, культурно-психологічні та інші елементи. По-друге, будь-який агресор прагне використати внутрішні розколи та суперечності суспільств – об'єктів агресії, здійснивши завоювання та окупацію руками місцевих зрадників. По-третє, будь-який збройний конфлікт зброєю й вирішується – саме вона є останнім та вирішальним чинником, і ще жоден із таких конфліктів не був остаточно вирішений гібридними підступністю, брехнею, провокацією (Vlasiuk, 2017, р. 115). В умовах гібридної війни агресор може зменшити військово-силовий тиск, водночас підсилюючи тиск на дипломатичному та економічному напрямках. Військовий компонент гібридної війни не є визначальним, відкрито застосувати силу стає все важче в умовах тісних взаємозалежностей глобалізованого світу. Проте підтримка

Семчинський Костянтин Валерійович Особливості гібридних конфліктів у контексті російської агресії проти України

сепаратистських, терористичних, кримінальних угруповань може роками приховуватися агресором задля уникнення санкцій за відкриту агресію. Водночас, «саме наявність військового чинника «перетворює» реалізацію «активних заходів» на гібридну війну. Початок гібридної війни підтверджує факт неспроможності суб'єкта впливу досягти своїх цілей невійськовими методами» (Dubov, 2017, p. 36).

Сучасний гібридний конфлікт – це, перш за все, руйнування суспільної свідомості, а не об'єктів економіки та військової інфраструктури. Адже замість руйнації економічного потенціалу агресор примушує населення до співпраці, в тому числі – економічної і військової, для ефективності якої інфраструктура повинна залишитися неушкодженою. Воєнний теоретик Є. Месснер, передбачаючи зміни в характері ведення війни ще задовго до появи концепту «гібридності», писав: «у війнах минулого важливим вважалося завоювання території. Наразі важливішим буде вважатися завоювання душ у ворогуючій державі. Воювати будуть не на двовимірній поверхні, як в давнину, не у трьохмірному вимірі, як це було в часи народження військової авіації, а в чотиримірному, де психіка воюючих народів є четвертим виміром» (Rosiiia zastosovuiue do Ukrainy..., 2014). Тому особливістю сучасних військово-політичних конфліктів гібридного типу є масштабний інформаційно-психологічний тиск на населення з метою придушення його супротиву та спонукання до колабораціонізму.

Це передбачає створення альтернативної реальності у кіберпросторі та її проєкції на реальне суспільне життя. Агресор немовби сповиває суспільство, що стало об'єктом кіберагресії, такою інформаційною тканиною, в якій переплітаються медійні повідомлення, актуальні сюжети та тенденції суспільного життя, традиційно-культурні архетипи, моделі, резонансні дискусії у соціальних мережах, психологічні тести, спеціально сформульовані для цільової аудиторії соціальні опитування, інтернет-реклами і вірусні розсилки спаму. З усіх цих варіативних джерел члени суспільства отримують явне чи приховане повідомлення, згенероване організаторами агресії в різних формах для впливу на поведінку певних соціальних груп. Формулюючи вигідні для себе смисли та нав'язуючи прийняття таких смислів членами суспільства, агресор отримує можливість маніпулювати свідомістю індивідів, об'єднаних у суспільні групи, аби з їхньою допомогою впроваджувати, реалізовувати свій проєкт або поширювати та утверджувати необхідну агресорові політичну позицію, як на індивідуальному, так і на груповому рівнях суспільної взаємодії.

Одним з ефективних проєктів для послаблення суспільства є його розкол. Часто формування напруження та суспільного розколу в кіберпросторі іде через загострення саме радикальних поглядів (безвідносно

до їхньої сутності), в той час, як помірковані думки витісняються з поля соціальної дискусії. Граючи на інтересах різних соціальних груп, сварячи їх між собою у кіберпросторі, поширюючи загальну недовіру до власних інституцій, підживлюючи ксенофобські, шовіністичні, расистські настрої та провокуючи соціальні конфлікти, агресор дістає унікальну можливість дестабілізувати суспільство зсередини, нацькувавши умовних «гостроконечників» на «тупоконечників» (за відомою метафорою Джонатана Свіфта). Маніпулюючи суспільною свідомістю, агресор може управляти суспільством, що стало об'єктом агресії, ззовні. Тому заради ефективного протистояння гібридній агресії «у кожній людині має бути сагайдак із психологічними стрілами і психологічний щит. Задача психологічного воювання полягає у внесенні паніки в душу ворога і в збереженні духу свого війська і народу» (Rosiiia zastosovuiu do Ukrainy..., 2014).

У сучасному військово-політичному конфлікті досить непросто буває визначити його просторово-часові рамки, усі задіяні у ньому сторони і навіть фактичне його існування. Проте саме розрізнення мирного та військового стану є критично необхідним аспектом, оскільки війна створює принципово іншу реальність, формує власне розуміння моральної, етичної, правової норми, яке потребує визначення в межах і термінах військового права. Поки правове поле залишається невизначеним, ми не можемо говорити про організоване ведення бойових дій, відповідно агресія, насилля можуть стати неконтрольованими, але при цьому не означатимуть війни. Відтак, перехід від військового стану до мирного суттєво ускладнюється, а ворожість зростає та поширюється за межі конфлікту. Виходом із такої ситуації може бути повернення конфлікту у правове поле, чого можна досягти різними засобами, які варіюються від укріплення інститутів державності сторонами протистояння (що дозволить застосувати традиційний сценарій церемоніального завершення війни) до повного знищення однієї зі сторін.

Особливість гібридного конфлікту полягає в тому, що стираються межі війни та нівелюються сценарії її початку та закінчення. У сучасному військово-політичному конфлікті принаймні одна зі сторін відчуває брак легітимності. Агресор заповнює цей правовий вакуум пропагандою та/або створенням на підконтрольній території маріонеткових урядів. В умовах сучасного гібридного конфлікту додаткову небезпеку для об'єкта агресії становить той факт, що складно визначити та окреслити ворогів.

Характерною особливістю сучасного гібридного конфлікту є його технологічна, кібернетична та інформаційно-комунікаційна складові. Наприклад, використання дронів та роботів у бойових діях вже є звичним. Утім, розширюється і поняття того, чим є поле бою, бо сучасні війни ведуться

Семчинський Костянтин Валерійович **Особливості гібридних конфліктів у контексті** **російської агресії проти України**

і в кіберпросторі. Із розвитком комп'ютерних мереж кібервійни стають зброєю терористичних організацій та елементом гібридних воєн; вони спрямовані на порушення стабільної роботи інформаційних, телекомунікаційних систем і мереж об'єктів критичної інфраструктури. Технологічний або ж кібернетичний аспект цієї складової пов'язаний із новітніми засобами передачі, контролю та безпеки інформації та їх застосуванням у протиборстві. Задля досягнення несанкціонованих цілей і деструктивного інформаційно-психологічного впливу на свідомість та психічний стан громадян сторони конфлікту вдаються до цілеспрямованих дій, що реалізуються у кіберпросторі, або за допомогою його технічних можливостей у вигляді кібератак. Ці кібератаки здійснюються на об'єкти критичної інфраструктури, банківської системи, інформаційні ресурси державних органів і провідних інформаційних агенцій об'єкта агресії.

Із лютого 2014 р. Російська Федерація здійснює гібридну агресію проти України, використовуючи як військові, так і невійськові засоби впливу на нашу державу з метою узалежнити її та позбавити суверенітету. Російська Федерація застосувала на практиці модель «гібридної війни», яка до цього була відома лише теоретично: Росія повсякчас поєднувала воєнні дії із невоєнними, диференціюючи також масштаб, радіус, методи впливу, коли вміло маскуючи свої дії, коли нахабно перекручуючи реальність і створюючи інформаційний шум і хаос.

Іншою особливістю гібридного конфлікту на сході України є міжнародний статус агресора та його можливості до ескалації конфлікту, залякування міжнародної спільноти і впливу на ситуацію в цілому. РФ – постійний член РБ ООН і використовує цю позицію для блокування стримуючих по відношенню до себе , агресора, рішень. Ще один важливий момент, який гальмує прийняття стримуючих міжнародних заходів щодо РФ, це те, що хоча Росія є лише регіональною державою, але вона володіє зброєю масового ураження. Крім того, РФ дестабілізує систему міжнародних відносин гібридними методами, які часом важко довести як методи саме агресії. Крім того, упродовж багатьох років Москва створювала мережу підтримки російських інтересів серед політиків і соціально-політичних рухів іноземних держав. Ці фактори не визначають унікальність українсько-російського конфлікту, проте вони мають бути детально розглянуті й враховані при його характеристиці та аналізі перспектив його врегулювання й постконфліктного примирення.

Ядерна зброя, що відіграла роль фактора стримування впродовж холодної війни, нині є інструментом шантажу Заходу Росією, адже явно чи завуальовано сформульована агресором загроза застосувати зброю масового ураження може ефективно стримувати потенційну жертву цієї агресії

від опору, а міжнародну спільноту від застосування інструментів стримування для припинення агресії. Нині Кремль неофіційно послуговується «доктриною Патрушева», що передбачає ядерну ескалацію заради подальшої деескалації на умовах РФ; збільшується вірогідність застосування Кремлем сейсмічної та кліматичної зброї.

Із поч. др. декади XXI ст. в Європі зусиллями російських агентів відбувається активізація сил, що готові до діалогу з РФ: здебільшого йдеться про крайніх лівих і крайніх правих представників політичного спектра. Право-радикальні сили у європейських країнах підтримали гібридну агресію Кремля проти України на тлі загального засудження руйнації світового порядку Росією. Остання використовує ці сили «...маргіналів, що побачили в путінській Росії свій ідеал суспільного устрою... ідеологічно це ті ж самі групи, які й у Росії становлять ядро прихильників путінського режиму» для пропагандистського забезпечення своєї зовнішньої політики, зокрема ведення гібридної війни проти України (Holovchenko, 2016, p.123). Детермінувати у Європі кризову ситуацію руками самих європейців, аби створити сприятливий ґрунт для поширення власного впливу і цінностей, – ось у чому полягає задача Кремля, адже на думку Путіна, «питання виживання Росії може потребувати середовища, що поділятиме ті ж самі цінності, що й у самій Росії» (Doroshko, 2018, p. 25).

Саме тому М. Петрась називає гібридну війну, яку веде РФ на сході України «авторською версією», що різниться від панівного уявлення про неї, проте саме вона відображає стратегічні пріоритети Росії, адже саме з них вона випливає» (Doroshko, 2018, p. 27). Вивільнення України з-під впливу Росії було сприйняте Кремлем як замах на саму Росію, позаяк, згідно із їхнім світобаченням, Україна є ключовим і невід'ємним елементом російської самоідентичності й національно-державного міфу. Переконавшись у тому, що Україну не вдасться втримати в орбіті «русского міра», кремлівське керівництво вирішило помститися нашій державі за крах власного (велико)державного проєкту через небажання України брати в ньому участь та максимально ускладнити їй життя, анексувавши частину території і розпочавши гібридну агресію.

Висновки

Гібридний конфлікт є сукупністю заздалегідь підготовлених і оперативно реалізованих традиційних і нестандартних дій військового, дипломатичного, економічного, інформаційно-психологічного характеру, спрямованих на досягнення стратегічних цілей. Метою гібридного конфлікту є не фізичне знищення збройних сил супротивника, але нав'язування стороною цього конфлікту своєї волі іншій стороні конфлікту – політичному керівництву держави, командуванню воєнізованих

формувань опозиційної політичної сили, етнічній або соціальній групі тощо. Для протидії гібридній агресії важливим завданням постає передбачення та розкриття задумів супротивника та його дезорієнтація з тим, щоби попередити його деструктивні дії, військовими та невійськовими засобами створити несприятливі умови для його протидії та нав'язати свою волю, перехопивши ініціативу у веденні інформаційної війни. Неспровокована російська гібридна агресія проти України стала і превентивною дією на упередження краху сценарію відтворення євразійської імперії шляхом ліквідації української суверенної держави, і каталізатором процесу глобального протистояння Росії із колективним Заходом шляхом реінтеграції пострадянського простору.

У подальших дослідженнях варто дослідити, як гібридна війна на регіональному та глобальному рівнях впливає на трансформацію сучасної міжнародної системи та на її стабільність.

References:

1. Crevelde van, M. (1991). *The Transformation of War: The Most Radical Reinterpretation of Armed Conflict Since Clausewitz*. New York: Free Press.
2. Doroshko, M. (2018). *Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy pislia Revoliutsii hidnosti* [Russian hybrid war against Ukraine after the revolution of dignity]. Kyiv: Nika-Tsentr.
3. Dubov, D. V. ed. (2017). *"Aktyvni zakhody" SRSR proty SShA: proloh do hibrydnoi viiny: analychna dopovid* ["Active measures" of the USSR against the United States: a prologue to the hybrid war: analytical report]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies.
4. Glenn, R. W. (2009). Thoughtson "Hybrid" Conflict. *Small Wars Journal*, [online] Available at: <https://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/188-glenn.pdf>.
5. Hoffman, F. J. (2008). *Conflict in the 21-st century: the Rise of Hybrid War*, [online]. Potomac Institute for Policy Studies. Available at: https://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybrid_war_0108.pdf.
6. Holovchenko, V. (2016). *Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy: istoryko-politychne doslidzhennia* [Russian hybrid war against Ukraine: historical and political research]. Kyiv: Nika-Tsentr.
7. McCuen, J. (2008). Hybrid Wars. *Military Review*, Vol. 88, no. 2, [online] Available at: https://www.armyupress.army.mil/Portals/7/military-review/Archives/English/MilitaryReview_20080430_art017.pdf.
8. Rosiia zastosovuie do Ukrainy taktyku "miatezhevoiny"[Russia applies the "rebel-war" tactics to Ukraine]. (2014). *Galinfo*, [online] Available at:

https://galinfo.com.ua/blogs/rosiya_zastosovuye_do_ukrayiny_taktyku_myatezhevoy_ni_161650.html.

9. Tagarev, T. (2018). Hybrid warfare: Emerging research topics. *Information&Security: An International Journal*, [online] Available at:<https://infosec-journal.com/article/hybrid-warfare-emerging-research-topics>.

10. Vlasiuk, O. S. (2017). *Kremlivska ahresiia proty Ukrainy: rozdumy v konteksti viiny* [Kremlin's aggression in the context of war]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies.

© Семчинський К. В., 2020

UDC : 341.123

**THE MAIN ASPECTS OF INFORMATIONAL PROVIDING
FOR THE UN PEACEKEEPING**

Stepko Oleksandr

Candidate of Political Sciences, Associate Professor,

Kyiv National University of Culture and Arts,

Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0001-9256-2876

stepko2004@ukr.net

Надіслано:

31.01.2020

Рецензовано:

10.02.2020

Прийнято:

27.02.2020

The main goal of the article is to analyze the main problems of information support for the UN peacekeeping. Over the past decades, leading political leaders and experts have always paid very serious attention to information problems. Among foreign researchers, substantiating the role of information in the world, it is necessary to single out the works of A. Gore, Z. Brzezinski, M. Makluhan, A. Toffler and others. The UN Secretaries-General continue to pay great attention to information development, among which they made a special contribution to the information support of peacekeeping B. Gali and K. Annan. Among Ukrainian scientists exploring the role of information, information relations and the role of international organizations in them, I would like to highlight Pocheptsov G. G., Zernetskaya O. V., Litvinenko A. V. and Makarenko E. A. Among the works of Ukrainian researchers regarding the UN peacekeeping work, it is worth noting the work of V. S. Brus, L. I. Skorokhod and Y. S. Skorokhod and others.

In the study of the UN information system, systemic and analytical methods were used. The historical approach allowed us to trace the evolution of UN activities in the field of information support for peacekeeping. The article analyzes the problems of information support for UN peacekeeping. The main elements of the concept of peacekeeping operations are highlighted. The foundations of the theory and practice of UN activities in the field of peacekeeping and its information support are considered. The main UN units involved in peacekeeping operations and their cooperation in the information sphere are analyzed.

Conclusions have been made regarding the future of UN peacekeeping, which will depend on the Organization's ability to ensure the unity of objectives of its various departments, funds and programs, allow it to act in concert and use its resources in strategically important areas.

Key words: UN information activities; informational providing; UN peacekeeping operations; Department of Peace Operations.

*Степко Олександр Михайлович, кандидат політичних наук, доцент,
Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна*

Головні аспекти інформаційного забезпечення миротворчої діяльності ООН

Головною метою статті є аналіз основних проблем інформаційного забезпечення миротворчої діяльності ООН. Протягом останніх десятиліть провідні політичні лідери та експерти завжди приділяли інформаційним проблемам серйозну увагу. Серед закордонних дослідників, що обґрунтовували роль інформації у світі, необхідно виділити роботи А. Гора, З. Бжезинського, М. Маклухана, А. Тоффлера та ін. Велику увагу інформаційному розвитку продовжують приділяти Генеральні секретарі ООН, серед яких особливий внесок в інформаційне забезпечення миротворчості зробили Б. Галі та К. Аннан. Серед українських учених, що досліджують роль інформації, інформаційні відносини та роль міжнародних організацій в них, слід виділити Г. Г. Почепцова, О. В. Зернецьку, О. В. Литвиненка та Є. А. Макаренко. Серед праць українських дослідників, які стосуються миротворчої роботи ООН, варто відзначити В. С. Бруза, Л. І. Скороход, Ю. С. Скорохода та ін.

У дослідженні інформаційної системи ООН застосовувалися системний і аналітичний методи. Історичний підхід дозволив простежити еволюцію діяльності ООН в області інформаційного забезпечення миротворчості. У статті аналізуються проблеми інформаційного забезпечення миротворчої діяльності ООН. Висвітлено основні елементи концепції операцій з підтримки миру. Розглянуто основи теорії і практики діяльності ООН в галузі підтримання миру та її інформаційного забезпечення. Проаналізовано основні підрозділи ООН, що займаються миротворчими операціями та їх співробітництво в інформаційній сфері.

Зроблено висновки щодо майбутнього миротворчої діяльності ООН, яка буде залежати від здатності Організації забезпечувати єдність цілей її різних департаментів, фондів і програм, що дозволить їй діяти узгоджено і використовувати свої ресурси на стратегічно важливих напрямках.

Ключові слова: інформаційна діяльність ООН; інформаційне забезпечення; миротворчі операції ООН; Департамент операцій з підтримання миру.

*Степко Александр Михайлович, кандидат политических наук, доцент,
Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина*

Главные аспекты информационного обеспечения миротворческой деятельности ООН

Главной целью статьи является анализ основных проблем информационного обеспечения миротворческой деятельности ООН.

На протяжении последних десятилетий ведущие политические лидеры и эксперты всегда уделяли информационным проблемам серьезное внимание. Среди зарубежных исследователей, обосновывали роль информации в мире, необходимо выделить работы А. Гора, З. Бжезинского, М. Маклухана, А. Тоффлера и др. Большое внимание информационному развитию продолжают уделять Генеральные секретари ООН, среди которых особый вклад в информационное обеспечение миротворчества сделали Б. Гали и К. Аннан. Среди украинских ученых, исследующих роль информации, информационные отношения и роль международных организаций в них, хотелось бы выделить Г. Г. Почепцова, О. В. Зернецкую, А. В. Литвиненко и Е. А. Макаренко. Среди работ украинских исследователей, касающиеся миротворческой работы ООН, стоит отметить работы В. С. Бруза, Л. И. Скороход, Ю. С. Скорохода и др.

При исследовании информационной системы ООН применялись системный и аналитический методы. Исторический подход позволил проследить эволюцию деятельности ООН в области информационного обеспечения миротворчества. В статье анализируются проблемы информационного обеспечения миротворческой деятельности ООН. Освещены основные элементы концепции операций по поддержанию мира. Рассмотрены основы теории и практики деятельности ООН в области поддержания мира и ее информационного обеспечения. Проанализированы основные подразделения ООН, занимающиеся миротворческими операциями и их сотрудничество в информационной сфере.

Сделаны выводы относительно будущего миротворческой деятельности ООН, которое будет зависеть от способности Организации обеспечивать единство целей ее различных департаментов, фондов и программ, позволит ей действовать согласованно и использовать свои ресурсы на стратегически важных направлениях.

Ключевые слова: информационная деятельность ООН; информационное обеспечение; миротворческие операции ООН; Департамент операций по поддержанию мира.

Introduction

One of the main reasons for the creation of the UN and the main part of its powers is to ensure international peace and security. Since its inception, the UN has repeatedly warned of the threat of disputes escalating into open hostilities, urging the warring parties to use the negotiating table instead of weapons, helping to restore peace where the conflict got out of control. Peacekeeping is part of the much broader effort that the UN is making for peace. The UN uses preventive diplomacy to eliminate the conflict before it explodes, as well as post-conflict peace building to create

conditions for sustainable peace and address the causes of a new conflict. At all these stages, using the information industry is vital.

The main factor that influenced the functioning of the UN is that policy issues have gone beyond sectors and countries. Sustainable development, relief operations, the link between humanitarian assistance and development cooperation cross sectoral and institutional boundaries. It should also be noted that the pace of change is accelerating. As a result of the information revolution, policy makers and the public are more aware of how today's actions can affect the future. Now that the value of the time factor has changed dramatically, the responsiveness and flexibility of any organization is especially appreciated.

Analysis of the previous publications and researches

The basics of the theory and practice of UN activities in the field of peacekeeping and its information support are set forth in such reports of the UN Secretary General as "Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacekeeping and Peacekeeping" by B. B. Gali (Gali, 1992) and "We, the Peoples: the role of the UN in the XXI century" K. Annan (Annan, 2000).

Specifying the purpose of research

The main goal of the article is to analyze the main problems of information support for the UN peacekeeping, while addressing such methods of study as system, systemic and analytical methods. The historical approach allowed us to trace the evolution of UN activities in the field of information support for peacekeeping.

Presenting the research material

In the field of peace and security, the UN is mainly concerned with intra-state conflicts, often has serious international consequences and is often associated with humanitarian emergencies. Recent trends indicate that conflicts of this kind will continue to require UN priority attention.

Currently, the concept of peacekeeping operations (peacekeeping operations) has been formed, the elements of which can be formulated as follows: peacekeeping operations are carried out primarily to prevent conflicts and resolve disputes peacefully; the preparation and conduct of such operations is closely coordinated with regional organizations and associated with a political settlement and guarantees from the Security Council or its permanent members; the scope of the application of peacekeeping forces is expanding; deals are combined to solve economic, social and humanitarian problems of the respective countries and regions; a unified system of training national contingents is being created; establishes the legal and financial basis for the activities of peacekeeping forces.

Among the main ways of ensuring peace and security, preventive diplomacy, peacekeeping, peacekeeping and post-conflict peace building are noted. The most desirable and effective use of diplomacy is before tensions escalate into conflict, or if it begins, by taking immediate measures to deter and eliminate its causes.

The UN needs early warning, information gathering and analysis of facts. For this, an exchange of military missions may take place; regional hazard reduction centres could be established; there should be a free flow of information and monitoring the implementation of agreements.

Preventive steps should be based on timely and accurate facts. For the UN, the necessary information should cover economic and social trends, as well as political events. It is necessary to apply the fact-finding procedure more often. Detailed information is also often provided by the Secretary General's contacts with the governments of member states. In addition, the Secretary General sends senior officials for consultations. All states should be prepared to provide the information necessary for the effective functioning of the UN. Fact-finding missions are authorized by the Security Council or the UN General Assembly. In addition, these missions can help resolve disputes by their presence alone.

In the field of early warning, there is a need to strengthen the mechanism so that it is possible to synthesize information with political indicators to determine the threat to peace and UN actions. The results of the analysis should be reported to the Security Council and the UN General Assembly. In addition, B. Gali invited ECOSOC to submit reports on economic and social events that could be a threat to peace. A major role in early warning should be given to regional mechanisms and organizations. The Secretary General emphasized the importance for all organizations of establishing liaison with the UN for taking security measures (Gali, 1992).

Peacekeeping can be considered a UN invention. It helped stabilize the situation in many areas of tension in the world. The principles of this activity quickly adapt to the requirements of the time, although the basis remains unchanged: a clear and real mandate; cooperation of the parties in its execution; support from the Security Council; the willingness of Member States to provide their military, police and civilian personnel with effective UN management; appropriate financial and logistical support.

Without post-conflict peace building, all previous achievements will not have such a meaning for the lives of people in the conflict zone. For real success, Peacekeeping operations (PKO) must include efforts to establish and maintain the structures necessary to strengthen peace and enhance confidence and well-being. Such activities may include, but are not limited to: advising staff to ensure security, monitoring elections, protecting human rights, reforming and strengthening government institutions. After an international war, such measures include the implementation of specific projects linking countries, the promotion of socio-economic development, confidence-building, joint agricultural development, cultural and educational exchanges.

UN Secretary General K. Annan in his report "We, the peoples: the role of the UN in the XXI century" outlined the main directions and principles

of the Organization's activities in the field of ensuring peace and security in our time (Annan, 2000). According to the UN Secretary General, it is more than a simple tool – it is designed to introduce new principles into international relations. How far the world has gone from a purely international one is evidenced by the nature of the current threats to peace and security. The provisions of the Charter are based on the assumption that external aggression is the most serious threat, but in recent decades, many more people have been killed as a result of civil wars, ethnic cleansing and acts of genocide. The UN has not yet adapted its institutions to this new reality.

Formal organizational structures often lack the breadth of coverage, speed and information potential, which allow them to keep up with the rapid changes in the world. Therefore, the mobilization of resources of various global forces may be associated with the formation of non-rigid global networks for policy issues that do not recognize borders. Such networks can be virtual in nature, allowing you to overcome the usual obstacles of distance and time. It is the UN that is well suited to support such coalitions.

Thanks to the end of the Cold War, the UN began to play a more prominent role. Its activities both in support and in establishing peace were sharply intensified. Since 2000s, wars were fought mainly within states. These wars did not so much erase borders as they killed people. At the beginning of the XXIst century, after all these conflicts, a new concept of security is being formed. Whereas previously ensuring security meant protecting the territory from external attack, now it includes protecting the entire population and specific people from violence generated within the state.

These new challenges are forcing the UN to adjust traditional concepts, but one thing remains true: you need to start with prevention. Poor countries have less economic and political resources to resolve conflicts. This means that reducing poverty and achieving economic growth is a step towards conflict prevention. Therefore, all those involved in conflict prevention must solve all these problems in a complex. But even the best containment strategies can lead to failure, and so other measures may be needed. One of them is the willingness to protect vulnerable people. In this regard, the wider use of information technology can help reduce the suffering for people during emergencies.

While the focus of traditional peacekeeping operations was mainly on ceasefire monitoring efforts, today's comprehensive peacekeeping operations are of a completely different nature. Their goal is to help conflicting parties secure their interests by political means. To this end, the UN contributes to the creation and strengthening of political institutions, as well as expanding their base. The organization works with governments and local communities to deliver humanitarian assistance, reintegrate ex-combatants into society, mine, build

Stepko Oleksandr
The main aspects of informational providing
for the UN peacekeeping

---

communications, prepare and conduct elections, and promote sustainable development.

Like all activities of the UN General Assembly Secretariat, PKOs are carried out under the general direction of the Secretary General. Almost all Secretariat units are involved to one degree or another in providing advice and assistance to the Secretary General in planning or coordinating the management of these operations.

In the Office of the Secretary-General, five units are associated with peace support. The Secretary General's Administrative Office assists him in maintaining contact with senior peacekeeping officials. In addition, employees inform the Deputy Secretary General for Special Political Cases of all activities related to an existing or future peacekeeping operation and advise him on various aspects of such activities. The Office for Special Political Affairs provides advice and assistance to the Secretary General in the performance of his functions related to the implementation of the PKO and their management. The Assistant Secretary General draws up plans for new peacekeeping operations and manages existing operations. It produces tactical installations and operational instructions for UN operations commanders. The military adviser advises the Secretary General and his deputy on military aspects of operations at all stages from their planning to practical implementation.

In the Office of Research and Information Collection, the Assistant Secretary General, who heads the Office and his staff, is responsible for the research, collection and dissemination of information within the Secretariat regarding the functions of the Secretary General. In this capacity, they work closely with the Deputy Secretary General for Special Political Affairs and give him the relevant information at their disposal, which may have consequences for the initiation or implementation of the PKO.

The Department of Administration and Management plays an important role in the planning and organization of new PKOs. The Department includes the General Services Office, manages three organizational units, which include the Field Operations Department, the Commercial Operations, Procurement and Transportation Service, and the Telecommunications and Machine Operations Service. The field operations department has a specific information function. Its services include, in particular, logistics, inventory management, communications, coordination with governments, travel arrangements (military and civilian personnel), financial matters, and electronic data processing. The responsibilities of the Commercial Operations, Procurement and Transportation Service include the procurement of materials and equipment for UN field missions. The Telecommunication and Machine Operations Service carries out telecommunications support for PKOs at Headquarters, including messaging, maintenance of communication lines, etc.

Other departments, in particular, the Department of Political Affairs and the Department of Conference Services, are also involved in peacekeeping operations. The main Department on Peace and Security is usually the DPO (Department of Peace Operations), formerly known as DPKO (Department of Peacekeeping Operations). It has a very large number of functions related to information activities. It serves as the operational unit of the Secretary General for all peacekeeping operations and is responsible for the management, management, planning and preparation of these operations; prepares reports of the Secretary-General to the Security Council and the General Assembly on selected PKOs, on peacekeeping in general, and mine clearance; coordinates all UN mine action activities; provides secretariat services to the Special Committee with PKO; based on decisions of the Security Council, develops policies and procedures for the establishment of new PKOs; develops operational plans and methodology for multifaceted operations; carries out advance planning for possible new PKOs and related activities; liaises with parties to the conflict and members of the Security Council regarding the effective implementation of Security Council decisions; liaises with Member States, UN agencies and other organizations and coordinates their participation in operations; prepares guidelines and principles on training for member states contributing contingents to PKO (Department of Peace Operations).

Conclusions

Considering the issues of cooperation in the UN system on ensuring peace and security, it should be noted that an important achievement was the establishment of close working relations of the Department of global communications (DGC), formerly known as DPI (Department of Public Information) with the DPO, as well as the Department of Political Affairs and the Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. Given the opinion of the Secretary General that information and communication should be at the very centre of the UN strategic management, we can say that all the structures that concern this have recognized that public information and communication will become the main part of their activities. As a result of efforts to improve cooperation and coordination between the relevant departments, DGC is involved in consultations and preparatory work in the initial stages of the deployment of peacekeeping missions and other field missions. This allows the relevant departments to allocate adequate resources for the information components of such missions on a planned basis, and not from case to case. DGC now acts as a focal point for supporting activities in the field of public information and communication during field operations. The DGC conducted a thorough study and review of the experience of the PKO, which allowed the development of relevant guidelines for the creation and functioning of public information and communication components during field operations.

Ensuring close coordination with the Peace and Security Section of the DGC is one of the key elements of a strategy that cannot be effectively implemented without cooperation between the two departments. The DGC, in turn, invited DPO to participate in discussions on strategic communications.

So, in the future, success will depend on the ability of the UN to ensure the unity of goals of its various departments, funds and programs, which will allow it to act in concert and use its resources in strategically important areas. In order to succeed in the future, the UN must focus on the aspects of activity, resorting to it better than others do. It is also necessary that the UN develop effective methods of cooperation with other international organizations, strengthening the influence of its moral values.

The author is confident that peace in a broad sense cannot be achieved only through the efforts of the UN and member governments. Everyone needs to be involved in such activities: NGOs, the media and the general public. This will strengthen the ability of the UN to reflect the problems of those it represents, and will provide a better opportunity to disseminate information about the UN and foster understanding of its activities.

References:

1. Annan, K. A. (2000). *We the peoples: the role of the United Nations in the XXIst century*. New York: UN.
2. Department of Peace Operations. *United Nations*, [website]. Available at: [http:// https://peacekeeping.un.org/ru/departement-of-peace-operations](http://https://peacekeeping.un.org/ru/departement-of-peace-operations).
3. Gali, B. B. (1992). *An agenda for the world. Preventive diplomacy, peacemaking and peacekeeping*. New York: DPI.

**МІЖНАРОДНІ
ЕКОНОМІЧНІ
ВІДНОСИНИ**

**INTERNATIONAL
ECONOMIC
RELATIONS**

УДК : 338.43

**ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА АГРАРНОГО СЕКТОРУ
В УМОВАХ МІЖНАРОДНОЇ КООРДИНАЦІЇ
ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ 1995–2012 рр.:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

Ревенко Анатолій Дмитрович
*кандидат економічних наук, доцент,
Київський університет культури,
м. Київ, Україна*
ORCID: 0000-0002-4555-0677
revenkoad@ukr.net

Надіслано:
27.12.2019
Рецензовано:
15.01.2020
Прийнято:
21.01.2020

У статті проаналізовано механізм реалізації державної аграрної політики у прогресуючих на період 1995–2012 рр. країнах, таких як Китай, Бразилія, Індія та ПАР в умовах багатостороннього регулювання світових сільсько-господарських ринків, що дозволило виявити специфіку кожної й найбільш поширені способи адаптації державної підтримки сільського господарства до національних зобов'язань перед СОТ. Розглянуто загальні напрямки коригування державної аграрної політики згаданих країн: збереження, в головному, рівня тарифного, а десь й нетарифного захисту з послідовним переведенням останнього на єдині стандарти; поступовий перехід до найменш деструктивних відносно ринку форм підтримки агровиробників; підтягування до середніх питомих показниками рівнів PSE і TSE у країнах ОЕСР. Вступ до СОТ і прийняття фіксованих зобов'язань не сповільнили розвиток аграрного сектора зазначених країн, що підтверджується, по-перше, динамікою валового сільськогосподарського виробництва, яка різко прискорилося якраз на етапі 2000-х рр. й випередила темпи зростання населення; по-друге, зростанням рівня продуктивності сільського господарства. Доведено, що членство у СОТ не перешкоджає пошуку індивідуальних, «заточених» під конкретику певного періоду в окремій країні форм підтримки сільського господарства, логічно стимулюючи їхнє наближення спочатку до рівня бажаних прямих платежів, що підвищують доходи фермерів, а згодом – до зеленої корзини, залишаючи простір для «виторговування» сприятливих умов державної підтримки розвитку сільського господарства в рамках Дохійського раунду переговорів.

Ключові слова: державна аграрна політика; країни, що розвиваються; Китай; Бразилія; Індія; ПАР; міжнародна координація економічної політики.

Revenko Anatolii, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Kyiv University of Culture, Kyiv, Ukraine

State Agrarian Sector Support in the Conditions of the 1925–2012 Economic Policy International Coordination:

Foreign Experience

The article analyzes the mechanism of implementation of the state agrarian policy in progressing for the period 1995–2012. In countries such as China, Brazil, India and South Africa, in the context of multilateral regulation of world agricultural economic markets, it was possible to identify the specifics of each and the most common ways of adapting state support for agriculture to national obligations to the WTO. The general directions of adjusting the state agrarian policy of the mentioned countries are considered: preservation, basically, on the level of tariff, and somewhere non-tariff protection, with the subsequent transfer of the latter to uniform standards; gradual transition to the least destructive in relation to the market forms of support for agricultural producers; pulling average PSE and TSE levels in OECD countries to average specific indicators. Accession to the WTO and the adoption of fixed obligations did not slow down the development of the agricultural sector of these countries, which is confirmed, firstly, by the dynamics of gross agricultural production, which accelerated sharply at the stage of the 2000s and outpaced the population growth rate; secondly, an increase in agricultural productivity. It is proved that membership in the WTO does not prevent the search for individual forms of support for agriculture that are tailored to the specifics of a certain period in a particular country, logically stimulating their approach first to the level of desired direct payments, increasing the income of farmers, and then in the green basket, leaving space to “bargain” for favourable conditions for state support for agricultural development within the framework of the Doha round of negotiations.

Key words: state agrarian policy; developing countries; China, Brazil, India, South Africa; international coordination of the economic policy.

Ревенко Анатолий Дмитриевич, кандидат экономических наук, доцент, Киевский университет культуры, г. Киев, Украина

Государственная поддержка аграрного сектора в условиях международной координации экономической политики 1995–2012 гг.: зарубежный опыт

В статье проанализирован механизм реализации государственной аграрной политики в прогрессирующих на период 1995–2012 гг. странах, таких как Китай, Бразилия, Индия и ЮАР в условиях многостороннего регулирования мировых сельскохозяйственных хозяйственных рынков, что позволило выявить специфику каждой страны и наиболее распространенные способы

адаптации государственной поддержки сельского хозяйства к национальным обязательствам перед ВТО. Рассмотрены общие направления корректировки государственной аграрной политики упомянутых стран: сохранение, в основном, уровня тарифной, а где-то и нетарифной защиты с последовательным переводом последней на единые стандарты; постепенный переход к наименее деструктивным формам поддержки агропроизводителей относительно рынка; подтягивание к средним удельным показателям уровней PSE и TSE в странах ОЭСР. Вступление в ВТО и принятия фиксированных обязательств не замедлили развитие аграрного сектора указанных стран, что подтверждается, во-первых, динамикой валового сельскохозяйственного производства, которая резко ускорилась на этапе 2000-х гг. и опередила темпы роста населения; во-вторых, ростом уровня производительности сельского хозяйства. Доказано, что членство в ВТО не препятствует поиску индивидуальных, «заточенных» под конкретику определенного периода в отдельной стране, форм поддержки сельского хозяйства, логично стимулируя их приближение сначала до уровня желаемых прямых платежей, повышающих доходы фермеров, а затем – к зеленой корзине, оставляя пространство для «выторговывания» благоприятных условий государственной поддержки развития сельского хозяйства в рамках Дохийского раунда переговоров.

Ключевые слова: государственная аграрная политика; развивающиеся страны; Китай; Бразилия; Индия; ЮАР; международная координация экономической политики.

Вступ

Як підтверджує світова практика, розвиток сільського господарства від моменту становлення державності завжди опирався на відповідну державну аграрну політику (далі у тексті – ДАП), що еволюціонувала у декілька етапів. Її основу становили питання регулювання земельних відносин, забезпечення продовольчої безпеки й налагодження стабільного постачання сільськогосподарської сировини до переробних виробництв. Незважаючи на те, що історики вказують на більш ніж 2000-літній досвід розвитку аграрної політики, проте сучасні експерти та дослідники сходяться на думці, що переважна більшість заходів у цьому напрямку впродовж тривалого періоду вирізнялися превентивним характером, натомість активна фаза розпочалася з початком промислової революції у Європі, яка була своєрідним поштовхом до побудови системи державного регулювання й підтримки сільського господарства та переробних виробництв. В межах цієї активної фази виокремлюють три етапи: 1) зародження ДАП (поч. XIX – 1920-ті рр.); 2) формування системи державного регулювання сільського господарства

(1930–1980-ті рр.); 3) становлення моделі ДАП на засадах концепції сталого розвитку (1980-ті рр. – сьогодення).

Звертаючи увагу на останній етап, який характеризується відновленням екологічної рівноваги на основі науково-технічного прогресу й комплексним освоєнням потенціалу сільськогосподарських територій, варто відмітити, що успішні практичні напрацювання США й низки європейських країн (Франція, Нідерланди, Німеччина, Великобританія) зумовили сталий розвиток всього комплексу відповідних галузей та сприяли їх утвердженню на лідуючих позиціях у світовому агропродовольчому секторі. Приміром, з часів Другої світової війни Америка є лідером рейтингу світових «сільськогосподарських» держав і найбільших експортерів, а також впродовж останніх 50 років стабільно входить до 5 провідних агроекспортерів. Стосовно Європейського Союзу, то станом на 2012 р. він є провідним експортером сільгосппродукції (37 % проти 10,4 % у США).

Разом з тим, на сучасному етапі стабільне функціонування світових продовольчих ринків істотно зумовлюється ефективністю налагодження механізмів інтеграції аграрного сектора економіки країн, що розвиваються, до міжнародної системи поділу праці, особливо, коли йдеться про Китай, Індію чи Бразилію. Також важливо розглянути цю проблему в світлі виконання зобов'язань, зафіксованих під час приєднання до Світової організації торгівлі (далі у тексті – СОТ) Китаю, а також відповідних зобов'язань, закріплених в ході Уругвайського раунду переговорів для Бразилії, Індії та Південно-Африканської Республіки (ПАР).

Якщо застосувати порівняльний аналіз до найважливіших підсумків практичної реалізації досягнутих домовленостей, які намітилися до початку 2010-х рр., то тоді можна спробувати виявити найбільш дієві інструменти ДАП країн, що розвиваються на етапі глобалізації світової економіки. Зрозуміло, що універсальних рецептів не існує, однак, спроба «знахідок і помилок» стосовно вивчення зарубіжного досвіду може стати у нагоді під час формулювання пропозицій щодо можливого коригування ДАП України в межах прийнятих зобов'язань перед СОТ.

Відповідно до Угоди про сільське господарство 1994 р. усі прийняті країнами «аграрні» зобов'язання в ході вступу до СОТ передбачають, по-перше, доступ до внутрішнього ринку, по-друге, підтримку національних виробників, й, по-третє, можливі параметри експортного субсидування. Обсяг й характер зобов'язань, прийнятих під час вступу до СОТ, вирішальним чином залежить від самостійно обраного статусу між розвиненими країнами й тими, що розвиваються. Деякі члени Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), зокрема Ізраїль, Мексика, Туреччина, Чилі, Республіка Корея – обрали останній, тоді як ПАР вважає за краще членство «вищого розряду». Крім

того, параметри державної підтримки АПК, котра підлягає скороченню, залежать від конкретного внеску з боку окремої країни до бази (FBTAMS), що, наприклад, для Індії й Китаю суттєво звузило простір для бюджетного маневру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Розглядаючи ДАП в умовах міжнародної координації економічної політики в окреслений час на прикладі передових й прогресуючих країн, потрібно звернутися до збірників «Аграрна політика у країнах, що розвиваються 2009: Моніторинг та оцінка» (Agricultural Policies in Emerging Economies, 2009), «Моніторинг та оцінка аграрної політики 2011: країни ОЕСР та країни, що розвиваються» (Agricultural Policy Monitoring and Evaluation, 2011), «Моніторинг та оцінка сільськогосподарської політики 2012: країни ОЕСР» (Agricultural Policies Monitoring and Evaluation, 2012), «Моніторинг та оцінка аграрної політики 2013: країни ОЕСР та країни, що розвиваються» (Agricultural Policy Monitoring and Evaluation, 2013), «Питання сільського господарства, торгівлі й продовольчої безпеки та варіанти переговорів COT з позиції країн, що розвиваються» (Agriculture, Trade and Food Security, 2000) та ін. Окремим, але не менш важливим блоком йдуть статистичні дані (OECD Statistics; WTO Statistics Database; World Bank Indicators). Також необхідно відзначити роботи Л. Брінка, Д. Ордена та Г. Даца (Brink, Orden, Datz, 2013), С. Грінберга (Greenberg, 2010), Б. Дхара (Dhar, 2004), Дж. Гуанга й С. Розель (Huang, Rozelle, 2002) та ін.

Формулювання мети і завдань статті

Головна мета статті – розкрити особливості державної підтримки аграрного сектору в умовах міжнародної координації економічної політики у період 1995–2012 рр. на прикладі країн розвинених і тих, що стрімко розвиваються. Задля цього відштовхнемось від 1995 р. (час заснування COT) або зваженого підсумку за триріччя 1995–1997 рр., натомість порівняльною точкою виступатиме останній рік, за який відомі порівняльні дані ОЕСР. У цьому ключі спочатку потрібно виявити зміну ролі сільського господарства в економіці обраних країн за вказаний період, потім оцінити структурну рекомпозицію ДАП у ключі вимог COT, а головну увагу зосередити на аналізові й характеристиці еволюції базових інструментів ДАП, виокремивши два рівні – внутрішню підтримку сільськогосподарських виробників й зовнішньоторговельне регулювання відповідних ринків.

Виклад основного матеріалу дослідження

Необхідно почати з висвітлення базових зобов'язань прогресуючих країн стосовно корегування ДАП під час вступу до COT (Agricultural Policy in South Africa; Agriculture, Trade and Food Security, 2000; Dhar, 2004). Для прикладу, візьмемо чотири країни, – Бразилію, Індію, ПАР й Китай, –

порівнявши їхні показники за трьома критеріями: доступ на внутрішній ринок, підтримка агровиробників й експортні субсидії. Отже:

1. Бразилія. Ставка пов'язаного тарифу – 35,4 % (у 2012 р. фактична ставка – 10,1 %). Тарифні квоти залишені на 2 види продукції – зернові та фрукти. Разом з Індією й Китаєм вступала до СОТ як країна, що розвивається. Підтримка агровиробників за «протоколом» AMS/ FBTAMS – 912,1 млн дол. Експортні субсидії на 16 видів продукції за умови скорочення на 24 % до базового періоду до 73 млн дол. у 2004 р.

2. Індія. Ставка пов'язаного тарифу – 113,1 % (у 2012 р. фактична ставка – 33,5 %). Тарифні квоти залишені на 4 види продукції: кукурудзу, сухе молоко, рапсове або гірчичне масло, соняшникову олію. Підтримка агровиробників за «протоколом» AMS/ FBTAMS – 0. Скасовані усі кількісні обмеження сільськогосподарського імпорту до квітня 2001 р. Зобов'язань щодо кількісних обмежень (з огляду на незастосування) не передбачено.

3. Південно-Африканська Республіка. Ставка пов'язаного тарифу – 39,6 % (у 2012 р фактична ставка – 8,4 %). Тарифні квоти залишені на 26 видів продукції із внутрішньоквотною ставкою не більше 20 % відповідної пов'язаної ставки тарифу. Підтримка агровиробників за «протоколом» AMS/ FBTAMS – 2,0 млрд рандів. Експортні субсидії підлягають скороченню на 36% до 570 млн. рандів до 2000 р.

4. Китай. Ставка пов'язаного тарифу – 15,7 % (у 2011 р. фактична ставка – 15,6 %). Залишені тарифні квоти на 7 видів продукції: рис, пшениця, кукурудза, бавовна, шерсть, харчові рослинні олії, цукор. Практично обнуляються мита на ввезення промислової продукції для сільського господарства. Підтримка агровиробників на рівні 0. Експортні субсидії – повне скасування й заборона на використання у майбутньому.

З огляду на характеристику сучасного перепозиціонування сучасного сільського господарства країн, що розвиваються, виділимо, по-перше, послідовне зниження частки аграрного сектора у формуванні ВВП й підтримці загальної зайнятості. По-друге, враховуючи інтегрування прогресуючих країн до світових ринків сільськогосподарської сировини й продовольства, не можна не звернути увагу на дві полярні тенденції: масовому зниженню частки сільського господарства у сумарному імпорті протистоїть в цілому збереження або навіть нарощування частки аграрного сектору в сумарному експорті (наприклад, до 35,6 % у Бразилії), що супроводжується збільшенням позитивного сальдо агропродовольчого експортно-імпортного балансу (до феноменальних 72,6 млрд дол. у Бразилії) за винятком Китаю (мінус 90,1 млрд дол. у 2012 р.) й ПАР (мінус 0,8 млрд дол. у 2012 р.). По-третє, виходячи зі співвідношення скромного внеску сільського господарства у ВВП й істотної сільської зайнятості у рамках загально підсумкової, можна побічно

Ревенко Анатолій Дмитрович
Державна підтримка аграрного сектору в умовах міжнародної координації
економічної політики 1995–2012 рр.: зарубіжний досвід

судити про невисокий рівень продуктивності праці у аграрній сфері: приміром, у Китаї її рівень станом на кінець 2000-х рр. становив 1/5 від загальнонаціонального рівня.

Опираючись на статистичний аналіз, наведемо дані, що підтверджують зміну ролі сільського господарства у межах економіки прогресуючих країн:

Таблиця 1

Показник	Бразилія		Індія		Китай		ПАР	
	1995	2012	1995	2012	1995	2012	1995	2012
Валове сільськогосподарське виробництво, млрд дол.	58,2	199,2*	99,7	265,5*	270,2	1102,4*	9,2	22,2*
Частка сільського господарства у ВВП, %	5,8	5,2	26,3	17,4	20,2	10*	3,9	2,6
Частка сільського господарства у загальній зайнятості, %	26,1	17*	61	51*	52,2	39,6*	16	5,1*
Частка сільського господарства у загальному експорті, %	29,3	35,6	19,5**	14,4	7,7	3,2	8,0	9,5
Частка сільського господарства у загальному імпорті, %	12,4	5,9	7,3**	5,2	8,2	8,6	7,3	7,3
Агропродовольчий експортно імпортний баланс, млн дол.	6976	72590	3319	16896	551	-90824	292	-780,6
Сільськогосподарські території, млн га	258,5	275*	180,8	179,8*	532,7	519,1*	99,5	96,4*

Примітка. * за 2011 р.; ** за 1990 р.

Серед усього загалу проблем, які стримують зростання продуктивності праці, ледь не центральне місце займає незавершеність земельної реформи, як у Китаї, де земля знаходиться у власності сільських громад, що передають її у 30-річну оренду (без права продажу) індивідуальним господарствам тільки для використання за призначенням, або у Індії, де заснована на праві

спадкування (діти отримують частки успадкованого майна) система землекористування, доповнена законодавчими обмеженнями граничних розмірів землеволодіння (від 15 до 70 га незрошуваних земель, від 10 до 18 га меліорованих земель на 2 врожаї на рік, від 10 до 30 га зрошуваних земель на 1 врожай на рік), фактично закриває сільським жителям можливість виходу за межі сільського господарства. Вона провокує збереження значного прошарку дрібнотоварного виробництва (у Китаї середній розмір селянського господарства дорівнює 0,6 га, у Індії – 1,3 га на 2005 р.) (Agricultural Policies in Emerging Economies, 2009, p. 107).

В кінцевому підсумку все це обертається соціальними перекосами, які відбиваються, насамперед, на сільських жителях (у Китаї реальні доходи селян менше 1/3 рівня городян; у ПАР на 240 тис. товарних ферм припадає від 2 до 4 млн ферм, які ведуть виключно натуральне господарство (Federico, 2005, p. 40), а за «законом сполучених посудин» захоплює всі інші сектори економіки: якщо у Бразилії з п'ятизначним показником ВВП на душу населення 13 % жителів (головним чином сільських) живуть на 2 дол. у день, то в Індії, де ВВП на душу населення вчетверо нижче, цей відсоток перевищує 80 (Federico, 2005, p. 40).

Збереження стабілізуючої функції сільського господарства у суспільстві в поєднанні з переплетенням вищезазначених й неназваних тут проблем, що стримують розвиток аграрного сектора, пояснює надважливість вивірності державної аграрної політики країн, що розвиваються. Її трансформацію за 1990-2000-ті рр. представимо за допомогою нижче наведеної таблиці, де за точку відліку взято показник оцінки підтримки агровиробників (PSE), що використовується ОЕСР (Agricultural Policies in Emerging Economies, 2009, p. 43, 79, 137, 151; Agricultural Policy Monitoring and Evaluation, 2013, p. 91, 121, 251, 277). При цьому, важливо зосередитися на характеристиці головних складових «внутрішньої» підтримки фермерства та зовнішньо-торговельної політики на ринках сільськогосподарської сировини й продовольства в контексті обраних для порівняння країн з акцентом на виявлення специфіки етапу, початок якому поклало створення COT.

Ревенко Анатолій Дмитрович
Державна підтримка аграрного сектору в умовах міжнародної координації
економічної політики 1995–2012 рр.: зарубіжний досвід

Таблиця 2

Показник	Роки	Бразилія	Китай	ПАР
PSE, % від усіх надходжень фермерів	1995–1997	-12	2	11
	2005–2007	6	9	6
	2010–2012	5	15	3
Підтримка, пов'язана з товарним виробництвом / support based on commodity output,	1995–1997	144	23	96
	2005–2007	40	31	77
	2010–2012	50	68	54
з них: підтримка ринкових цін / market price support	1995–1997	145	23	96
	2005–2007	33	31	77
	2010–2012	48	68	54
підтримка нарощування обсягів виробництва / payments based on output	1995–1997	-1	0	0
	2005–2007	7	0	0
	2010–2012	4	0	0
Субсидування використання вхідних ресурсів / payments based on input use	1995–1997	-44	66	2
	2005–2007	59	41	19
	2010–2012	47	12	46
Прямі виплати фермерам / direct payments **	1995–1997	0	21	2
	2005–2007	1	28	4
	2010–2012	2	20	0

Можна помітити, що Індія відсутня у цій таблиці з тієї причини, що ОЕСР не має порівняльних даних по ній. Стосовно прямих виплат фермерам (**), то вони включають виплати з огляду на фактичні показники, що вимагають зустрічних зобов'язань, враховуючи параметри виробництва, а ще з огляду на умовні показники, котрі (не) вимагають зустрічних зобов'язань беручи до уваги параметри виробництва.

На початку 2010-х рр. основу всього обсягу PSE (producer Support Estimate), – від 4/5 у Китаї до майже 100 % у ПАР, – становили інструменти MPS (Market Price Support) і субсидування споживання вхідних ресурсів. Доводиться констатувати, що продовжують домінувати вкрай руйнівні для ринкових основ господарювання форми підтримки виробника, що пов'язані з випуском продукції й використанням факторів виробництва без обмежень за обсягами виготовлення або споживання ресурсів. Лише Китаю вдалося забезпечити підтримку селян за рахунок прямих погектарних / «поголовних» платежів під зустрічні зобов'язання фермерів, «піднявши» їх до 15 % PSE в середньому за 2010–2012 рр. з нульової позначки ще у 1995–1997 рр. На прикладі структури виплат, пов'язаних з фактичними обсягами виробництва, у всіх країнах домінують інструменти MPS. Чи не вирішальну роль відіграє те, що саме за рахунок MPS у всіх розглянутих країнах коефіцієнт номінального захисту

агровиробника (NPC) з негативного перетворився на позитивним або зміцнився ще більше. Це помітно за наступною таблицею (Agricultural Policy Monitoring and Evaluation, 2013, р. 91, 135, 289, 300, 301, 306, 307):

Таблиця 3

Країна	Оцінка підтримки агровиробників (PSE) (% від усіх надходжень фермерів або млн дол.)				Загальна підтримка сільського господарства (TSE) (% від ВВП)				Номінальний захист агровиробника (NPC)	
	1995–1997		2010–2012		1995–1997		2010–2012		1995–1997	2010–2012
	%	млн\$	%	млн \$	%	млн \$	%	млн\$	коефіцієнт	коефіцієнт
ОЕСР (Срд.)	30,0	253,9	19	252,5	1,6	344,2	0,9	402,5	1,31	1,10
США	12,0	26,6	8	29,9	0,9	70,1	1,0	145,3	1,07	1,01
ЄС*	34,0	116,08	19	105,3	1,5	131,8	0,7	121,4	1,33	1,04
Бразилія	-12	-6,8	5	8,7	0	-3,9	0	11,08	0,85	1,02
Китай	2	5,7	15	135,3	1,4	11,5	2,3	160,0 2	1,00	1,13
ПАР	11,0	1 036	3	0,499	1,0	1,5	0,2	0,8	1,13	1,01

Примітка. *ЄС-15 для періоду 1995-2003 рр., ЄС-27 для періоду з 2007 р.

Якщо вартісні обсяги MPS Бразилії та Китаю не порівнюються, то їхнє змістовне наповнення збігається в головному. Зокрема, щорічно Національна комісія з розвитку й реформ у Китаї в ході консультацій з іншими урядовими структурами затверджує мінімальні ціни на зерно для 13 провінцій з позитивним зерновим балансом, що діють кілька місяців після завершення збирання врожаю. При цьому мінімальні ціни на рис й пшеницю з 2008 р. підвищувалися щорічно незалежно від світової кон'юнктури, що обернулося штучним гальмуванням внутрішніх цін на рис, які істотно програвали світовим, і, навпаки, виведенням внутрішніх цін на пшеницю на рівень вище світового. Однопорядкове призначення – стабілізувати ціни й забезпечити належний рівень поставок продукції на ринок – мають спеціальні / ad hoc інтервенції згідно попередньо зафіксованих цін, зокрема, у 2008–2010 рр., що проводилися відносно цукрового очерету, цукрового буряку, бобових, кукурудзи, ріпаку, бавовни й свинини. До речі, державні інтервенції, покликані стримати

зростання внутрішніх цін з метою підтримки життєвого рівня незаможного населення, або продиктовані міркуваннями обмеження експорту продовольства, можуть обернутися, а у багатьох випадках якраз і призводять до негативних показників MPS (наприклад, мінус 139,4 млрд юанів у Китаї в 2008 р.) (Agricultural Policy Monitoring and Evaluation, 2011, р. 225, 227).

У Бразилії половина всіх ресурсів, що стабільно скорочуються й направлені на MPS, припадає на Національну програму гарантованих мінімальних цін, призначених, головним чином, для підтримки небагатих сільгоспвиробників у освоєваних районах країни до створення там необхідної інфраструктури. З 2010 р. 20 % коштів, призначені під програму, витрачається на закупівлю продукції сімейних ферм за цінами «вище» ринкових, що не сильно спотворює рух середньо ринкових цін. На політику MPS у Бразилії впливають так звані «вирівнюючі» платежі, які по одній з підпрограм виплачуються оптовим покупцям, згодним закуповувати пшеницю і кукурудзу у фермерів за спеціально встановленими мінімальними цінами («вирівнююча» премія як субсидія, що розігрується з-поміж оптовиків на аукціоні із заздальгідь затвердженою державою межею), за іншою – комерсантам, котрі купують сільськогосподарську продукцію за опціонними контрактами, а згідно третьої підпрограми – безпосередньо фермеру або сільськогосподарському кооперативу в якості різниці між референтною й аукціонною ставками вирівнюючих платежів (Agricultural Policy Monitoring and Evaluation, 2011, р. 216).

Інструментарій MPS, застосований у багатьох прогресуючих країнах, вміщує: адміністрування мінімальних цін для виробників / Minimum Support Prices (MSPs); введення урядами окремих штатів рекомендованих цін / State Advised Prices (SAPs), що перевищують рівень MSP; організацію ринкових інтервенцій / Market Intervention Prices (MIPs); формування буферних запасів зерна / Buffer Stocks Operations (BSOs); підтримку функціоналу системи централізованого забезпечення найбідніших верств продовольством за субсидованими цінами / Indian Targeted Public Distribution System (TPDS); зонування зернового виробництва, що поступово сходить нанівець. Кінцева мета цього інструментарію – підтримка стабільності внутрішніх сільськогосподарських ринків, яка на ділі обертається все більшою ізоляцією останніх від впливу світової кон'юнктури, ускладнює навантаження на бюджет, попутно розганяючи інфляцію.

Імпортні тарифи, тарифні й абсолютні квоти, ліцензування, заохочення або обмеження (відповідно до ситуації на внутрішньому ринку) експорту утворюють другий або «зовнішній» контур інструментів MPS, простір для прояву індивідуального підходу країни, застосування яких регулюється зобов'язаннями перед СОТ. Як правило, середньозважена базова ставка

імпортного тарифу на сільськогосподарську продукцію для країн з режиму найбільшого сприяння перевищує рівень тарифного захисту непродовольчих товарів: у Китаї – 15,6 % проти 8,7 %, в Індії – 33,5 % на 10,4 %. При цьому, якщо у Китаї сільськогосподарський тариф з середини 2000-х рр. знаходиться на рівні зобов'язань, прийнятих для вступу до СОТ, то Індія з її середньою ставкою 113,1 %, як і, наприклад, ПАР – фактичні 8,4 % у 2012 р. проти зафіксованої межі 39,6 %. Практично всі країни на рівні зобов'язань обумовили можливість застосування тарифних квот, наприклад, Китай – на зернові, цукор, шерсть, бавовну й окремі види мінеральних добрив тощо. Разом з тим, Китай домогся дозволу на поділ фізичних обсягів тарифно квотного імпорту між приватним бізнесом і державними торгово-закупівельними організаціями.

Стосовно експортних мит й кількісних обмежень експорту, то СОТ, як відомо, розглядає їх в якості інструментів перешкоджання ринковому зв'язку попиту й пропозиції. Той самий Китай, намагаючись подолати продовольчу інфляцію й стабілізувати постачання зерна на внутрішній ринок, у січні 2008 р. увів тимчасові експортні мита (5–25 %) на 57 товарних позицій зернових й борошномельної продукції, але до червня 2009 р. повністю їх скасував. До того ж китайські експортери дестимулюються державою, яка повертає не базові 13 % «вхідного» ПДВ, а тільки 5 %, та й ті зі значними винятками (від 20 грудня 2007 р. китайський уряд взагалі скасував відшкодування ПДВ по 84 товарних позиціях, зокрема пшениці, рису, кукурудзи, бобових і т.п., а від 13 червня 2008 р. – відносно рослинних олій) (Agricultural Policy Monitoring and Evaluation, 2011, p. 231).

Індія лавірує між об'єктивною необхідністю підтримати доходи фермерських господарств, в тому числі, стимулюванням експорту (наприклад, у формі 60 спеціалізованих агроекспортних зон, створених у 20 зі 28 штатів країни для виробництва, переробки й упаковки готової продукції, або надання експортерам фруктів, овочів, квітів, продукції молочної промисловості й птахівництва, звільнення від сплати майбутніх ввізних мит на суму, еквівалентну 5% вартості експортованої роком раніше сільськогосподарської продукції за цінами FOB) й намаганням забезпечити продовольчу безпеку країни, зокрема, за допомогою мінімізації експортних цін, даючи можливість експортерам експортувати в кращому випадку дорогу високоякісну продукцію, яка не надходить каналами системи TPDS для розподілу серед бідних верств населення (Agricultural Policies in Emerging Economies, 2009, pp. 109–110).

Якщо звернути увагу на платежі за товарне виробництво конкретної продукції, наприклад, в розрахунку за 1 т поставленого на ринок м'яса птиці, за 1 л реалізованого молока / Payments Based on Output (PBO), то можемо бачити, що у Китаї й ПАР на ці цілі з середини 1990-х рр. держава взагалі не виділяє кошти, стосовно Індії достовірна інформація відсутня, а ось

у Бразилії фінансування хоч й зросло 10-кратно, проте у середньорічному обчисленні за 2010–2012 рр. 5 % PSE.

І ще одним руйнівним елементом PSE для ринкового середовища функціонування сільського господарства вважається субсидування «вхідних» витрат від 12 % PSE у Китаї до 47 % в Бразилії. По Індії ОЕСР PSE не вираховує. Цей вид державної підтримки агропродовольчого комплексу згідно методології ОЕСР зводиться до трьох основних різновидів трансферів: 1) зниження прямих виробничих витрат споживання виробником конкретного виду «вхідних» ресурсів або їх поєднання; 2) скорочення витрат фермерів на будівництво будівель й споруд, придбання сільськогосподарських машин та устаткування, проведення меліоративних робіт й захист ґрунтів; 3) покриття частини витрат з надання фермерським господарствам технічного, санітарного, фіто-санітарного, загально комерційного сприяння й професійної перепідготовки. Щоб було зрозуміло, на рівні країни йдеться про прямі бюджетні субсидії (трансферти або не стягнення з фермерів належних державі частини платежів), що мають свою змістовну специфіку.

Аналізуючи ситуацію серед обраних країн, можна помітити, що лише Китаю вдається послідовно рік за роком скорочувати обсяги деструктивного субсидування «вхідних» виробничих витрат сільського господарства, паралельно переводячи ресурси вивільнені ресурси до складу менш руйнівних. За реалізацію відповідних програм, починаючи з податкової реформи 1994 р., поряд з центральним урядом відповідають уряди провінцій, котрі зобов'язані співфінансувати бюджетні трансферти, направлені Пекіном на сільське господарство. З-поміж найбільш важливих рішень у цьому напрямку виділимо впровадження у 2006 р. так званої комплексної субсидії, початковою метою якої оголошувалася компенсація виробникам зерна підняття цін на мінеральні добрива, пестициди й дизпаливо, але яка по факту перетворилася на погектарні платежі й вид прямих виплат, покликаних підтримати фермерські прибутки, ставши найбільшим бюджетним трансфертом у цій країні до початку 2010-х рр.

У якості елемента «вхідного» субсидування агровиробництва у Китаї можна також розглядати застосування преференційних цін на електроенергію й природний газ, які споживаються заводами-виробниками, пільгових тарифів на транспортування мінеральних добрив країною, звільнення продуцентів від сплати внесків до фонду залізничного будівництва й ПДВ. Втім, саме ці бюджетні витрати за 2007–2010 рр. державі вдалося скоротити вдвічі до 5,3 млрд дол., «перекинувши» зекономлені кошти на потроєння субсидування за той же період. Нарешті, не можна не відзначити запуск урядом Китаю у 2007 р. пілотного проекту субсидування страхування одночасно рослинництва й тваринництва, відповідно до якого тягар сплати страхової премії страховику ділиться «між трьома»: центральним, місцевим урядами, й

безпосередньо фермером, а внесок «центру» збільшується з 35 % до 40 % (1,5 млрд дол. у 2010 р.), за умови збереження незмінної частки провінцій на рівні 1/3 й скорочення фермерських видатків (Agricultural Policy Monitoring and Evaluation, 2011, pp. 229–230).

Ця нова форма державної підтримки поступово набуває поширення й в інших країнах, приміром, у Бразилії, де витрати федерального уряду на субсидування страхування агровиробництва, лісівництва й аквакультури поки на порядок менше, ніж у Китаї (125 млн дол. у 2010 р.), але «зона охоплення» страхуванням стрімко розширюється: від 1,6 млн га у 2006 р. до 7,7 млн га у 2010 р. (Agricultural Policy Monitoring and Evaluation, 2011, p. 218). Бразилія, як і ПАР, відноситься до групи країн з помірним обсягом «вхідного» субсидування (46–47 % PSE на кожен окремий випадок). У ПАР через скромні параметри сприяння практично все зводиться до відшкодування всіх податків й дорожніх зборів, яке закладене в ціну дизпалива, використаного під час виробництва сільськогосподарської сировини, та практикується з 2000 р. У розрахунку на 1 л солярки рівень компенсації зріс від 0,84 ранда у 2007 р. до 1,58 ранда (близько 12 % оптової ціни) у 2012 р. (Agricultural Policy Monitoring and Evaluation, 2013, p. 253). Єдине обмеження – відшкодовується не більше 80 % витраченого фермером дизпалива у первинному виробництві. Відносно бразильської специфіки, то вона полягає у 70 % виділених на розглянуті цілі ресурсів, що витрачаються на субсидування інвестиційних кредитів. В залежності від певної категорії («А» – переселенці на землях, що потребують освоєння, «В» – 1,8 млн дрібних господарств, прибуток яких за попередній рік менше 3,4 тис. дол., «С» – 2,4 млн сімейних ферм з річним доходом від 3,4 до 62 тис. дол.) кожне фермерське господарство у Бразилії може розраховувати на отримання інвесткредиту до 76,3 тис. дол. й кредиту на поповнення обігових коштів до 28 тис. дол. у розрахунку на окрему оброблювану культуру (сумарно – до 130 тис. дол.) на пільгових умовах – в середньому під 2,5 % річних (Agricultural Policy Monitoring and Evaluation, 2011, p. 217–218). При цьому, абсолютні параметри процентного субсидування держава намагається стримувати, а саме, сукупний обсяг продуктової підтримки сільського господарства ніколи не перевищував 1 % вартості виробленої валової сільськогосподарської продукції (Brink, Orden, Datz, 2013, p. 204).

Ну й те, що стосується прямих виплат фермерам / Direct Payments (DPs), то ОЕСР визнає їх менш руйнівними у ринкових умовах господарювання та заохочує перехід інструментарію MPS і «вхідного» субсидування на ці засади. На початку 2010-х рр. DPs у структурі PSE прогресуючих країн займали більш ніж скромне місце: фактично обнулені у ПАР, практично непомітні (2 % PSE) у Бразилії, і лише Китаю вдалося розгорнути головний напрямок аграрної

політики, по суті з нуля у середині 1990-х рр. до 1/5 PSE. Структурну різноманітність прямих платежів, спрямованих на зміцнення доходів фермерських господарств, можна розглянути як раз на прикладі Китаю. 80 % всього обсягу DPs в середньому за 2010–2012 рр. припадали на трансферти платників податків сільгоспвиробникам, пов'язаних з розмірами площ / поголів'я худоби / виручки / прибутку, головним чином, у формі «погектарних» виплат, до яких Китай звернувся у 2004 р. Спочатку Національний зерновий страховий фонд затвердив фіксовані «поземельні» платежі (10–15 юанів в розрахунку на 1 або 1/15 га, тобто 22–23 дол. на 1 га, залежно від площ, засіяних рисом, пшеницею чи кукурудзою) для 13 головних зерносіючих провінцій. Однак остаточне вирішення питання про визначення «основного ареалу обробітку» залишалось за владою регіонів. Надалі держава збільшувала як набір субсидованих у такий спосіб культур (поступово включивши бавовну, рис, сою-боби, картоплю, ячмінь, арахіс), так і частку площ під засіви (з 2008 р субсидуванням охоплені всі посіви рису, з 2009 р. – пшениці, бавовни і – у чотирьох провінціях – ріпаку), одночасно корегуючи механізм субсидування.

Висновки

Підводячи підсумки вищевикладеного й, відштовхуючись від проаналізованого, виділимо три принципові особливості «вбудовування» аграрного сектора розглянутих країн у систему міжнародного поділу праці в умовах глобалізації. По-перше, порівняльний аналіз умов вступу до СОТ дозволив виявити загальні напрямки коригування державної аграрної політики Бразилії, Індії, Китаю та ПАР: збереження, в головному, рівня тарифного, а дець й нетарифного захисту (використання тарифних квот) з послідовним перекладом останнього (ветеринарний, санітарний контроль, ін.) на єдині стандарти; поступовий перехід до найменш деструктивних відносно ринку форм підтримки агровиробників; підтягування до середніх питомих показниками рівнів PSE і TSE у країнах ОЕСР. По-друге, вступ до СОТ і прийняття фіксованих зобов'язань не сповільнили розвиток аграрного сектора зазначених країн, що підтверджується динамікою валового сільськогосподарського виробництва, яка різко прискорилося якраз на етапі 2000-х рр. й випередила темпи зростання населення; зростанням рівня продуктивності сільського господарства (до прикладу, врожайність цукрового очерету Бразилії у 1995–1997 рр. на 5,9 % перевершувала середньосвітовий рівень, а у 2009–2011 рр. – вже на 10,7 %, тоді як Китай зберігає свою більш ніж 1,5-кратну перевагу за врожайністю рису над середнім по світу показником, а у випадку з врожаєм пшениці ПАР скорочує відставання за рахунок оформлення потужного агроекспортного сектору економіки). По-третє, членство у СОТ не перешкоджає пошуку індивідуальних, «заточених» під

конкретику певного періоду в окремі країні форм підтримки сільського господарства, природно стимулюючи їхнє наближення спочатку до рівня бажаних прямих платежів, що підвищують доходи фермерів, а згодом – до зеленої корзини, залишаючи простір для «виторговування» сприятливих умов державної підтримки розвитку сільського господарства в рамках Дохійського раунду переговорів.

References:

1. Agricultural Policies in Emerging Economies. (2009). *Monitoring and Evaluation*. OECD Publishing.
2. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation. (2011). *OECD Countries and Emerging Economies*. OECD Publishing.
3. Agricultural Policies Monitoring and Evaluation. (2012). *OECD Countries and Emerging Economies*. OECD Publishing.
4. Agricultural Policy Monitoring and Evaluation. (2013). *OECD Countries and Emerging Economies*. OECD Publishing.
5. *Agricultural Policy in South Africa: A Discussion Document*. Box 2. Available at: <http://www.nda.agric.za/docs/Policy/policy98.htm>.
6. *Agriculture, Trade and Food Security Issues and Options in the WTO Negotiations from the Perspective of Developing Countries*. FAO 2000, Vol. II, Chapter 6. Available at: <http://www.fao.org/docrep/005/y4632e/y4632e0g.htm>.
7. Anderson, K. (2010). Globalization's Effects on World Agricultural Trade, 1960–2050. *Philosophical Transactions of The Royal Society (Biological Science)*, Vol. 365, no. 1554, pp. 3008–3009.
8. Brink, L., Orden, D. and Datz G. (2013). BRIC Agricultural Policies Through a WTO Lens. *Journal of Agricultural Economics*, Vol. 64, no. 1, pp. 197–216.
9. Dhar, B. (2004). *Agriculture and the WTO: An Indian Perspective*. Available at: <http://wbwto.iift.ac.in/Downloads/WSII/WTO%20and%20Indian%20Agriculture.pdf>.
10. *Domestic Support and WTO Obligations in Key Developing Countries*. (2011). DTB Associates, LLP. September.
11. *FAOStat*, [online]. Available at: <http://faostat.fao.org>
12. Federico, F. (2005). *Feeding the World: an economic history of agriculture 1800–2000*. Princeton University Press.
13. Greenberg, S. (2010). Status Report on Land and Agricultural Policy in South Africa. *PLAAS Studies Research Report 40*. University of the Western Cape, Institute for Poverty, Land and Agrarian Studies.
14. Hanrahan, C. E. (2013). Agricultural Export Programs: Background and Issues. *CRS Report for Congress*. June 18, pp. 12–13.

15. Huang, J. and Rozelle, S. (2002). China's Accession to WTO and Shifts in the Agriculture Policy. *Working Paper*, no. 02-002. University of California Davis, January, pp. 11–15.

16. Market Access: Unfinished Business. *WTO Special Studies 6*, P. 75. Available at: http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/maccess_e.pdf.

17. *OECD Statistics*. Available at: <http://stats.oecd.org/>

18. Orden, D., Blandford, D., Josling, T. (2011). *WTO Disciplines on Agricultural Support: Seeking a Fair Basis for Trade*. Cambridge University Press.

19. *WTO Statistics Database*, [online]. Available at: <http://stat.wto.org/>.

20. *World Bank Indicators*, [online]. Available at: <http://data.worldbank.org/indicator>.

© Ревенко А. Д., 2020

**МІЖНАРОДНЕ
ПРАВО**

**INTERNATIONAL
LAW**

УДК : 001.83:342.727

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ОСОБИСТОЇ
АВТОНОМІЇ В АКАДЕМІЧНІЙ КУЛЬТУРІ
ТА НАУКОВОМУ СПІВРОБІТНИЦТВІ**

Шеляженко Юрій Вадимович

асистент,

Університет «КРОК»,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-3101-3878

sheliazhenkoiuv@krok.edu.ua

Надіслано:

19.10.2019

Рецензовано:

03.11.2019

Прийнято:

15.12.2019

Актуальність дослідження зумовлена світовою дискусією про свободу досліджень в умовах трансформації методів оцінки ефективності науки, фінансування та організації досліджень, а також українським контекстом освітньої реформи. Метою статті є дослідження міжнародно-правового стандарту особистої автономії у науковому житті та академічній культурі, його значення для розвитку глобального науково-технічного співробітництва України. Методи аналізу та синтезу застосовані для вивчення правових відносин та нормативних гарантій особистої автономії в академічній культурі та науковому співробітництві. Метод порівняння застосовано для виявлення спільних та відмінних проблем розвитку особистої автономії науковців в Україні та світі. Відповідно до висновків дослідження, міжнародно-правовий стандарт особистої автономії в академічній культурі та науковому співробітництві передбачає прагнення індивідуальної й інституційної самостійності та відповідальності в пошуку та передачі знань, вимагає поваги до свободи наукових досліджень, академічного спілкування та вираження поглядів. Цей стандарт пов'язаний із людською гідністю, метою освітньої системи досягти здатності людини контролювати власне життя, бути успішним і щасливим громадянином у демократичному інформаційному суспільстві. Загрозами особистій автономії науковців є академічна недоброчесність, монополізм, патерналізм, формалізм та бюрократизм, що долаються шляхом самоорганізації вчених. Новий Закон України «Про освіту» створює інструменти для боротьби з академічною недоброчесністю, дозволяє проявляти ініціативу для удосконалення науки та освіти, хоча підзаконними актами все ще нав'язуються спірні стандарти якості науки, наприклад, вимога наявності публікацій у періодичних виданнях, індексованих наукометричними базами Scopus чи Web of Science, для присвоєння вчених звань. Українська академічна культура потребує оновлення, щоб підняти рівень наукових досліджень

і створити основу конкурентоспроможної інноваційної економіки. Необхідно розбудовувати українську інфраструктуру наукової інформації, вітчизняні академічні видавництва, системи індексації та бібліотеки, посилювати правові гарантії особистої автономії, підтримувати проекти міжнародного науково-технічного співробітництва, впровадження наукових розробок у економіці та суспільному житті. Значимість дослідження полягає в тому, що проведений аналіз дозволив сформулювати пропозиції і прогнози щодо прагматичної лібералізації наукового життя в Україні.

Ключові слова: особиста автономія; академічна культура; міжнародне науково-технічне співробітництво; наукометрія.

Sheliashenko Yurii, Research Associate, "KROK" University, Kyiv, Ukraine

International Legal Standards of Personal Autonomy in Academic Culture and Scientific Cooperation

This study is relevant to global discussions concerning freedom of research in view of transformations in science effectiveness evaluation, funding and research organization, as well as Ukrainian context of educational reform. Main objectives of the article are to study international legal standard of personal autonomy in scientific life and academic culture, the role of personal autonomy in Ukraine's global scientific and technical cooperation development. Methods of analysis and synthesis are used to study legal relations and normative guarantees of personal autonomy in academic culture and scientific cooperation. Comparison method is used to identify common and distinct problems in the development of scholars' personal autonomy in Ukraine and in the world. In conclusion, international legal standards of personal autonomy in academic culture and scientific cooperation prescribe imperative of individual and institutional independence and responsibility in the search and transfer of knowledge, demands respect for the freedom of scientific research, academic communication, and expression of views. This standard is connected with human dignity, the goal of education to develop human abilities to control own life, to be a successful and happy citizen in a democratic information society. Self-organization of scientists helps to overcome threats to personal autonomy, such as academic dishonesty, monopolism, paternalism, formalism, and bureaucracy. New Ukrainian law on education creates instruments for combating academic dishonesty and allows initiatives for science and education improvement, although administrative regulations still impose controversial standards of scientific quality, for example, the requirement of publications in periodicals indexed by scientometric databases Scopus or Web of Science to confer academic rank. Ukrainian academic culture needs modernization to raise the scientific research and create the basis of a competitive innovative economy. It is necessary to develop the Ukrainian infrastructure of scientific information, including scholarly publishers, indexes, and libraries,

to strengthen legal guarantees of personal autonomy, to support projects of international scientific and technical cooperation, application of scientific results in economics and social life. So, the significance of study in formulated proposals and predictions regarding pragmatic liberalization of scientific life in Ukraine.

Key words: personal autonomy; academic culture; international scientific and technical cooperation; scientometrics.

Шеляженко Юрій Вадимович, ассистент, Университет "КРОК", г. Киев, Украина

Международно-правовые стандарты личной автономии в академической культуре и научном сотрудничестве

Актуальность исследования обусловлена всемирной дискуссией о свободе исследований в условиях трансформации методов оценки эффективности науки, финансирования и организации исследований, а также украинским контекстом образовательной реформы. Целью этой статьи является исследование международно-правового стандарта личной автономии в научной жизни и академической культуре, его значения для развития глобального научно-технического сотрудничества Украины. Методы анализа и синтеза применены для изучения правовых отношений и нормативных гарантий личной автономии в академической культуре и научном сотрудничестве. Метод сравнения применен для выявления сходства и разницы проблем развития личной автономии ученых в Украине и мире. Согласно выводам исследования, международно-правовой стандарт личной автономии в академической культуре и научном сотрудничестве предусматривает стремление к индивидуальной и институциональной самостоятельности и ответственности в поиске и передаче знаний, требует уважения к свободе научных исследований, академического общения и выражения мнений. Этот стандарт связан с человеческим достоинством, целью образовательной системы достичь способности человека контролировать собственную жизнь, быть успешным и счастливым гражданином в демократическом информационном обществе. Угрозы личной автономии ученых составляют академическая недобросовестность, монополизм, патернализм, формализм и бюрократизм, которые преодолеваются путем самоорганизации ученых. Новый Закон Украины «Об образовании» создает инструменты для борьбы с академической недобросовестностью и позволяет проявлять инициативу для совершенствования науки и образования, хотя подзаконными актами все еще навязываются спорные стандарты качества науки, например, требование наличия публикаций в периодических изданиях, индексируемых наукометрическими базами Scopus или Web of Science, для присвоения ученых

званий. Українська академічна культура потребує оновлення, щоб підняти рівень наукових досліджень і створити основу конкурентоспроможної інноваційної економіки. Необхідно розвивати українську інфраструктуру наукової інформації, національні академічні видавництва, системи індексації і бібліотеки, посилювати правові гарантії особистої автономії, підтримувати проекти міжнародного науково-технічного співробітництва, впровадження наукових розробок в економіку і суспільне життя. Значимість дослідження полягає в тому, що проведений аналіз дозволив сформулювати пропозиції і прогнози щодо прагматичної лібералізації наукового життя в Україні.

Ключові слова: особиста автономія; академічна культура; міжнародне науково-технічне співробітництво; наукометрія.

Вступ

У сучасному глобалізованому світі науково-технічний прогрес та академічна культура є головними чинниками соціально-економічного благополуччя, індивідуального та інституційного розвитку. Інтелектуальний потенціал, основа багатства та конкурентоспроможності націй, визначається здатністю громадян самостійно мислити та діяти, приймати розумні рішення і брати на себе відповідальність за власне та суспільне благополуччя. Найвищий рівень економічної потужності показують нації, що поставили за мету освіти та науки розвиток особистої автономії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Френк Вітте у книзі «Від наукового прогресу до економічного росту» (Witte, 2017) звертає увагу на те, що останні кілька століть значний науково-технічний прогрес супроводжується підвищенням рівня життя людей.

Порівнюючи різні фактори економічного росту, такі, як клімат, географія, модернізаційні процеси, психологічні настрої, культура, залежність бідних націй від глобального капіталізму, ринкова економіка, Річард Лінн і Тату Ванханен у монографії «IQ та багатство націй» (Lynn, Vanhanen, 2002) приходять до висновку, що найважливішим фактором є розумовий розвиток людей.

Автори розвідки «Продуктивність у фізичних та хімічних науках дозволяє краще передбачити майбутній економічний ріст країн, що розвиваються, ніж інші популярні рейтинги» (Jaffeetal, 2013) порівнюють показники різних економічних рейтингів і звертають увагу на те, що зростання частки публікацій з природничих наук у загальній кількості наукових публікацій корелює із зростанням валового внутрішнього продукту.

Дослідження Вернона Ратена «Знання суспільних наук та економічний розвиток» (Ruttan, 2003) показує, що інституційні інновації, рушій економічного

розвитку стають більш доступними і менш витратними через прогрес соціальних наук та, відповідно, професійний ріст фахівців з права, управління, планування; завдяки успіхам соціальних наук технологічні інновації збагачують національну культуру, стають предметом конструктивного суспільного консенсусу та продуктивних колективних дій. З точки зору соціології, культурний та інноваційний динамізм сучасного суспільства визначається такими характеристиками: індивідуальна свобода та відповідальність, критичне мислення, автономія дій, філософія пізнання себе на власному досвіді.

Автором цієї статті у публікації «Академічна автономія та перспективи міждисциплінарних досліджень: математичний аналіз права» (Sheliazhenko, 2019) проаналізовано виклики академічній автономії як самовизначенню осіб та інституцій у сфері освіти та науки, особливо у сфері права, та запропоновано низку підходів, щоб впоратися з цими викликами, включаючи прагматизм і ширше використання математичних методів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

У вітчизняній науці бракує критичних досліджень глобальних стандартів академічної культури та проблематики їх імплементації в Україні, зокрема, у аспекті зміцнення особистої та інституційної автономії.

Формулювання мети і завдань статті

Наше дослідження ставить собі за мету проаналізувати міжнародно-правовий стандарт особистої автономії у науковому житті та академічній культурі, встановити його значення для розвитку глобального науково-технічного співробітництва України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Свобода поширення інформації та свобода наукової творчості, особиста автономія науковців захищена широким колом міжнародних та національних правових актів, серед яких можна назвати ст. ст. 19, 27 Загальної декларації прав людини, ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. ст. 3, 24, 34, 54 Конституції України, ст. 46 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» тощо.

У доповідях представників у галузі культурних прав Ради ООН з прав людини неодноразово підкреслювалося значення особистої автономії для глобального утвердження людських прав. Фаріда Жагід наголошує, що наука і культура важливі не тільки для розвитку економіки знань, але й становлять основу людської гідності та автономії, і критикує міжнародно-правове регулювання інтелектуальної власності за відірваність від парадигми прав людини, надання переваги економічним інтересам похідних правовласників (наприклад, видавців), що мають більший за творців вплив на законодавчий процес, в ущерб особистій автономії авторів, креативній та академічній свободі

вираження поглядів (Report of the Special Rapporteur, 2014). Карима Бенун вказує,

що перетворення культурних прав на розкіш, доступну лише провідній верстві, нереалізованість культурних прав разом із соціально-економічною нерівністю заважає людям насолоджуватися особистою автономією та правом на розвиток, користуватися своїми громадянськими і політичними правами (United Nations, 2016).

Існуюча світова модель наукової та освітньої інфраструктури передбачає грантове фінансування досліджень на міжнародному та національному рівні, як за приватні, так і за публічні кошти. Фінансуванню підлягають реалістичні проекти продуктивних вчених, причому перевага надається дослідникам з бездоганною репутацією, з відомих наукових установ, з історією наукових публікацій у рецензованих виданнях. Організація рецензування для підтвердження наукової новизни та значимості публікації є однією з передумов академічної автономії наукових журналів та видавництв, їх здатності самостійно організувати цикл підготовки статей до оприлюднення (Sheliazhenko, 2017).

Ситуація у науковій видавничій справі сьогодні є однією з глобальних проблем, що особливо турбує науковців. Мартін Ів та Ернесто Прієго критикують хижачькі академічні видавництва, які за великі гроші беруться організувати якісне рецензування в наукових журналах, чого насправді не роблять (Eve, Priego, 2017).

Колективом авторів за участі Емануеля Кульчицького, радника Міністерства науки і вищої освіти Польщі, було доведено, що численні наукові журнали готові взяти в редакційну колегію вигаданого науковця з сумнівною біографією, яка б не витримала навіть поверхової перевірки. 48 з 360 журналів, на адресу яких було розіслано пропозицію співпраці від «докторки Анни Ошуст» («oszust» польською – «шахрайство»), включили її до списку редакторів (Sorokowski, Kulczycki, Sorokowska, Pisanski, 2017).

Адам Маркус та Іван Оранський описують численні випадки фальсифікації даних наукових досліджень, біографічних даних науковців і навіть співавторів. Так, у 80-х роках минулого століття фізик Вільям Гувер, отримавши дві відмови у публікації статті, втретє таки зумів її опублікувати, коли додав для солідності вигаданого співавтора з іноземного наукового інституту. Виправдовуючись за неетичну поведінку, інший фальсифікатор послався на те, ніби вчені давно вже не публікуються, щоб поділитися результатами досліджень з колегами, натомість дбають лише про накручування «метрик» – свого рейтингу за формальними показниками (Marcus, Oransky, 2016). Хоча подібні виправдання викликають мало симпатії, доля правди у них є.

Дієго Каваро, Ісмаел Рафолс і Пуей Тан у статті «Навіщо дослідники публікуються не у мейнстрімових журналах: тренування, поширення знань та заповнення пробілів» звертають увагу на те, що оцінки досліджень на основі рейтингів журналів систематично маргіналізують знання з певних регіонів та галузей науки. Наприклад, дослідження з ботаніки маракуї та хвороб олійних пальм, з історії латиноамериканського бізнесу публікуються в основному журналами з низькими рейтингами, тому отримують незначне визнання і підтримку донорів, хоча подібні дослідження мають велике значення для соціально-економічного розвитку Латинської Америки. Тому не можна вважати «сміттєвими» публікації у виданнях з низькими чи відсутніми рейтингами. У країнах з низьким та середнім рівнем достатку має визнаватися роль таких видань в поширенні потенційно нових і корисних знань, беручи до уваги упередженість глобальної монополістичної наукометрії на користь англомовних досліджень з США та північно-західної Європи (Chavarro, Tang, Ràfols, 2017).

У формуванні державної наукової політики Міністерство освіти та науки України покладає великі сподівання на співпрацю з монополістичними наукометричними системами, зокрема, висуваючи вимоги наявності публікацій у виданнях, які індексуються Scopus чи Web of Science, для присвоєння вчених звань. Проте формально-правове закріплення перебільшеного значення окремих міжнародних наукометричних систем у вітчизняній науці створює серйозні ризики для академічної свободи та національної безпеки (Sheliashenko, 2017a). Монополії у сфері поширення наукових знань стають предметом публічного обговорення та критики не тільки в Україні: дискусія і тривожні попередження на сторінках газети «Голос України» у 2018 році співпали з виходом у тому ж році міжнародного документального фільму “Paywall: The Business of Scholarship”. Тим не менше, незважаючи на шквал критики, українська політика державного регулювання наукових досліджень продовжує підлаштовуватися під амбіції глобальних монополій: останнім свідченням цього є вимога наявності публікацій, які індексуються у Scopus чи Web of Science, що висувається до членів спеціалізованих вчених рад відповідно до п. 6 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 06.03.2019 р.

Індексовані українські видання з соціальних і гуманітарних наук та дисциплін можна перелічити на пальцях, деякі з них були швидко виключені з наукометричних баз за неетичні видавничі практики. Юридичних індексованих видань нема, лише мала частина юристів мають індексовані публікації. Тим часом серед науковців завдяки нав'язливій рекламі послуг

сумнівних ділків поширилося хибне переконання, ніби за кілька тисяч доларів можна опублікувати що завгодно в престижних виданнях.

Брак самостійності у науковій творчості та поширеність уявлень прокорумпованість науки вже не можна вважати суто внутрішніми проблемами України, оскільки подібні явища помічені на міжнародному рівні та впливають на репутацію нашої держави.

Огляд стану освіти в Україні за 2017 рік, підготовлений Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), показує, що освіта в Україні характеризується порушеннями на всіх рівнях. Окремі розділи цього огляду присвячені корупції у доступі до вищої освіти, академічній непорядності, обману та плагіату в вищій освіті та неналежній оцінці академічних досягнень (OECD, 2017).

Опубліковане в грудні 2015 року дослідження Британської Ради свідчить, що студенти в Україні не розуміють значення участі в автономній академічній спільноті. На думку дослідників, до студентів ставляться майже як до дітей при навчанні в університетах та навіть у відносинах між дослідником і науковим керівником в аспірантурі (Higher Education in Ukraine: Briefing Paper, 2015).

Реагування на критику, озвучену на міжнародному рівні, не забарилося. Новим Законом України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (On Education, 2017) передбачений захист автономії суб'єктів освітньої діяльності та академічних свобод учасників освітнього процесу. Статтею 42 закону приписується обов'язок дотримуватися академічної доброчесності, тобто етичних принципів та визначених законом правил для забезпечення довіри до результатів навчання та наукових і творчих досягнень, а також встановлено форми відповідальності працівників закладів освіти та здобувачів освіти за порушення академічної доброчесності, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикацію, фальсифікацію, списування, обман, хабарництво, необ'єктивне оцінювання.

Водночас, формальних гарантій академічної свободи та санкцій за прояви академічної недоброочесності, встановлених законом, недостатньо для реального розвитку особистої автономії українських науковців.

Зміни законодавства лише створюють передумови для реформ, які мають плануватися і здійснюватися автономно на рівні університетів та інших академічних установ. Створення інфраструктури успішної та самостійної наукової діяльності, як можна передбачити, стане предметом конкуренції академічних спільнот України, їх боротьби за кращі мізки та гранти.

Законом не передбачено обов'язку університетів впроваджувати кодекси академічної етики. Але автономія дозволяє приймати рішення про

власні етичні стандарти, і це напевне робитиметься відповідно до кращих світових практик та рекомендацій ОЕСР.

Набуватиме популярності вивчення стандартів англomовного академічного письма (academic writing) і розробка сучасних стандартів українського академічного письма, скоріше прагматичного – орієнтованого на результат – ніж формалістичного, що дозволяє прилаштувати до купи стандартних вимог пустослів'я замість нового та значущого наукового результату. Туманність, абстрактність, загальні фрази не вписуватимуться у прагматичний науковий стиль, культурні норми нового українського академічного письма.

В українську науку поступово проникатиме і західний алгоритм обов'язкового незалежного рецензування кількома рецензентами кожної запропонованої до публікації статті в науковий журнал, а також попереднього відбору доповідей на конференції на основі коротких (250–500 слів) рефератів та подальшого рецензування тез перед публікацією. Ці стандарти достатньо складні для дотримання, але завдяки їм у Європі та США підтримується висока планка наукової доброчесності; з цього варто брати приклад.

Шлях обструкції міжнародного науково-технічного співробітництва, мовно-культурного ізоляціонізму на противагу русифікації та англїзації, до якого закликає Ірина Фаріон (Farion, 2018), навряд чи має перспективи в глобальному мультикультурному світі, де успіх націй пов'язаний з вмінням мирно знаходити спільну мову та взаємну вигоду, а не потугами нав'язувати свою мову силою та хизуватися шляхетною зневагою до фінансового капіталу. З іншого боку, нинішнє покоління українців справді зобов'язане подбати про збереження, примноження та передачу гідним нащадкам накопиченого попередніми поколіннями інтелектуального та культурного капіталу і самостійність своєї позиції в світовому науковому просторі. В цьому полягає наш національний інтерес, так само як і в підтриманні міжнаціонального науково-культурного діалогу: маємо, за настановою Тараса Шевченка, чужому навчатися і свого не цуратися.

Варто дослухатися до пропозицій Юлії Діденко та Анни Радченко щодо розвитку вітчизняної наукової видавничої справи та підтримки вчених, які реалізують проекти міжнародної співпраці, публікуються в англomовних виданнях (Didenko, Radchenko, 2017). Заслужують на увагу ідеї розвитку вітчизняних електронних репозитаріїв наукових текстів (Chmyr, Kvasha, Yaroshenko, 2017) та наукометричних систем. Деякі успіхи в цьому напрямку вже досягнуті академічними бібліотеками, і продовження відповідних робіт потребує належної уваги, ресурсів та зусиль. Також, відповідно до пропозицій учасників конференції «Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність» (Herasymchuk, 2017), необхідно

заохочувати бізнес за допомогою спеціальних податкових режимів фінансувати українські наукові дослідження світового рівня і виходити з інноваційними продуктами на зарубіжні ринки. Інституційному розвитку і демократизації університетів може сприяти міні-грантова підтримка проектів наукових досліджень всередині університетів на конкурсній основі (Sheliazhenko, 2018).

Висновки

У підсумку, міжнародно-правовий стандарт особистої автономії в академічній культурі та науковому співробітництві передбачає прагнення індивідуальної й інституційної самостійності та відповідальності в пошуку та передачі знань, вимагає поваги до свободи наукових досліджень, академічного спілкування та вираження поглядів. Цей стандарт пов'язаний із людською гідністю, метою освітньої системи досягти здатності людини контролювати власне життя, дотримуватися законів власного здорового глузду, включаючи досвід досягнення спільного блага разом з іншими людьми, здатності застосовувати свободу волі для раціонального визначення і реалізації своєї індивідуальності та інтересів, заробляти на життя своїм розумом, бути успішним і щасливим громадянином у демократичному інформаційному суспільстві. Якісна організація наукової роботи на індивідуальному та інституційному рівні потребує взаємної довіри не менше, ніж взаємного контролю та вивірених норм наукової продуктивності. Загрозами особистій автономії науковців є академічна недоброчесність, монополізм, патерналізм, формалізм та бюрократизм. Зазначені проблеми вирішуються у широкому та відвертому науковому спілкуванні, шляхом приватних та публічних ініціатив, спрямованих на очищення та розвиток науки, створення комфортних і дієвих норм академічної культури та безпечного наукового співробітництва. Окрім загальних проблем світової науки, пов'язаних із монополізмом у видавництві наукових журналів, оцінюванні якості та фінансуванні наукових досліджень, Україна має впоратися з власними проблемами ізоляціонізму, бідності та корупції. Новий Закон України «Про освіту» створює інструменти для боротьби з академічною недоброчесністю та дозволяє проявляти ініціативу для удосконалення науки та освіти. Українська академічна культура потребує оновлення, щоб підняти рівень наукових досліджень і створити основу конкурентоспроможної інноваційної економіки, зберегти і примножити матеріальні та духовні надбання української нації в глобальному світі, де стають жорсткішими кордони для злочинності та водночас стираються кордони для наукового прогресу, культурного різноманіття, обміну науковою інформацією, навчання та вигідного співробітництва. Необхідно розбудовувати українську інфраструктуру наукової інформації, вітчизняні видавництва, системи індексації та бібліотеки, посилювати правові гарантії особистої автономії, підтримувати проекти міжнародного науково-технічного

співробітництва, впровадження наукових розробок у економіці та суспільному житті.

References:

1. Chavarro, D., Tang, P., Ràfols, I. (2017). Why researchers publish in non-mainstream journals: Training, knowledge bridging, and gap filling, *Research Policy*, no. 46 (9), pp. 1666–1680.
2. Chmyr, O. S., Kvasha T. K., Yaroshenko T. O. (2017). *Natsionalnyi repozytariy akademichnykh tekstiv: vidkrytyi dostup do naukovoï informatsii* [National Repository of Academic Texts: Open Access to Scientific Information]. Kyiv: UkrINTEI.
3. Didenko, Y., Radchenko A. (2017). Publikatsiina aktyvnist yak sposib naukovoï komunikatsii ta honytvy za reitynhamy [Publication Activity as a Way of Scientific Communication and Ratings Race]. *Visnyk of the NAS of Ukraine* [Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine], no. 9, pp. 82–98.
4. Eve, M., Priego, E. (2017). Who is Actually Harmed by Predatory Publishers? *TripleC*, no. (15), pp. 755-770.
5. Farion, I. (2018). *Vidkrytyi lyst Ministrovi osvity L. Hrynevych pro denatsionalizatsiiu osvity ta nauky* [Open Letter to the Minister of Education L. Hrynevych Concerning Denationalization of Education and Science]. Available at: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/5a9478ac25e51/>.
6. Herasymchuk, V. H. (2017). Mizhnarodne naukovo-tekhnichne spivrobitnytstvo: pryntsyipy, mekhanizmy, efektyvnist. *Zbirnyk prats XIII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kyiv, 16–17 bereznia 2017 roku) [International Cooperation in Science and Engineering: Principles, Mechanisms, Efficacy. Collection of Papers Presented at XIII Ukrainian Applied Science Conference (Kyiv, 16–17 March 2017)]. Kyiv: Politekhnik.
7. Higher Education in Ukraine: Briefing Paper. (2015). *British Council*, [online]. Available at: https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/ukraine_he_briefing_paper.pdf.
8. Jaffe, K., Caicedo, M., Manzanares, M., Gil M., Rios, A., Florez, A. (2013). Productivity in Physical and Chemical Science Predicts the Future Economic Growth of Developing Countries Better than Other Popular Indices. *PLoS ONE*, no. 8 (6). Available at: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0066239>.
9. Lynn, R, Vanhanen, T (2002). *IQ and the Wealth of Nations*. London: Praeger.
10. Marcus, A., Oransky, I. (2016). *Why Fake Data When You Can Fake a Scientist? Making up names and CVs is one of the latest tricks to game scientific metrics*. Available at: <http://nautil.us/issue/42/fakes/why-fake-data-when-you-can-fake-a-scientist>.

11. On Education: Law of Ukraine no. 2145-VIII dated from 5 September 2017. *Verkhovna Rada of Ukraine*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

12. Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights United Nations. (2016). United Nations, [online]. Available at: <http://undocs.org/A/HRC/31/59>.

13. Reviews of Integrity in Education: Ukraine 2017. (2017). *OECD*. Paris, OECD Publishing. Available at: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264270664-en>.

14. Ruttan, V. (2003). *Social Science Knowledge and Economic Development: An Institutional Design Perspective*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

15. Sheliashenko, Yu. (2017a). Monopolistychna naukometriia z tochky zoru akademichnoi svobody ta bezpeky. *Informatsiia i pravo* [Information and Law], no. 2(21), pp. 144–153.

16. Sheliashenko, Yu. (2018). Uchast studentiv i aspirantiv v upravlinni universytetom yak harantiia akademichnoi svobody [Participation of Students, including Postgraduate Students, in University Self-Government as Guarantee of Academic Freedom]. *Aktualni pytannia suchasnoi nauky ta praktyky. Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (15 lystopada 2018, Kyiv)* [Actual Problems of Contemporary Science and Practice: Proceedings of Applied Science Conference (15 November 2018)]. Kyiv: KROK University. pp. 718–721.

17. Sheliashenko, Yu. (2019). Academic autonomy and perspectives of interdisciplinary research: mathematical analysis of law. *Scientific Papers of the Witelton State University of Applied Sciences in Legnica*, no. 3 (32), pp. 155–62. Available at: <https://www.academia.edu/40536083/>.

18. Sheliashenko, Yu. (2017). Akademichna avtonomiia naukovooho zhurnalu [Academic Autonomy of Scientific Journal]. *Naukovi trendy suchasnosti: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 26 zhovtnia 2017 roku)* [Contemporary Scientific Trends: Proceedings of Applied Science Conference]. Kyiv: KROK University. pp. 283–285. Available at: <https://www.academia.edu/35297249/>.

19. Sorokowski, P., Kulczycki, E., Sorokowska, A., Pisanski, K. (2017) Predatory journals recruit fake editor. *Nature*, no. 543, pp. 481–483.

20. United Nations. (2014). 'Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, Farida Shaheed, to the U.N. Human Rights Council', no. A/HRC/28/57. Available at: <http://undocs.org/A/HRC/28/57>.

21. Witte, F. (2017) *From Scientific Progress to Economic Growth*. Singapore: World Scientific.

УДК : 341.4/343.121.5

**ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ВІДПРАВЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ
ПО ВІДНОШЕННЮ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА МІНІМАЛЬНИМИ
СТАНДАРТНИМИ ПРАВИЛАМИ ООН
(«ПЕКІНСЬКІ ПРАВИЛА»)**

Широкова-Мурараш Ольга Геннадіївна

*кандидат історичних наук, доцент,
Національний авіаційний університет,
м. Київ, Київ
ORCID: 0000-0002-8598-2853
skripshir@gmail.com*

Надіслано:

18.02.2020

Рецензовано:

06.03.2020

Прийнято:

15.03.2020

У статті аналізуються основні положення Мінімальних стандартних правил ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») і стали відповіддю вчених та юристів-практиків з багатьох держав світу на загальну тенденцію росту підліткової злочинності. «Пекінські правила» ознаменували собою новий етап розвитку правосуддя для неповнолітніх. Зазначені правила розроблені з врахуванням різноманітності правових систем та суспільного розвитку держав і мають стати основою національних законодавств, що потребують реформування. А основні принципи, задекларовані у «Пекінських правилах», повинні відобразитися у ювенальній політиці держав.

Проведений правовий аналіз дозволив виділити такі важливі принципи як забезпечення благополуччя неповнолітнього та соціальної справедливості; зменшення втручання з боку закону та гуманного поводження з підлітком, який знаходиться у конфлікті із законом; «принцип співмірності» (обмеження карних санкцій) та індивідуалізації відповідальності неповнолітніх осіб з урахуванням вчиненого діяння; принципи доцільного використання заходів впливу на неповнолітніх, обмеженого застосування покарань, заборони застосування смертної кари та тілесних покарань тощо.

Зроблено висновки, що вдосконалення системи відправлення правосуддя по відношенню до неповнолітніх згідно «Пекінських правил», перш за все, відповідає загальній тенденції гуманізації права та захисту прав дітей та підлітків, зокрема тих, що опинилися у конфлікті з законом. Їх імплементація у національне законодавство дає можливість розробити ювенальну політику держави, системи ювенального законодавства та ювенальної юстиції на основі сучасних міжнародно-правових стандартів, що у свою чергу, має сприяти

підвищенню ефективності правового впливу та зниженню рівня підліткової злочинності.

Ключові слова: мінімальні стандартні правила ООН; правосуддя щодо неповнолітніх; пекінські правила; неповнолітні правопорушники; ювенальне право; ювенальна юстиція; кримінальна відповідальність неповнолітніх; права неповнолітніх правопорушників.

Shirokova-Murarash Olga, Ph. D. (Historical Science), Associate Professor, National Aviation University, Kyiv, Ukraine

Improvement of the Juvenile Justice System under the Minimum UN Standard Rules (Beijing Rules)

The article analyzes the basic provisions of the United Nations Minimum Standard Rules on the Administration of Juvenile Justice (“Beijing Rules”) and responded to the worldwide trend of juvenile delinquency by scholars and practitioners from many countries around the world. These rules are designed to take into account the diversity of legal systems and the social development of states and should be the basis of national legislation in need of reform. In addition, the basic principles declared in the Beijing Rules should be reflected in the juvenile policy of the states.

The legal analysis made it possible to highlight such important principles as ensuring the welfare of a minor and social justice; Reduction of interference by law and fair and humane treatment of a teenager in conflict with the law; the “principle of proportionality” (limitation of punitive sanctions) and the individualization of the responsibility of minors, taking into account the act committed; expedient use of measures of influence on minors, limited use of punishments, prohibition of the death penalty and corporal punishment, etc.

It has been concluded that the improvement of the juvenile justice system under the Beijing Rules is primarily consistent with the general tendency to humanize the rights and protect the rights of children and adolescents, in particular those who are in conflict with the law. Their implementation into national law enables the development of juvenile policy of the state, the system of juvenile law and juvenile justice on the basis of modern international legal standards, which in turn should help to increase the effectiveness of legal influence and reduce the level of juvenile delinquency.

Key words: UN minimum standard rules; juvenile justice; Beijing rules; juvenile offenders; juvenile law; juvenile justice; juvenile criminal liability; juvenile offender rights.

*Широкова-Мурараш Ольга Геннадьевна, кандидат исторических наук,
доцент, Национальный авиационный университет, г. Киев, Украина*

Совершенствование системы правосудия в отношении несовершеннолетних в соответствии с минимальными стандартными правилами ООН («Пекинские правила»)

В статье анализируются основные положения Минимальных стандартных правил ООН, которые касаются отправления правосудия по отношению к несовершеннолетним («Пекинские правила») и стали реакцией ученых и юристов из многих стран мира на общую тенденцию роста подростковой преступности. «Пекинские правила» ознаменовали собой новый этап развития правосудия для несовершеннолетних. Разработанные с учетом разнообразия правовых систем и общественного развития государств, минимальные стандарты ООН должны стать фундаментом национальных законодательств, нуждающихся в реформировании. А основные принципы, задекларированные в «Пекинских правилах», должны отражаться в ювенальной политике государств.

Проведенный правовой анализ позволил выделить такие важные принципы как обеспечение благополучия несовершеннолетнего и социальной справедливости; уменьшение вмешательства со стороны закона; гуманного обращения с подростком, который находится в конфликте с законом; «принцип соразмерности» (ограничение уголовных санкций) и индивидуализации ответственности несовершеннолетних с учетом совершенного деяния; принципы целесообразного использования мер воздействия на несовершеннолетних, ограниченного применения наказаний, запрета применения смертной казни и телесных наказаний.

Сделаны выводы, что совершенствование системы правосудия в отношении несовершеннолетних согласно «Пекинским правилам» прежде всего соответствует общей тенденции гуманизации права, защиты прав детей и подростков, оказавшихся в конфликте с законом. Их имплементация в национальное законодательство дает возможность разработать ювенальную политику государства, системы ювенального законодательства и ювенальной юстиции на основе современных международно-правовых стандартов, что в свою очередь должно способствовать повышению эффективности правового воздействия и снижению уровня подростковой преступности.

Ключевые слова: минимальные стандартные правила ООН; правосудия в отношении несовершеннолетних; пекинские правила; несовершеннолетние правонарушители; Ювенальное право; ювенальная юстиция; уголовная ответственность несовершеннолетних; права несовершеннолетних правонарушителей.

Вступ

Захист прав дітей, що опинилися втягнутими у злочинну діяльність, напряму пов'язаний із вирішенням таких питань як покарання малолітніх правопорушників та поводження з ними. Тому перед міжнародним співтовариством постало завдання розробки та кодифікації таких спеціальних принципів та норм, які, по-перше, включали би права неповнолітніх правопорушників і зобов'язання держави стосовно відправлення правосуддя; а по-друге, могли бути відображені у національних законодавствах, враховуючи різноманітність правових систем та суспільного розвитку держав. Результатом міжнародного співробітництва стало прийняття низки міжнародно-правових джерел, що закріплювали стандарти ООН у галузі правосуддя і становили основу нової галузі права – ювенальної юстиції. Міжнародно-правовим актом, в якому були прописані мінімальні стандартні правила здійснення правосуддя по відношенню до малолітніх стали «Пекінські правила».

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання відправлення правосуддя щодо неповнолітніх в сучасній українській юриспруденції висвітлюють О. І. Вінгловська, В. В. Вітвіцька, М. М. Гультай, Н. М. Крестовська, В. В. Лутковська, І. Я. Мокрицька, В. В. Романюкта ін. Тематика міжнародних стандартів і принципів у галузі покарань неповнолітніх висвітлена у роботах Н. Л. Березовської, Є. С. Назімко, О. В. Романюка та В. О. Човгана.

Аналіз «Пекінських правил» як міжнародно-правового джерела здійснюється науковцями в межах зазначених робіт у комплексі із ін. міжнародно-правовими документами, тому, на нашу думку, цей міжнародно-правовий акт, який визначив принципи поводження з неповнолітніми правопорушниками, потребує більш значної уваги.

Формулювання мети і завдань статті

Метою статті є характеристика основних положень мінімальних стандартних правил ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») в світлі вимог ювенального права та ювенальної юстиції. Це дозволить виявити прогалини та досягнення в українському ювенальному законодавстві, вдосконалити систему покарань неповнолітніх на основі міжнародно-правових стандартів, враховуючи особливості та можливості економічного, політичного, правового та культурного розвитку українського суспільства, сприятиме ефективності правового впливу на особистість неповнолітнього правопорушника, профілактиці підліткової злочинності та зниженню її рівня у суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ускладнення соціального життя в умовах реформування правової системи, нестабільної політичної та економічної ситуації в Україні супроводжуються зростанням та молодшанням підліткової злочинності. У свою чергу, діти-правопорушники часто зіштовхуються з жорсткими вироками та засуджуються таким чином, що порушує їх права, а також принципи міжнародно-правового захисту прав дітей, які визнають позбавлення волі дітей лише в якості крайнього заходу. Належний захист прав дітей, профілактика підліткової злочинності та забезпечення умов виживання, розвитку та соціалізації дітей викликало створення нової галузі права – ювенального права та відповідно ювенальної юстиції, які регулюють суспільні відносини за участю дитини, а також відносини, пов'язані зі створенням та функціонуванням ювенальних установ держави. Головним завданням ювенальної юстиції постає захист прав дітей шляхом створення системи органів, установ та організацій, які здійснюють правосуддя у справах про правопорушення, вчинені неповнолітніми. Разом із тим ювенальна юстиція передбачає програми реабілітації, консультування та відновного правосуддя.

Реалії сьогодення вказують на невтішну ситуацію: кожен десятий злочин вчинений неповнолітнім, які формують собою резерв для дорослого кримінального світу, в якому 50–60 % рецидивістів свої перші злочини вчинили не досягнувши повноліття (Mokrytska, 2005, p. 57). Діти стають на кримінальних шлях через неблагополучні соціальні умови та оточення. Парадоксальність ставлення до підлітків, що скоїли злочин, полягає в тому, що, з одного боку, надмірна суворість є негуманна, а «зайва м'якість теж не йде на користь» (Mokrytska, 2005, p. 57). У такому випадку ювенальна юстиція, спираючись на сучасні тенденції, закріплені у міжнародно-правових джерелах, орієнтується на гуманне ставлення до підлітків. Такий підхід сформувався у процесі розвитку інституту захисту прав людини та діяльності ООН.

Український дослідник В. В. Романюк стверджує, що першим кроком на шляху розвитку кримінального судочинства щодо неповнолітніх в Україні, у тому числі із врахуванням міжнародних стандартів відправлення правосуддя щодо дітей, повинно стати виявлення кола міжнародних правових актів з прав дитини, які в тому чи іншому аспекті регламентують її права як учасника кримінальної процесуальної діяльності. Він підкреслює, що у відповідних міжнародних правових актах міститься система гарантій, забезпечення прав та законних інтересів дитини, яке повинно стосуватися не тільки прав та законних інтересів дитини у кримінальному судочинстві, а взагалі всього змісту її правового статусу як людини – найвищої соціальної цінності нашої держави (Romaniuk, 2019, p. 383).

Під егідою ООН з 1955 р. один раз у п'ятиріччя проводяться конгреси із попередження злочинності і поводження з правопорушниками. На VII конгресі, Резолюцією 40/33 Генеральної Асамблеї ООН було затверджено мінімальні стандартні правила, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх. За рекомендацією Конгресу ООН, резолюція увійшла в світ під назвою «Пекінські правила» (надалі – Правила), які повинні були стати моделлю для держав-учасниць, чії національні законодавства потребували перегляду та змін (Minimalnyie standartnyie pravila Organizatsii Ob'edinennyih Natsiy..., 1985). Цікаво, що Резолюція була прийнята у 1985 році, проголошеному ООН роком молоді.

У чому прогресивне значення та важливість прийнятого документу? По-перше, «Пекінські правила» входять у нормативно-правову базу ювенальної юстиції і становлять групу джерел, які мають рекомендаційний характер («м'яке міжнародне право») та відносяться до спеціальних міжнародно-правових актів, які закріплюють положення щодо здійснення правосуддя до неповнолітніх правопорушників (Berezovska, 2012, р. 561). По-друге, задекларовані у Правилах міжнародно-правові стандарти повинні були стати моделлю для держав-учасниць, а їх положення сформульовані таким чином, щоб вони могли застосовуватися в рамках різних правових систем у контексті економічних, соціальних і культурних умов держав-учасниць. По-третє, Правила передбачали проведення всеохоплюючої соціальної політики, головний зміст якої становили заходи турботи про молодь, направлені на забезпечення благополуччя неповнолітніх, зведення до мінімуму необхідності втручання з боку системи правосуддя з метою зменшення шкоди, яка може бути заподіяна таким втручанням. По-четверте, Правила затверджували нові прогресивні положення і виступали за доцільне використання заходів впливу на неповнолітніх, обмежене застосування покарань, які передбачають позбавлення волі та ізоляцію неповнолітнього; перевага у такому випадку повинна віддаватися «відкритим» установам перед «закритими» і всі установи повинні бути виправного або освітнього, а не тюремного типу (Romaniuk, Chovhan, 2016, р. 128). І, нарешті, по-п'яте, саме з Пекінськими правилами пов'язуються уявлення про новий етап розвитку правосуддя для неповнолітніх.

Структура резолюції ООН 40/33 («Пекінські правила») складається з 6-ти частин, в яких сформульовано 30 правил із коментарями до них.

Частина перша «Загальні принципи» складається з правил, які розкривають роль соціальної політики, направленої на упередження злочинів та правопорушень з боку неповнолітніх шляхом створення умов для забезпечення змістовного життя підлітка в суспільстві, його благополуччя, зменшення втручання з боку закону та справедливого й гуманного поводження з підлітком, який знаходиться у конфлікті із законом(1.1–1.3). У цьому аспекті

мова йде про ювенальну кримінальну політику держави, яка, на думку української дослідниці Н. М. Крестовської, є «стратегією державної діяльності у сфері протидії злочинності неповнолітніх та злочинам проти неповнолітніх, об'єктивована в системі нормативних актів та організаційних заходів, спрямованих на перевиховання та реінтеграцію неповнолітніх, які вчинили небезпечні діяння, охорона, захист та відновлення кримінально-правовими засобами прав та інтересів дитини» (Krestovska, 2008, p.197). Правила наголошують, що правосуддя щодо неповнолітніх має стати складовою частиною процесу національного розвитку держави на основі забезпечення соціальної справедливості, захисту молоді та підтримки мирного порядку (1.4). Тому Правила перш за все, закріплюють такі основи державної ювенальної політики, які направлені на захист прав та інтересів дітей, зокрема тих, хто знаходиться у конфлікті з законом. Однією з ланок соціальної політики має стати вдосконалення системи правосуддя шляхом підвищення кваліфікації персоналу (1.6).

У Правилах уперше було конкретизовано поняття «неповнолітнього порушника», через визначення понять «неповнолітній» і «правопорушник» із урахуванням вимог існуючої правової системи. «Неповнолітнім правопорушником», згідно Правил, є дитина або молода особа (від 7 до 18 років або старше), що підозрюється у скоєнні правопорушення або що здійснила його(2.1–2.3). Слід зазначити, що вперше особа неповнолітнього правопорушника визначається у якості спеціального суб'єкта юридичної відповідальності у віковому діапазоні, який відображає мінімальні вікові межі в залежності від історичних і культурних особливостей тієї чи іншої держави (Romaniuk, Chovhan, 2016, p. 42).

У правилі 3 пропонується розширення сфери засобів захисту на три категорії осіб: неповнолітніх правопорушників, усіх неповнолітніх, по відношенню до яких застосовуються заходи соціального забезпечення та встановлюється опіка, а також на молодих повнолітніх правопорушників. Слід звернути увагу на те, що в коментарях до Правил, уточняється поняття «статусного злочину». Під яким мається на увазі, що коло дій, які розглядаються в якості правопорушень, ширше саме для неповнолітніх, ніж для дорослих (наприклад, прогули у школі, погана поведінка у школі та сім'ї та ін.).

У Правилах піднімається важливе питання встановлення віку, з якого особу може бути притягнуто до кримінальної відповідальності. Як зазначає Є. С. Назімко воно є напрочуд важливою складовою у справі визначення поняття «неповнолітнього» або «неповнолітнього правопорушника». Український дослідник зазначає, що міжнародний та європейський правовий стандарт не диктують чітких меж віку, з якого неповнолітні можуть бути

притягнені до кримінальної відповідальності за вчинення кримінально-караних діянь (Nazymko). Тому, відповідно до цієї традиції, у правилі 4 не прописується конкретний вік, а лише обумовлюється встановлення у міжнародному масштабі розумної нижчої вікової межі кримінальної відповідальності неповнолітніх, яка, згідно сучасному підходу, повинна враховувати рівень емоційної, духовної та інтелектуальної зрілості, здатність дитини перенести, пов'язані з кримінальною відповідальністю, моральні та психологічні аспекти.

Особливий наголос зроблено на двох найважливіших завданнях відправлення правосуддя: сприянні благополуччю неповнолітнього (метою є можливість уникнення карних санкцій) та дотриманні «принципу співмірності» (обмеження карних санкцій, коли покарання має відповідати тяжкості правопорушення), який передбачає врахування індивідуальних особливостей правопорушника, жертви та обставин правопорушення (5).

Обсяг дискреційних повноважень у справах про неповнолітніх (6.1–6.3) закріплює практику врахування особливих потреб неповнолітніх при здійсненні цих дискреційних повноважень на всіх етапах судового розгляду та на різних рівнях відправлення правосуддя, у т. ч. при розслідуванні, розгляді справ у суді, винесенні судового рішення та здійсненні контролю за його виконанням. Разом із вимогою високої кваліфікації та підготовки осіб, які використовують ці повноваження, у Правилах здійснено, на думку російської дослідниці Е. Б. Мельникової, спробу подолати існуючий в теорії і практиці правосуддя конфлікт між розширенням і звуженням дискреційних судових повноважень у справах, що стосуються неповнолітніх (Melnykova, 2001, pp. 174–175).

Правило 7 розкриває обсяг прав неповнолітніх та у загальних рисах підтверджує основні процесуальні гарантії, до яких відносить: презумпцію невинуватості, право на повідомлення про звинувачення, право на відмову давати показання, право на адвоката, на присутність батьків або опікуна, право на апеляцію та інші, які визнані на міжнародному рівні у існуючих документах про права людини та мають бути гарантованими на усіх етапах здійснення правосуддя.

Правило 8 підкреслює важливість забезпечення права неповнолітнього на конфіденційність з метою його захисту від негативних наслідків опублікування та оприлюднення у засобах масової інформації матеріалів щодо їх справи. Саме тому в країнах, які дотримуються «Пекінських правил», повинен бути заборонений допуск представників преси, присутність публіки в залі, крім батьків або осіб, які їх замінюють, а за необхідності – й представників установ, які за дорученням суду вирішують питання щодо неповнолітніх. Положення про конфіденційність судового процесу необхідно дотримуватися, оскільки,

як справедливо зауважує М. М. Гультай, існує концепція стигматизації («таврування») неповнолітнього обвинуваченого, підсудного «за допомогою» судового процесу, особливо відкритого, коли до постановлення вироку з'являються чутки, домисли, які ганьблять його ім'я, що може спричинити йому психічну травму і негативно позначитися на його долі (Gultai).

Друга частина Пекінських правил «Розслідування та судовий розгляд» найбільш деталізована. Правила 10.1–10.3 відображають загальні положення щодо ув'язнених за міжнародно-правовими стандартами, зокрема: повідомлення батьків або опікуна про затримання неповнолітнього, негайний розгляд справи, забезпечення усіма органами правопорядку поваги до правового статусу неповнолітнього та спричинення у ході судового процесі найменшої шкоди неповнолітньому (під шкодою розуміються, наприклад, грубі форми словесного звернення, фізичне насильство, осуд оточуючих), що передбачає співчуття та м'який, але вимогливий підхід.

Неодмінною умовою гуманізації процесу розслідування є застосування правила припинення справи неповнолітнього у досудовій стадії, яке можливе на будь-якому етапі прийняття рішення (11.1–11.4.). У Коментарях до Правил вказується, що припинення справи (преш за все, не пов'язаної із серйозними правопорушеннями) на самому початку може дати оптимальний результат. Будь-яке припинення справи неповнолітнього і передача його «общинним службам» вимагають згоди неповнолітнього або його законних представників (11.3). У правилі 11.4 рекомендуються ефективні альтернативи правосуддю по відношенню до неповнолітніх у вигляді реституції, здійснення тимчасового нагляду та керівництва.

Наскрізно у тексті Правил є ідея максимального скорочення обсягів застосування покарання у виді позбавлення волі. Правилами декларуються положення, згідно яких існуюча у досудовому розслідуванні практика утримання під вартою застосовується лише як крайній засіб протягом короткочасного періоду і, по можливості, замінюється іншими альтернативними заходами – постійним наглядом, активною виховною роботою, поміщенням у сім'ю чи виховний заклад або будинок (13.1–13.2). Продовженням цієї ідеї є положення, зазначене у статті 17, в якому говориться, що рішення про обмеження особистої волі неповнолітнього має прийматися тільки після ретельного розгляду питання і обмеження повинні бути зведені до мінімуму (17.1.6). Умовами для застосування обмеження волі в якості засобу впливу можуть бути визнання неповнолітнього винним у серйозному правопорушенні із застосуванням насилля проти особи, неодноразове здійснення інших серйозних правопорушень, а також відсутність інакшого відповідного засобу впливу (17.1.с). Відповідно до ст. 19.1, поміщення

неповнолітнього у будь-яку виправну установу завжди має бути надзвичайним заходом, який застосовувався би у мінімально необхідні строки.

У третій частині «Винесення судового рішення та вибір засобів впливу» визначаються компетентні органи влади для винесення судового рішення: суд, трибунал, рада, комісія тощо (14.1). Суд повинен відповідати інтересам неповнолітнього і здійснюватися в атмосфері розуміння, що дозволить неповнолітньому брати в ньому участь та вільно висловлювати свою точку зору (14.2). Йдеться також про керівні принципи винесення судового розгляду та вибору заходів впливу: пропорційність заходів впливу не лише обставинам справи і тяжкості правопорушення, але й з положенням і потребами самого неповнолітнього (індивідуалізація відповідальності і покарання), а також з потребами суспільства.

Особливе застереження стосується заборони застосування смертної кари та тілесних покарань: «ні за який злочин, вчинений неповнолітнім, смертний вирок не виноситься» (17.2); «неповнолітні не піддаються тілесним покаранням» (17.3) і, як ми вже говорили вище, зведення до мінімуму обмеження особистої свободи неповнолітнього правопорушника (17.1).

Специфічною рисою ставлення до неповнолітніх, на відміну від дорослих, є право на припинення в будь-який момент судового розгляду (ст. 17.4). Слід звернути увагу на традиційне для кримінальної юстиції у справах неповнолітніх правило 18.1, у якому пропонується 8 груп заходів впливу, що успішно застосовуються в різних правових системах: керівництво та нагляд; пробація; компенсація і реституція; відшкодування збитку власною працею, робота на благо громади; групова терапія; ін. виховні заходи.

Як зазначається у Коментарях, мінімальні стандартні правила, які стосуються відправлення правосуддя у відношенні щодо неповнолітніх, вказують на підхід, що найбільше відповідає міжнародно визнаним принципам.

Особливістю четвертої частини «Поводження з правопорушниками поза виправними установами» (23–25) є те, що в ній акцентується увага на проведенні з неповнолітніми роботи, орієнтованої на перевиховання. Великого значення надається залученню у виховний процес громади як інструмент здійснення альтернативних рішень.

У п'ятій частині «Поводження з правопорушниками у виправних установах» (26–29) вказується, що у цьому випадку метою виховної роботи є забезпечення опіки, захисту, освіти та професійної підготовки для надання їм допомоги із виконання суспільно корисної роботи, яка повинна сприяти реінтеграції неповнолітніх у життя суспільства. Разом із тим догляд, захист та необхідна соціальна, психологічна, медична та ін. форми допомоги мають здійснюватися із врахуванням вікових, статевих та індивідуальних особливостей (принцип індивідуалізації). Ці правила повинні бути прийнятні

для будь-якої системи і культури. Нажаль, вони не були досягнуті повсюдно, тому держави мають провести значну роботу пов'язану з надання медичної та психологічної допомоги, яка має важливе значення для поміщених у виправні установи таких категорій осіб як наркомани, агресивні і психічно хворі молоді люди. Важливо зазначити застереження, за яким неповнолітні мають утримуватися окремо від дорослих (26.3).

Прописуючи правило 26.4, автори вирішили заповнити прогалину, пов'язану з тією обставиною, що жінкам-правопорушникам приділяється, зазвичай, менше уваги, ніж чоловікам. У ньому міститься заклик до справедливого та рівноправного ставлення щодо правопорушників жіночої статі з урахуванням їх особистих потреб і проблем на кожному етапі кримінального правосуддя.

Частина шоста «Дослідження, планування, розробка та оцінка політики» (30) вказує на необхідність створення механізму регулярних досліджень як основи раціональної політики у сфері відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх з метою належної оцінки, вдосконалення та реформування цієї системи. З цією метою повинен проводитися комплексний і регулярний аналіз різноманітних конкретних потреб і проблем неповнолітніх та виявлення першочергових завдань.

Зауважимо, що «Пекінські правила» складені відповідно до сучасних підходів юридичної доктрини про неповнолітніх правопорушників і мають подвійну специфіку застосування у просторі як у рамках різних правових систем, так і як єдині мінімальні стандарти щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх.

Україна є повноправним учасником низки міжнародних документів щодо захисту прав неповнолітніх правопорушників (*Minimalnyie standartnyie pravila Organizatsii Ob'edinennyih Natsiy...*, 1985). Тим самим Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері захисту неповнолітніх, що знайшли своє відображення в національному законодавстві і в умовах реалізації судово-правової реформи приступила до створення моделі ювенальної юстиції як комплексного механізму захисту неповнолітніх правопорушників.

У той же час Н. М. Крестовська зауважує на химерних уявленнях про ювенальну юстицію, що спричиняють критику та заважають її розбудові. Наприклад, те, що ювенальна юстиція настроює дітей проти батьків (Krestovska, 2010). Але спростування цього міфу знаходимо у текстах міжнародно-правових джерел, присвячених захисту прав дитини, зокрема в «Пекінських правилах», де права батьків займають належне місце. У них зазначено, що: 1) при затриманні неповнолітнього або його батьки або опікун негайно повідомляються про таке затримання, а у разі неможливості такого негайного повідомлення батьки або опікун повідомляються пізніше в

найкоротші можливі строки (10.1); 2) віддання під нагляд сім'ї до судового розгляду вважається першочерговим запобіжним заходом (13.2); 3) батьки або опікуни мають право на присутність під час судового розгляду справи (15.2).

На прикладі України ми можемо побачити як працюють «Пекінські правила» в дії. Беручи за зразок перевиховання неповнолітніх у розвинутих країнах світу і керуючись «Пекінськими правилами», Міністерство юстиції України та Генеральна прокуратура України розробили та затвердили спільним наказом від 21 січня 2019 року № 172/5/10 пілотний проєкт «Програма відновлення неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину». Ю. Луценко зазначив, що для ефективної реалізації Програми, в ній передбачається інформувати неповнолітнього, його законного представника та потерпілого шляхом залучення адвоката-медіатора регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги та укладення угоди про застосування Програми відновлення; роз'яснити, що результати участі у Програмі враховуватимуться під час прийняття рішення про наявність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності або закриття кримінального провадження. Також Генеральний Прокурор України зауважив, що позитивними наслідками впровадження програми буде: скорочення витрат бюджетних коштів на судовий розгляд; зменшення часу спілкування неповнолітнього з правоохоронними органами та судом, що не травмуватиме його психіку; потерпілий братиме участь у перевихованні неповнолітнього правопорушника та отримає відшкодування заподіяної йому шкоди; залучення громадських організацій та соціальних служб до роботи з неповнолітнім правопорушником для виправлення його поведінки, наповнення його дозвілля суспільно корисною діяльністю (Stvoreno proekt "Prohrama vidnovlennia nepovnolitnikh...).

Для реалізації пілотного проєкту визначені шість областей України: Донецька, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська та Харківська. Його метою є виведення неповнолітнього з кримінального провадження на ранніх стадіях, вжиття заходів його ресоціалізації та запобігання повторному вчиненню злочинів.

Цікавим прикладом виконання пілотного проєкту в Харківській обл. є випадок із 16-річним Ш. Підлітки викрали два паркові гучномовці, перебуваючи на території Центрального парку культури та відпочинку ім. М. Горького. Після повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення середньої тяжкості, інформування та отримання прокурором усної згоди від сторін, за участю адвоката-медіатора було укладено угоду про застосування Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні злочину. Згідно з угодою підозрюваний разом із повним відшкодуванням завданої шкоди зобов'язався протягом двох тижнів, у вільний

від навчання час, прибирати листя, білити дерева, допомагати під час інших заходів із підтримання порядку та облагороджування парку. Таким чином було визначено, що саме робота з благоустрою парку, буде найкращим засобом перевиховання неповнолітнього правопорушника (Stepanova, 2019).

Ця Програма свідчить про втілення Україною основних положень «Пекінських правил» у своїй соціальній політиці, що дає надію на зменшення кількості неповнолітніх, направлених для перевиховання до місць позбавлення волі, найскорішу їх ресоціалізацію у суспільне життя нашої країни.

Висновки

«Пекінські правила» стали відповіддю вчених та юристів-практиків з багатьох держав світу на загальну тенденцію росту кількості неповнолітніх правопорушників і ознаменували собою новий етап розвитку правосуддя для неповнолітніх. Саме «Пекінські правила» конкретизували поняття «неповнолітній правопорушник», «статусне правопорушення», «розумної нижчої вікової межі кримінальної відповідальності неповнолітніх» та закріпили важливі принципи щодо застосування покарання до неповнолітніх, на яких повинна будуватися політика ювенальної юстиції держав, зокрема: забезпечення благополуччя неповнолітнього та соціальної справедливості; зменшення втручання з боку закону та справедливого й гуманного поводження з підлітком, який знаходиться у конфлікті із законом; «принцип співмірності» (обмеження карних санкцій) та індивідуалізації відповідальності неповнолітніх осіб з урахуванням вчиненого діяння; доцільного використання заходів впливу на неповнолітніх, обмеженого застосування покарань, заборони застосування смертної кари та тілесних покарань тощо.

Головними положеннями мінімальних стандартних правил ООН щодо відправлення правосуддя стосовно неповнолітніх є максимальне обмеження застосування покарань, пов'язаних з позбавленням волі (лише як надзвичайна міра) та, навпаки, розширення сфери застосування альтернативних засобів впливу, надання переваги при відбуванні покарання малолітніми злочинцями установам «відкритого» типу, ніж «закритого», характер діяльності виправних установ має бути виховний та освітній, а не каральний.

Таким чином, міжнародні та європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх, закріплені у «Пекінських правилах», відображають тенденцію до гуманізації системи правового впливу з метою перевиховання та захисту прав і свобод неповнолітнього правопорушника, знижуючи у цілому рівень злочинності в суспільстві.

References:

1. Berezovska, N. L. (2012). Mizhnarodne spivrobotnytstvo u sferi pokarannia nepovnitnikh [International cooperation in the field of juvenile punishment]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* [Current Problems of State and Law], issue 65, pp. 559–567. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_65_77.

2. Gultai, M. M. Osoblyvosti vitchyznianoї modeli yuvenalnoi yustytzii [Features of the domestic model of juvenile justice]. *Verkhovnyi Sud Ukrainy* [The Supreme Court of Ukraine], [online]. Available at: <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/FD13963E350840C5C225710100399CD1>.

3. Krestovska, N. M. (2008). *Yuvenalne pravo Ukrainy: istoryko-teoretychne doslidzhennia* [Juvenile law of Ukraine: historical and theoretical study]. Odesa: Feniks.

4. Krestovska, N. M. (2010). Mify pro yuvenalnu yustyttsiiu [Myths about juvenile justice]. *Viche*, no. 15, [online]. Available at: <http://veche.kiev.ua/journal/2126/>.

5. Melnykova, E. V. (2001). *Yuvenalnaia yustitsiia: Problemy ugolovnoho prava, ugolovnoho protsessa v kriminologii* [Juvenile Justice: Problems of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminology:] Moscow: Delo.

6. *Minimalnyie standartnyie pravila Organizatsii Ob'edinennyih Natsiy, kasayushchiesya otpravleniya pravosudiya v otnoshenii nesovershennoletnih (Pekinskie pravila): Rezolyutsiia 40/33 Generalnoy Assamblei OON ot 29 noyabrya 1985 g.* [United Nations Minimum Standard Rules on the Administration of Juvenile Justice (Beijing Rules): United Nations General Assembly Resolution 40/33 of 29 November 1985], [online]. Available at: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml.

7. Mokrytska, I. Ya. (2005). Yuvenalna yustyttsiia: pravovyizakhyst ditei [Juvenile Justice: Legal Protection of Children]. *Naukovi zapysky. Yurydychni nauky* [Scientific Notes. Legal sciences], [online]. Available at: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8049/Mokrytska_Yuvenalna_yustyttsiia.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

8. Nazymko, Ye. S. *Zmistovni skladovi mizhnarodnykh ta yevropeiskykh standartiv zastosuvannia pokarannia do nepovnitnikh* [Substantive components of international and European standards for the use of juvenile punishment], [online]. Available at: https://www.dli.donetsk.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3937.

9. Romaniuk, O. V., Chovhan, V. O. eds. (2016). *Mizhnarodni standarty, pryntsypy i rekomendatsii v haluzi vykonannia pokaran ta diialnosti orhaniv i ustanov vykonannia pokaran: metodychni rekomendatsii* [International Standards, Principles and Recommendations in the Field of Sentencing and the Activities of Sentencing Bodies and Institutions: Guidelines]. Bila Tserkva.

10. Romaniuk, V. V. (2019). *Znachennia mizhnarodno normatyvno-pravovykh aktiv dlia podalshoho rozvytku kryminalnoho provadzhennia shchodo nepovnlitnikh* [The importance of international legal acts for the further development of criminal proceedings against minors]. Miskolc, Hungary.

11. Stepanova, A. *Pilotnyi proekt Prohramy vidnovlennia dlia nepovnlitnikh, yaki ye pidozriuvanymy u vchynenni zlochynu, – v dii* [Pilot Project on Juvenile Suspect Recovery Program in Action], [online]. Available at: https://khar.gp.gov.ua/ua/intervu_ta_komentari?_m=publications&t=rec&id=254715.

12. *Stvoreno proekt “Prohrama vidnovlennia nepovnlitnikh, yaki ye pidozriuvanymy u vchynenni zlochynu”* [The project “A program for the recovery of juveniles suspected of committing a crime”], [online]. Available at: https://galinfo.com.ua/news/stvoreno_proekt_programa_vidnovlennya_nepovnlitnih_yaki_ie_pidozryuvanymy_u_vchynenni_zlochynu_306147.html.

© Широкова-Мурараш О. Г., 2020

**РЕГІОНАЛЬНІ
СТУДІЇ**

**REGIONAL
STUDIES**

УДК : 329.71

**РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ РУХІВ НА ЗАХИСТ ПРАВ
ЛЮДИНИ У СТАНОВЛЕННІ ДЕМОКРАТИЧНИХ
РЕЖИМІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ
У ПЕРІОД 1989–1991 рр.**

Важна Катерина Анатоліївна

кандидат юридичних наук,

*Київський національний університет культури і мистецтв,
м. Київ, Україна*

ORCID: 0000-0001-5591-8853

kateryna.vazhna@gmail.com

Надіслано:

14.11.2019

Рецензовано:

29.11.2019

Прийнято:

10.12.2019

Міщенко Алла Борисівна

кандидат політичних наук,

*Київський національний університет культури і мистецтв,
м. Київ, Україна*

ORCID: 0000-0001-6693-6221

mishenko.ab@gmail.com

Аналізуються основні напрями (види) громадських рухів на захист прав людини в Україні та інших країнах Центральної та Східної Європи (далі – ЦЄ) у період 1989–1991 рр. Використання міждисциплінарного підходу дозволило дослідити вплив таких рухів на зміну соціальної свідомості, на зростання патріотичних та опозиційних настроїв у суспільстві. Такі рухи проявлялися у різних сферах суспільного життя та мали різну інтенсивність. Зокрема, у статті аналізуються наступні найпотужніші напрями громадських рухів, які були присутні фактично у всіх державах ЦЄ (зокрема в Україні): Гельсінський рух на захист прав людини; молодіжні рухи, спрямовані на боротьбу за демократію і державну незалежність, а також на захист освітніх прав; громадські рухи на захист релігійних, екологічних та трудових прав (робітничий і профспілковий рухи).

Проведений політико-правовий аналіз показав, що нові громадські рухи та громадські організації в перші роки заснування не завжди носили прямий протестний або яскраво опозиційний характер. Вимоги, які вони висували стосувалися переважно розширення прав і свобод, зменшення державного втручання в окремі сфери життя, покращення умов соціального та політичного розвитку тощо. Проте, з часом такі громадські рухи у різних сферах суспільного життя дуже часто набували політичного та опозиційного

характеру. Відповідно, зроблено висновки, що вказані рухи відіграли ключову роль у реалізації антитоталітарних революцій, поваленні тоталітаризму та побудові нових демократичних режимів у країнах ЦСЄ. Розвиток громадських рухів на захист прав людини в Україні у період 1989–1991 рр. був спрямований на збереження національної ідентичності, що сприяло формуванню визвольного руху в боротьбі за самостійність України та вихід її зі складу СРСР.

Ключові слова: громадський рух на захист прав людини; держави Центральної та Східної Європи; тоталітарний режим; країни соціалістичного табору; Гельсінський рух на захист прав людини; молодіжні рухи на захист прав людини; громадські рухи на захист релігійних прав; громадські рухи на захист трудових прав.

Vazhna Kateryna, Ph.D. in International Law, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine;

Mishchenko Alla, Ph.D. in Political Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

The Role of Public Movements for the Protection of Human Rights in the Formation of the Democratic Regimes of Central and Eastern Europe in 1989–1991

The main directions (kinds) of the public movements for the protection of human rights in Ukraine and other states of the Central and Eastern Europe (CEE) in the period of 1989–1991 are analyzed. The employment of an interdisciplinary approach allowed to study the influence of these movements on the change of the social consciousness and on the increase of patriotic and opposition sentiments in the society. It is indicated that such movements appeared in different spheres of the society life and had dissimilar intensity. In particular, in the article, the following most significant directions of the public movements are being analyzed, which took place, in fact, in all CEE countries including Ukraine: Helsinki Human Rights Movement; youth movements aimed at fighting for democracy and the state independence as well as the protection of rights for education; public movements for protection of religious, ecological, and employment rights (labor and trade union movements).

The political and legal analysis conducted demonstrates that the new public movements and public organizations in their first years of activity did not always have the directly protesting or clearly oppositional character. The conditions imposed by them concerned rather enhancement of the rights and freedoms, limitation of the state intrusion into particular spheres of life, improvement of the conditions of the social and political development, etc. Nevertheless, with the flow of time, such public movements in different spheres of public life very

Важна Катерина Анатоліївна, Міщенко Алла Борисівна
Роль громадських рухів на захист прав людини у становленні демократичних режимів Центральної та Східної Європи у період 1989–1991 рр.

---

often gained political and opposing character. As a result, the conclusion has been made that the indicated movements have played the key role in the realization of antitotalitarian revolutions, the overthrow of totalitarianism, and building the new democratic regimens in the CEE countries. The development of the public movements for the protection of human rights in Ukraine in the period of 1989-1991 was aimed at preserving the identity, which contributed to the formation of the liberation movement in the struggle for independence of Ukraine and its withdrawal from the USSR.

Key words: the public movement for the protection of human rights; states of the Central and Eastern Europe; the totalitarian regime; countries of the socialist camp; the Helsinki Human Rights Movement; youth movements for the protection of human rights; public movements for the protection of religious rights; social movements to protect labor rights.

Важна Катерина Анатольевна, кандидат юридических наук, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина;

Мищенко Алла Борисовна, кандидат политических наук, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина

Роль общественных движений в защиту прав человека в становлении демократических режимов Центральной и Восточной Европы в период 1989–1991 гг.

Анализируются основные направления (виды) общественных движений в защиту прав человека в Украине и других странах Центральной и Восточной Европы (далее – ЦВЕ) в период 1989–1991 гг. Использование междисциплинарного подхода позволило исследовать влияние таких движений на смену социального сознания, на рост патриотических и оппозиционных настроений в обществе. Указывается, что такие движения проявлялись в разных сферах общественной жизни и имели разную интенсивность. В частности, в статье анализируются следующие мощные направления общественных движений, которые присутствовали практически во всех государствах ЦВЕ (в том числе и в Украине): Хельсинкское движение в защиту прав человека; молодежные движения, направленные на борьбу за демократию и государственную независимость, а также на защиту образовательных прав; общественные движения в защиту религиозных, экологических и трудовых прав (рабочий и профсоюзный движения).

Проведенный политико-правовой анализ показал, что новые общественные движения и общественные организации в первые годы основания не всегда носили прямой протестный или ярко оппозиционный характер. Требования, которые они выдвигали касались в большей степени расширения прав и свобод, уменьшение государственного вмешательства в

отдельные сферы жизни, улучшение условий социального и политического развития и т. д. Однако, со временем такие общественные движения в различных сферах общественной жизни очень часто приобретали политический и оппозиционный характер. Соответственно, сделаны выводы, что указанные движения сыграли ключевую роль в реализации антитоталитарных революций, свержения тоталитаризма и построении новых демократических режимов в странах ЦВЕ. Развитие общественных движений в защиту прав человека в Украине в период 1989-1991 гг. были направлены на сохранение национальной идентичности, способствовали формированию освободительного движения в борьбе за независимость Украины и выход ее из состава СССР.

Ключевые слова: общественное движение в защиту прав человека; государства Центральной и Восточной Европы; тоталитарный режим; страны социалистического лагеря; Хельсинское движение в защиту прав человека; молодежные движения в защиту прав человека; общественные движения в защиту религиозных прав; общественные движения в защиту трудовых прав.

Вступ

У науковій літературі відсутній єдиний одноголосний підхід до визначення переліку держав, що складають регіони, які в політології і теорії міжнародних відносин прийнято охоплювати поняттями держави Центральної та держави Східної Європи. Проте, вчені наголошують, що за змістовним наповненням дані терміни охоплюють європейські держави, які входили в систему так званого «соціалістичного табору» і які майже одночасно здійснили транзит від тоталітаризму до демократії внаслідок серії антитоталітарних революцій. Ключовий найважливіший етап таких революцій у даних державах припав на 1989–1991 рр. (Kahanov, 2009). Велику роль у реалізації вказаних антитоталітарних революцій відіграла активізація громадських рухів на захист прав людини. Такі рухи проявлялися у різноманітних сферах соціального життя і дещо відрізнялися інтенсивністю та характером вимог в різних державах, проте, безсумнівно, громадські рухи на захист прав людини відіграли важливу роль у посиленні опозиційних рухів, у реалізації антитоталітарних революцій та становленні нових демократичних режимів у державах зазначеного регіону.

Зокрема, в Україні переломним моментом активізації опозиційних та національно-визвольного рухів, які почали масово наростати ще в кінці 1980-х рр., став 1989 р. Надзвичайно важливу роль у даних процесах, а в подальшому і в становленні нового демократичного режиму, відіграла діяльність громадських рухів на захист прав людини у різних сферах соціального життя.

Важна Катерина Анатоліївна, Міщенко Алла Борисівна
Роль громадських рухів на захист прав людини у становленні демократичних режимів Центральної та Східної Європи у період 1989–1991 рр.

У статті використовується системний метод для виявлення цілісності в характеристиках зародження та безпосередньої діяльності різноманітних громадських рухів; історичний метод дозволив виокремити особливості періоду якісної трансформації неформальних об'єднань у цілісні структури, політичні партії; порівняльний метод був застосований для виявлення спільних та відмінних рис громадських рухів у різних країнах Центральної та Східної Європи та наявність хронологічних збігів як певної тенденції розвитку країн соціалістичного табору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Громадські рухи на захист прав людини стали об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, а зокрема: С. Бичек, К. Буш, О. Гавриленко, Т. Горбань, Б. Горинь, В. Єленський, К. Женгал, Г. Зеленько, Ю. Каганов, О. Корнієвський, В. Коцур, В. Куйбіда, О. Лисяк, Л. Лук'яненко, В. Островський, В. Палагнюк, Т. Перга, А. Русначенко, А. Рябчук, С. Шаправський, В. Якушик та багато ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми

Подальшого глибокого вивчення потребує роль громадських рухів на захист прав людини у поваленні тоталітаризму та побудові нових демократичних режимів в Україні та інших державах Центральної та Східної Європи (далі – ЦСЄ) у період 1989–1991 рр.

Формулювання мети і завдань статті

Встановити роль громадських організацій і рухів на захист прав людини у поваленні тоталітаризму та побудові нових демократичних режимів в Україні та інших державах ЦСЄ у період 1989–1991 рр.; довести, що вказані громадські рухи часто набували політичного та опозиційного характеру, ставали важливою складовою національно-визвольної боротьби.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідно до сфер формування і діяльності громадських рухів, вважаємо за доцільне виокремити такі найпотужніші напрями (види) громадських рухів на захист прав людини в Україні та інших державах Центральної та Східної Європи у період 1989–1991 рр.: 1. Гельсінський рух на захист прав людини; 2. Молодіжні рухи, спрямовані на боротьбу за демократію і державну незалежність, а також на захист освітніх прав; 3. Громадські рухи на захист релігійних прав; 4. Громадські рухи на захист трудових прав (робітничий і профспілковий рухи); 5. Громадські рухи на захист екологічних прав.

Гельсінський рух на захист прав людини. У державах Центральної та Східної Європи у 1989–1991 рр. правозахисні рухи, зокрема рухи на захист прав людини, стали важливою складовою опозиційного спектру боротьби та важливим чинником становлення нових демократичних режимів. В Україні,

як і деяких інших державах Центральної та Східної Європи у 1989–1991 рр. такі рухи на захист прав людини стали можливими внаслідок укладення Гельсінських угод і розпочали свою діяльність саме під лозунгами реалізації положень та ідей Гельсінських угод.

1 серпня 1975 р. уряди 35 держав Європи і Північної Америки, зокрема і уряд СРСР, підписали Гельсінські угоди, що були покликані закріпити нові відносини в Європі, забезпечити виконання у кожній з держав-підписантів високих принципів демократії та прав людини. Розуміючи, що в тогочасних умовах Радянської України реалізувати вказане практично неможливо, ще 9 листопада 1976 р. група правозахисників та представників українського супротиву об'єдналася для сприяння виконанню Гельсінських угод і підписали Декларацію Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод (далі – Декларація УГГ) (Ostrovskiy, 2015; Misiia ta istoriia Spilky, 2019). Так була утворена Українська група сприяння виконанню Гельсінських угод або Українська гельсінська група (далі – УГГ). Пізніше УГГ стала найбільшою правозахисною організацією в республіці і незважаючи на постійні жорсткі репресії щодо її учасників не припинила своє існування (Misiia ta istoriia Spilky, 2019).

До 1988 р. УГГ нараховувала близько 50 членів, що було значно менше, ніж у деяких інших країнах Центральної та Східної Європи. Проте, український гельсінський рух у формі Української гельсінської спілки (далі – УГС) вже у квітні 1990 р. нараховував більше 2300 членів (Kahanov, 2009, p. 12; Lukianenko, 2010, pp. 15–16). Український вчений Ю. О. Каганов наголошує на відносності оцінок про нечисленність українського гельсінського руху, адже, на думку дослідника, він справив значно потужніший вплив на владу, ніж в інших окремих країнах ЦСЄ. Ю. О. Каганов вказує: «Спільною рисою гельсінських організацій виявилася одностороння соціальна структура, в якій переважали представники інтелігенції, та геттоїзованість учасників, що унеможливило переростання руху в масовий... На український гельсінський рух, порівняно з іншими організаціями гельсінського спрямування у ЦСЄ, лягало подвійне навантаження. При загальній домінімі захисту прав людини увага зосереджувалась на національно-визвольній боротьбі – убезпеченні від розчинення національної ідентичності та порушенні питання про незалежність України... Національно-визвольне забарвлення українського гельсінського руху є причиною застосування тотального кримінального переслідування, психіатрії у каральних цілях і катування членів УГГ, що контрастувало з методами урядів країн ЦСЄ, які у більшості випадків вдавалися до адміністративних та пропагандистських засобів нейтралізації правозахисників» (Kahanov, 2009, p. 12).

У Декларації УГГ визначалися мета й завдання організації, серед яких найголовнішим було «ознайомлення урядів країн-учасниць і світової

Важна Катерина Анатоліївна, Міщенко Алла Борисівна
Роль громадських рухів на захист прав людини у становленні демократичних режимів Центральної та Східної Європи у період 1989–1991 рр.

громадськості з фактами порушень на терені України Загальної декларації прав людини та гуманітарних статей, прийнятих Гельсінською нарадою» (Островський, 2015). Для виконання цього завдання активісти групи мали збирати й опрацьовувати факти порушення прав людини в УРСР, знайомити з ними владні інституції республіки та союзного центру, уряди країн-підписантів Гельсінського заключного акта та світову громадськість. Усі дії мали відбуватися легально, у межах радянського й міжнародного права. Позаяк на перше місце ставилося питання правозахисту, це уможливило долучення до УГГ людей різних світоглядних орієнтацій і політичних поглядів. Зокрема, революційно налаштовані українські націоналісти, які не полишали думки про відновлення збройної боротьби, вступали до групи (Ostrovskiy, 2015).

Пізніше період та характер перебудови, вихід на свободу багатьох політв'язнів поживав громадсько-політичне життя в Україні. Активна політична діяльність опозиційних до політики Комуністичної партії Радянського Союзу неформальних організацій у країнах Балтії, Грузії та інших республіках змусила опозиціонерів задуматися, як подолати відставання України в опозиційному русі. 24 квітня 1988 р. прийнято рішення про створення на базі УГГ цілком нової організаційної структури – Української гельсінської спілки (далі – УГС), мета і діяльність якої відповідали б новим віянням часу. Було прийнято програму УГС під назвою «Декларація принципів Української гельсінської спілки». Один із засновників УГС В. Чорновіл у статті «Як виникла й діє Українська гельсінська спілка» згадує: «Так ми прийшли до ідеї реорганізації Української гельсінської групи в широку організацію, що базується на правозахисних принципах у розширеному розумінні – не тільки як основних прав людини, а насамперед основних прав нації, включаючи право на повноцінне державне існування. Ці засади й лягли в основу Декларації принципів УГС...» (Ногун, 2018).

Зберігаючи назву, «Гельсінська» спілка й далі формально залишається правозахисною організацією, але нові умови дають можливість перенести зусилля із захисту прав окремих осіб на головне – боротьбу за демократію та національну свободу. З розширенням демократії, можливості політичної діяльності почали збільшуватися і УГС стає більше політичною організацією. Українська гельсінська спілка бачить своє завдання в ліквідації несправедливої системи і побудові нового суспільства, у якому політичні права людини гарантувалися б демократією з кількопартійною політичною системою, а трудові – свободою економічної діяльності (Lukianenko, 2010, pp. 15–16).

Незважаючи на те, що в програмному документі – «Декларації принципів УГС» – спілка проголошувалася як «федеративне об'єднання самоврядних правозахисних груп і організацій», насправді в Україні (у Західній через 50,

а в Наддніпрянській через 69 років) постала перша опозиційна комуністичній владі політична партія. Невідповідність між реальними і проголошеними цілями була не випадковою, бо засновники організації, які пройшли через десятилітні строки ув'язнення за «націоналізм» та «антирадянську діяльність», знали ціну «комуністичним реформам» і через маскування під правозахисну діяльність намагалися захистити організацію від передчасного розгрому.

Сьогодні дослідники виокремлюють два основні напрямки діяльності УГС: перший – розвиток обласних філій і максимальна активізація їхньої діяльності в усіх регіонах України, і другий – проникнення в різноманітні неформальні об'єднання з метою їхньої політизації (Kuibida, 2018).

Як зазначає Голова Київської філії УГС О. Шевченко, Українська гельсінська спілка стала організатором, натхненником і провідником переможної національно-визвольної революції кін. 80-х – поч. 90-х рр. «Це була перша опозиційна політична організація в Українській радянській Соціалістичній Республіці, яка оголосила себе відкритою, легальною і демократичною. Кістяком новоствореної організації були політичні в'язні, які пройшли табори і лише утвердилися у своїх політичних переконаннях. Ми поводитися так, як би ми поводитися в абсолютно незалежній демократичній державі, і наші принципи зумовлені державницькими прагненнями фундаментальних змін в тоталітарній державі. І такі зміни настали: через 2 місяці після того, як почала діяти перша, демократично обрана Верховна Рада, було прийнято Декларацію про державний суверенітет України, у якій знайшли відображення основні принципи політичної програми УГС» (Davud proty Holiafa..., 2018).

Фактично з часом діяльність УГС переродилася в Українську Республіканську партію (далі – УРП) і пізніше стала провідною частиною Народного Руху України.

У ході виборів до Верховної Ради УРСР значна кількість кандидатів від УГС стають народними депутатами України і 16 липня 1990 р. за їхньою ініціативою Верховна Рада УРСР приймає Декларацію про державний суверенітет України. Цей важливий ідеологічно-пропагандивний документ в основних своїх параметрах повторював програму «Декларації принципів Української гельсінської спілки». З 18 по 21 серпня 1991 р. саме лідери УГС/УРП і піднімають Верховну Раду УРСР на спротив, а один із засновників Української гельсінської спілки Левко Лук'яненко особисто пише текст Акту проголошення незалежності України, який Верховна Рада України приймає 24 серпня 1991 р. (Kuibida, 2018).

Голова Українського інституту національної пам'яті В. В'ятрович вказує: «УГС поклала початок низці інших організацій демократичного спрямування.

Важна Катерина Анатоліївна, Міщенко Алла Борисівна
Роль громадських рухів на захист прав людини у становленні демократичних режимів Центральної та Східної Європи у період 1989–1991 рр.

Вона стала зародком української багатопартійності, вона склала першу публічну опозицію до комуністичної влади, вона стала зародком низки громадських ініціатив...» (Davyd proty Holiafa..., 2018).

Українська Гельсінська Спілка відіграла одну з головних ролей у національно-визвольній боротьбі українського народу наприкінці 1980-х – поч. 1990-х рр., особливо в переломний період 1989–1991 рр. Започаткована дисидентами-правозахисниками, вона стала першою опозиційною політичною організацією партійного типу, що спромоглася залучити до активної політичної діяльності широкі маси українського населення (Bучek, 2014, p. 152).

Молодіжні рухи, спрямовані на боротьбу за демократію і державну незалежність, а також на захист освітніх прав. Важливою ланкою формування громадянського суспільства у період занепаду тоталітарної системи та її якісної трансформації до нового типу вертикальних взаємодій з суспільством стали молодіжні рухи і молодіжні громадські організації. Створення більшості таких суспільних об'єднань стала наслідком трансформації особливого типу субкультур та протестних ідей, що формувалися на зламі боротьби комуністичної і капіталістичної систем. До таких об'єднань можна віднести так звані «хіпі», «панків», «рокерів» та ін. Ці нечисельні та неформальні групи керувалися власними інтересами й потребами, однак через певний період Горбачовської перебудови, вони якісно змінили напрямки та механізми власної діяльності й, відповідно, статутні завдання.

Для нашого дослідження є важливим проаналізувати ці якісні трансформації крізь призму етапів становлення молодіжних організацій. Так, перший етап – це 1985–1988 рр., коли молодь об'єднувалась для досягнення короткострокових цілей і найчастіше в межах вузького кола однодумців. Це були дивні для партійної номенклатури суспільні об'єднання, які складно було контролювати й впливати на них через низьку структурованість таких об'єднань. Неможливість впливати на створені поза державою та її ідеологічними конструкціями молодіжні організації розглядалася як негативний елемент суспільного розвитку. Як пише В. Палагнюк, у цей період заборонялося створювати нові молодіжні організації крім підконтрольної режиму Ленінської Комуністичної Спілки молоді (Palahniuk, 2014, p. 209).

Другим і дуже важливим етапом розвитку молодіжних рухів і організацій в Україні та багатьох інших державах ЦСЄ став період 1989–1991 рр., коли створювалися структури, які ставили за мету об'єднати інтелектуально прогресивну частину суспільства уже в боротьбі за становлення зовсім нового соціально-політичного порядку. Головні протиріччя з державною машиною полягали у протиставленні вкорінених комуністичних

ідеологічних мотивацій та вимог з новими модерновими прагненнями молоді побудувати успішне незалежне майбутнє в межах нових республік.

Третій етап у різних державах ЦСЄ охоплює період декількох років починаючи з 1991 р. Зокрема, в Україні цей етап охопив період 1991–1996 рр. і став періодом кристалізації ідей українського молодіжного руху як системної складової тих змін, що розпочалися у державі після здобуття Україною незалежності. В Україні перехід до демократичних стандартів вимагав прийняття відповідного законодавства. Саме тому були прийняті наступні нормативно-правові акти: Закон України «Про об'єднання громадян» (1992), Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (1992), Закон України «Про сприяння становленню та розвитку молоді в Україні» (1993). Прийняття цих нормативно-правових актів дозволило максимально швидко наростити потенціал молодіжних організацій, збільшити їхню кількість, систему розгалуженості та представництва по всій країні тощо (Palahniuk, 2014, p. 209).

Варто окреслити також запропонований О. Корнієвським наступний підхід щодо розвитку молодіжного громадського руху в Україні:

– «неформальний» (середина 80-х – осінь 1989 р.) – період теоретичного пошуку в молодіжному середовищі нової системи ідеологічних координат та переоцінки традиційних цінностей;

– «самодіяльний» (осінь 1989 р. – жовтень 1990 р.) – поширення руху соціально-політичних, громадянських ініціатив молоді. Молодіжний рух набув тоді більш організованих форм національно-патріотичного волевиявлення молоді, почав, образно кажучи, виходити з оболонки клубної самодіяльності;

– «інтегративний» (кінець 1990 р. – серпень 1991 р.) – період поглиблення політичної диференціації, у т.ч. й за партійною ознакою; період подальшої інтеграції молодіжних об'єднань в єдиний український молодіжний рух за національну державність, демократичні перетворення і соціальну справедливість; період пошуку молодіжними рухами оптимальної організаційної моделі співпраці на всеукраїнському та регіональному рівнях;

– «посткомуністичний» (з 24 серпня 1991 р. і до теперішнього часу) – етап інституціоналізації, формування інтегрованої сукупності державних і недержавних громадських інституцій, організацій, установ, що ставлять за мету створення необхідних умов для самореалізації молоді, сприяння її соціальному становленню та розвитку. Пріоритетними функціями молодіжного руху стають соціально-захисна, патріотично-виховна та комунікативна (Kornievskiy, 1997, pp. 81–82; Bush, 2015, pp. 87–88).

Аналізуючи вищеописані характеристики становлення нового суб'єкта впливу на владу – молодіжний громадський рух та сформовані молодіжні організації – варто підкреслити їхню ключову функцію, яка полягала у боротьбі

Важна Катерина Анатоліївна, Міщенко Алла Борисівна
Роль громадських рухів на захист прав людини у становленні демократичних режимів Центральної та Східної Європи у період 1989–1991 рр.

за права молоді та студентства, вираження їхніх інтересів та просування своїх представників до системи органів, які розробляли й ухвалювали рішення, що стосувалися безпосередньо молоді чи студентства. Так почали формуватися ключові органи лобювання при місцевих радах, університетах, що породжувало перші елементи самоврядування. Для прикладу, у 1989 р. була створена Українська студентська спілка. В подальшому вона об'єднала вихідців з різноманітних організацій (таких як зелені, комсомольці, рухівці, снумівці тощо) і уже спільно по усій країні будувала розгалужену мережу однодумців. У 1989 р. у Львові було створено «Студенське братство», головними завданнями якого стала боротьба за права та свободи молоді, деідеологізація навчального процесу, відродження традицій національної вищої школи, боротьба з неправомірними діями адміністрацій (Palahniuk, 2014, p. 209). Студентське братство теж досить швидко поширило свою діяльність по території України.

Молодіжні рухи та молодіжні громадські організації відіграли особливу роль у становленні незалежності та суверенітету республік в період розпаду СРСР. У науковій літературі велика кількість праць присвячені подіям першого масового виступу молоді за зміни в Україні, який часто називають «Революцією на граніті». Для політичної кон'юнктури того часу це був безпрецедентний опозиційний сплеск народної боротьби за нові цілі та завдання у розбудові держави. Вийшовши на масові протести для тиску на владу, яка вагалася, молодь стала локомотивом у боротьбі за права не лише студентства, а за право усіх громадян отримати таку бажану демократію й незалежність. Успіх цієї акції назавжди закарбував молодь як окрему групу соціально-політичного розвитку в боротьбі за права та свободи не лише студентства, його неполітичних інтересів, а й як активного учасника тих змін, які очікували Україну та інші країни Центральної та Східної Європи в подальшому.

Як зазначає Т.О. Черкашина, реакція влади на описану активність молоді була різною, іноді такі заходи закінчувалися для організаторів звільненням з роботи, доганами тощо.

Саме молодіжні організації та їх представники часто ставали першим структурним елементом, що легітимізував своєю участю новостворені політичні партії, які почали боротьбу за владу в межах нових суверенних республік. Зокрема, у Польщі, як вказує Г. Зеленько, саме студентські протести запустили хвилю опозиційних виступів та виступів інших структур (профспілки, робітничі страйки), що сприяло зародженню однієї із найвпливовіших політичних партій, яка існує й сьогодні, – це «Солідарність». Таким чином, до другої половини 70-х рр. у Польщі були створені перші опозиційні рухи та організації: Комітет захисту робітників, Рух захисту прав людини та громадянина, Студентський комітет Солідарності у Кракові,

Установчий комітет вільних профспілок у Катовіце, Рух молоді Польщі тощо (Zelenko, 2007). Так, польський молодіжний рух виступив важливим учасником боротьби за права пригноблених соціальних груп, вимагаючи якісних трансформацій від чинної влади не лише у сфері вищої освіти, а й у сфері політичних прав громадян у широкому значенні.

Важливою у розбудові демократії стала роль молоді в Чехословаччині. Окремо варто згадати події студентського мітингу на Центральній площі у Празі 17 листопада 1989 р., коли студентська акція була жорстоко придушена, внаслідок чого постраждало близько 500 осіб. Ця подія стала каталізатором суспільної активності і до 20 листопада у Празі вже було близько 400 тисяч демонстрантів (Zelenko, 2007). Вказані події внесли сутнісні зміни у формат та механізми боротьби громадян за власну незалежність.

Головна відмінність молодіжного опозиційного руху в Україні та деяких інших країнах ЦСЄ полягає у тому, що в останніх такий рух був, перш за все, антикомуністичним, державна незалежність уже існувала (хоч і під наглядом СРСР) (Rusnachenko, 1998, pp.295–296; Kahanov, 2008), в той час як у бездержавній Україні молодіжний громадський рух ніс подвійне ідейне навантаження: боротьба з комуністичним режимом за права та демократію і боротьба за становлення незалежної Української держави.

Україна, як і значна частина країн «соціалістичного табору», у розвитку власних молодіжних організацій пройшла складний шлях до плюралізації суспільного та політичного життя, за яким отримала право на власну позицію, до якої прислухалася не лише національна влада, а й республіканські чиновники. Цей момент обґрунтовує важливість і політико-правове значення молодіжних громадських рухів як суб'єкта змін, суб'єкта формування нових нормативно-правових реалій та закріплення прав і свобод як молоді, так і усіх громадян країни.

Громадські рухи на захист релігійних прав. У 1989–1991 рр. в межах території держав Центрально-Східної Європи, де домінуючими були два релігійних напрямки – православний і католицький, релігія та релігійні організації у різній мірі зазнавали впливу і утисків з боку авторитарної соціалістичної влади. Як і багато інших країн соціалістичного табору в розглядуваний період, Україна стала територією апробування багатьох форм і методів антирелігійної політики та водночас була суб'єктом потужного релігійного опозиційного руху.

У поневолених суспільствах опозиційна боротьба і антитоталітарні революції зазвичай мають комплексний та багатоструктурний характер, у них релігійний фактор часто набирає політичного змісту і стає потужним інструментом в опозиційній боротьбі. Тому, природньо, що проблеми релігії й церкви використовувалися у програмах і діях багатьох опозиційних

Важна Катерина Анатоліївна, Міщенко Алла Борисівна
Роль громадських рухів на захист прав людини у становленні демократичних режимів Центральної та Східної Європи у період 1989–1991 рр.

владному режимові організаціях держав Центрально-Східної Європи у 1989–1991 рр. Церква (та загалом релігійні організації) й сама часто виступала суб'єктом опозиційної діяльності, вела боротьбу з режимом за право легальної діяльності та вільного розвитку. Спільною для всіх країн соціалістичного табору стала політика викорінення «релігійних пережитків», обмеження сфери діяльності релігійних організацій, переслідування віруючих, масова атеїзація населення (Kahanov, 2007).

Особливості співіснування і відношення держави до церкви в Україні та інших республіках СРСР (як і в багатьох інших державах Центрально-Східної Європи у той час) вчені характеризують як антагонічний і антицерковний. Антагоністична модель співіснування в державах ЦСЄ була побудована за принципом відкритого або прихованого протистояння влади і церкви, спрямованого на повну домінацію світської влади над духовною. Наприклад, декларуючи в СРСР офіційне лояльне ставлення до релігії (ст. 34, 52 Конституції СРСР від 1977 р. у яких зазначено про рівність громадян перед законом незалежно від їх відношення до релігії, а також гарантувалося право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, відправляти релігійні культу або вести атеїстичну пропаганду) в державі існувала Рада у справах релігійних культур, головним завданням якої був нагляд за дотриманням радянського законодавства про релігію і церкву, а на практиці – суворий контроль за релігійною сферою з застосуванням бюрократично-репресивного апарату із виявлення і ліквідації неугодних владі духовних осіб. Антицерковна політика держави у ЦСЄ виявлялася у намаганні влади применшити роль церкви у розбудові суспільства. Духовність замінювалася матеріальними цінностями, релігійні споруди перетворювалися на громадські установи або, у кращому випадку, на музеї релігії та атеїзму, церковно- та священнослужителі зазнавали постійних переслідувань та репресій з боку держави (Sharpravskiy, 2015, pp. 192–194).

В Україні у період бездержавності в складі Радянського Союзу населення підтримувало два релігійних напрями – православний і греко-католицький. Обидва напрями утискалися владою СРСР. До періоду перебудови в бездержавній Україні українська православна церква фактично була знищена. Домінувала Російська православна церква (далі – РПЦ), яка фактично була інструментом офіційної влади, що виконував роль наглядача, «захисника соціалістичної Батьківщини», ретранслятора «радянської миролюбної політики» і як інструмент комуністичної влади паралізувала спроби автокефалії в Україні (Kahanov, 2007).

У деяких інших державах соціалістичного табору у ЦСЄ спостерігався нижчий ступінь релігійного гоніння та втручання влади у релігійні сфери. Зокрема, у Румунії та Болгарії, церква не піддавалася систематичним гонінням,

хоча й не мала незалежного від влади авторитетного керівництва. Така підконтрольна церква, будучи елементом єдиної структури комуністичної держави, використовувалася владою в цих державах як ще один інструмент виховання масового патріотизму та одночасно як інструмент легітимізації влади, зміцнення панівного режиму (Kahanov, 2007; Ielenskyi, 1999). Знищення ж української православної церкви і домінування РПЦ поглиблювали залежність України від центральної комуністичної влади, повинні були сприяти знищенню патріотичних настроїв, знищенню усвідомлення національної української приналежності та українського патріотизму.

До періоду перебудови в середовищі підконтрольних православних церков у СРСР прояви опозиційних настроїв були спорадичними і не мали системного характеру. Здебільшого вони мали на меті привернути увагу західних країн та світової громадськості до ситуації зі свободою віросповідання в республіках СРСР та інших країнах соціалістичного табору.

У період перебудови режим уже відмовився від форсованого придушення церкви, зосередившись на досягненні максимального контролю над релігійними організаціями та створенні системи науково-атеїстичного виховання. Одночасно перебудова дала імпульс для дискредитації РПЦ, зробивши її об'єктом критики з боку опозиційного національно-демократичного руху.

У 1989–1991 рр. боротьба за відновлення української православної церкви вийшла за суто релігійні інтереси і стала частиною боротьби за дотримання прав людини, складовою боротьби за незалежність України.

Суб'єктом опозиційних виступів у другій половині 1980-х рр. постає рух за відновлення Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ). Це явище є феноменом суто українським, адже бездержавний статус України призвів до того, що Автокефалію Української Православної Церкви по закінченню Другої світової війни під свій контроль повністю взяла Російська православна церква. На відміну від греко-католицької, ця церква не мала в УРСР навіть підпільних інституційних структур. У лютому 1989 р. був створений Ініціативний комітет відродження УАПЦ. Серед рішень Комітету виділялися такі: створювати регіональні комітети відновлення УАПЦ для подальшого злиття їх у Всеукраїнську Православну церковну Раду; рішенням парафіяльних зборів заявити свою відмову від послуху московській православній церкві тощо (Kahanov, 2007).

Комуністичний режим СРСР чітко диференціював панівну релігію й усі інші за політичним критерієм. Ідеологічний апарат протягом майже 45 років доклав величезних зусиль для дискредитації і ліквідації греко-католицької церкви та уніатства.

Важна Катерина Анатоліївна, Міщенко Алла Борисівна
Роль громадських рухів на захист прав людини у становленні демократичних режимів Центральної та Східної Європи у період 1989–1991 рр.

В Україні у період перебудови відбувся вихід з підпілля забороненої режимом Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ). Рух українських греко-католиків за легалізацію був складовою частиною протистояння тоталітарній атеїстичній владі та складовою частиною процесів демократизації й українського державотворення у другій половині 80-х рр. ХХ ст. Боротьба за легалізацію УГКЦ одночасно розгорнулася на трьох рівнях – міжнародному, загальносоюзному і республіканському. Греко-католицька церква стала суб'єктом опозиційного руху по відношенню до режиму через намагання дістати власну легалізацію. Опозиційний потенціал УГКЦ і діяльність УГКЦ у формуванні національно-державницької ідеології (та її складових: національної свідомості, патріотизму, морально-етичних норм на засадах християнської релігії тощо) мала загальноукраїнське значення.

Українська специфіка греко-католицького чинника полягає в тому, що на відміну від інших держав Центрально-Східної Європи, Україна мала бездержавний статус, і рух УГКЦ за легалізацію відповідно до заяв уніатських лідерів розглядався як основа національного руху в боротьбі за самостійність України та вихід її зі складу СРСР, створював реальну базу для консолідації антикомуністичних сил. В Україні греко-католицизм був орієнтований на збереження національної ідентичності.

На церковних інституціях України (УГКЦ, УАПЦ) зосереджувалося подвійне навантаження, адже їхня боротьба за легалізацію поєднувалася з потребою створення державності (Kahanov, 2007).

Громадські рухи на захист трудових прав (робітничий і профспілковий рухи). В Україні як і у більшості країн ЦСЄ у 1989–1991 рр. одними з найдинамічніших у боротьбі за права людини стали робітничий та профспілковий рухи. Вітчизняні і зарубіжні вчені, які досліджували це питання, старалися одночасно проаналізувати та оцінити вплив вказаних рухів на хід історії та розвиток держав ЦСЄ, зокрема в нових посттоталітарних реаліях. У другій половині ХХ ст., зокрема, після вторгнення радянських військ до Угорщини у 1956 р., й особливо після Празької весни 1968 р., чимало лівих інтелектуалів поставило перед собою запитання: наскільки СРСР насправді є «соціалістичною» державою і наскільки СРСР дотримує інтереси трудящих Східної Європи? (Riabchuk, 2009, p. 128).

Діяльність профспілок в Україні та більшості країн «соціалістичного табору» у той час не характеризувалася елементами спротиву чи опозиційності. Страйки робітників різних галузей були спрямовані на покращення матеріального стану та умов праці, проти звільнень і падіння рівня життя. Тому значна частина страйкарів довгий час залишалися пасивними спостерігачами й нечастими учасниками боротьби за загальні права людини й

громадянина та за здобуття незалежності в період піднесення соціалістичних революцій.

Робітничі рухи становили собою консервативний тип несистемного об'єднання, головною рушійною силою якого виступала профспілкова організація, що визнавала існуючий соціальний порядок як справедливий. Відповідно, робітничий клас, як зазначає Ю. О. Каганов, абсолютно не характеризувався елементами спротиву чи бунту, й уже точно не був опозиційним до політичної системи, хоча був найчисельнішим (Каганов, 2008а, р. 143).

Ключовими функціями профспілок є захист і представництво прав та інтересів робітників. Профспілковий захист має забезпечувати: в економічній сфері – розширювальне відтворення робочої сили й економічну ефективність виробництва; у соціальній сфері – гідні умови життя та соціальну справедливість; у духовно-культурній сфері – розвиток здібностей, творчого потенціалу та формування громадянської активності й відповідальності (Lysiak, 2004, р. 79). Ще одним важливим елементом діяльності профспілки має бути функція представника і провідника соціально-економічних вимог трудових колективів у політичну систему. Аналізуючи період боротьби за права трудящих на межі розпаду СРСР, спробуємо окреслити особливості діяльності профспілок.

За радянських часів профспілки, які штучно вмонтовувалися у командно-адміністративну систему і не були незалежними, лише частково виконували свою основну функцію – захист прав та інтересів працівників. Їхня робота зводилася в основному до розподілу частки матеріальних благ, яку держава виділяла у їхнє розпорядження. Тобто традицій і досвіду праці в умовах плюралізму думок, профспілкових структур та роботодавців тогочасні профспілки не мали (Zhenhal, 2009).

Зміни у роботі і функціях профспілок в Україні почали відбуватися наприкінці 1980 рр. під впливом страйкового робітничого руху на Донбасі (1989–1991) (Zhenhal, 2009). Шахтарський страйк охопив 9 областей та претендував перерости у загальнонаціональну акцію спротиву трудящих проти дій / бездіяльності влади. Однак, одразу він не переріс у рух із політичними вимогами до влади, а тому не носив елементів опозиційності до режиму. Зміна ключових вимог до влади та політизація робітничого й профспілкового рухів Донбасу відбулася вже у 1990 р. через повне ігнорування владою вимог страйкарів. Останні висловили недовіру Президенту, парткомам і профспілкам підприємств, вимагали відставки уряду (Horban, 2012, р. 300). Усе це призвело до формування нових незалежних профспілкових організацій, насамперед – Регіональної спілки страйкових комітетів Донасу. Пізніше незалежні

Важна Катерина Анатоліївна, Міщенко Алла Борисівна
Роль громадських рухів на захист прав людини у становленні демократичних режимів Центральної та Східної Європи у період 1989–1991 рр.

профспілкові організації були створені у Харкові, Черкасах та більшості великих і перенаселених робітниками містах України.

Як і в українських робітників, у румунських теж існувала певна лояльність до правлячого режиму, соціально-економічної кон'юнктури. Найбільші виступи шахтарів у Румунії відбулися в 1990 р., коли значна частина робітників регіону Жиу, рушила в столицю Бухарест з метою «захистити молоду демократію» і таким чином підтримати молодь, що вийшла на протести.

У Польщі між сер. 1950-х і кін. 1980-х рр., як зазначає Ю.О. Каганов, після кожної великої політичної кризи робітники відігравали центральну, часто вирішальну роль, аж до краху політичного режиму (Каганов, 2008а, р.144). Робітничий рух у Польщі став поряд з іншими громадськими організаціями та рухами із захисту прав людини з метою боротьби за зміни в державі, що асоціювалися із національно-визвольною боротьбою за незалежність. Значна частина робітничого руху стала засновником профспілки «Солідарність», яка якісно змінилась вкінці 1980-х рр. та переросла у найвпливовішого гравця на політичній арені країни, ставши наймасовішою політичною партією Польщі.

Важливою особливістю, що відрізняє український робітничий рух від польського, є той факт, що в Україні такий рух не охопив широке коло галузей, а розгортався переважно у шахтарському середовищі. Під знаменами ж польської «Солідарності» у різний час страйкували робітники сталеварних заводів, судноверфей, залізниць та багатьох інших галузей.

Оскільки більша частина індивідуальних, соціальних і економічних прав робітників була формально гарантована законом, їх захист вважався функцією державних органів, а не профспілок. Наприклад, у Чехословаччині це призвело до того, що профспілки були формально дуже «суспільними», займалися широким колом проблем, які безпосередньо до основних завдань профспілок не належали. На перше місце профспілки, як всі і кожний у той час, повинні були ставити «суспільний інтерес», «справу комуністичного будівництва» та ін.

У загальному, діяльність профспілок в умовах соціалістичної системи мала яскраву політичну і «суспільну» виразність, тоді як основна їхня функція – захист економічних інтересів робітників – ігнорувалася. Такий механізм усіляко придушував політичну активність індивіда, поведінка якого могла коливатися між орієнтацією на принципи незмінного порядку і кон'юнктурних моментів (Каганов, 2008а).

Громадські рухи на захист екологічних прав. Громадські рухи за захист екологічних прав в Україні у 1989–1991 рр. стали ключовим елементом не лише у сфері захисту прав людини, а у важливу складовою опозиційної боротьби

проти радянської тоталітарної влади і боротьби за демократію та незалежність України. Екологічні питання, не маючи, на перший погляд, політичного забарвлення, виступили вкрай актуальними для опозиційної боротьби, стали дієвим інструментом впливу на владу (Kahanov, 2008, p. 101).

На відміну від країн ЦСЄ, в українських реаліях радянського часу побудова і обслуговування джерел екологічного забруднення – індустріальних комплексів та енергетичних об'єктів – передбачали переселення мешканців і асиміляцію місцевого населення, нівелювання їх національної ідентичності (Kahanov, 2009, p. 13).

Наприкінці 1980-х рр. в Україні відбулося загострення екологічної ситуації. Незбалансована індустріалізація спричинила серйозне погіршення стану довкілля у республіці. На територію України припадало майже 25 % промислового забруднення, що продукувала радянська економіка. Результати панування тоталітарного режиму та диктату комуністичної партії унаочнила аварія на Чорнобильській АЕС (Havrylenko, 2008, p. 242; Perha, 2019). Найбільше збурення у населення УРСР викликали спроби комуністичної центральної влади приховати правду про аварію, применшити її масштаби і наслідки для здоров'я громадян, несвоєчасні та неповні рекомендації щодо забезпечення населення від впливу радіації. Це породило додаткове невдоволення існуючою політичною системою і переконання, що лише незалежний шлях розвитку України надасть можливість самостійно вирішувати долю атомних станцій, які перетворились на загрозу існуванню української нації (Perha, 2018; Kahanov, 2008, p. 104).

І в Україні, і в багатьох інших країнах Центрально-Східної Європи планування і будівництво енергетичних об'єктів здійснювалося з ігноруванням екологічних вимог та наслідків. Але при цьому на Україну покладалося подвійне навантаження – планування здійснювалося з політичних мотивів, а, отже, крім довкілля руйнувалися й залишки національно-культурної ідентичності (Kahanov, 2008, p. 104).

У суспільстві почало утверджуватись переконання, що причини загострення екологічної ситуації слід шукати у функціонуванні тоталітарної системи, а для республік СРСР – також у перебуванні в складі союзу та колонізаторській політиці щодо них з боку центру. Розв'язання Чорнобильської проблеми почало пов'язуватись з демократизацією суспільства, досягненням суверенітету і отриманням права самостійно вирішувати проблеми розвитку республіки (Perha, 2018). Проте, ступінь розвитку екологічного опозиційного руху в радянській Україні поступався країнам ЦСЄ. В українських умовах боротьба за захист довкілля не мала прямої дії, однак у громадській свідомості вирішення екологічного питання поступово пов'язувалося зі звільненням від

Важна Катерина Анатоліївна, Міщенко Алла Борисівна
Роль громадських рухів на захист прав людини у становленні демократичних режимів Центральної та Східної Європи у період 1989–1991 рр.

колонізаторської політики московського центру та здобуттям Україною незалежності (Kahanov, 2009, p. 13).

Вже у 1987 р. в Україні почали з'являтися перші неформальні об'єднання (клуби за інтересами, політико-культурологічні об'єднання), які досить швидко політизувались. У 1987 р. були утворені: Український культурологічний клуб, «Товариство Лева» (Львів), Клуб «Спадщина» (Київ), Студентське об'єднання «Громада» (Київ) та багато інших груп. У своїй діяльності вони піднімали й екологічні проблеми.

Українська Гельсінська спілка також проклала шлях першим екологічним неформальним групам, зокрема, Асоціації «Зелений світ», яка наприкінці 1980-х рр. перетворилась на найбільш впливову неурядову організацію у цій царині. Діяльність УГС сприяла також формуванню в українському суспільстві кінця 1980-х рр. конкретних екологічних вимог до місцевої і центральної влади, що стосувалися майбутнього розвитку республіки. Члени УГС неодноразово брали участь у відзначенні річниць Чорнобильської аварії, в екологічних мітингах, які наприкінці 1980-х рр. прокотилися Україною. До екологічних протестів і акцій долучалися члени політичних опозиційних організацій. А вимоги щодо екологічних реформ містили жорстку критику існуючої комуністичної влади. У грудні 1989 р. УГС підготувала звернення до уряду Української РСР та Радянського Союзу щодо розвитку атомної енергетики в Україні. Аналіз цього документу вказує на політичний характер цих вимог, адже їхнє виконання передбачало розширення суверенітету України і навіть зміну існуючого в СРСР політичного ладу.

Особливістю українського екологічного руху 1988–1991 рр. є тісний зв'язок з національним і правозахисним рухом, які були складовими більш широкого протестного руху, що охопив більшість регіонів України. Адже як політичні, так і екологічні вимоги, що висували учасники протестів і мітингів, спрямовувалися на зміну існуючого політичного режиму (Perha, 2018).

В українських реаліях екологічний сегмент протестного руху за права людини набув форму політичної боротьби соціальних суб'єктів, у політичній самосвідомості яких виникло невдоволення «системою», політикою влади. Чорнобильська (а відповідно – й екологічна) тема стала однією з ключових у формуванні національно-визвольного руху в Україні, що ставив за мету вибороти незалежність України.

Таким чином, можна зробити висновки, що основні засади громадських рухів за захист екологічних прав в Україні у 1989–1991 рр. набули політичного характеру і стали частиною опозиційного антитоталітарного руху, сприяли розхитуванню основ існуючого тоталітарного режиму і зростанню

протестних настроїв, що зробило внесок у розпад СРСР і здобуття незалежності України (Perha, 2018).

Висновки

В Україні та інших державах, що у свій час входили до т. зв. «соціалістичного табору», а тепер об'єднуються терміном держави Центральної та Східної Європи, майже одночасно у період 1989–1991 рр. було здійснено перехід від тоталітаризму до демократії внаслідок серії анти тоталітарних революцій. Ключову роль у поваленні тоталітаризму та побудові нових демократичних режимів в Україні та інших державах ЦСЄ відіграли громадські рухи на захист прав людини. Такі рухи проявлялися у різних сферах суспільного життя та мали різну інтенсивність. Проте, доцільно виокремити наступні найпотужніші напрями громадських рухів, які були присутні фактично у всіх державах ЦСЄ (зокрема Україні): Гельсінський рух на захист прав людини; молодіжні рухи, спрямовані на боротьбу за демократію і державну незалежність, а також на захист освітніх прав; громадські рухи на захист релігійних, екологічних та трудових прав (робітничий і профспілковий рухи).

Проте, різні країни Центральної та Східної Європи (зокрема й Україна) мали у певній мірі різновекторне спрямування щодо свого подальшого політичного майбутнього. До того ж громадські рухи й організації ставили дещо різні завдання, які прагнули досягти своєю публічною активністю. Корінними відмінностями, які впливали на таку неоднорідність завдань і поглядів, були релігія, культура, рівень самоорганізації соціальних груп та політичний режим. Саме тому ефективність таких рухів в одних країнах була досить високою, а в інших – носила хаотичний та несистемний характер.

Як було доведено у проведеному політико-правовому аналізі, нові громадські рухи та громадські організації в перші роки заснування не завжди мали прямий протестний або яскраво опозиційний характер. Вимоги, які вони висували стосувалися у більшій мірі розширення прав і свобод, зменшення державного втручання в окремі сфери життя, покращення умов соціального та політичного розвитку тощо. Проте, з часом такі громадські рухи у різних сферах суспільного життя дуже часто набували політичного та опозиційного характеру, в деяких країнах ставали важливою складовою національно-визвольної боротьби. Польща та Чехословаччина у даному аспекті стали країнами-драйверами викорінення та якісної зміни комуністичної системи й тоталітарних політичних режимів у межах своїх територій.

Вище проаналізовані з політичної та правової позиції громадські рухи в Україні з часом набули політичного характеру. Вимоги реформ у різних сферах захисту прав людини базувались на критиці існуючої комуністичної

Важна Катерина Анатоліївна, Міщенко Алла Борисівна
Роль громадських рухів на захист прав людини у становленні демократичних режимів Центральної та Східної Європи у період 1989–1991 рр.

влади, пов'язувалися із демократизацією суспільства, досягненням суверенітету, отриманням права самостійно вирішувати проблеми розвитку України. Так, громадські рухи на захист прав людини в Україні у період 1989–1991 рр. у значній мірі стали орієнтовані на збереження національної ідентичності, заклали основу національного руху в боротьбі за самостійність України та вихід її зі складу СРСР.

References:

1. Bush, K. A. (2015). Molodizhnyi rukh v suchasni Ukraini [Youth movement in modern Ukraine]. *Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiologhiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment* [International scientific forum: sociology, psychology, pedagogy, management], no. 19–20, pp. 84–91.
2. Bychek, S. M. (2014). Dokumenty z istorii Ukrainskoi helsinskoï spilky u fondakh TsDAHO Ukrainy [Documents on the history of the Ukrainian Helsinki Union in the funds of the CDAGO of Ukraine]. *Arkhivy Ukrainy* [Archives of Ukraine], no. 4–5, (292–293), pp. 152–167.
3. Davyd proty Holiafa: u Kyievi zghaduiut pro istorychnu rol UHS u vidnovlenni nezalezhnosti Ukrainskoi derzhavy [David v. Goliath: Kiev recollects the historical role of the Ukrainian Catholic Church in restoring the independence of the Ukrainian state] (2018). *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty* [Ukrainian Institute of National Memory]: [website]. Available at: <http://www.memory.gov.ua/news/david-proti-goliafa-u-kyievi-zgaduyut-pro-istorichnu-rol-ugs-u-vidnovlenni-nezalezhnosti-ukrains>.
4. Havrylenko, O. P. (2008). *Ekoheohrafiia Ukrainy* [Ecogeography of Ukraine]. Kyiv: Znannia.
5. Horban, T. Iu., Kotsur, V. V. (2012). Robitnychy rukh na Donbasi u protsesakh suverenizatsii URSR [Labor movement in the Donbass in the processes of sovereignty of the USSR]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa*, no. 5, pp. 294–304. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzypiend_2012_5_25.
6. Horyn, B. (2018). Prychyny i protses stvorennia Ukrainskoi helsinskoï spilky [Reasons and process of creation of Ukrainian Helsinki Union]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty* [Ukrainian Institute of National Memory]: [website]. Available at: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/dopovidi/konferenciya-ugs/prychyny-i-proces-stvorennia-ugs>.
7. Ielenskyi, V. Ie. (1999). Relihiia pislia komunizmu. Relihiino-sotsialni zminy v protsesi transformatsii tsentralno- i skhidnoievropeiskykh suspilstv: fokus na Ukraini [Religion after Communism. Religious and Social Changes in the Process of Transformation of Central and Eastern European Societies: Focus on Ukraine]. *Liudyna i svit* [Human and world], no. 7.

8. Kahanov, Yu. O. (2007). Relihiinyi chynnyk v konteksti opozytsiinoho rukhu v Tsentralno-Skhidnii Yevropi (druha polovyna XX st.) [Religious Factor in the Context of Opposition Movement in Central-Eastern Europe (Second Half of the XX Century)]. *Istorychna panorama: Zbirnyk naukovykh statei Chernivetskoho natsionalnogo universytetu* [Historical panorama: Collection of Scientific Articles of Chernivtsi National University], no. 5, pp. 60–88. Available at: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-95.html>.

9. Kahanov, Yu. O. (2008a). Robitnychi ta profspilkovi rukh yak skladova opozytsiinoi borotby v Ukraini i krainakh Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (1980-ti – 1991 rr.): komparatyvnyi pidkhid [The labor and trade union movement as part of the opposition struggle in Ukraine and the countries of Central and Eastern Europe (1980–1991): Comparative Approach]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu* [Scientific works of the History Department of Zaporizhzhya State University], no. XXII, pp. 142–157. Available at: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/22/22/kaganov.pdf.

10. Kahanov, Yu. O. (2008b). Uchast molodi v opozytsiinomu rusi v Ukraini ta krainakh Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (druha polovyna 1980-kh – 1991 rr.): komparatyvnyi analiz [Youth Participation in the Opposition Movement in Ukraine and the Countries of Central-Eastern Europe (Second Half of 1980s – 1991): A Comparative Analysis]. *Pivdennyi arkhiv. Serii: Istorychni nauky* [Southern Archive. Series: Historical sciences], no. 28–29, pp. 68–82. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pain_2008_28-29_7.

11. Kahanov, Yu. O. (2009). *Opozytsiinyi rukh v Ukraini i krainakh Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (1980-ti – 1991 rr.): komparatyvnyi analiz* [Opposition Movement in Ukraine and Central and Eastern European Countries (1980–1991): A Comparative Analysis]. D.Ed. Zaporizhzhia.

12. Kahanov, Yu.O. (2008). Ekolohichni vymir opozytsiinoho rukhu v Ukraini i krainakh Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (druha polovyna 1980-kh – 1991): komparatyvnyi analiz [The Environmental Dimension of the Opposition Movement in Ukraine and Central and Eastern Europe (Second Half of 1980s – 1991): A Comparative Analysis]. *Hilea* [Gilea], no. 13, pp. 101–120.

13. Korniiievskiy, O. A., Yakushyk, V. M. (1997). *Molodizhnyi rukh ta politychni obiednannia v suchasni Ukraini* [Youth Movement and Political Associations in Modern Ukraine]. Kyiv : Bratstvo.

14. Kuibida, V. (2018) *Ukrainska helsinska spilka: istorychni zvershennia ta nerealizovani tsili* [Ukrainian Helsinki Union: historical achievements and unfulfilled goals]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiati* [Ukrainian Institute of National Memory]: [website]. Available at: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/dopovidi/konferenciya-ugs/ukrayinska-gelsinska-spilka-istorychni-zvershennya-ta-nerealizovani-cili>.

15. Lukianenko, L. (2010). *Do istorii Ukrainiskoi Helsynskoi spilky* [To the history of the Ukrainian Helsinki Union]. Kyiv: Feniks.
16. Lysiak, O. I. (2004). *Pravovi formy uchasti profspilok u rehuliuванні trudovykh vidnosyn* [Legal forms of trade union participation in the regulation of labor relations]. Kharkiv: Natsionalnyi un-t vnutrishnikh sprav.
17. Misiia ta istoriia Spilky [The mission and history of the Union]. (2019). *Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny* [The Ukrainian Helsinki Human Rights Union]: [website]. Available at: <https://helsinki.org.ua/informatsiya/>.
18. Ostrovskiy, V. V. (2015). Pravozakhysna diialnist Z. Krasivskoho [Human rights activity of Z. Krasivsky]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], no. 5, pp. 130–139.
19. Palahniuk, V. (2014). Rozvytok molodizhnoho rukhu v umovakh stanovlennia nezalezhnosti Ukrainy [Development of the youth movement in the conditions of becoming independent of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Istorii. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny* [Chernivtsi University Scientific Bulletin: History. Political Science. International relations], no. 684–685, pp. 208–213.
20. Perha, T. Iu. (2018). Rol Ukrainiskoi Helsinskoï spilky v rozvytku ekolohichnoho rukhu v Ukraini [The role of the Ukrainian Helsinki Union in the development of the environmental movement in Ukraine]. *Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny* [The Ukrainian Helsinki Human Rights Union]: [website]. Available at: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/dopovidi/konferenciya-ugs/rol-ukrayinskoyi-gelsinskoyi-spilky-v-rozvytku-ekologichnogo-ruhu-v-ukrayini>.
21. Riabchuk, A. (2009). “Formuvannia” i “zanepad” robotnychoho klasu (sproba ohliadu) [“Formation” and “decline” of the working class (try the review)]. *Ukraina Moderna* [Ukraine Modern], no. 3(14), pp. 126–142.
22. Rusnachenko, A. M. (1998). *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini (seredyna 1950-kh – pochatok 1990-kh rokiv)* [National Liberation Movement in Ukraine (mid 1950s – early 1990s)]. Kyiv : Olena Teliha Publishing House.
23. Shappravskiy, S. (2015). Modeli derzhavno-tserkovnykh vidnosyn: yevropeyskyi kontekst [Models of State-Church Relations: A European Context], *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu “Ostrozka akademiia”. Serii “Istorychne relihiieznavstvo”* [Scientific notes of the Ostroh Academy National University. Historical Religious Studies Series], no. 12, pp. 183–198.
24. Zelenko, H. I. (2007). *Politychna matrytsia hromadianskoho suspilstva: dosvid krain Vyshehradskoi hrupy ta Ukrainy* [The Political Matrix of Civil Society: The Experience of the Visegrad Group and Ukraine]. Kyiv: Znannia Ukrainy.
25. Zhenhal, K. V. (2009). Rozbudova profspilkovoho rukhu Ukrainy v roky nezalezhnosti [Development of trade union movement of Ukraine in the years of

independence]. *Intelihentsiia i vlada* [Intelligentsia and power] no. 16, pp. 113–120.
Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iiv_2009_16_12.

© Важна К. А., Міщенко А. Б., 2020

Купрій Тетяна Георгіївна, Тиміш Лідія Ігорівна
Угорський плебісцит у Підкарпатській Русі жовтня 1938 року
(за матеріалами преси краю)

УДК : 94(477.87)«1938»+070.314

УГОРСЬКИЙ ПЛЕБІСЦИТ
У ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ ЖОВТНЯ 1938 РОКУ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРЕСИ КРАЮ)

Купрій Тетяна Георгіївна

кандидат історичних наук, доцент,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-7305-5411
t.kuprii@kubg.edu.ua

Надіслано:

05.02.2020

Рецензовано:

15.02.2020

Прийнято:

28.02.2020

Тиміш Лідія Ігорівна

кандидат історичних наук, доцент,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
м. Дрогобич, Україна
ORCID: 0000-0002-2142-8917
lidatymish21@gmail.com

Метою дослідження є аналіз матеріалів періодичних видань Підкарпатської Русі, які містять інформацію та інтерпретації запланованого Угорщиною плебісциту в Підкарпатській Русі в жовтні 1938 р. Для комплексного аналізу міждержавних відносин країн центральної Європи у передвоєнний час цінними виявилися використання принципу багатофакторного аналізу, системно-аналітичного та синергетичного підходів. Значимість наукової розвідки полягає у тому, що вперше на основі комплексу різноманітних джерел розкрито процес перебігу раніше маловідомого референдуму в Закарпатті, який таки не відбувся, але готувався як планова спецоперація гібридного протистояння. Плебісцит мав стати спробою ревізії результатів як Версальської системи, так і засобом тиску на світові держави в контексті Другої чехословацької кризи. Для здійснення власних намірів Угорщина вичікувала слушного моменту, зокрема коли у Підкарпатській Русі було сформовано коаліційний уряд з більш ніж лояльним до Угорщини прем'єром А. Бродієм, на часі стало питання запланованого референдуму, яким би змінив історичні долі як України, так і Угорщини. Під час дослідження встановлено плани і дії угорської влади в реалізації територіального приєднання українських земель. Проведений аналіз продемонстрував перебіг

гібридної політики, котру реалізовували не тільки угорські політики, але і приєднані до них українські посадові особи.

Ключові слова: плебісцит; друга чехословацька криза 1938 року; Мюнхенська змова; Підкарпатська Русь; Карпатська Україна; Угорщина; автономія.

Kuprii Tetiana, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Boris Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine;

Tymish Lidiia, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine

October 1938 Hungary Plebiscite in Subcarpathian Rus, (Based on the Press Materials)

The main objective of the study is to analyze the materials of periodicals of Subcarpathian Rus' containing information and interpretations of the plebiscite planned by Hungary in Subcarpathian Rus' in October 1938. For the comprehensive analysis of the interstate relations of the countries of Central Europe in the prewar period, the use of the principle of multivariate analysis, system-analytical and synergetic approaches were valuable. The complex of various sources allowed to reveal the process of the previously unknown referendum in Subcarpathia, which did not take place, but was prepared as a planned special operation of the hybrid confrontation. The plebiscite was intended to be an attempt to revise the results of both the Versailles system and a means of pressure on world powers in the context of the Second Czechoslovak Crisis. Hungary was waiting for the right moment to fulfill its intentions, in particular when a coalition government was formed in Subcarpathian Ruthenia with Prime Minister A. Brodiy loyal to Hungary, and in time there was a question of a planned referendum that would change the historical fate of both Ukraine and Hungary. During the study, the plans and actions of the Hungarian authorities in implementing the territorial accession of Ukrainian lands were established. The analysis demonstrated the progress of hybrid policy, which was implemented not only by Hungarian politicians but also by Ukrainian officials attached to them.

Key words: plebiscite; second Czechoslovak crisis of 1938; Munich conspiracy; Subcarpathian Rus; Carpathian Ukraine; Hungary; autonomy.

Купрій Тетяна Георгіївна, Тиміш Лідія Ігорівна
Угорський плебісцит у Підкарпатській Русі жовтня 1938 року
(за матеріалами преси краю)

Купрій Татяна Георгиевна, кандидат исторических наук, доцент, Киевский университет имени Бориса Гринченко, г. Киев, Украина;

Тымиш Лидия Игоревна, кандидат исторических наук, доцент, Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко, г. Дрогобыч, Украина

Венгерский плебисцит в Подкарпатской Руси в октябре 1938 года по материалам прессы края

Целью исследования является анализ материалов периодических изданий Подкарпатской Руси, которые содержат информацию и интерпретации запланированного Венгрией плебисцита в Подкарпатской Руси в октябре 1938 года. Для комплексного анализа межгосударственных отношений стран Центральной Европы в предвоенное время ценными оказались использования принципа многофакторного анализа, системно-аналитического и синергетического подходов. Значимость научной разведки заключается в том, что впервые на основе комплекса разнообразных источников раскрыт процесс течения ранее малоизвестного референдума в Подкарпатье, который таки не состоялся, но готовился как плановая спецоперация гибридного противостояния. Плебисцит должен был стать попыткой ревизии результатов как Версальской системы, так и средством давления на мировые государства в контексте Второго чехословацкого кризиса. Для осуществления собственных намерений Венгрия выжидала удобного момента, в частности, когда в Подкарпатской Руси было сформировано коалиционное правительство с более чем лояльным к Венгрии премьером А. Бродием, решался вопрос запланированного референдума, который бы изменил исторические судьбы как Украины, так и Венгрии. В ходе исследования установлено планы и действия венгерских властей в реализации территориального присоединения украинских земель. Проведенный анализ продемонстрировал ход гибридной политики, которую реализовывали не только венгерские политики, но и присоединенные к ним украинские должностные лица.

Ключевые слова: плебисцит; второй чехословацкий кризис 1938 года; Мюнхенский сговор; Подкарпатская Русь; Карпатская Украина; Венгрия; автономия.

Вступ

Мюнхенська криза 1938 року радикально вплинула на динаміку політичних процесів у світі, передусім у Центральній та Східній Європі. Після дій гітлерівської Німеччини, Угорщина, досягаючи іреденти, та керуючись ідеєю «збирання всіх мадярських земель», відразу на всіх дипломатичних рівнях (шляхом проведення референдуму, або міжнародного арбітражу) настійливо домогалася від Чехословаччини (ЧСР) повернення території Закарпаття (Підкарпатської Русі), регіону, де проживали угорці. Перевагу надавали першому несилловому варіанту вирішенню питання. До початку жовтня 1938 року помітних зрушень у цьому напрямку не було, тому Угорщина очікувала рішучих дій Німеччини у Судецькому регіоні та планувала проведення у Підкарпатті плебісциту населення, результатом якого мала бути анексія території, на якій мешкало також багато українців. Коли у Підкарпатській Русі було сформовано коаліційний уряд з більш ніж лояльним до Угорщини прем'єром А. Бродієм, на часі стало питання запланованого референдуму, яким би змінив історичні долі як України, так і Угорщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Джерельним підґрунтям наукової розвідки є документи, що зберігаються у Державному архіві Закарпатської області (DAZO), опубліковані архівні матеріали представлені радянськими та українськими збірками документів, зарубіжною українікою, епістолярною та мемуарною спадщиною сучасників передвоєнних подій на Закарпатті А. Волошина, Ю. Бращайка, А. Бродія, В. Гренджа-Донського, Ю. Химинця, В. Шандора, науковими дослідженнями М. Вегеша, С. Віднянського. П. Гай-Нижника, П. Лепісевич, Т. Купрій, Л. Тиміш, В. Трохимович, М. Хром'як та інших. Безпосередньо документальним підтвердженням тенденцій та особливостей перебігу кризових подій 1938 року крізь періодику слугують газетні та журнальні видання різних ідеологічних напрямів «Українське слово», «Нова свобода», «Карпаторусский голос».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Комплексний аналіз джерельної бази та наукових досліджень, у змісті яких автори розкривали згадану проблему, свідчить про те, що окремі аспекти перебігу II чехословацької кризи 1938 року, зокрема територіальні вимоги Угорщини, які мали завершитися референдумом, мали недостатню академічну апробацію.

Формулювання мети і завдань статті

Аналіз та узагальнююче осмислення у авторській модифікації основних інтерпретацій чинників і спроб угорського уряду провести плебісцит осінню 1938 р. в Підкарпатській Русі, які вплинули на розгортання державницького руху в регіоні є метою дослідження. Комплекс різноманітних джерел дозволив

Купрій Тетяна Георгіївна, Тиміш Лідія Ігорівна
Угорський плебісцит у Підкарпатській Русі жовтня 1938 року
(за матеріалами преси краю)

розкрити процес перебігу раніше маловідомого референдуму в Підкарпатті, який таки не відбувся, але готувався як планова спецоперація гібридного протистояння.

Методологічною основою наукової розвідки є принцип історичного методу та наукова об'єктивність. Системно-аналітичний підхід дозволяє розглядати джерела, сутність і специфіку міжнародних процесів та явищ передвоєного періоду. На підставі історичних та політичних досліджень у світі та в Україні здійснювалося відкриття взаємозв'язків внутрішніх і зовнішніх факторів розвитку суспільно-громадських відносин, що передбачає принцип багатфакторного аналізу. Питання ідеологічної та соціальної вагомості авторитету політики поступок та компромісів в контексті формування концепцій політичної культури забезпечує синергетичний підхід як інтегрального сприйняття об'єкта дослідження так і всебічного аналізу зв'язків між його окремими елементами.

Виклад основного матеріалу дослідження

У контексті Мюнхенської змови Угорщина, скориставшись слабкістю Чехословаччини, висунула територіальні претензії на Підкарпатську Русь та Східну Словаччину. Через це світовий інтерес до маленької території з більшістю українського (русинського) населення залишався в топових позиціях інформаційних видань. За першу половину жовтня 1938 р. вийшло 232 статті присвячені Закарпаттю. Міністр оборони Великої Британії Томас Інскіп завначав: *«Нашу активність навколо малого і майже незнамого краю можна пояснити тим великим значенням, яке Підкарпаття може відіграти для його трьох сусідів. Британія морально зобов'язана гарантувати кордони ЧСР...»* Особливе значення мало одержання статусу автономії Підкарпатської Русі, тому, як підкреслював міністр *«...питання передачі земель Угорщині вийшло за межі допустимого, бо у Підкарпатській Русі було проголошено автономію, на зразок Словацької, і це змінило ситуацію. У іншому випадку приєднали б не обговорюючи»* (Nova svoboda, October 14, 1938, p. 1).

Підкарпатське видання «Нова свобода» з посиланням на «The Yorkshire Post» підтверджувало думку британської влади, що *«щастя русинів полягало в тому, що вони створили уряд на кшталт словацького і уникнули відкритої анексії своєї території»* (Nova svoboda, October 34, 1938, p. 2). Німецькі часописи зайняли нейтральну позицію щодо автономії Підкарпаття. Коли у світовій пресі піднімали питання про етнічну самовизначеність, то звучали моральні вимоги до Радянського Союзу, який би повинен віддати інші території України задля реалізації права націй на самовизначення (Ukrainske slovo, October 8, 1938, p. 1).

Під час судетонімецької кризи, яка з кожним вересневим днем 1938 р. послаблювала Чехословаччину (справжнім генератором сепаратизму, розхитування і дестабілізації ситуації у ЧСР була Судето-німецька партія

Конрада Генляйна), національний поступ підкарпатців оцінювали з Праги заангажовано і не об'єктивно. У чеському виданні «Podkarpatske hlasy», а також «Lidové noviny», «A-Zet», «Venkov», як і в угорській газеті «Keleti Újság» у кінці вересня лунали звинувачення на адресу Центральної Руської Народної Ради та зокрема москвофіла С. Фенцика, який оголосив про об'єднання з блоком національних меншин ЧСР (Nova svoboda, October 1, 1938, p. 1).

Українські видання гостро реагували, посилаючись на законодавчі підстави реалізації автономії Підкарпатської Русі, зафіксовані у Сен-Жерменському договорі і Чехословацькій Конституції 1920 року: *«Нас звинувачують, що ми уподоблюємося генляйнівцям. Геть з фікціями! Нас не можна порівнювати з судетськими німцями, бо нашу автономію забезпечують мирові договори та Конституційна грамота. Українці не проголошують приєднання до матірньої держави, в чому хочуть переконати світову громадськість представники москвофільської ради й «Руського блоку». Ми українці не мали ні голосу, ні впливу на перебіг чехословацьких справ, але були лояльними до законної влади. Віримо, що наш дружній чеський народ приступить для оформлення нового кращого ладу у своїй державі»* (Ukrainske slovo, September 8, 1938, p. 1).

Зрештою, на думку істориків Закарпаття, Підкарпатська Русь з більшістю українського населення, було регіоном, яке вибороло автономні права нарівні з чехами і словаками (Вегеш) а також юридичний статус краю з жовтня 1938 до березня 1939 рр. перевищував межі автономії й наближався до федерації (Маркус).

Одна з найбільших загроз нового державного утворення – іредента проугорських сил, що з кожним днем нагнітала ситуацію у краї. Задля посилення ефекту «турботи матірньої держави» використовувалися не тільки заклики на зібраннях і демонстраціях, а й інші пропагандистські методи і технології. Ф.Ревай, член коаліційного уряду, зібрав цілу колекцію антиукраїнських та античеських листівок початку жовтня 1938 р. Листівкова пропаганда посилилась під час підготовки до плебісциту, проведення якого вимагав угорський уряд (Hrendzha-Donskyi 2003, pp.311–315). Проугорську агітацію проводив так званий «Комитет незалежності русинов», закликаючи до античеських провокацій:

Купрій Тетяна Георгіївна, Тиміш Лідія Ігорівна
Угорський плебісцит у Підкарпатській Русі жовтня 1938 року
(за матеріалами преси краю)

«Русинь!»

*Одбила вже година! Стрясме зо себе ярмо чеськое! Дурисвіти-Чехи
провалилися! Най живе Самостойна Руська Країна! Выгойкайма
цьолому світу нашу неодвислость! Геть од дябла Праги! Брехньою
есть, что ми Мадыры вам забереме земли!
Мадырщина принесе Вам новы поля и льпший хльбець!
Прилучайтесь до Мадырщини».*

Примітка: мова оригіналу (DAZO)

23 жовтня 1938 р. на третьому засіданні уряду А. Бродія міністр Е. Бачинський поінформував присутніх про перемовини між Чехословаччиною й Угорщиною щодо встановлення нових кордонів між ними та претензії останньої на південні райони Закарпаття, заселені угорцями. Того ж дня було проголошено, що територія на півдні Карпат, населена українцями («область руських»); є автономією згідно мирних угод; її цілісність і неподільність визнали світові держави і тому зміна територіального устрою краю можлива лише при умові забезпечення прав на самовизначення всього корінного населення за результатами демократичного всенародного голосування (Razghulov, 1995, р. 5). Рішення А. Бродія про територіальну цілісність краю за принципом плебісциту, було «на руку» угорським ініціаторам його проведення. Разом з тим, це питання, що торкалося територіальної цілісності республіки, виходило за рамки повноважень автономного уряду Підкарпатської Русі та суперечило конституційним нормам Чехословаччини.

Ідея реалізації плебісциту неоднозначно сприймалася різними політичними рухами у Закарпатті. Партії й громадські організації москвофільського напрямку цю ідею підтримували. Саме вони на скликаних А. Бродієм закритих зборах Центральної Руської Народної Ради стали ініціаторами плебісциту, проти якого виступили представники українського напрямку. Перша Українська Народна Рада під керівництвом А. Волошина провела нараду в Ужгороді, на якій прийняла рішення не протестувати проти приєднання до Угорщини мадярської етнографічної території (Див. Рис.1.), але рішуче виступати проти плебісциту та відстоювати принцип федерації ЧСР (Vidnianskyi, 2009, р. 187).

Рис. 1. Титульна сторінка «Нової свободи за 27 жовтня 1938 р.

На підтвердження цього публічно надавали докази визначення національної ідентичності: «Чим певніше нові кордони будуть триматися етнографічних меж і чим менше будуть змішані національності, тим скоріше наступить спокій та мир, викликаний наслідком Версальської плутанини. Сама Німеччина, обмежуючи свої претензії корінною судецькою областю, надала доказ, що вона вважає тільки такі розв'язання тривкими» Nova svoboda, October 15, 1938, p. 2). Такі заяви, на думку проукраїнських сил, були виправдані, оскільки слов'яни не бажали приєднуватися до угорців (Ukrainske slovo, October 28, 1938, p. 1).

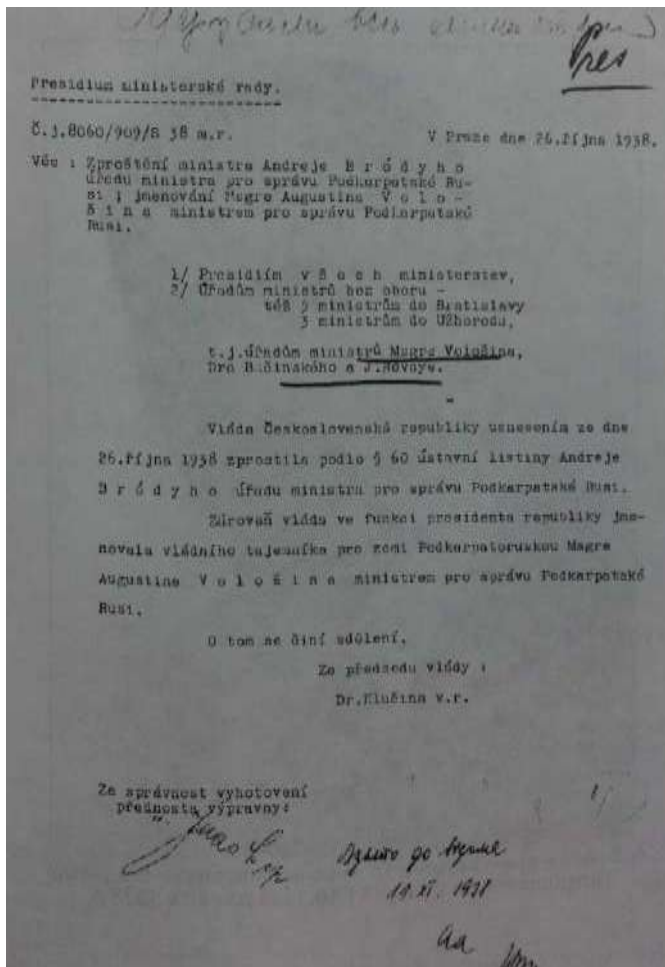
У відповідь на заяви голови уряду 25 жовтня 1938 празький уряд прийняв рішення про розпуск політичних партій, хоча на Закарпатті розпорядженням віце-губернатора А. Бескида була заборонена діяльність лише комуністичної партії, яка виступила проти автономії. Боячись несприятливих для себе результатів референдуму, чехословацька влада при підтримці, як не дивно, студентських організацій руського напрямку «Возрождение», «Пролом», «Союз», на розширеному засіданні за участю Кабінету міністрів автономних

**Купрій Тетяна Георгіївна, Тиміш Лідія Ігорівна
Угорський плебісцит у Підкарпатській Русі жовтня 1938 року
(за матеріалами преси краю)**

Словаччини і Підкарпатської Русі 26 жовтня погодилася на арбітражне рішення з приводу вимог Угорщини (Delehan, Vyskvarko, 2009, p. 42).

Прем'єр А. Бродій при підтримці москвофіла С. Фенцика не погодився з рішенням центрального уряду та став вимагати проведення на Закарпатті всенародного плебісциту в контексті «*єдиного розумного рішення для русин*» (Karpatorusskyi holos, October 15, 1938, p. 2). Українські політичні сили та представлені їх міністри автономного уряду Підкарпатської Русі на знак протесту проти відвертої проугорської діяльності прем'єр-міністра та його однодумців, 26 жовтня 1938 року, подали у відставку. Федеральний уряд Чехословаччини їх відставку не прийняв, а після рішення відповідних юридичних інстанцій звільнив з посади прем'єра А. Бродія, звинувативши у порушенні «Закону про охорону республіки» (Див. Рис. 2).

Рис. 2. Циркуляр Президії ради міністрів Чехословаччини про звільнення Андрія Бродія з посади прем'єр-міністра Підкарпатської Русі (Delehan, Vyskvarko, 2009, p. 49).

А. Бродій виступав за приєднання Закарпаття до Угорщини не тільки з особистих чи ідейних міркувань. Як виявилось, його діяльність була керована і фінансована з-за кордону, що було документально підтверджено на початку жовтня 1938 р. Зокрема те, що прем'єр тривалий час виступав під псевдонімом «Берталон» і підтримував зв'язки з угорськими спецслужбами через свою дружину (Ádám, Juhász, Kerekes, 1962, pp. 111–112). 26 жовтня 1938 року на сторінках «Бюлетеня пресової Служби Карпатської України» повідомлялося, що *«у Бродія найшли мапу Карпатської України, на якій він сам розділив половину мадярам, а половину полякам та багато грошей»* (Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti).

Колишнього прем'єра арештували у Празі за державну зраду, зв'язки із ворожими закордонними елементами та профашистську діяльність на користь Угорщини. Його соратнику С. Фенцику вдалося переховатися у польській амбасаді у Празі, а згодом втекти в Угорщину, де він був призначений членом угорського парламенту. Чехи, хоч із запізненням, визнали свою неправоту щодо українського національного руху і з посиланням на «Prazhski List» вказували *«... В останні 20 років виявилася повна непрактичність нашої національної політики. Ми увесь час підтримували рускій а не український (іредентисичний) рух. Бродій і Фенцик виступили проти чехів і готували плебісцит. А. Демко російською мовою вітав угорців в Мукачеві. Підкарпаття зберегли українці і чехи, а рускій напрямок іде за угорцями»* (Nova svoboda, Novemver 27, 1938, p. 1).

Проте цілковиту перемогу українські сили ще мали здобути, сформувавши єдиний фронт громадської думки. Зробити це вдалося не одразу. Описуючи події 30 жовтня 1938 року, коли в ряді міст Закарпаття пройшли антиукраїнські демонстрації на підтримку уряду А. Бродія, В. Гренджа-Донський відзначав: *«Вже з самого ранку ми бачили величезне напруження і ворожнечу до нас... Перед народним домом ворожа юрба, наче оси: «Геть з українцями! Хай живе Бродій! Хай живе Горті!...»* І таких випадків було чимало (Hrendzha-Donskyi, 1987, p. 108).

Враховуючи повідомлення, які подав «Карпаторусский Голос» (Karpatorusskyi holos, October 15, 1938, p. 1) від колишнього міністра МЗС В. Панейка, про ймовірне автономне об'єднання підкарпатців та галичан за підтримки Німеччини, не дивно, що поляки та інші сусіди, зважаючи на ці обставини, стали найбільшими лобістами угорських інтересів (Trofymovych., 2018, p. 315). Профашистські держави, котрим напередодні II Світової війни дозволили виконувати роль міжнародного третейського судді, не підтримували ідею референдуму, що провокував би безкінечні національні конфлікти. Тому рішення про передачу частини території Підкарпаття як і Словаччини задля тамування апетитів і на підтримку амбіцій Угорщини, виніс Перший Віденський арбітраж.

Висновки

Мюнхенська угода Англії, Франції, Німеччини та Італії створила в Центральній Європі надзвичайно вигідну для Угорщини ситуацію, яка дозволила поетапно, заплановано впливати на долю української частини карпатського регіону. Зміна кордонів ЧСР призвела до активізації територіальних претензій та ревізії за етнічним принципом зі сторони Угорщини, яка впродовж всього міжвоєнного періоду прагнула переглянути результати Першої світової війни. Чехословаччина була значно ослаблена внаслідок втрати важливих позицій і Угорщина не втратила шанс скористатися ситуацією. Територія підкарпатського краю стала ареною «гібридної війни» з боку Мадярщини. Боротьба перед світовою громадськістю за принцип права на самовизначення в територіально-історичному контексті Угорщина намагалася реалізувати малою кров'ю – шляхом плебісциту. На жаль, задумані плани в жовтні 1938 року для мадяр не збулися із-за низки факторів серед яких були і небажання світових лідерів йти на поступки на шкоду собі, і своєчасну реакцію федерального чехословацького уряду, і потуги опору проукраїнських політичних сил. Проте поразка Угорщини на полі виборчого процесу через кілька днів увінчалася перемогою результатами третейського суддівства.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми. Перспективи подальших досліджень можуть розкриватися у широкому колі наукових розвідок міжнародних відносин, політології, історії, конфліктології, етнології тощо. Комплексного наукового підходу до дослідження потребує питання методів та форм «м'якої» сили політики світових гравців передвоєнного світу, визначення основних тенденцій українського державотворення Карпатської України та формування завдяки йому політичного іміджу країни.

References:

1. Ádám, M., Juhász, G., Kerekes, L. ed. (1962). *Venhryia y Vtoraia myrovaia voina: sekretnye diplomaticheskiye dokumenty ystoryu kanuna y peryoda voyny* [Hungary and World War II: Secret diplomatic documents on the history of the eve and the war]. Moscow: Polyizdat.
2. Brashchaiko, Yu. (2009). *"Shcho vydiv ya na Zakarpattiu..."* ["What I saw in Transcarpathia..."]. Uzhhorod: Lyra,
3. Brodii, A. (1935). *My, avtonomisty, buduemo novu vilnu avtonomnu Pidkarpatsku Rus* [We, the autonomists, are building a new free autonomous Subcarpathian Russia]. Uzhhorod: Tserkovnyi kalendar.
4. DAZO [State archive of Transcarpathian region], f.117, op.1, spr.327, ark. 9–11.
5. Delehan, M., Vyskvarko, S. ed. (2009). *Karpatska Ukraina (1938–1939)* [Carpathian Ukraine (1938 – 1939)]. Uzhhorod: Karpaty.

6. *Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti (DAZO)* [State archive of Transcarpathian region], f. 2. op.1, case 325, sheet 53.

7. Dovganych, O. D., Korsun, O. M., ed. (2007). *Ternystyi shliakh do Ukrainy : Zbirnyk arkhivnykh dokumentiv i materialiv. Zakarpattia v yevropeiskii politytsi. 1918 – 1919, 1938 – 1939, 1944 – 1946 rr. XX st.* [The Stinging Way to Ukraine: A Collection of Archival Documents and Materials. Transcarpathia in European politics. 1918 – 1919, 1938 – 1939, 1944 – 1946. XX century]. Uzhhorod: "Vydavnytstvo Zakarpattya".

8. Hay-Nyzhnyk, P. (2018). Karpats'ka Ukraina (Pidkarpats'ka Rus') 1938-1939 rr. Yak odna iz «rozminnyh monet» Myunchenskogo dogovoru. [Carpathian Ukraine (Subcarpathian Russia) 1938-1939 as one of the "coins" of the Munich Treaty]. *Gilea*. Vyp. 139. pp.48–56.

9. Hrendzha-Donskyi, V. (1987). *Shchastia i hore Karpatskoi Ukrainy: Shchodennyk. Tvory.* [Happiness and Sorrow of the Carpathian Ukraine: Diary. Writings], T. VIII. Washinhton: Vydannia Karpatskoho Soiuzu.

10. Hrendzha-Donskyi, V. (2003). *Ya tezh ukrainets* [I am also Ukrainian]. Uzhhorod; Zakarpattia.

11. *Karpatorusskyi holos* [Carpathian-Russian Voice]: dated 15 October 1938.]

12. Khymynets, Yu. (1984). *Moi sposterezhennia iz Zakarpattia* [My observations from Transcarpathia]. New York: Vydannia Karpatskoho Soiuzu.

13. Kuprii, T., Tymish, L., Panasiuk, L. (2019). Subcarpathian Ruthenia in conditions of pre-war international crisis of 1938 and territorial encroachments of neighboring states (on regional press materials). *Skhid.* issue 164(6), pp. 75–82. DOI: 10.21847/1728-9343.2019.6(164).186957.

14. Lepisevych P. M., Khromiak M. D. (2015). *Derzhavotvorchi protsesy ta zovnishnopolitychna diialnist Karpatskoi Ukrainy (1938 – 1939 rr.)* [State-making processes and foreign policy activity of the Carpathian Ukraine (1938 – 1939)]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav* [Collection of scientific works of Lviv State University of Internal Affairs], issue 1, pp. 27–36.

15. *Nova svoboda* [New Freedom] : dated 14 October 1938.

16. *Nova svoboda* [New Freedom] : dated 15 October 1938.

17. *Nova svoboda* [New Freedom] : dated 27 November 1938.

18. *Nova svoboda* [New Freedom] : dated 27 October 1938.

19. *Nova svoboda* [New Freedom]: dated 1 October 1938.

20. *Nova svoboda* [New Freedom]: dated 13 October 1938.

21. Razghulov, V. (1995). Delo № 148423 [Case № 148423]. *Karpatskaia panorama*. 26 sentiabria.

22. Shandor, V. (1995). *Spomyny. T. 1 : Karpatska Ukraina. 1938 – 1939* [Memories. Volume 1: Carpathian Ukraine. 1938 – 1939]. Uzhhorod : MPP «Hrazhda».

23. Trofymovych, V. V., Trofymovych, L. V. (2018). Pytannia Pidkarpats'koi Rusi u zovnishnopolitychnykh rozrahunkah Pol'shchi (zhovten' 1938 – berezen' 1938)

Купрій Тетяна Георгіївна, Тиміш Лідія Ігорівна
Угорський плебісцит у Підкарпатській Русі жовтня 1938 року
(за матеріалами преси краю)

[Questions of Subcarpathian Russia in Poland's Foreign Policy Estimates (October 1938 – March 1939)]. *Rusyn* [Rusin], no. 52, pp. 309–328. DOI: 10.17223/18572685/52/21.

24. *Ukrainske slovo* [Ukrainian Word] : dated 08 October 1938.

25. *Ukrainske slovo* [Ukrainian Word] : dated 17 September 1938.

26. *Ukrainske slovo* [Ukrainian Word] : dated 28 October 1938.

27. Vehesh, M. M. (2018). Derzhavno-pravovi osnovy isnuvannia Karpato-Ukrainskoi derzhavy (1938–1939) [State Legal Basis of the Carpatho-Ukrainian State (1938 – 1939)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University], issue 3, pp. 17–28 .

28. Vidnianskyi, S. (2009). Zakarpattia – Pidkarpatska Rus: vid zdobuttia avtonomii do proholoshennia nezalezhnoi derzhavy (do 70-richchia Karpatskoi Ukrainy). [Transcarpathia – Subcarpathian Rus: From the Autonomy to the Declaration of an Independent State (to the 70th Anniversary of the Carpathian Ukraine)]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka* [Ukraine of the XX century: culture, ideology, politics], no. 15, pp. 184–207.

29. Voloshyn, A. O. (1959). *Spomyny: relihiino-natsionalna borotba karpatskykh rusyniv-ukraintsiv proty madiarskoho shovinizmu* [Memories: Religious-national struggle of Carpathian Ruthenians-Ukrainians against Hungarian chauvinism]. Philadelphia: Vydavnytstvo “Karpatskyi Holos”.

© Купрій Т. Г., Тиміш Л. І., 2020

УДК 94 : 323.173(672.4+669)

ПРОБЛЕМА СЕПАРАТИЗМУ В СУБСАХАРСЬКІЙ АФРИЦІ 1960-Х рр. НА ПРИКЛАДІ КОНГО ТА НІГЕРІЇ

Латенко Володимир Сергійович

аспірант,

ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-1407-453X

martell@i.ua

Надіслано:

10.02.2020

Рецензовано:

03.03.2020

Прийнято:

15.03.2020

Стаття присвячена питанню поширення сепаратизму в субсахарському регіоні Африки 1960-х рр. на прикладі двох країн – Демократичної Республіки Конго (далі – Конго) та Нігерії. Акцентовано увагу на причинах появи сепаратистських рухів, їх переростання у формат квазідержавних утворень та боротьбу центральних урядів за територіальну єдність.

У рамках запропонованої статті методологія дослідження заснована на методі порівняльного аналізу. Кожна з двох країн, взятих до розгляду, має свою специфіку, водночас, вдалося виділити спільні риси, на основі яких можна провести загальну характеристику відцентрових тенденцій у країнах Субсахарської Африки в означений період. Зокрема, це стосується нових незалежних держав, що постали на політичній карті африканського континенту на початку 1960-х рр.

Встановлено, що частіше сепаратистські рухи виникали у провінціях, які мали потужний економічний потенціал та запаси природних ресурсів. Це, в свою чергу, забезпечувало можливість окремого існування тривалий термін, навіть в умовах збройного протистояння з центральним урядом. Ключовим елементом ставала також наявність або відсутність зовнішнього чинника, політичного та/або військового, який безпосередньо визначав події або ж здійснював вирішальний вплив на них. Особливо характерний цей фактор у контексті біполярного протистояння між двома геополітичними центрами, очолюваними США та СРСР, що прагнули зміцнити свій вплив у кожній окремо взятій географічній точці світу. Поява кожної незалежної субсахарської країни, кожен новий прояв сепаратизму і воєнний конфлікт, мали не лише внутрішній вимір, але стосувалися більш глобального контексту протистояння в умовах холодної війни.

Ключові слова: сепаратизм; Конго; Катанга; Південне Касаї; Нігерія; Біафра.

Latenko Volodymyr, Ph.D. Student, Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The Problem of separatism in Sub-Saharan Africa of the 1960's on the Example of Congo and Nigeria

The article deals with the issue of separatism in the sub-Saharan world of Africa in the 1960's, on the example of two countries – the Democratic Republic of the Congo (more – Congo) and Nigeria. Emphasis is placed on the emergence of separatist movements that move into the format of quasi-state and the struggle of central governments for territorial unity.

In the framework of the proposed article, the research methodology is mainly based on the method of comparative analysis. Each of the two countries considered has its own specific features, and at the same time, it has been possible to distinguish common features because of which a general characterization of centrifugal trends in Sub-Saharan Africa over a given period can be drawn. In particular, this concerns the new independent states that appeared on the political map of the African continent in the early 1960's.

It was found that more often separatist movements arose in provinces that had strong economic potential and reserves of natural resources. This, in turn, provided for the possibility of separate existence for a long period, even in the face of armed confrontation with the central government. A key element was also the presence or absence of an external factor, political and / or military, that directly determined events or had a decisive influence on them. This factor is especially characteristic in the context of bipolar confrontation between two geopolitical centres, led by the US and the USSR, which sought to strengthen their influence at every single geographical point in the world. The emergence of each independent sub-Saharan country, each new manifestation of separatism and military conflict, not only had an internal dimension, but also concerned a more global context of confrontation in the Cold War.

Key words: separatism; Congo; Katanga; South Kasai; Nigeria; Biafra.

Латенко Владимир Сергеевич, аспирант, ГУ «Институт всемирной истории НАН Украины», г. Киев, Украина

Проблема сепаратизма в Субсахарской Африке 1960-х гг. на примере Конго и Нигерии

Статья посвящена вопросу распространения сепаратизма в субсахарском регионе Африки 1960-х гг. на примере двух стран – Демократической Республики Конго (далее – Конго) и Нигерии. Акцентировано внимание на причинах появления сепаратистских движений, их перерастании в формат квазигосударственных образований и борьбе центральных правительств за территориальную целостность.

В рамках предлагаемой статьи методология исследования преимущественно основана на методе сравнительного анализа. Каждая из стран, принятых к рассмотрению, имеет свою специфику, одновременно удалось выделить общие черты, на основе которых можно провести общую характеристику центробежных тенденций в странах Субсахарской Африки в указанный период. В частности, это касается новых независимых государств, появившихся на политической карте африканского континента в начале 1960-х гг.

Установлено, что чаще сепаратистские движения возникали в провинциях, которые имели мощный экономический потенциал и запасы природных ресурсов. Это, в свою очередь, обеспечивало возможность отдельного существования длительный срок, даже в условиях вооруженного противостояния с центральным правительством. Ключевым элементом становилось также наличие или отсутствие внешнего фактора, политического и/или военного, непосредственно определяющего события или осуществляющего решающее влияние на них. Особенно характерен данный фактор в контексте биполярного противостояния между двумя геополитическими центрами, возглавляемыми США и СССР, стремящихся укрепить свое влияние в каждой отдельно взятой географической точке мира. Появление каждой независимой субсахарской страны, каждое новое проявление сепаратизма и военный конфликт имели не только внутреннее измерение, но касались более глобального контекста противостояния в условиях холодной войны.

Ключевые слова: сепаратизм; Конго; Катанга; Южное Касаи; Нигерия; Биафра.

Вступ

Завершення Другої світової війни стало поштовхом для процесів деколонізації, внаслідок чого на політичній карті світу виникли десятки нових незалежних держав. На африканському континенті, особливо в субсахарському регіоні, ці процеси відбувалися із певним запізненням. Більшість країн, розташованих південніше від пустелі Сахара, стали незалежними в 1960-х рр. Із 46 країн Африки, які ООН відносить до субсахарських, 32 країни отримали політичний суверенітет саме в 1960-х рр. Зокрема, 1960 р., який був проголошений ООН «Роком Африки» деколонізувалися 17 колишніх залежних територій європейських метрополій, в тому числі Конго та Нігерія, що розглядаються в рамках цієї статті.

Сепаратизм в новоутворених державах став досить звичним явищем, оскільки кордони базувалися на старому колоніальному поділі, який не завжди враховував етнічні, релігійні, географічні та ін. особливості мешканців цих

територій. Нерідко цілі народи опинялися розділеними, ставши частиною різних країн. В основі таких кордонів була закладена свого роду «міна уповільненої дії». Там, де протиріччя між різними суспільними елементами ставали особливо гострими, виникали вогнища протистояння та конфлікту. Найбільш яскравою ілюстрацією подібних процесів у пер. пол. 1960-х рр. стала Конголезька криза (Grubbs, 2003, р. 25), яку супроводжували сепаратистські рухи в провінціях Катанга та Південне Касаї; а в др. пол. 1960-х рр. – війна за незалежність нігерійської провінції Біафра.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Інтересу до даної проблематики у вітчизняній історіографії прослідковується дуже мало, конкретних досліджень поки що не існує. Увагу привертають праці західних науковців, зокрема американських: присвячених тематиці Конголезької кризи (Ж.-Б. Гаджаянді, Дж. Медейрос, Л. Намікас та ін.) та Біафранської війни (Е. Анедозі, С. Коул, К. Осудібіа). У російській сучасній історіографії простежуються окремі наукові роботи, що теж стосуються конголезької тематики (С. Мазов).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Попри існування окремих дослідницьких праць зарубіжних учених, що присвячені розгляду конголезького та нігерійського сепаратизму, у вітчизняній науці ця проблема залишається поза увагою. Крім того, опубліковані роботи переважно мають практичний прикладний характер і не покликані окреслити узагальнені закономірності та тенденції явища сепаратизму під час поставання нових незалежних держав субсахарського регіону.

Формулювання мети і завдань статті

Метою дослідження є виділення та узагальнення характерних особливостей явища сепаратизму у країнах Субсахарської Африки 1960-х рр. на прикладі Конго та Нігерії. Для досягнення поставленої дослідницької мети варто провести загальний огляд та порівняльний аналіз кожного конкретного сепаратистського руху, що мав місце в країнах, взятих для розгляду.

Виклад основного матеріалу дослідження

Керуючись хронологічним принципом, розпочати огляд сепаратистських рухів варто з конголезьких територій. Власне, Республіка Конго (Леопольдвіль), якій дали таку назву в перші роки незалежного існування, щоб відрізнити її від іншого сусіднього Конго зі столицею у Браззавілі, – офіційно постала на політичній карті світу 30 червня 1960 р. (Stanard, 2006, р. 16). Після тривалих дискусій у рамках проведення тематичних конференцій, Королівство Бельгія надало право своїй колишній колоніальній території на самовизначення. Однак, конголезьке суспільство та політичний клас не були готовими брати на себе повноту влади та всю відповідальність за

долю країни. Та і як такого політичного класу сформовано ще не було. За даними дослідника С. Мазова, на момент отримання незалежності, в Конго серед 12 млн. населення, лише 16 осіб на всю країну мали вищу освіту, хоча й за спеціальністю «політичні науки» (Mazov, 2015, p. 22).

Бельгія як колишня метрополія прагнула і надалі зберігати важелі впливу на ситуацію в Конго, передусім, економічного характеру. Особливо це стосувалося багатих гірничорудних провінцій на Сході країни, які традиційно протягом десятиліть були стабільним джерелом прибутків для бельгійського та в цілому західноєвропейського капіталу. Відчувши загрозу для своїх економічних та загалом національних інтересів, бельгійці почали підтримувати дії, спрямовані на дезорганізацію та фактичний розпад тієї державної структури, якій нещодавно самі ж надали незалежність.

Утім, погляди на ситуацію бельгійців у метрополії та тих, хто вже певним чином вкорівився на конголезькій території, суттєво різнилися. У червні 1960 р., ще до офіційного проголошення незалежності Конго, коаліція катангських політиків партії «КОНАКАТ» та бельгійських переселенців здійснила спробу опублікувати власну декларацію про незалежність у Катанзі. Уряд Бельгії на цьому етапі відкинув ці плани, хоча й не перестав підтримувати катангський сепаратизм як явище.

11 липня 1960 р. в рамках однойменної провінції було проголошено утворення «Держави Катанга» на чолі з лідером сепаратистської партії правого спектру Моїзом Чомбе зі столицею в м. Елізабетвіль. Жодна країна світу не визнала незалежність Катанги, на офіційному рівні проголошуючи дотримання принципу територіальної цілісності єдиної Республіки Конго на чолі з центральним урядом Патріса Лумумби та президентом Жозефом Касавубу. Бельгія формально залишалася осторонь процесу, але фактично активно надавала підтримку сепаратистам. Так, відомо, що до катангської жандармерії як одного із двох підрозділів силових структур разом із поліцією були прикріплені кілька сотень бельгійських офіцерів-інструкторів, які виконували адміністративні та організаційні функції. Також поширення набуло явище найманців з числа білого населення. Крім того, Бельгія постачала сепаратистам зброю та надавала фінансову підтримку, що дозволило не лише проголосити про від'єднання, але й силою зброї відстоювати його. Ці події увійшли в історію під назвою Катангська війна (1960–1963) (Наґаянді, 2013, pp. 47–50).

Поряд із Катангою, в Конго виникло й інше, хоч і значно менше за розмірами і розмахом, джерело нестабільності та сепаратизму. 14 червня 1960 р., за два тижні до дати набуття незалежності єдиною конголезькою республікою, було оголошено про утворення «Федеративної держави Південне Касаї». На перших порах ніхто особливо не надав значення появі такої квазідержави, ні всередині Конго, ні за його межами.

Латенко Володимир Сергійович
Проблема сепаратизму в Субсахарській Африці 1960-х рр.
на прикладі Конго та Нігерії

За формальними ознаками, Південне Касаї відділилося ще від Бельгійського Конго, яке перебувало в підпорядкуванні офіційному Брюсселю. Проте територіальні межі утвореної в подальшому Республіки Конго включали в собі і Південне Касаї як частину єдиної провінції Касаї. До початку Катангської війни, центральний уряд Конго не вбачав великої загрози в цьому сепаратистському русі, який досить легко можна було ліквідувати. Проте з появою Держави Катанга, яка за площею в 16 разів перевищувала Південне Касаї (496 тис. кв. км проти 30 тис. кв. км) та мала з ним спільну територіальну межу на північному заході, ситуація суттєво ускладнилася.

8 серпня 1960 р. було сформовано «Гірничорудну державу Південне Касаї» зі столицею в м. Бакванга. Оскільки попередня структура так і не набула ознак державності, цього разу вони були оформлені. Очолював це утворення «президент» Альбер Калонджі, який пізніше, у 1961 р., надав собі титул мулопве, що фактично означав королівську владу. Фактично Бельгія використовувала Південне Касаї як передній фланг у Катангській війні. Це пояснюється тим, що дана місцевість є ближчою до столиці, ніж Катанга, тому перші збройні сутички відбулися саме тут. Територія самопроголошеного Південного Касаї також містила гірничорудні шахти, тому бельгійські гірничодобувні компанії та навіть окремі представники французького та південноафриканського капіталу, підтримували режим Калонджі задля збереження своїх статків та подальшого їх примноження.

У ситуації, що склалася, центральний конголезький уряд П. Лумумби шукав опори для відновлення цілісності країни (Hickner, 2011, pp. 174–177). У липні 1960 р. до ООН надійшло звернення від уряду Конго з проханням про допомогу у збереженні територіальної цілісності країни. Рада Безпеки ООН на своєму засіданні 12 липня 1960 р. прийняла Резолюцію № 143, яка передбачала створення Миротворчої місії ООН в Конго (відома під аббревіатурою ONUC). Мандат місії передбачав виведення залишків бельгійських військових, які ще перебували на теренах Конго, надання технічної допомоги задля забезпечення порядку в країні. Водночас, П. Лумумба покладав сподівання на миротворчу місію у питання боротьби проти сепаратизму у бунтівних провінціях. Проте на цьому етапі отримав відмову, оскільки ООН розглядала ці питання в якості внутрішньополітичних, які повинні вирішити між собою самі конголезці. Однак, по мірі загострення ситуації в Катанзі, вже в 1961 р. було змінено дію мандата місії ONUC, який тепер включав «збереження територіальної цілісності і політичної незалежності Конго, попередження виникнення громадянської війни та забезпечення виведення із Конго всього іноземного військового персоналу, напіввійськових формувань і консультантів, які не знаходяться у підпорядкуванні Командування Організації Об'єднаних Націй, а також усіх найманців». Така реорганізація завдань для миротворчого контингенту стала

вирішальним фактором впливу на ситуацію в охопленій сепаратизмом Катанзі. За весь час дії місії (1960–1964) її контингент налічував близько 20 тис. миротворців з понад 30 країн світу (Namikas, 2002, pp. 111–121).

Варто окремо зауважити, що всі означені події відбувалися на фоні глобального біполярного протистояння – холодної війни. Два геополітичні табори, очолювані США та СРСР намагалися скористатися плодами деколонізації, в тому числі в Африці, та перетворити ту чи іншу нову незалежну країну на свою сферу впливу. Республіка Конго (Леопольдвіль), розташована в самому центрі африканського континенту, представляла собою зручну мішень для такого впливу (Mazov, 2015, p. 41).

На перших порах поширення сепаратизму в Конго уряд П. Лумумби звернувся за допомогою до адміністрації президента США Д. Ейзенхауера (Medeiros, 2009, p. 151), але останній прагнув уникнути прямого залучення Сполучених Штатів до конфлікту, відповівши відмовою (Kresse, 2003, p. 541). Цей крок у США пізніше вважатимуть помилковим, він принесе їм немало клопоту у боротьбі проти комуністичної загрози, яку у Вашингтоні вбачатимуть в діях П. Лумумби. А він, у свою чергу, попросив допомоги у американського суперника – СРСР. І хоч в обмеженому вигляді, але така допомога надійшла (Mountz, 2014, p. 28). Про це знали і у Вашингтоні. Про що свідчить інформація, оприлюднена під час брифінгу Ради національної безпеки США 25 липня 1960 р. (National Security Council Briefing, 1960). Зокрема, повідомлялося, що до столиці Конго прибули радянські чиновники та військові радники, які здійснюють вплив на ініціативи уряду П. Лумумби та координують його діяльність, особливо щодо аспектів, дотичних до інтересів СРСР. Крім того, вживаються термінові заходи задля створення засобів прямого зв'язку між Москвою та Леопольдвілем. Також СРСР надав Конго 5 літаків «Іл-18». Стурбованість Вашингтону діями і впливом СРСР в Конго підтверджують й інші матеріали, оприлюднені на брифінгах Ради національної безпеки США 15 вересня 1960 р. (National Security Council Briefing, 1960), 20 грудня 1960 р. (National Security Council Briefing, 1960), також документ, підготований посольством Сполучених Штатів у Конго (Paper Prepared in the Embassy in the Congo, undated) та ін. (Memorandum..., 1961).

У США існували значні побоювання щодо можливості повторення кубинського сценарію, але вже на теренах Конго. Саме тому після усвідомлення небезпеки проникнення СРСР і залучення його як активної сторони впливу на вирішення протистояння в Катанзі та на хід Конголезької кризи загалом, у Вашингтоні було вжито дій задля усунення загрози перетворення Конго на радянського сателіта. Ці дії носили як формальний характер через офіційні канали та посольство, так і неформальний – через таємні дії американських

Латенко Володимир Сергійович
Проблема сепаратизму в Субсахарській Африці 1960-х рр.
на прикладі Конго та Нігерії

спецслужб. Крім того, США мали значний вплив на миротворчу місію в Конго, її завдання та активність (Souleyman, 2013, pp. 51–58).

У вересні–грудні 1961 р., в ході кривавого протистояння, урядові конголезькі війська повністю зайняли територію Південного Касаї, а 30 грудня 1961 р. було арештовано лідера сепаратистів регіону А. Калонджі. Це відкрило шлях до ліквідації квазідержавного утворення Гірничорудної держави Південне Касаї та входження його в тіло конголезької республіки.

Катангська війна тривала значно довше та зі змінним успіхом. Навіть підкорення Південного Касаї не гарантувало досягнення подібного результату в Катанзі. Проте вирішальний вплив на ситуацію мала зміна мандату місії ONUC в 1961 р. Ставши де-факто вже не миротворчою місією, а стороною конфлікту, яка сприяла одній з його сторін, в цьому випадку, центральному конголезькому уряду, за весь час бойових дій в Катанзі було проведено чотири воєнні кампанії. Перші три з них відбулися у серпні, вересні і грудні 1961 р. та не мали успіху. Лише через рік після цього, у грудні 1962 р. було проведено останню воєнну операцію, що тривала до січня 1963 р. та призвела до повалення сепаратистського режиму і відновлення конголезького суверенітету над провінцією Катанга.

З огляду на вищезазначене, можна стверджувати, що зовнішній фактор мав вирішальний вплив на події в Конго та придушення хвилі сепаратизму зокрема. У західному світі зрозуміли, що вигідніше мати єдину конголезьку державу, ніж впливати на її політику через маріонеткові режими в окремих частинах. А офіційним інструментом стала місія ONUC, яка у взаємодії із конголезькими військами, сприяла поступовому поверненню під контроль центрального уряду бунтівних територій.

Через кілька років після завершення Конголезької кризи, виникло інше вогнище протистояння та сепаратизму у Субсахарській Африці, тепер на теренах Нігерії. Як і Республіка Конго, Нігерія отримала незалежність в «Рік Африки», 1 жовтня 1960 р. (Cole, 2005, pp. 12–13). На її території існувала своя «нігерійська Катанга» – провінція Біафра, так само розташована в південно-східній частині країни. Незалежна Нігерія постала на теренах, що були британською колонією. Територіальні кордони нової держави не враховували етнічні, релігійні, культурні та економічні особливості різних регіонів, що мусили складати тіло єдиної Нігерії. Для існування в умовах колоніального статусу такий стан був допустимим, але в умовах суверенного самовизначення надто різношерстим регіонам вжитися в одній державі виявилось дуже складно. Серед понад 250 народностей та етнічних груп Нігерії, особливо чисельними є чотири найбільші народності: хауса, йоруба, іґбо та фулані. Вони не лише компактно проживають у різних частинах країни, але й кардинально різняться за релігійною ознакою. Так, хауса та фулані

проживають переважно у північних територіях та є, як правило, мусульманами; йоруба населяють південно-західну частину країни і сповідують в більшості християнство, а іґбо – південно-східну частину, дотримуючись традиційних культів та вірувань.

Перша половина 1960-х рр. позначена пошуком способу мирного співіснування між різними народностями в умовах політичного діалогу та принципу регіоналізації. Нігерія на початку свого незалежного існування здавалася країною, що успішно рухається на шляху демократичних перетворень та поєднує кращі європейські зразки владних структур, заснованих на основах коаліційності. Проте з часом кожна з ключових народностей прагнула отримати контрольний пакет в управлінні країною та визначенні її курсу. Базові протиріччя лише наростали, а готовність до діалогу ставала все меншою.

Після серії локальних конфліктів у 1966 р. і невдалих спроб кожної зі сторін домогтися переваги над іншою та закріпитися на території супротивника, густонаселена жителями іґбо провінція Біафра вирішила відокремитися від решти Нігерії, проголосивши свою незалежність (Osudibia, 2010, pp. 26–28). Відповідний декрет було видано 27 травня 1967 р., що поклало офіційний відлік громадянської війни в Нігерії, відомої також під назвою – «Війна за незалежність Біафри» (Anaedozie, 2009, pp. 1–5).

Ще однією спільною характеристикою, яка робить ситуацію в Біафрі подібною до подій в конголезькій Катанзі – наявність великих запасів природних ресурсів, в даному випадку, нафтових покладів. З одного боку, це створює підвалини для економічної незалежності регіону, з іншого – у випадку збройного протистояння дає змогу протриматися якнайдовше, маючи ресурс. На відміну від самопроголошеної, але ніким у світі невизнаної Катанги, Республіку Біафра, очолювану президентом Чуквумека Одумегву Оджукву, визнали чотири держави Субсахарської Африки – Габон, Кот-д'Івуар, Танзанія, Замбія, а також Гаїті. Проте ООН відмовилася від визнання незалежності Біафри. Єдність Нігерії офіційно підтримали СРСР та Велика Британія. Ряд країн, зокрема європейських, у заявах своїх представників ставали на бік повстанців – Франція, Іспанія та Португалія, але на формальне визнання Біафри вони були не готові.

Як показала практика нігерійсько-біафранської війни, яким би потужним не був економічний ресурс, коли ведеться боротьба на виснаження і супротивник має перевагу у військовій силі і не бачить жодних перешкод на шляху до мети, рано чи пізно він досягає її. Після серії невдалих кампаній та перемінного успіху, наприкінці грудня 1969 р. розпочався широкомасштабний наступ урядових нігерійських військ під командуванням майбутнього президента Олусегуна Обасанджо. Загальна чисельність військ,

Латенко Володимир Сергійович
Проблема сепаратизму в Субсахарській Африці 1960-х рр.
на прикладі Конго та Нігерії

що оточили Біафру, переважала 180 тис., було використано сили важкої артилерії, авіації та бронемашин. Війська Біафри налічували близько 70 тис. воїнів. Нігерійський уряд використовував не лише суто військові сили, але і чинник виснаження противника, зокрема, голодом. Ще 30 червня 1969 р. уряд Нігерії офіційно заборонив Міжнародному комітету Червоного Хреста надавати будь-яку гуманітарну допомогу, в т. ч. і продовольство, представникам бунтівної провінції. За час війни, переважно від голоду, померло 2 млн. жителів Біафри. Нігерійський уряд не зупинився ні перед чим і 13 січня 1970 р. прийняв капітуляцію повстанців.

Висновки

Таким чином, для появи та розгортання явища сепаратизму на теренах Субсахарської Африки 1960-х рр. необхідною умовою є присутність значних обсягів природних ресурсів, які дозволяють претендувати на вихід за межі економічної незалежності до незалежності політичної. Наявність або відсутність зовнішнього фактора підтримки сторони повстанців або центрального уряду і баланс сил, що виникає внаслідок цього, визначає результат протистояння, яке, як правило, має характер збройної боротьби.

У першому випадку, що розглядався, – сепаратистські квазідержавні утворення «Держава Катанга» та «Гірничорудна держава Південне Касаї» – доля їхнього існування була визначена втручанням зовнішнього чинника, зокрема, Миротворчої місії ООН в Конго (ONUC), яка ставши на бік центрального конголезького уряду фактично вирішила результат даного конфлікту. Крім того, ситуація в Республіці Конго опинилася на вістрі біполярного протистояння між США та СРСР в рамках Холодної війни, яка досягла африканського континенту. Хоча, дивним чином, але обидва цих геополітичних центри, навіть перебуваючи у протистоянні між собою та переслідуючи різні інтереси в Конго, тим не менш, сприяли зміцненню позицій центрального уряду та відновлення ним територіальної цілісності країни. Що ж до громадянської війни за незалежність Біафри, результати цього конфлікту показали, що навіть за наявності значного економічного ресурсу, але за відсутності зовнішньої підтримки, в умовах ізоляції, відновлення територіальної цілісності єдиної держави стає лише питанням часу.

References:

1. Anaedozie, E. (2009). *Influence of public opinion on the United States foreign policy in Nigeria during the Nigeria-Biafra War, 1967–1970*. D.Ed. Morgan State University, Baltimore.
2. Cole, S. (2005). *Nigerian War – American politics: The evolution of U. S. foreign policy concerning of the Nigerian Civil War*. D.Ed. University of Maryland, College Park.

3. Grubbs, L. (2003). *'Literally a Continent to Win': The United States. Development, and the Cold War in Africa, 1961–1963*. D.Ed. University of South Carolina, Columbia.

4. Hajayandi, J.-B. (2013). *The Bright Side of the Coin: American Assistance Amid Contentious Involvement in the Congo from 1960 to 1965*. D.Ed. Stony Brook University, Stony Brook.

5. Hickner, J. (2011). *History will one day have its say': Patrice Lumumba and the black freedom movement*. D.Ed. Purdue University, West Lafayette.

6. Kresse, K. (2003). *Containing Nationalism and Communism on the "Dark Continent": Eisenhower's Policy Toward Africa, 1953–1961*. D.Ed. The University at Albany, State University of New York, New York.

7. Mazov, S. (2015). *Kholodnaya voyna v "serdtce Afriki". SSSR i congolezskiy krizis, 1960–1964* [Cold war in the "heart of Africa." USSR and Congolese crisis, 1960–1964]. Moscow: Russian Foundation for the Promotion of Education and Science.

8. Medeiros, J. (2009). *The challenge of addressing the Congo as nation-state: American approaches to Sub-Saharan Africa policy, 1957–1961*. D.Ed. Saint Louis University, St. Louis.

9. Memorandum From the Chief of the Africa Division, Directorate of Plans, Central Intelligence Agency (Tweedy) to the Deputy Director of Plans, Central Intelligence Agency (Bissell) (March 29, 1961). *FRUS, Volume XXIII, Congo, 1960–1968. Doc. №79*. Washington.

10. Mountz, W. (2014). *Americanizing africanization: the Congo Crisis, 1960–1967*. D.Ed. The University of Missouri-Columbia, Columbia.

11. Namikas, L. (2002). *Battleground Africa: The Cold War and the Congo Crisis, 1960–1965*. D.Ed. University of Southern California, Los Angeles.

12. National Security Council Briefing (July 25, 1960). *FRUS, Volume XXIII, Congo, 1960–1968. Doc. №7*. Washington.

13. National Security Council Briefing (September 15, 1960). *FRUS, Volume XXIII, Congo, 1960–1968. Doc. №21*. Washington.

14. National Security Council Briefing (December 20, 1960). *FRUS, Volume XXIII, Congo, 1960–1968. Doc. №51*. Washington.

15. Osudibia, K. (2010). *Ethnic Conflicts and Political Instability in Nigeria*. D.Ed. University of Colorado, Denver.

16. Paper Prepared in the Embassy in the Congo (undated). *FRUS, Volume XXIII, Congo, 1960–1968. Doc. №67*. Leopoldville.

17. Souleyman, S. (2013). *Cold War battleground in Africa: American foreign policy and the Congo Crisis, January 1959 – January 1961*. D.Ed. University of Arkansas, Fayetteville.

Латенко Володимир Сергійович
Проблема сепаратизму в Субсахарській Африці 1960-х рр.
на прикладі Конго та Нігерії

---

18. Stanard, M. (2006). *Selling the tenth province: Belgian colonial propaganda 1908–1960*. D.Ed. Indiana University, Bloomington.

© Латенко В. С., 2020

УДК: 39 (477.87) (437.6) (438)

ЛЕМКОЗНАВСТВО ЯК ФЕНОМЕН ІСТОРИЧНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ (ДІАСПОРНИЙ ПЕРІОД)

Наконечний Володимир Михайлович

кандидат історичних наук,

*Київський національний університет культури і мистецтв,
м. Київ, Україна*

ORCID:0000-0002-0386-2162

nakonechniy.ua@gmail.com

Надіслано:

10.09.2019

Рецензовано:

29.10.2019

Прийнято:

10.11.2019

Метою статті є дослідження особливостей становлення діаспорного лемкознавства як важливої складової української історичної регіоналістики. Дослідницька методологія спирається на звичне для праць з історії науки поєднання принципів (історизму та об'єктивності) і методів (філософських, загальнонаукових та спеціально-історичних) наукової праці. Особливо значущими були методика джерелознавчого аналізу (на етапі збору та критики емпіричного матеріалу), а також компаративний і типологічний методи (на реконструктивному та нарративному етапах). Наукова новизна статті полягає в спробі цілісного осмислення здобутків діаспорного періоду лемкознавства як феномену історичної регіоналістики. У підсумку проведеного дослідження було доведено, що саме протягом другої половини ХХ ст. на американському континенті зусиллями русинів-емігрантів було розпочато всебічне осягнення Лемківщини як історико-регіонального явища. Цей процес відбувався в інституційному (створення громадських і дослідницьких інституцій, періодичних видань, музею) та концептуальному (доведення історичної та культурної пов'язаності русинів з українством) вимірах. Важливим підсумком такої тривалої в часі наполегливої праці кількох поколінь лемківських діячів стала підготовка та публікація унікальної енциклопедії лемківського світу – двотомної студії «Лемківщина: земля–люди–історія–культура». Саме це видання остаточно утвердило в свідомості пересічного читача та представників експертного середовища розуміння Лемківщини як самобутнього українського історичного регіону. Перспективним напрямком дослідження є з'ясування особливостей конструювання лемківського етнічного феномену в сучасних історико-регіональних студіях.

Ключові слова: лемкознавство; історична регіоналістика; міжнародні відносини; українська діаспора; «Лемківщина»; «Лемківське слово»; Федерація дослідження Лемківщини.

Nakonechnyi Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

**Lemkos Studies as a Phenomenon of Historical Regionalistics
(Diaspora period)**

The purpose of the article is to study the peculiarities of the establishment of the Diaspora Lemko Studies as an important component of Ukrainian historical regionalistics. The research methodology is based on the combination of principles (historicism and objectivity) and methods (philosophical, general scientific and special-historical) of scientific research, which are usual for works on the historical science. Particularly significant were the methods of source study analysis (at the stage of collection and critique of empirical material), as well as comparative and typological methods (at reconstructive and narrative stages). Scientific novelty of the article is its attempt to comprehensively analyze the achievements of the Diaspora lemology as a phenomenon of historical regionalism. As a result of the study, it has been proved that during the second half of the twentieth century on the American continent, with the efforts of Rusyn emigrants, the comprehensive study of Lemkivshchyna as a historical and regional phenomenon began. This process took place in the institutional (creation of public and research institutions, periodicals, the museum) and conceptual (proof of historical and cultural connection of the Rusyns with Ukrainians) dimensions. The preparation and publication of the unique encyclopedia of the Lemko world – the two-volume study “Lemkivshchyna: land–people–history–culture” – was an important result of such a long-term work of several generations of the Lemkos people. This edition finally confirmed for the average reader and representatives of the expert environment the understanding of Lemkivshchyna as a distinctive Ukrainian historical region. The perspective direction of the research is to find out the peculiarities of the construction of the Lemko ethnic phenomenon in contemporary historical and regional studios.

Key words: lemology; historical regionalistics; international relations; Ukrainian diaspora; “Lemkivshchyna”; “Lemkivskeslovo”; Federation of the Lemkos studies.

Наконечный Владимир Михайлович, кандидат исторических наук, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина

**Лемковедение как феномен исторической регионалистики
(диаспорный период)**

Целью статьи является исследование особенностей становления диаспорного лемковедения как важной составляющей украинской исторической регионалистики. Исследовательская методология предполагает привычное для работ по истории науки сочетание принципов (историзма и объективности) и методов (философских, общенаучных и специально-исторических) научного поиска. Особенно значимыми были методика источникововедческого анализа (на этапе сбора и критики эмпирического

материала), а также компаративный и типологический методы (на реконструктивном и нарративном этапах). Научная новизна статьи заключается в попытке целостного осмысления достижений диаспорного периода лемковедения как феномена исторической регионалистики. В итоге проведенного исследования было доказано, что именно в течение второй половины XX в. на американском континенте усилиями русинов-эмигрантов было начато всестороннее осмысление Лемковщины как историко-регионального явления. Этот процесс происходил в институциональном (создание общественных и исследовательских институтов, периодических изданий, музея) и концептуальном (утверждении исторической и культурной связи русинов с украинцами) измерениях. Важным итогом такой длительной во времени упорной работы нескольких поколений лемковских деятелей стала подготовка и публикация уникальной энциклопедии лемковского мира – двухтомной студии «Лемковщина: земля–люди–история–культура». Именно это издание окончательно утвердило в сознании рядового читателя и представителей экспертного общества понимание Лемковщины как самобытного украинского исторического региона. Перспективным направлением исследования является выяснение особенностей конструирования лемковского этнического феномена в современных историко-региональных студиях.

Ключевые слова: лемковедение; историческая регионалистика; международные отношения; украинская диаспора; «Лемковщина»; «Лемковское слово»; Федерация исследования Лемковщины.

Вступ

Становлення лемкознавства як міждисциплінарного напрямку, сфокусованого на всебічному дослідженні історії та культури українського населення карпатського регіону, припадає на злам XIX–XX ст., коли представники львівської історичної школи Михайла Грушевського розпочали порайонне дослідження минулого західноукраїнських земель (Тельвак, Педич, 2016, с. 345–375). Уже перші підсумки такої наполегливої праці викликали жваве зацікавлення в широких колах українського суспільства (Тельвак, 2008, с. 41–74), переконуючи у плідності регіонального погляду на минуле України. Ця робота продовжилася у міжвоєнний час на сторінках лемківських періодичних видань, при цьому зустрічаючи що далі, то більші труднощі з боку польської адміністрації краю (Наконечний, 2016). Тож новий імпульс лемкознавство як складова історичної регіоналістики отримало вже у повоєнний час, коли жертвовними зусиллями русинів-емігрантів на американському континенті було створено необхідні матеріальні та організаційні умови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема становлення лемкознавства в діаспорний період розвитку української історіографії наразі не стала предметом самостійного комплексного наукового осмислення. Разом із тим, окремих аспектів цієї проблеми торкалися в своїх статтях О. Турчак (Турчак, 1995) та В. Наконечний (Наконечний, 2016).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Актуальним завданням сучасної української історіографії є відтворити розвиток лемкознавства як інтегрального напрямку історичної регіоналістики в діаспорі протягом другої половини ХХ ст.

Формулювання мети і завдань статті

Мета статті – дослідити становлення діаспорного лемкознавства як важливої складової української історичної регіоналістики. При цьому під історичною регіоналістикою ми, за Ярославою Верменич, розуміємо міждисциплінарний науковий напрям, що вивчає процеси життєдіяльності людських спільнот і комунікативних зв'язків у територіальній площині, у межах регіонів, що історично склалися; аналізує взаємодію географічних, економічних, демографічних, екологічних, соціокультурних та інших процесів у регіональному вимірі (Верменич, 2003, с. 15–42).

Виклад основного матеріалу дослідження

Передумовою становлення та розвитку діаспорного лемкознавства стало інституційне оформлення лемківського руху на американському континенті. Витоки цих процесів сягають міжвоєнного часу. Так, ще в 1922 р. постав Лемківський комітет допомоги (засновник – Віктор Гладик) зі своїм друкованим органом газетою «Лемківщина», що видавалася протягом 1922–1926 рр. У 1931 р. на першому з'їзді лемків у Клівленді було засновано «Лемко-Союз» з власним друкованим органом часописом «Лемко». Вже ця інституція почала ставити перед собою вповні конкретні академічні цілі з вивчення матеріальної та духовної культури лемків, а також їхнього минулого. Деяко згодом – в 1934 р. в Нью-Йорку було засновано Комітет Допомоги Лемківщині (засновники – Михайло Дудра, Василь Карбовник та Василь Левчик), який за два роки змінив свою назву на Організація Оборони Лемківщини (далі – ООЛ). ООЛ мав свій друкований орган «Лемківський дзвін» (1936–1940). Ця інституція за короткий термін часу стала панамериканською, поширивши свій вплив на інші країни компактного проживання лемків, зокрема, Канаду. З початком Другої світової війни ця лемківська організація вимушено призупинила своє існування на кілька років.

Саме з діяльністю ООЛ пов'язано розвиток лемкознавства у повоєнний час, коли організацію було відновлено в американському Йонкерсі. Важливою рисою ідеології засновників та активістів цієї інституції була виразна

українська світоглядна оптика, відповідно до якої лемки трактувалися як найбільш західна етнографічна група українського народу. Така чітка позиція була надзвичайно важливою, адже на гроші антиукраїнських сил в США та Канаді засновувалися русинські інституції, котрі проповідували так званий лемківський сепаратизм або поширювали пропагандистські гасла польського та радянського режимів про «загальноросійське» етнічне коріння українських мешканців карпатського регіону.

Популяризація ідеологами ООЛ образу Лемківщини як питомо українського етнічного регіону дала поштовх до становлення лемкознавства у руслі методологічних практик історичної регіоналістики. Важливою подією тут стало заснування журналу «Лемківщина», що постав як кварталник в 1979 р. Довкола цього авторитетного у лемківських та західних академічних колах друкованого органу об'єдналися такі знакові діячі русинського руху на американському континенті як Орест Питляр, Іван Гвозда, Катерина Мицьо, Меланія Чайківська-Куделя, Михайло Черешньовський та Микола Дупляк. Лемкознавчі амбіції нового журналу вже були відображені у редакторській передмові до першого числа: «З нашого журналу немов із вершка Лемківського Бескиду відкриються перед Вами, Дорогі Читачі, мало Вам ще знані шляхи історичного минулого Лемківщини і її змагання до єдності з Україною. Ви запізнаєтесь з визначними людьми Лемківщини – тими відданими орачами твердої народної ниви – що промощували нам шлях до освіти і національної свідомості. Ви зустрінете також тих, що жертвою своєї молодості і життя хотіли здобути нам волю. Ви довідаєтесь про села, на місці яких тепер ліс росте, про церкву з якої вже сліду немає, віднайдете вірша, пісню чи казку, яку може ніколи не знали і не чули, або давно призабули» (Дорогі земляки, широка українська громадо!, 1979, с. 2).

Саме на сторінках «Лемківщини» в рубриках «Культура і мистецтво», «Народні традиції» та «Спогади» відбувався важливий процес накопичення різнопланового емпіричного матеріалу та осягнення феномену лемківського світу в його історичному, духовному та матеріальному аспектах (Наконечний, 2016). Завдяки енергійному авторському колективу, цей історичний регіон України врешті утвердив в очах широкої громадськості свій історичний родовід, котрий виводився з давньоруських часів. Дописувачі «Лемківщини» спромоглися на повноцінну реконструкцію багатьох важливих аспектів оригінальної культури українців-горян, тим самим давши поштовх до академізації лемкознавства. Іншою важливою рисою редакційної політики журналу був постійний акцент на комплексному осмисленні міжнародних відносин, передусім польсько-українських, з позиції рівноправного та толерантного міжетнічного діалогу. У підсумку, це призвело до нормалізації

Наконечний Володимир Михайлович
Лемкознавство як феномен історичної регіоналістики
(діаспорний період)

польсько-українських взаємин з падінням у Східній Європі комуністичних режимів.

Іншою важливою друкованою трибуною лемкознавства на американському континенті, що виконувала подібні до «Лемківщини» національно-консолідуючі функції, став часопис «Лемківське слово». Він постав у 1957 р. як тематична сторінка «Нашого слова». На сторінках «Лемківського слова», як переконливо показав дослідник цього видання Олександр Турчак, порушувалися важливі для екзистенції діаспорних русинів проблеми політичного, культурного та освітнього життя лемків (Турчак, 1995).

Втім, значно важливішими для становлення лемкознавства, як напрямку історичної регіоналістики, були опубліковані на сторінках «Лемківського слова» змістовні матеріали, що фокусувалися на минулому та етнографії українців-горян. Такі автори видання, як С. Герасим (Герасим, 1958), М. Юрченко (Юрченко, 1961) та О. Торонський (Торонський, 1985) послідовно проводили ідею про спадкоємність історичної долі лемків з рештою українського народу від часів Київської Русі аж до бурхливих подій ХХ століття. Таке бачення в короткому часі запанувало як серед лемківського загалу, так і західних дослідників цієї етнографічної групи українського народу.

Але особливої значущості для становлення академічного лемкознавства мали численні праці знаного дослідника русинського субетносу Івана Красовського. На сторінках «Лемківського слова», починаючи з № 17 за 1977 р., було надруковано великий цикл його статей «З історії та культури лемків». Статті цього циклу містили цікаву та науково-зважену інформацію про матеріальну та духовну культуру українців-горян, висвітлювали їхню непросту історію, осмислювали складні міжнародні, найбільше – польсько-українські взаємини. Неабияку цінність мали й реконструйовані І. Красовським життєписи знакових діячів лемківського життя, викладені ним за абеткою, що у підсумку сформувало першу біографічну енциклопедію русинського світу. Про солідність громадського служіння І. Красовського своїй малій Батьківщині свідчить той промовистий факт, що в 1985 р. було надруковано тисячну статтю зі згаданого циклу!

Крім історичних нарисів, на сторінках «Лемківського слова» доволі часто друкувалися матеріали мовознавчого плану, в яких відбувалася важлива фіксація та проводилося серйозне обговорення специфіки лемківського діалекту. Для прикладу назвемо такі праці, як «Атлас лемківських говірок» (1960, № 19), «Про вимову «л» у Лемківських говірках» (1965, № 42), «Про деякі особливості діалекту лемків» (1986, № 32), «Говірка північного лемківського етнографічного острівця» (1987, № 28) та ін. Важливе академічне значення мала також публікація на шпальтах «Лемківського слова» топонімів, омонімів та етнонімів, що ними послуговувалося русинське населення. Особливу

значущість тут мала праця В. Макарського «Про місцеві назви давньої Сяніцької землі» (Макарський, 1986). Всі ці та інші публікації, плекаючи мету нагадати виселеним з рідних домівок русинам рідну говірку, виконували також важливе дослідницьке завдання, фіксуючи та первісно систематизуючи мовне розмаїття населення українських Карпат.

Сприяти розумінню Лемківщини як унікального феномену української історичної регіоналістики були покликані й численні, здійснювані представниками діаспори культурні проекти. Для прикладу згадаємо чи не найбільш голосну літературну акцію – видання творів «співця Лемківщини» Богдана-Ігоря Антонича, що вийшли за редакцією Святослава Гординського і Богдана Рубчака. Цей складний у технічному аспекті та витратний у фінансовому плані проект став свідченням культурної зрілості лемківської діаспори, її можливості ставити перед собою завдання суто академічного рівня, адже йшлося про фахове впорядкування та коментування поетичних текстів лемківського літературного генія. Також реалізація проекту видання творів Б.-І. Антонича продемонструвала високу якість співпраці представників багатьох лемківських осередків з різних країн, адже в ньому взяли участь півтора десятка відділів ООЛ в США та Канаді. Про солідний академічний рівень згаданого літературного проекту говорить те, що й сьогодні він є чи не найкращою збіркою творів Б.-І. Антонича за якістю літературознавчого опрацювання.

Важливим кроком у напрямку інституціалізації будь-якого феномену історичної регіоналістики є створення таких культурно-освітніх та науково-дослідних закладів, як музеї. Як відомо, вони є важливими місцями пам'яті, покликаними залучати небайдужих свого національного «Я» громадян до надбань багатой культурної спадщини предків. Не винятками тут стали й представники лемківської діаспори на американському континенті, хоча їхній шлях до власного музею виявився доволі тривалим.

Уперше про потребу лемківського музею лідери русинського руху заговорили ще у міжвоєнний час, але важливу роботу з розробки концепції цієї національної інституції призупинили події Другої світової війни. Тож до ідеї лемківського музею повернулися вже у повоєнні роки, розпочавши збирати кошти на її реалізацію. Діячам русинського руху присвячувала ідея, щоб унікальна культура – не лише матеріальна, але й духовна – їхнього субетносу, що піддавалася безупинному руйнуванню на батьківських теренах, була можливо повно реконструйована та збережена для наступних поколінь. Тож у середовище американських лемків було кинуте клич збирання пожертв на цю шляхетну справу. Потрібні фінанси було акумульовано наприкінці 1960-х рр. і вже восени 1969 р. проект лемківського музею було вперше поставлено на обговорення під час проведення XII З'їзду ООЛ у Нью-Йорку. Під час одного із

Наконецний Володимир Михайлович
Лемкознавство як феномен історичної регіоналістики
(діаспорний період)

засідань з'їзду новообраний голова ООЛ проф. Іван Гвозда в своїй інавгураційній доповіді звернувся до присутніх з пропозицією втілити в життя культурну потребу лемків цілого світу у власному музеї. Ця ідея І. Гвозди знайшла жвавий відгук у присутніх на з'їзді делегатів лемківських осередків американського континенту, котрі склали звернення до русинської спільноти всього світу: «Окремою галуззю є музейно-архівна діяльність ООЛ, щоб зберегти культурно-мистецькі надбання лемків для культурної скарбниці України і світу. Йдеться тут так про різні матеріальні, як і духовні надбання (пісні, музику, звичаї, обряди та ін.). Не лише мусимо діяти тут, у Новому Світі, але й повинні зберегти все, що ще можливо і там, за залізною заслоною. Просимо не тримати нічого вдома, що може мати музейну вартість. Негайно шліть до Головної Управи для фахового збереження. Невдовзі буде назначена спеціальна Архівно-Музейна Рада Директорів, яка фахово займеться цими справами, включно із підшукуванням відповідного приміщення» (Дупляк, 1987, с. 22).

Відповідальним за реалізацію ідеї лемківського музею було призначено одного з найбільш авторитетних діячів русинського руху на американському континенті Миколу Дупляка. Осмислюючи концепцію майбутнього музею, М. Дупляк визначив наступні тематичні пріоритети: «1) збирати експонати матеріальної і духовної культури лемків та зберігати їх, щоб вони стали основою оформлення лемківського музею; 2) збирати та упорядковувати всякі матеріали, що мають відношення до праці ООЛ, щоб вони стали основою організаційного архіву; 3) збирати всяку різномовну літературу, що має відношення до Лемківщини та УПА, щоб вона стала опісля бібліотекою лемкознавства та УПА» (Дупляк, 1987, с. 22). Слід звернути окрему увагу на останній з тематичних пріоритетів, що був пов'язаний із плеканням пам'яті про національно-визвольні змагання на лемківській землі в роки Другої світової війни. Його важливість була зумовлена потужністю польської та радянської пропаганди, котрі фальшуючи історію світового протистояння, намагалися всіляко дискредитувати героїчний чин УПА.

На перешкоді реалізації ідеї створення лемківського музею стала проблема пошуку відповідного для експозиційних цілей приміщення. Після тривалих дискусій ініціатори музейної справи вирішили з вдячністю погодитися з щедрою пропозицією єпископа греко-католицької церкви у місті Стемфорд, котрий на шляхетну справу збереження лемківських колекцій віддав частину власних єпархіальних приміщень. Тож після багатьох років збирання коштів, пошуку найбільш цінних експозиційних матеріалів та розробки концепції виставкового простору, у 1981 р. було урочисто відкрито Український Лемківський музей, що й нині є одним із найбільш повних колекційних зібрань, котре уможлиблює всім бажаючим досягнути лемківський етнічний феномен у

всій різноманітності його духовних і матеріальних проявів. Справжньою окрасою музею є унікальна бібліотечна збірка, котра містить рідкісні видання, що проливають світло на героїчну боротьбу УПА з окупантами різних кольорів на лемківських землях. Особливою частиною бібліотечних фондів є багата літературна добірка про взаємини лемків з іншими народами, зокрема з поляками.

Зрештою, своєрідним підсумком діаспорного лемкознавства, що став переконливим свідченням перетворення його на академічну галузь історичної регіоналістики, стала підготовка та видання своєрідної енциклопедії культурного світу українців-горян – двотомника «Лемківщина: земля-люди-історія-культура». Реалізацію цього проекту, що був задуманий ще в перші повоєнні десятиліття, взяла на себе Фундація Дослідження Лемківщини в Америці (далі – ФДЛ). Вона була заснована наприкінці 1976 р. як громадська організація із амбітними науково-просвітницькими завданнями, сфокусованими на питаннях вивчення багатогранного лемківського феномену та поширення про нього інформації в широких колах зацікавленого громадянства. Активними діячами ФДЛ стали такі знамі лемківські активісти, як Іван Гвозда, Петро Гарайда, Василь Майкович, Михайло Шашкевич, Дмитро Барна, Юліян Котляр, Микола Грицьковян, Іван Полянський, Михайло Фарбанець та Іван Бліха. Очолювали ФДЛ Мирон Мицьо, Володимир Кікта та Стефан Гованський.

Зрозуміло, що цей складний академічний міждисциплінарний проект готувався тривалий період часу із залученням лемкознавців не лише американського континенту, але й багатьох країн Західної Європи. До складу авторського колективу було запрошено таких видатних знавців лемківського світу як Володимир Кубійович, Ярослав Падох, Богдан Кравців, Микола Шлемкевич, Павло Магочій, Богдан Струмінський та Богдан Загайкевич. Вони залучили до проекту фахівців з різних дисциплін (Іван Гвань, Іван Красовський, Микола Дупляк, Микола Мушинка та ін.), котрі опрацьовували окремі ділянки лемкознавства. Організаційний провід цілим проектом взяла на себе чолова українознавча інституція західного світу – Український науковий інститут Гарвардського університету (Падох, 1988, с. 6–7).

Зрештою, після багатьох років наполегливої солідарної праці лемкознавців вільного світу, в 1988 р. друком з'явилися одразу перший і другий томи фундаментальної студії «Лемківщина: земля-люди-історія-культура» (Лемківщина: земля-люди-історія-культура, 1988, т. 1; Лемківщина: земля-люди-історія-культура, 1988, т. 2). Ця праця енциклопедичного характеру узагальнила в своєму змісті все розмаїття лемківського світу. На її сторінках бачимо ґрунтовні розвідки про матеріальну та духовну культуру українців-горян, їхню багато в чому трагічну, але разом із тим героїчну історію,

особливості фізичної географії та культурної антропології тощо. Головною теоретичною домінантою всієї праці було послідовне простеження віковичної єдності лемків з іншими українськими етнографічними групами, що остаточно зруйнувало спроби польських та радянських шовіністів відірвати русинів від матірнього українського тіла. Ґрунтовність теоретичної концепції двотомника та докладність представленої в ньому наукової аргументації одразу була зауважена представниками західного академічного світу, перетворивши видання на одне з найбільш авторитетних і цитованих лемкознавчих досліджень.

Висновки

Таким чином, саме протягом другої половини ХХ ст. на американському континенті зусиллями русинів-емігрантів було розпочато всебічне осягнення Лемківщини як історико-регіонального явища. Цей процес відбувся в інституційному (створення громадських і дослідницьких інституцій, періодичних видань, музею) та концептуальному (доведення історичної та культурної пов'язаності русинів з українством) вимірах. Важливим підсумком такої тривалої в часі наполегливої праці кількох поколінь лемківських діячів стала підготовка та публікація унікальної енциклопедії лемківського світу – двотомної студії «Лемківщина: земля-люди-історія-культура». Саме це видання остаточно утвердило в свідомості пересічного читача та представників експертного середовища розуміння Лемківщини як самобутнього українського історичного регіону. Перспективним напрямком дослідження є з'ясування особливостей конструювання лемківського етнічного феномену в сучасних історико-регіональних студіях.

References:

1. Dorohi zemliaky, shyroka ukrainska hromado! [Dear fellow countrymen, the broad Ukrainian community]. (1979). *Lemkivshchyna*. Part. 1, pp. 1–2.
2. Dupliak, M. (1987). Deshcho pro Ukrainskiyi Lemkivskiyi muzei u Stempfordi [Something about the Ukrainian Lemkiv Museum in Stamford]. *Lemkivshchyna*. Part. 1, pp. 22–23.
3. Herasym, S. (1958). Lemkivshchyna. *Lemkivske slovo* [The Lemkiv word], no. 31–34.
4. Iurchenko, M. (1961). Lemkivshchyna. *Lemkivske slovo* [The Lemkiv word], no. 28.
5. *Lemkivshchyna: zemlia-liudy-istoriia-kultura*. [Lemkivshchyna: land-people-history-culture]. (1988). Vol. 1. New York-Paris-Sydney-Toronto.
6. *Lemkivshchyna: zemlia-liudy-istoriia-kultura*. [Lemkivshchyna: land-people-history-culture]. (1988). Vol. 2. New York-Paris-Sydney-Toronto.

7. Makarskyi, V. (1986). Pro mistsevi nazvy davnoi Sianitskoi zemli [On the local names of ancient Sianitskaya land]. *Lemkivske slovo* [The Lemkiv word], no. 20.

8. Nakonechnyi, V. (2016). Zhurnal «Lemkivshchyna»: ideini zasady, rubrykatsiia, problematyka [Journal "Lemkivshchyna": ideological foundations, rubric, problems]. *Pereiaslavskiy litopys* [Pereiaslav Chronicle], issue. 10, pp. 61–69.

9. Padokh, Ya. (1988). Peredmova [Preface]. *Lemkivshchyna: zemlia-liudy-istoriia-kultura*. [Lemkivshchyna: land-people-history-culture], Vol. 1, pp. 3–7. New York-Paris-Sydney-Toronto.

10. Telvak, V. (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykiv (kinets KhIKh – 30-ti roky KhKh stolittia)* [The creative heritage of Mikhail Hrushevsky in the estimations of contemporaries (end of XIX – 30 years of XX century)]. Kyiv–Drohobych.

11. Telvak, V., Pedych, V. (2016). *Lvivska istorychna shkola Mykhaila Hrushevskoho* [Lviv History School of Mykhaylo Hrushevsky]. Lviv.

12. Toronskyi, O. (1985). Rusyny-lemky [Ruthenian Lemkos]. *Lemkivske slovo* [The Lemkiv word], no. 33.

13. Turchak, O. (1995). Pytannia istorii ta narodnoi kultury lemkyv na storinkakh "Lemkivskoho slova" (1957–1992) [Questions of the history and folk culture of Lemkos on the pages of the Lemkiv word (1957–1992)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya istorychna: Doslidzhennia z istorii Ukrainy* [Visnyk of Lviv National University. Historical Series: Studies in the History of Ukraine], issue. 30, pp. 107–112.

14. Vermenych, Ya. V. (2003). *Teoretyko-metodolohichni problemy istorychnoi rehionalistyky v Ukraini* [Theoretical and methodological problems of historical regionalism in Ukraine]. Kyiv: Institute of History of Ukraine.

УДК : [324:342.53(477+438)]:004.77«2019»

**«FACEBOOK» ТА ПАРТІЇ У ПЕРЕДВИБОРНИХ
КАМΠΑНИЯХ 2019 р. В УКРАЇНІ І ПОЛЬЩІ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ**

Радіо Михайло Вадимович
аспірант,
ПВНЗ «Європейський університет»,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-9965-9603
m_radio2006@ukr.net

Надіслано:
11.02.2020
Рецензовано:
10.03.2020
Прийнято:
25.03.2020

У статті проаналізовано особливості проведення агітації за допомогою соціальних медіа (на прикладі «Facebook») політичними силами, які потрапили (згідно результатів виборів 2019 р.) до парламентів своїх країн (Верховної Ради України та нижньої палати Національної Асамблеї Республіки Польща Сейму Республіки Польща). Досліджено контент та його формат, а також реакції користувачів. Встановлено спільні риси і відмінності використання «Facebook» (був і залишається на час написання даної розвідки найпопулярнішим соціальним медіа у зазначених державах) у парламентських передвиборних кампаніях України й Польщі 2019 р. У ході дослідження застосовувалися методи: емпіричний, функціональний та порівняльний. Констатовано, що в обох країнах «Facebook» (як і ін. соціальні медіа) ще не є основним інструментом агітації, однак він продовжує набувати більшої популярності та суспільної ваги і не лише у виборчому процесі. Це також пов'язано зі зростанням кількості користувачів інтернету. Найпопулярнішим форматом контенту є фото або (трохи рідше) відео. Проте не всі політичні сили обох країн використовують повною мірою потенціал «Facebook» (наприклад, не завжди створюються події заходів, користувачі дуже часто не отримують відповідь на свої коментарі та ін.). Також все ще не приділяється належна увага розвитку деяких партійних сторінок у «Facebook» (це може спостерігатись не лише в Україні, а й у Польщі). Натомість у таких випадках більша увага зосереджується на профілях у соцмедіа лідерів політичних сил та рекламі чи висвітленні передвиборної кампанії традиційними ЗМІ.

У подальшому розробка цього напрямку дослідження може стосуватися: аналізу ведення агітації в ін. соціальних медіа; коштів, витрачених на рекламу та/або адміністрування профілів; сторінок у соціальних медіа керівників (лідерів) політичних сил.

Усе це має вагоме значення не лише для проведення ефективних виборних кампаній політичними силами, а й для забезпечення якісних суспільних змін (напр., застосовуватися у діяльності громадських організацій або державних структур).

Ключові слова: соціальні медіа; «Фейсбук»; вибори; соціальні мережі; політичні партії; суспільні комунікації; політична агітація; передвиборна кампанія; Верховна Рада України; Сейм Республіки Польща.

Radio Mykhailo, Ph.D. Student, PHEI "European University", Kyiv, Ukraine

"Facebook" and Parties in the Political Campaigns 2019 in Ukraine and Poland: Comparative Aspect

The article analyzes some peculiarities of the campaigning in social media (on Facebook example) by the political forces that entered (according to the election results 2019) to their national parliaments (the Verkhovna Rada of Ukraine and the Sejm of the Republic of Poland). The type of the content posted in Facebook, as well as user reactions, have been explored in the article. There were selected the common features and differences of using Facebook (that remains the most popular social media in the above-mentioned countries) in the parliamentary election campaigns of Ukraine and Poland in 2019. The following methods were used in the study: empirical, functional and comparative. It was stated that in both countries Facebook (like other social media) is not yet the main agitation tool, but it continues to gain more popularity and publicity, and not only in the electoral process. This fact is also related to the growing number of the Internet users. The most popular content type in social media is photo or (less frequently) video. However, not all political forces in both countries make full use of the Facebook possibilities (for example, Facebook events are not always created, comments often remain unanswered, etc.). Also, Facebook pages of some political parties are not sufficiently supported (such cases are observed not only in Ukraine but also in Poland). Instead, more attention is focused on social media profiles of the political forces leaders and on the advertising or campaigning in traditional media.

Further development of this research may include analysis of campaigning in other social media, funds spent on advertising and / or profile management, profiles of the political forces leaders.

The results of the research can be used not only for conducting of the effective electoral campaigns by political forces, but also for the high quality social changes (e.g. be applied in the public organisations or government agencies work).

Key words: social media; Facebook; elections; social networks; political parties; public communications; political agitation; election campaign; Verkhovna Rada of Ukraine; Sejm of the Republic of Poland.

*Радіо Михайл Вадимович, аспірант, ЧВУЗ «Європейський університет»,
г. Киев, Україна*

«Facebook» и партии в предвыборных кампаниях 2019 г. в Украине и Польше: сравнительный аспект

В статье проанализированы особенности проведения агитации с помощью социальных медиа (на примере «Facebook») политическими силами, которые попали (согласно результатам выборов 2019 г.) в парламенты своих стран (Верховной Рады Украины и нижней палаты Национальной Ассамблеи Республики Польша – Сейма Республики Польша). Исследованы контент и его формат, а также реакции пользователей. Установлены общие черты и различия использования «Facebook» (был и остается на момент написания данной статьи самым популярным социальным медиа в указанных государствах) в парламентских предвыборных кампаниях Украины и Польши 2019 года. В ходе исследования применялись следующие методы: эмпирический, функциональный и сравнительный. Констатировано, что в обеих странах «Facebook» (как и другие социальные медиа) еще не является основным инструментом агитации, однако он продолжает приобретать большую популярность и общественный вес и не только в избирательном процессе. Это также связано с ростом количества пользователей интернета. Самым популярным форматом контента является фото или (немного реже) видео. Однако не все политические силы обеих стран используют в полной мере потенциал «Facebook» (например, не всегда создаются события мероприятий, пользователи очень часто не получают ответ на свои комментарии и др.). Также все еще не уделяется должное внимание развитию некоторых партийных страниц в «Facebook» (это можно наблюдать не только в Украине, но и в Польше). Но часто в таких случаях большее внимание сосредоточивается на профилях в соцмедиа лидеров политических сил и рекламе или освещении предвыборной кампании традиционными СМИ.

В дальнейшем разработка данного направления исследования может касаться: анализа ведения агитации в других социальных медиа; средств, потраченных на рекламу и/или администрирования профилей; страниц в социальных медиа руководителей (лидеров) политических сил.

Все это имеет большое значение не только для проведения эффективных выборных кампаний политическими силами, но и для обеспечения качественных общественных изменений (например, применяться в деятельности общественных организаций или государственных структур).

Ключевые слова: социальные медиа; «Фейсбук»; выборы; социальные сети; политические партии; общественные коммуникации; политическая агитация; предвыборная кампания; Верховная Рада Украины; Сейм Республики Польша.

Вступ

Соціальні медіа все більше стають невід'ємною складовою життєдіяльності сучасної людини. Саме за їх допомогою можна дізнатися новини та відреагувати на них (за бажанням), самому повідомити або поширити інформацію, налагоджувати комунікацію з іншими користувачами. З цих та ін. причин цей потенціал перебуває у фокусі уваги державних, громадських та політичних структур, приватних компаній. Відповідно це внесло зміни до стратегій передвиборних кампаній кандидатів, політичних партій та їх об'єднань в багатьох країнах світу. Наприклад, перетворення торкнулися висвітлення виборчих новин (перевагу продовжують втрачати професійні журналісти), впливу на залучення виборців та ін. (Owen, 2017).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

До вивчення окремих аспектів соціальних медіа вдавалися науковці України, Польщі та інших країн світу. Можемо згадати дисертації О. Радченка (Radchenko, 2012), Т. Кремень (Kremen, 2014), Б. Вахули (Vakhula, 2015). Деякі дослідження проводились представниками ГО «Інтерньюз-Україна» (Memokratiya: yak sotsmerezhi vplyvayut na polityku v Ukrayini, 2019; Sotsmerezhi pro #vybory: za shcho holosuyut Facebook, Instahram ta Vkontakte, 2019). Серед іноземних дослідників: К. Адамчевська (Adamczewska, 2018), М. Бодис (Bodys, 2016) та ін.

Формулювання мети і завдань статті

Зважаючи на постійне зростання кількості користувачів інтернету та соціальними медіа в Україні та світі, автор вважає за доцільне дослідити практику застосування нових технологій комунікацій кіберпростору на прикладі виборних кампаній. Для дослідження обрано передвиборну кампанію до Верховної Ради України в 2019 р. Вибори були позачерговими, тож потенціал соціальних медіа мав би бути особливо затребуваним (як мінімум для тих партій, які вперше взяли участь в електроральних перегонах). Для того, щоб провести паралелі з тенденціями в ЄС, виникла потреба у здійсненні порівняльного аналізу політичної агітації у «Facebook» в Україні та Польщі. Адже вибори до законодавчого органу цієї країни відбувалися теж 2019 р. Автором ставилося завдання розглянути переваги та перестороги застосування соціальних медіа.

Виклад основного матеріалу дослідження

Соціальні медіа поступово формують окремі канали комунікації не лише політичних партій, а й органів державної влади та місцевого самоврядування. Якщо звернути увагу на Україну та Польщу, то парламентські передвиборчі кампанії відбувалися в державах у один і той самий рік. Періоди дещо відрізняються. Українська передвиборна кампанія охоплює часовий проміжок 24 травня по 19 липня 2019 р., натомість у Польщі ця складова виборчого

Радіо Михайло Вадимович
«Facebook» та партії у передвиборних кампаніях 2019 р.
в Україні і Польщі: порівняльний аспект

процесу розпочалася 09 серпня, а завершитися повинна була 11 жовтня цього ж року. Також зазначимо, що вибори у нашій країні були позачерговими. Лідером за кількістю користувачів в Україні (Nauporulyarnisha sotsmerezha v Ukrayini – «Facebook», 2019) та Польщі (Kuchta-Nykiel, 2018) у минулому році був «Facebook». Деякі дані, які стосуються виборів обох країн, подано для порівняння у табл. 1. Зауважимо, що через окупацію Росією частини території України, фактична кількість народних депутатів складає 424. Проте 225 обирається на пропорційній основі в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі.

Таблиця 1

Інформація стосовно парламентських виборів України та Польщі

Політична сила	Україна	Польща
Виборча система	Змішана	Пропорційна
Кількість депутатів	450 (фактично 424)	460
Прохідний бар'єр	5% – партіям	5% – партіям; 8% – коаліціям
Кількість виборців	29527974	30253556
Явка	49,84 %	61,74 %

Проаналізовано сторінки у «Facebook» українських політичних партій: «Слуга народу», «Опозиційна платформа – За життя», ВО «Батьківщина», «Європейська Солідарність», «Голос». Аналогічно було зроблено у вищезазначеному соціальному медіа і з польськими політичними силами: «Право і справедливість», «Громадянська коаліція», «Союз демократичних лівих сил», «Польська селянська партія», «Конфедерація свободи і незалежності». Порядок розташування подається згідно отриманих на виборах результатів (у порядку зменшення). Звісно, після розміщення або поширення на сторінці в соціальних медіа інформації, очікується зворотня реакція – у вигляді вподобань, поширень, коментарів. «Вірусне поширення» інформації – вдалий механізм, що допомагає охопити якнайбільшу кількість аудиторії у «Facebook». Безперечно напевне передбачити це мало ймовірно. Проте завдяки певному формату, змісту, вдалому визначенню цільової аудиторії, плануванню часу, а також стимулюванню рекламою можна створити найсприятливіші умови (Primbs, 2018, р. 74). Тож простежимо наскільки це вдалося політичним силам обох країн.

На сторінці «Слуга народу» у «Facebook» оприлюднено всю програму партії (16 розділів), а також необхідність курсу України до ЄС та НАТО, повернення людей з війни, кращих умов для бізнесу, боротьби проти корупції,

реформи судової системи. Знаходимо інформацію про «постпраймериз» стосовно кандидатів, створення і оновлення «Telegram»-бота, «ZooPark» (для надсилання випадків копіювання кольорів та інших складових формату партійного бренда або неправомірного використання назви). Користувачам надавалася можливість поставити питання лідеру партії. Публікувалися посилання із заохоченням використовувати ресурс «LIFT» (для можливості долучення до змін), додаток (на «Iphone» та «Android») для зв'язку з кандидатом і потім депутатом від партії, інтернет-сайти «мажоритарників». Найбільше вподобань мають 8 постів (більше 10 000). У них йдеться про укладення меморандумів про відповідальність з кандидатами від партії «Слуга народу», 5-ть принципів цієї політичної сили, акцент на партіях-клонах, позиція щодо запобігання зриву позачергових виборів чемпіонство на Європейських іграх-2019 кандидата у народні депутати України Ж. Беленюка та ін. (Sluha Narodu, 2019).

Серед основних повідомлень сторінки проросійської, на думку багатьох політичних експертів та журналістів, партії «Опозиційна платформа – За життя» були: досягнення миру (тобто врегулювання конфлікту на Донбасі), необхідність відновлення зв'язків з СНД, декларувалося, що Ю. Бойко є кандидатом в Прем'єр-міністри України. Паралельно критикувалися високі тарифи, чинний на той період склад Кабінету Міністрів України, медреформа. Подавалася інформація про зустріч лідерів партії з керівництвом Росії (загалом негатив стосовно країни-агресора був відсутній). За реакціями тут користувачі не надто були активними: найбільше вподобань набрали три пости (кожен трохи більше 300), а за коментарями і поширеннями – показники ще менші (Oppozitsionnaya platforma – Za zhizn, 2019).

У ВО «Батьківщина» знаходимо багато посилань на партійний сайт. Також тут розміщували інформацію про підтримку: зниження тарифів, боротьби з корупцією, відкритих списків, реформ освіти та медицини, газової та аграрної сфер (особливий акцент був на земельному питанні), доступності житла для молоді, вступу України до НАТО. Анонсувалися ефіри за участі кандидатів у депутати від даної політичної сили. Ю. Тимошенко позиціонували як кандидата у прем'єри, до того ж кілька разів згадувалися ініціативи, які реалізовувалися нею на цій посаді раніше. Наявні кілька повідомлень про всесвітньовідомих жінок. Постів з найбільшою кількістю вподобань три (один має понад 2 000, а два інших – трохи більше 1 000). Один із них повідомляє про проекти готових рішень, що допоможуть главі держави знизити тарифи. У двох інших повідомляється про готовність представників даної політичної сили здійснити зміни протягом 100 днів, а також привітання з днем народження однієї з народних депутаток від ВО «Батьківщина» (Batkivshchyna, 2019).

Радіо Михайло Вадимович
«Facebook» та партії у передвиборних кампаніях 2019 р.
в Україні і Польщі: порівняльний аспект

На сторінці партії «Європейська Солідарність» презентовано кандидатів у народні депутати від партії з акцентом на нові обличчя. Декларувалися гасла про недопуск реваншу, незмінність курсу України до ЄС та НАТО, необхідність закону про імпичмент Президента, підтримку діючому на той час складу Кабінету Міністрів України, протест через повернення делегації Росії до ПАРЄ. Значна кількість постів розміром в одне речення, а наприкінці – посилення на інші соціальні медіа («Telegram», «Viber», «Instagram», «Twitter», «YouTube» та сайт політсили). Кілька разів поширено 3-Д фото. 12 постів, які отримали найбільшу кількість вподобань користувачів (10 000 і більше), наголошували на здатності вести Україну курсом до ЄС та НАТО, а також необхідності й надалі протистояти Росії (Yevropeyska Solidarnist, 2019).

Партія «Голос» обіцяла деолігархізацію, продовження децентралізації, зміни для ефективної роботи парламенту України, врегулювання ринку землі. Також презентувалися представники команди політичної сили, публікувалися історії прихильників партії та пости на підтримку політв'язнів. Велася робота з активізації користувачів «Facebook»: поширювалися анкети волонтерів «Туру змін», запускався флешмоб #ПритулуВРаду та заклики писати про перетворення, яких очікують виборці від Верховної Ради України. Представники політсили надавали відповіді на питання, обраних з коментарів користувачів. Періодично анонсувалися відкриття коворкінгів змін у різних містах. Презентовано програму партії у форматі аудіокниги, а також розроблено бота для контролю за перебігом виборів. Можна виділити 8 постів, які набрали найбільше вподобань (10 200 і більше). У них повідомлялося про приєднання до команди «Голос» С. Притули, перелік перших 30-ти кандидатів від партії, підтримку кримчанам, стікери для «Telegram», декламування вірша 6-тирічним хлопчиком, виконання гімну харків'янами та ін. (Golos, 2019).

Таблиця 2

Дані українських політичних партій з розміщеного контенту у «Facebook»

Політична сила	К-ть постів	Домінуючий формат	Заг. к-ть коментарів	Заг. к-ть поширень	Заг. к-ть вподобань
«Слуга народу»	248	Фото	47 566	93 762	434 035
«Опозиційна платформа – За життя»	325	Фото	4 143	4 467	47 697
ВО «Батьківщина»	276	Посилання на сайт	31 312	18 708	74 853
«Європейська Солідарність»	293	Відео	69 297	117 330	751 037
«Голос»	569	Фото	68 497	100 714	807 962

Провладна «Prawo i Sprawiedliwość» («Право і справедливість») представлена в соціальних медіа: «Instagram», «Twitter», «YouTube». Проте варто констатувати, що найбільше підписників нараховує сторінка партії у «Facebook». Якщо звернути увагу на формат контенту, то тут переважає фото (258), потім відео (115). Посилання, які ведуть до партійного сайту майже всі стосувалися записів програм на радіо за участі представників даної політичної сили (крім двох випадків). Збільшення кількості постів в останні дні агітації не призводило до пропорційного нарощування реакцій, коментарів та поширень. Загалом найбільшу кількість вподобань (5 857 та 4 604) здобули відеоролик (тут присутній заклик підтримати дану партію) та фото з цитатою діючого прем'єр-міністра М. Моравецького прийти на вибори й проголосувати за «Право і справедливість». У цілому у постах наголошувалося на надійності чинної влади, дотриманні обіцянок, побудові польської версії держави добробуту, підтримці фермерства, зменшенні податків, збільшенні заробітної плати (з 2020 мінімальна складатиме 2 600, а через рік – 3 000 злотих), містилися кількаразові згадки про польське село та сільське господарство як національний інтерес, робився акцент на сім'ї як основі життєдіяльності, а кожен поляк має відчувати своїм домом Польщу, подвійну тринадцяту пенсію. Також анонсувалися та транслювалися пресконференції, ефіри на радіо представників партії, брифінги прем'єра Моравецького у різних містах Польщі. Презентовано пункти, що будуть реалізовані протягом ста днів. Багаторазово зазначалося про необхідність підтримати партію у день виборів (досить часто конкретизувалося дата) та переконати інших зробити це (Prawo i Sprawiedliwość, 2019).

«Koalicja Obywatelska PO N IPL Zieloni» («Громадянська коаліція», яка складається з партій: «Громадянська платформа», «Новочесна» або «Сучасна», «Польська ініціатива» та «Зелені»). Аналіз дещо ускладнений тим, що на сайті політичної сили є посилання на сторінку у «Facebook», але до неї відсутній доступ. За пошуком можна знайти «Koalicja Obywatelska», де підписників трохи більше 2 500. Всього понад 40 постів, реакції не надто чисельні (як для загальнодержавної партії). За форматом теж переважають фото, контент складається з критики правлячої партії «Право і справедливість», а також її кандидатського списку в одному з округів, через наявність у топ-10 лише однієї представниці жіночої статі). Разом із тим наявні заклики до виборців підтримати політичну силу «Громадянська коаліція» підписами, долучитися до агітації (вивішуванням банера або передвиборчого плакату) (Koalicja Obywatelska, 2019).

У політсили «Sojusz Lewicy Demokratycznej» («Союз демократичних лівих сил») дещо ускладнений доступ до соціальних медіа, адже посилання на сторінки Facebook з сайту неможливий. Пов'язано це з об'єднавчим процесом,

тому орієнтуємось на актуальну інформацію сайту «Lewica» і однойменні представництва у соцмедіа. Тож в «Facebook» присутні заклики підтримати цю політичну силу, алгоритми дій для здійснення волевиявлення за кордоном чи при зміні місця голосування, анонси заходів, констатація зростання цін, необхідність змін в охороні здоров'я, соціальній та житловій політиках, покращення функціонування залізничного транспорту. 39 постів мають більше 1 000 реакцій, домінуючий формат контенту – фото (Lewica, 2019).

«Polskie Stronnictwo Ludowe» («Польська селянська партія») будувала кампанію у «Facebook» на критиці чинного Уряду Польщі. Також тут інформувалося про тури містами країни кандидатів, розміщувалися заклики до виборців підтримати підписом та голосуванням. Політсила намагалася дистанціюватися від влади та опозиції. Серед цікавинок – гра, посилання на яку (www.GRAMYwPSL.pl) розміщено було на сторінці. У ній почергово, за допомогою героя, можна отримати від лідера партії (В. Косіняк-Камиша) інформацію про зміни, які політичною силою обіцяно для країни. Загалом понад 1 000 реакцій отримало 2 відеопости на партійній сторінці (04 і 08 жовтня 2019 р.), а поширення за цим же параметром мали 8 повідомлень (більшість з фото) (Polskie Stronnictwo Ludowe, 2019).

«Konfederacja Wolność i Niepodległość» («Конфедерація свободи і незалежності») має досить об'ємні пости у «Facebook», в яких критикувалася міграційна (в т. ч. залучення українців до еліти Польщі) та податкова політики, система охорони здоров'я, підвищення цін, конкурентні політичні сили (PiS-PO-SL-PSL), ідея повернення власності жертвам Голокосту, низька ефективність роботи бюро зайнятості, різке збільшення зарплат. У деяких повідомленнях спонукають своїх прибічників поширювати пости та допомогти підписом й фінансово партії, анонсували набір до команди спостерігачів та членів комісій, запрошували на заходи партії з формами реєстрації, поетапність дій при зміні місця голосування (в т. ч. за кордоном). Серед пропонованих змін: розроблено 100 законопроектів для розгляду у Сеймі, зміни в освіті (фінансуванні за допомогою навчальних ваучерів) та роботи суддів, ініціатива заборони ввезення сміття до Польщі, захист фермерства, надавалася можливість поставити питання представникам партії. Розроблено з можливістю завантаження і використання фото для прихильників у соцмедіа. За форматом контенту перевага належить відео. 151 пост має від 1 000 до більше 14 000 реакцій, а 36 повідомлень нараховує понад 1 000 поширень (Konfederacja, 2019).

Таблиця 3

Дані польських політичних сил з розміщеного контенту у «Facebook»

Політична сила	К-сть постів	Домінуючий формат	Заг. к-сть коментарів	Заг. к-сть поширень	Заг. к-сть вподобань
«Право і справедливість»	388	Фото	117 210	54 546	337 533
«Громадянська коаліція»	49	Фото	450	660	3 934
«Союз демократичних лівих сил»	200	Фото	18 806	22 465	138 321
«Польська селянська партія»	78	Фото	4 711	22 581	21 717
«Конфедерація свободи і незалежності»	264	Відео	34 434	136 103	464 210

Висновки

Здебільшого політичними силами поширювалася на власних сторінках інформація у форматі фото (характерно для обох країн). У середньому кількість постів більше розміщувалося українськими партіями. Не всі політичні сили обох країн використовували у повній мірі потенціал «Facebook» (наприклад, не завжди створювалися події заходів, часто користувачі не отримували відповідь на свої коментарі та ін.). У деяких випадках характерною є більша увага до ведення профілів/сторінок лідерів політичних сил, ніж партій. Тож ця складова потребує додаткового дослідження для розуміння більш повної картини впливу соцмедіа на перебіг агітації. У результаті в обох кампаніях (які аналізувалися) перемогу отримали по п'ять політичних сил. Проте у Польщі явка виборців була рекордною.

Для двох держав характерним є те, що «Facebook» (ін. соціальні медіа теж не є винятком) залишається поки допоміжним засобом для здійснення агітації. Але водночас спостерігається тенденція, коли продовжує зростати кількість користувачів інтернетом. Люди все частіше отримують новини з всесвітньої мережі. Тож вага майстерності ведення передвиборної кампанії у соціальних медіа буде збільшуватися. Також необхідно бути готовим до протидії дезінформації конкурентів, атаки ботів на власні інтернет ресурси (проявляється в негативних коментарях, безпідставних скаргах до адміністрацій соціальних медіа з метою блокування профілів суперників тощо).

References:

1. Adamczewska, K. (2018) Partia i jej lider w mediach społecznościowych podczas polskiej kampanii parlamentarnej w 2015 roku [A party and its leader in

social media during the 2015 Polish parliamentary election campaign]. *Com. press*, no. 1, pp. 4-19.

2. Batkivshchyna [Fatherland / Motherland]. (2019). *Facebook*, [online]. Available at: <https://www.facebook.com/Batkivshchyna/>.

3. Bodys, M. (2016) Rola mediów społecznościowych w komunikacji partii politycznych i podejmowaniu decyzji wyborczych przez ich wyborców [The role of social media in the communication of political parties and the impact of them on voters' decisions]. *Political Preferences*, no. 12, pp. 165-179. DOI: 10.6084/m9.figshare.4128972.

4. Frekwencja w wyborach 2019 r. do Sejmu [Turnout in 2019 elections for Sejm]. (2019). *Państwowa Komisja Wyborcza*, [online]. Available at: <https://sejmsenat2019.pkw.gov.pl/sejmsenat2019/pl/frekwencja/pl>.

5. Golos [Voice]. (2019). *Facebook*, [online]. Available at: <https://www.facebook.com/GolosZmin/>.

6. Koalicja Obywatelska [Civic Platform]. (2019). *Facebook*, [online]. Available at: <https://www.facebook.com/KoalicjaObywatelska2019/>.

7. Konfederacja [Confederation] (2019). *Facebook*, [online]. Available at: <https://www.facebook.com/KONFEDERACJA2019/>.

8. Kremen, T. (2014) *Politychna mobilizatsiya v konteksti sotsialnykh media* [Political Mobilization in the Context of Social Media]. D. Ed. National Pedagogical University named after M.P.Frahomanov.

9. Kuchta-Nykiel, M. (2018). Social media w Polsce – kto korzysta z serwisów społecznościowych? [Social media in Poland – who uses social networking sites?]. *SOCIALPRESS*, [online]. Available at: <https://socialpress.pl/2018/06/social-media-w-polsce-kto-korzysta-z-serwisow-spolecznościowych>.

10. Lewica [The Left]. (2019). *Facebook*, [online]. Available at: <https://www.facebook.com/KomitetLewicy/>.

11. Memokratiya: yak sotsmerezhi vplyvayut' na polityku v Ukraini [Memocracy: How Social Networks Affect Politics In Ukraine]. (2019). *Internews Ukraine*, [online]. Available at: <https://internews.ua/opportunity/social-network-research>.

12. Naypopulyarnisha sotsmerezha v Ukraini – Facebook [The most popular social network in Ukraine – Facebook]. (2019). *Ukrinform*, [online]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2737716-najpopulyarnisha-socmerezha-v-ukraini-facebook.html>.

13. Oppozitsionnaya platforma – Za zhizn [Opposition Platform – For Life] . (2019). *Facebook*, [online]. Available at: <https://www.facebook.com/OppositionPlatformForLife/>.

14. Owen, D. (2017). *New Media and Political Campaigns*. The Oxford Handbook of Political Communication, [online]. Available at:

<https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199793471.001.0001/oxfordhb-9780199793471-e-016#oxfordhb-9780199793471-e-016-bibItem-49>.

15. Polskie Stronnictwo Ludowe [The Polish People's Party]. (2019). *Facebook*, [website]. Available at: <https://www.facebook.com/nowePSL>.

16. Prawo i Sprawiedliwość [Law and Justice]. (2019). *Facebook*, [online]. Available at: <https://www.facebook.com/pisorgpl>.

17. Primbs, S. (2018) *Sotsialni media dlya zhurnalistiv. Redaktsiyna robota z Facebook, Twitter & Co* [Social media for journalists. Editorial work with Facebook, Twitter & Co]. Kyiv: Academy of Ukrainian Press, Tsentri vilnoi presy.

18. Radchenko, O. (2012) *Rol internet-komunikatsiy v politychniy vzayemodiyi v Ukrayini* [Role of Internet communications in political interaction in Ukraine]. D.Ed. National University "Odessa Law Academy".

19. Sluha Narodu [Servant of the People]. (2019). *Facebook*, [online]. Available at: <https://www.facebook.com/slugarodu.official/>.

20. Sotsmerezhi pro #vybory: za shcho holosuyut Facebook, Instahram ta Vkontakte [What Facebook, Instagram, VK users are saying about the parliamentary race]. (2019). *Internews Ukraine*, [online]. Available at: <https://internews.ua/opportunity/fb-instagram-vk>.

21. Vakhula, B. (2015). *Sotsialni media yak mekhanizm politychnoyi mobilizatsiyi v suchasnomu ukrayins'komu suspilstvi* [Social media as a mechanism for protest mobilization in contemporary Ukrainian society]. V. N. Karazin Kharkiv National University.

22. Vidomosti pro kilkist vybortsiv u spyskakh na moment zakinchennya holosuvannya [The total number of voters at the time of elections to the Verkhovna Rada of Ukraine]. (2019). *Tsentralna vyborcha komisya*, [online]. Available at: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp095_2pt001f01=919pt049f01=2.html.

23. Yevropeyska Solidarnist [European Solidarity]. (2019). *Facebook*, [online]. Available at: <https://www.facebook.com/EuropeanSolidarity.official/>.

УДК : 321.01

**ПОЛІТИЧНІ УЯВЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ
ЗЕМЕЛЬ ПРО МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ
(1950–1960)**

Хуторянський Михайло Володимирович
*начальник групи по роботі з особовим складом,
Київський факультет Національної академії
Національної гвардії України,
м. Київ, Україна*
ORCID: 0000-0003-2310-0592
hutikus87@gmail.com

Надіслано:
11.02.2020
Рецензовано:
10.03.2020
Прийнято:
25.03.2020

Досліджується стан політичних уявлень населення УРСР в умовах переходу тоталітарного та авторитарного режимів у 1950–60-х рр. Звертається увага на тенденції формування політичних настроїв стосовно загострення міжнародної обстановки і перспектив початку нової світової війни. Можливість початку бойових дій у 1950–60-х рр. широко обговорювалася практично всіма верствами радянського суспільства. Цьому сприяли повідомлення у радянських засобах масової інформації. Уявлення про способи ведення війни із досить слабким розумінням природи ядерної війни та розвитку стратегічних носіїв ядерної зброї орієнтувало людей на уявлення про майбутню війну як сутичку, насамперед, сухопутних армій. Обговорення міжнародних відносин в українському суспільстві на поч. 50-х рр. ХХ ст. відбувалося, як правило, у зв'язку із визначенням їх впливу на можливість поновлення бойових дій у світовому масштабі. Архівні документи дозволяють стверджувати, що гонка озброєнь, участь у якій СРСР подавалася винятково як засіб протистояти агресивним діям західних країн, не завжди із розумінням сприймалася населенням. Одночасно й наростав страх перед майбутньою війною через пересторогу втрати благ мирного життя. Загалом посилення гонки озброєнь із перспективою нової світової війни не викликало захоплення у більшості населення. Прагнення до збереження мирного життя домінувало серед політичних настроїв населення України.

Ключові слова: міжнародні відносини; політичні уявлення; УРСР; Хрущов; Сталін; війна; СРСР; США; Карибська криза.

Khutorianskyi Mykhailo, Head of the Personnel Team, Kyiv Faculty of National Academy of National Guard of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The International Relations Political Perceptions of the Population of the Ukrainian Lands (1950–1960)

The article examines the state of the political views of the USSR population in the transition of the totalitarian and authoritarian regimes in 1950–1960's. The research attention is drawn to trends in the formation of political attitudes regarding the aggravation of the international situation and prospects for the beginning of a new world war. The possibility of the hostilities outbreak in 1950–1960's has been widely discussed by almost all strata of the Soviet society. This contributed to the reports in the Soviet media. Ideas about the methods of warfare with a very weak understanding of the nuclear war nature and the development of the nuclear weapons strategic carriers focused the people on the view about the future war as a battle primarily of land armies. In the early 1950's, the discussion of international relations in the Ukrainian society occurred, as a rule, in connection with the determination of their influence on possibility of hostilities resumption in the world. Archival documents indicate that the population did not always perceive the arms race, in which the Soviet Union supplied solely as a means to resist the aggressive actions of the Western countries. At the same time, the fear of a future war grew due to the warning of losing the benefits of a peaceful life. The overall strengthening of the arms race with the prospect of a new world war was not delighted in the absolute majority of the population. The desire to preserve the peaceful life dominated the political moods of the Ukrainian population.

Key words: international relations; political representation; the Ukrainian Soviet Socialist Republic; Khrushchev; Stalin; war; the Union of Soviet Socialist Republics; the USA, the Cuban crisis.

Хуторянский Михаил Владимирович, начальник группы по работе с личным составом, Киевский факультет Национальной академии национальной гвардии Украины, г. Киев, Украина

Политические представления населения украинских земель о международных отношениях (1950–1960)

Исследуется состояние политических представлений населения УССР в условиях перехода тоталитарного и авторитарного режимов в 1950–60-х гг. Обращается внимание на тенденции формирования политических настроений относительно обострения международной обстановки и перспектив начала новой мировой войны. Возможность начала боевых действий в 1950–60-х гг. широко обсуждалась практически всеми слоями советского общества. Этому способствовали сообщения в советских средствах массовой информации. Представление о способах ведения войны с достаточно слабым пониманием

природи ядерної війни и развития стратегических носителей ядерного оружия ориентировало людей на представление о предстоящей войне как схватку в первую очередь сухопутных армий. Обсуждение международных отношений в украинском обществе в начале 50-х гг. происходило, как правило, в связи с определением их влияния на возможность возобновления боевых действий в мировом масштабе. Архивные документы позволяют утверждать, что гонка вооружений, участие в которой СССР подавалась исключительно как средство противостоять агрессивным действиям западных стран, не всегда с пониманием воспринималась населением. Одновременно и нарастал страх перед будущей войной из-за боязни потери благ мирной жизни. В общем усиления гонки вооружений с перспективой новой мировой войны не вызвало восторга у большинства населения. Стремление к сохранению мирной жизни доминировало среди политических настроений населения Украины.

Ключевые слова: международные отношения; политические представления; УССР; Хрущев; Сталин; война; СССР; США; Карибский кризис.

Вступ

Політичні уявлення населення будь-якої держави формуються у внутрішньодержавних політичних умовах і тому завжди залежать від внутрішньої політики правлячої еліти та існуючого державного політичного режиму. Їх розвиток і характер завжди є достатньо складним для вивчення, особливо ж це стосується тоталітарних та авторитарних режимів, у період існування яких інформація завжди є малодоступною. Особливий же інтерес у цій ситуації викликають політичні уявлення населення щодо міжнародних відносин, оскільки вони є результатом цілеспрямованої інформаційної політики. Вивчення таких уявлень цілком можна здійснювати на прикладі населення УРСР як складової частини СРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Уявлення населення УРСР щодо міжнародних відносин в умовах тоталітарного та авторитарного режимів 1950–60-х рр. фактично не досліджувалися. Саме тому основна маса інформації нами залучена із архівних документів. Однак, слід відзначити, що на настрої населення повоєнного періоду в УРСР як наукову проблему звертали увагу в різні роки пострадянського періоду такі вчені як Ю. Шаповал, В. Кононенко, П. Когут, О. Малярчук, М. Герасимова, А. Бобровський, І. Романюк, О. Прохоренко, Н. Хоменко, Л. Місінкевич та ін.

Формулювання мети і завдань статті

Основною метою даної статті є спроба розглянути політичні погляди населення УРСР щодо міжнародних відносин у період зміни внутрішньої

політичної ситуації та переходу від тоталітарного до авторитарного режиму в рамках СРСР упродовж 1950–1960-х рр.

Виклад основного матеріалу дослідження

Політичні настрої населення УРСР 1950 – поч. 1960-х рр. формувалися під впливом ряду політичних, економічних та соціальних чинників внутрішньої та зовнішньої політики, серед яких можна виділити загострення міжнародних відносин у рамках холодної війни, завершення процесу відбудови народного господарства та суцільної колективізації на території західноукраїнських областей, продовження репресивної політики із придушенням основних вогнищ опору воїнів УПА. У цей час фактично оформилися політичні настрої громадян України щодо реалізації радянською владою їхніх уявлень про життя після завершення війни.

Доступні джерела дозволяють скласти уявлення про тенденції формування політичних настроїв жителів УРСР стосовно загострення міжнародної обстановки і перспектив початку нової світової війни. Можливість початку бойових дій на рубежі 1950-х рр. широко обговорювалася практично всіма верствами радянського суспільства. Цьому сприяли повідомлення у радянських засобах масової інформації, спрямування пропагандистської кампанії проти українських повстанців.

Занепокоєння людей можливістю початку третьої світової війни підтверджується матеріалами спецповідомлень про настрої населення, які надсилалися відповідальними працівниками до ЦК КП(б)У. Так, у спецповідомленні про реагування населення м. Львів на події внутрішнього та зовнішнього порядку від 8 лютого 1951 р. заступника начальника управління МДБ Львівської обл. Данилова викладено найбільш характерні висловлювання, зафіксовані довіреними особами органів держбезпеки. Наприклад, доцент Львівського політехнічного інституту В. С. Ракіта вказував: «Ми стоїмо на порозі війни із Америкою. Катастрофа ось-ось відбудеться. А ми начебто свідомо йдемо на це і свідомо провокуємо війну. Я не певен, що ми самі перші не почнемо її. Європа шалено озброюється. Ми також». Науковий співробітник бібліотеки при Львівському філіалі АН УРСР Павловський сказав: «Ситуація складається так, що війна довго не примусить чекати. Йде шалена гонка озброєнь з тієї і з іншої сторони, свого роду змагання, хто швидше і більше зробить – ми чи американці. Правда, у них немає людей, але за хліб і гроші вони знайдуть і людей». Архітектор облпроект, місцевий українець, Н. В. Микула відзначив: «Війна невідворотна і буде розв'язана нами на Заході. Радянському Союзу потрібна німецька промисловість, оскільки своя не забезпечує зростаючих потреб техніки. Якщо Америка не зможе дати відсіч, коли СРСР почне прибирати до рук Західну Німеччину, то пізніше їй важко буде боротися із Радянським Союзом» (Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 786,

Хуторянський Михайло Володимирович
Політичні уявлення населення українських земель
про міжнародні відносини (1950–1960)

---

sheet 11). Студент Львівського університету Лупак, місцевий українець, сказав: «Обстановка напружена, війна може початися і перекинутися на Захід, доля місцевих людей у зв'язку з цим дуже сумна, вони не впевнені у завтрашньому дні» (Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 786, sheet 14).

Водночас відзначалися й інші оцінки перспектив початку світової війни. Викладач Львівського сільськогосподарського інституту М. Ф. Листавничий, уродженець Києва, у 1951 р. стверджував: «Війна не скоро буде, оскільки Америка не має доброї сухопутної армії, що стосується Англії, Франції та інших держав, то вони будуть підтримувати Америку лише на словах, а на ділі будуть втілювати у життя іншу лінію, вигідну їм з метою звільнення від американського впливу. Навіть Японія не захоче активно допомагати Америці, оскільки вона ще пам'ятає жахи атомної бомби, скинутої Америкою у минулій війні» (Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 786, sheet 9–10).

Бачення про способи ведення війни із досить слабким розумінням природи ядерної війни та розвитку стратегічних носіїв ядерної зброї орієнтувало людей на уявлення про майбутню війну як сутичку у першу чергу сухопутних армій. А тому вважалося, що війна може розпочатися на західних кордонах СРСР. Це робило обговорення можливості початку бойових дій актуальним, передусім, для населення західноукраїнських земель. У той же час стурбованість загостренням міжнародної обстановки фіксувалася і серед населення східноукраїнських областей. Мешканці промислових районів, розуміючи, що у випадку початку бойових дій удар ворога може бути спрямований проти них, висловлювали стурбованість у зв'язку із можливістю початку війни. У протоколі звітно-виборчих зборів парторганізації управління МДБ по Сталінській області від 7 січня 1950 р. вказувалося на складність міжнародної обстановки. Тут висловлювалося занепокоєння, що такий важливий промисловий район як Донбас може стати мішенню для ворожих ударів (Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 388, sheet 42). А вже у квітні 1950 р. на закритих партійних зборах партійної організації МВС УРСР стверджувалося про зростання занепокоєності людей можливим початком бойових дій, що не завжди позитивно сприймалося у зв'язку із свіжістю вражень про жахи минулої війни.

Варто підкреслити, що обговорення міжнародних відносин в українському суспільстві на поч. 50-х рр. ХХ ст. відбувалося, як правило, у зв'язку із визначенням їх впливу на можливість поновлення бойових дій у світовому масштабі. Архівні документи дозволяють стверджувати, що гонка озброєнь, участь у якій СРСР подавалася винятково як засіб протистояти агресивним діям західних країн, не завжди із розумінням сприймалося населенням УРСР. наприклад, працівник облторгу м. Львів Щербаков вказував у 1951 р.: «Нам швидше війну забезпечать, аніж переоцінку і зниження цін.

Наш уряд зараз збирає буквально всі копійки на озброєння країни, навіть на військових накладено податок». Продавець магазину по вул. Шпитальній 8 м. Львів Райбах, місцевий єврей, оцінюючи постанову Ради Міністрів про прибутковий податок, як про ознаку війни, заявив: «Напевне у кишені радянського уряду не густо, якщо добралися вже до своєї єдиної опори – армії» (Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv ..., case 786, sheet 12).

Перспективи зростання впливу комуністичної ідеології у світі також не отримали однозначної оцінки жителів республіки. Так, касир обласної типографії Ф.Ф. Шлезак, поляк, підкреслив: «Якби не Англія, ми, поляки, жили б також у своїй державі, як і перед війною. Я дуже хотів би, щоб Англія отримала такий самий урок, як і Гітлер. І це може відбутися, якщо вона й надалі буде вести політику підбурення однієї держави проти іншої, як вона робить це до останнього дня. У силу цієї політики Англії доведеться випробувати на собі долю Польщі, Німеччини, Чехословаччини та ін. країн. Комуністи підберуться і зроблять в Англії радянську владу» (Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 786, sheet 12).

Певною мірою увагу українців привертали події війни у Кореї на поч. 50-х рр. XX ст. Напад Північної Кореї на Південну був сприйнятий світовою громадськістю як акт агресії. Більш того, його розцінили як початок комуністичної експансії у Азії, як акцію СРСР і Китаю із захоплення континенту (Mlechin, 1990, p. 14). Показово, що подібні оцінки цього протистояння були розповсюджені й на території західноукраїнських областей. У якості показових у «секретних папках» ЦК КП/б/У наведено кілька висловлювань. Так, наприклад, студент 1 курсу Львівського політехнічного інституту Н. В. Хабер, місцевий українець, із приводу подій у Кореї у лютому 1951 р. заявив: «Я не задоволений тим, що китайські добровольці надають допомогу Кореїській народно-демократичній армії, а американці ведуть себе пасивно. Якщо так буде продовжуватися, то комуністи завоюють увесь світ» (Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 786, sheet 13). Не варто забувати, що одним із результатів корейської війни стало створення радіостанцій «Свобода» і «Вільна Європа», чие антирадянське спрямування слугувало процесу формування відповідних політичних настроїв.

Водночас у радянському суспільстві, в тому числі й в Україні, події Корейської війни 1950–1953 рр. сприймалися в основному відповідно до настанов радянської пропаганди. Солдати-українці, як і інші бійці, які воювали у Кореї в основному вважали, що виконують інтернаціональний обов'язок, захищаючи братський корейський народ. Підкоряючись присязі, вони виконували відповідні накази (Mlechin, 1990, p. 15).

Загалом події в Кореї не були у центрі обговорення населенням України політичних подій. Війна відбувалася далеко від кордонів республіки,

Хуторянський Михайло Володимирович
Політичні уявлення населення українських земель
про міжнародні відносини (1950–1960)

і зацікавлення в основному викликав факт протистояння СРСР і США, оскільки про подробиці бойових дій пересічні громадяни практично не мали інформації. Прагнення мирного життя було сильнішим за примарні вигоди перемоги комунізму у всьому світі та зростання впливу СРСР на міжнародній арені завдяки збільшенню могутності армії.

Згідно з результатами аналізу листів громадян України, надісланих до редакції газети «Правда» у 1951 р., найбільше хвилювала населення саме перспектива участі у війні, яку сприймали з великими пересторогами, вважаючи, що ніякі блага, отримані у результаті бойових дій, не зможуть замінити втрати рідних чи близьких людей (Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 2079, sheet 5). Страх перед можливим початком бойових дій змушував людей замислюватися над переїздом до більш віддалених східноукраїнських земель, які у випадку війни потрапили б під удар пізніше, або могли б взагалі уникнути його.

Варто відзначити й наростання страху перед майбутньою війною через пересторогу втрати благ мирного життя. Так, асистент кафедри Львівського ветеринарного інституту, місцевий українець В. І. Саєвич говорив: «Думати про майбутню війну мені просто страшно. Краще як тепер мені не доведеться жити. Ви думаєте, що я міг би працювати у інституті асистентом при іншій владі? Ніколи я б не працював, не допустили б мене. Звичайно, є такі люди, яким не подобається радянська влада, не подобається й те, що ми, західники, чесно працюємо, вони чекають моменту, щоб нас за це помститися, але вони дочекаються, вони лише у період німецької окупації називали себе «героями» (Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 786, sheet 9). Існували і протилежні судження. Наприклад, відповідно до матеріалів спецповідомлень, студент 4 курсу політехнічного інституту м. Львів І. О. Мармуш, місцевий українець, у лютому 1951 р. наголосив: «У випадку війни необхідно сховатися з метою ухилення від служби в армії і можливого арешту, оскільки перед початком війни всіх підозрілих осіб будуть заарештовувати. Добре було б після початку війни зв'язатися із підпіллям ОУН у Львові або виїхати у свій район і створити організацію ОУН для ведення боротьби проти радянської влади» (Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 786, sheet 13). Як відзначалося у документах радянських спецслужб, що надавалися для ознайомлення працівникам ЦК КП/б/У, особи, які співробітничали з УПА, виявляли надію на початок війни між СРСР та США, в результаті якої могла б бути утворена Українська держава (Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 1718, sheet 1–7).

На противагу цьому співробітники партійних та радянських органів, а також працівники спецслужб всіляко намагалися сформувати у суспільстві негативне ставлення до українських повстанців, звинувачуючи їх

у співробітництві із німцями під час Другої світової війни. Всіляко формувалося у суспільстві негативне ставлення до осіб, які співробітничали із німцями, навіть, якщо воно було вимушеним. Причому у випадку виявлення таких фактів, навіть якщо після звільнення особи служили у Червоній Армії, мали поранення і бойові нагороди, військові трибунали, як правило, обирали міру покарання у вигляді 10 років позбавлення волі із конфіскацією майна та ураженням у правах. Причому така міра покарання у діяльності трибуналів була найменшою, а факти її призначення перевірялися вищими інстанціями (Tsentrалnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 2078, sheet 88–93).

Загалом, посилення гонки озброєнь із перспективою нової світової війни не викликало захоплення у більшості населення. Причому, як видно із архівних матеріалів, в основному негативне сприйняття продовження бойових дій у будь-якій формі із використанням будь-яких гасел (як-то боротьба за панування комунізму у всьому світі або відновлення Української державності) було характерним для мешканців всіх регіонів республіки та представників основних соціальних груп, чиї висловлювання були представлені на сторінках довідок «про політичні реагування» населення. Прагнення до збереження мирного життя домінувало серед політичних настроїв населення України.

Як свідчать архівні матеріали колишніх «секретних папок» ЦК КП України, пересічні громадяни республіки у більшості випадків виявляли стурбованість про свою і долю країни в цілому у зв'язку зі смертю «вождя народів». На відкритих засіданнях та мітингах, у зв'язку зі смертю Й. В. Сталіна, висловлювали почуття глибокої втрати. Особливе занепокоєння викликав страх перед можливим початком війни. Так, заступник начальника матеріальної служби управління південно-західної залізниці Ємельянов вказав: «Радянський народ і Комуністична партія зазнали великої втрати, коли така складна міжнародна обстановка, коли у Америці прийшов до влади фашистський уряд, який робить все для розв'язування війни на сході. Тому у цей період потрібен був товариш Сталін, який зміг би прийняти вірне рішення. Але раз так вийшло треба не піддаватися на різного роду провокації» (Tsentrалnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 2743, sheet 5).

Страх перед війною у зв'язку зі зневірою у можливості вищого партійного керівництва після смерті Й. В. Сталіна відвернути початок бойових дій залишався у центрі висловлювань з приводу смерті «вождя». Дружина столяра мостозагону № 2 Т. Ригалова підкреслила: «Тепер напевне буде війна, нехай краще віддадуть країну, аніж доведеться пережити війну». Робітник станції Пінізевичі Зінченко 6 березня сказав: «Немає Сталіна, важко буде нашій країні у теперішній міжнародній обстановці. Війна буде скоро, кожен день ешелони з танками йдуть на Захід, схоже, що готується те, що було у 1941 р.» (Tsentrалnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 2743, sheet 7).

Хуторянський Михайло Володимирович
Політичні уявлення населення українських земель
про міжнародні відносини (1950–1960)

Фактично, у вищих ешелонах влади в СРСР розгорнулася боротьба «за думки та настрої людей». Усвідомлюючи існування соціального попиту на відмову від масових репресій і курсу на нову світову війну частина радянських лідерів включилася у формування оновленої системи цінностей суспільства. Нове керівництво СРСР відмовилося від сталінських планів підготовки до Третьої світової війни, розуміючи, що економічний потенціал і технічні можливості її ведення не забезпечать перемоги Радянської країни. Тому вже 16 березня 1953 р. Маленков публічно заявив, що СРСР і США можуть домовитися з будь-якої міжнародної проблеми. Фактично відбувалося формування полярного світу із пріоритетом «американського» та «радянського» проєктів розподілу світової арени на сфери впливу, але антиамериканська істерія у радянській пресі почала потроху спадати (Zubov, 2009, p. 292).

Але критика окремих радянських діячів у часи Й. В. Сталіна та М. С. Хрущова (та й Л. І. Брежнєва) не повинна була підривати основ радянського ладу. А отже, новій владі кожного разу потрібно було закріпити у суспільній свідомості уявлення про себе як про реформатора, який забезпечив полегшення життя громадян. Для М. С. Хрущова у 1953–1955 рр. такими діями стало нагнітання міжнародної напруженості із рекламою успіхів СРСР у гонці озброєнь, реформи оподаткування сільгоспвиробників, «замкнення на собі» процесу реабілітації із катушовуванням ролі Л. Берія у його початку, гучне святкування «возз'єднання України з Росією», передача Криму до складу УРСР, а пізніше – слава борця зі злочинами сталінізму.

Як було зазначено вище, оцінка перспектив участі Радянської країни у світовій війні була досить розповсюдженою серед спектра проблем, що найбільше хвилювали радянських людей. Побожування втягнення Радянської країни у війну були поширеними серед усіх верств населення. Причому перспектива поразки у війні майже проти всього світу викликала масу критичних зауважень на адресу тих, кого вважали «паліями війни». І якщо у офіційних документах мова йшла у цьому зв'язку, насамперед, про західних політиків, то у повідомленнях радянських спецслужб вказувалося, що громадяни нерідко критикували радянських керівників за недалекоглядну політику, яка могла б призвести до початку бойових дій.

У зв'язку із цим успіхи СРСР у гонці озброєнь використовувалися правлячою верхівкою для формування вигідних для себе політичних настроїв громадян. Важливою рисою у цій справі стала розробка і успішне випробування водневої бомби, яка стала розглядатися як вагомий засіб у «стриманні західних агресорів», а отже, забезпечувала ілюзію перемоги СРСР у термоядерній війні. Ілюзорність перемоги полягала у масштабності ядерної

катастрофи у зв'язку із початком збройного протистояння. Але факт успішного випробовування нової зброї подавався як засіб захисту інтересів СРСР.

Повідомлення про успішне випробовування водневої бомби було здійснене Г. Маленковим, а тому реакція населення на цю подію у документах подавалася як «реагування населення на промову Г. Маленкова». У містах і районах республіки для забезпечення потрібного правлячій верхівці реагування було здійснено масштабну підготовчу роботу по проведенню зібрань трудящих, присвячених обговоренню рішень п'ятої сесії Верховної Ради СРСР і промови Г. Маленкова. Для надання допомоги партійним організаціям у розгортанні роз'яснювальної роботи, підготовці і проведенні зборів трудящих обкоми партії виділяли групи керівних працівників, які направлялися до відповідних районів республіки. А вже райкоми партії послали до сіл актив по 50–60 осіб. (Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 2776, sheet 6). Це, безперечно, сприяло формуванню громадської думки. У документах ЦК КП України вказувалося, що з особливою радістю було сприйнято повідомлення Маленкова про те, що США не є монополістами у виробництві водневої бомби. Схвалення викликало виділення мільярда карбованців на відновлення господарства Кореї. Для висловлювань з питання про міжнародне становище СРСР була характерною спокійна впевненість у ефективності Радянського уряду (Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 2776, sheet 7).

Сталевар Київського заводу «Більшовик» Щука сказав: «характеризуючи міжнародну обстановку і зовнішню політику Радянського Союзу, товариш Маленков відповів на всі важливі питання. Він повністю викрив політику «холодної війни» американських імперіалістів. І якщо американська «кума» почне танцювати не з тієї ноги, ми зможемо її приборкати». У бесіді, яку проводив парторг шахти «Рудуч» тресту Горлівськвугілля вибійник Пахомов заявив: «Хай не думають американці, що вони залякають весь радянський народ. Весь наш народ із радістю слухав заяву голови Уряду, що така «втіха», як воднева бомба, також вибита з їхніх рук». Вибійник шахти № 4-2-біс м. Кадіївка Єлецький говорив: «від всієї душі ми підтримуємо рішення уряду про виділення мільярда карбованців на відновлення зруйнованого господарства Кореї». Майстер Ужгородського деревообробного комбінату Коньч висловився так: «Мені дуже сподобалося, що американці не є монополістами на водневу бомбу. З виступу Георгія Максимільяновича видно, що ми сильні і у народному господарстві, і у обороні країни» (Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv..., case 2776, sheet 1–2).

Уроки карибської кризи були враховані обома сторонами. Уявляється, що як М. Хрущов, так і Дж. Кеннеді усвідомили небезпеку політики балансування на межі війни і необхідність компромісів. У всякому разі, з боку СРСР погроз застосування ядерної зброї у локальних конфліктах більше

Хуторянський Михайло Володимирович
Політичні уявлення населення українських земель
про міжнародні відносини (1950–1960)

не висловлювалося. Виступаючи на сесії Верховної Ради СРСР 12 грудня 1962 р., М. С. Хрущов визначив політику мирного співіснування як рішення спірних питань між державами без війни, мирним шляхом. Він зазначив, що досвід карибського конфлікту «змусить багатьох людей змінити свої погляди на розвиток міжнародного становища і свою оцінку співвідношення сил на міжнародній арені. Вони більш реально будуть представляти зараз небезпека ядерної катастрофи».

Не відмовляючись від підтримки революційних сил і рухів «третього світу», КПРС стала виявляти велику обережність у зовнішній політиці. У ході такої бурхливої полеміки в комуністичному русі з питання про методи протидії агресивним акціям імперіалізму ЦК КПРС, явно враховуючи уроки міжнародних криз, висловився проти методу «боротьби вістрям проти вістря». Прихильники подібних дій, відзначав ЦК КПРС у 1963 р., очевидно, вважають, що Радянський Союз повинен відповідати провокаціям на провокації, повинен прийняти виклик імперіалізму на змагання в авантюризмі і агресивності, тобто у змаганні не за забезпечення миру, а в розв'язуванні війни. 5 серпня 1963 р. у Москві був підписаний «Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космічному просторі й під водою».

Протистояння між СРСР та США було перенесено у сферу локальних воєн по всьому світу, але загроза взаємного зіткнення була певною мірою усунута. Результатом цього конфлікту стала різка зміна політичних настроїв населення передусім в СРСР (у тому числі й на території УРСР) та США. Більшість людей, усвідомивши важливість збереження миру в умовах існування зброї масового знищення, здатної знищити Землю, стали активно брати участь у русі за мир. Кубинська ракетна криза відкрила очі М.Хрущову на небезпеку неконтрольованої гонки озброєнь (Fursenko, Naftali, 1999, pp. 519–520).

Набув досить значного поширення Пагвоський рух за мир, в якому брали участь передусім відомі вчені, що застерігали проти ядерної війни. Поширення руху за мир відбувалося в умовах, коли технічні засоби зв'язку між СРСР та США не дозволяли здійснювати прямий зв'язок між найвищими керівниками обох країн. А тому частина повідомлень передавалася по радіо. Це зробило протистояння відкритим для обговорення громадськістю. У своїх спогадах учасники протистояння – вихідці з України – вказували на величезну занепокоєність можливістю початку бойових дій. Водночас вони наголошували, що виконали б відповідний наказ, оскільки вірили у комуністичні ідеали та залишалися вірними присязі.

Водночас частина військових вважала, що М. Хрущов зазнав поразки у протистоянні із США і засуджувала його. За деякими даними це навіть стало однією з причин усунення Хрущова з посади у 1964 р. Але подібні

висловлювання про поразку Дж.Кеннеді існували і у середовищі Збройних сил США.

Висновки

Таким чином, ми можемо стверджувати, що уявлення населення УРСР склалися в рамках парадигми протистояння країн соціалістичного табору на чолі з СРСР та капіталістичних країн. При цьому, основне питання, яке насправді переважно турбувало населення – це реальність третьої світової війни і застосування ядерної зброї. При цьому для людей практично були байдужі проблеми міжнародних економічних, культурних чи інших процесів. Цілий ряд подій міжнародного життя та їх перебіг, зокрема події в часи Карибської кризи, не були невідомі для населення УРСР. Водночас, слід відзначити, що міжнародний матеріал мав, все ж таки, обмежений характер інформаційного поширення. Міжнародна інформація на теренах УРСР у постсталінський період стала більш доступною, хоча й достатньо серйозно фільтрувалася партійною номенклатурою та органами влади.

References:

1. Fursenko, A., Naftali, T. (1999). *Adskaya igra. Sekretnaya istoriya Karibskogo krizisa 1958–1964* [Infernal game. The Secret History of the Caribbean Crisis 1958–1964.] Moscow.
2. Zubov, A. B. ed. (2009). *Istoriya Rossii. XX vek. 1939–2007* [Russian history. XX century. 1939–2007]. Moscow: AST, Astrel', OGIZ.
3. Mlechin, L. (1990). Korea: taynaya voyna [Korea: The Secret War]. *Sovershenno sekretno* [Topsecret], no. 10, pp. 14–15.
4. *Tsentralnyi Derzhavnyi Arkhiv Hromadskykh Obiednan v Ukraini* [Central State Archives of Public Organizations of Ukraine], Fund 1, Description 24.

**СУСПІЛЬНІ
КОМУНІКАЦІЇ**

**PUBLIC
COMMUNICATIONS**

УДК : 327.57:316.4/.7]:[172.4.022.1:005.336](430)(045)

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО КУЛЬТУРНОГО ІМІДЖУ КРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ)

Дзюба Олег Андрійович

Народний артист України, професор,

Київський національний університет культури і мистецтв,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0002-2125-1103

olegd@i.ua

Надіслано:

05.02.2020

Рецензовано:

28.02.2020

Прийнято:

03.03.2020

Нині, в епоху глобалізації, світових економічних криз і конкуренції між державами за лідерство в регіоні чи навіть у світі, питання позитивного іміджу стає актуальним як ніколи, наповнюється новим сенсом, і всебічно використовується державами. Не існує зараз у світі країни, яка б не приділяла увагу тому, яке уявлення про неї мають у світі, тим можливостям, які відкриває для неї «м'яка сила» привабливості й позитивного іміджу. Адже саме позитивний імідж держави сприяє надходженню до країни інвестицій, впливає на міжнародну підтримку, дає можливість досягнути зовнішньополітичних цілей і захистити національні інтереси. Існувати ізольовано в сучасному глобалізованому світі окрема країна не може. Ізоляція приводить до припинення розвитку будь-якої сфери – від економіки до культури чи освіти, тобто імідж країни (держави) – це стратегічно важлива характеристика.

Підхід до формування іміджу країни (держави) повинен бути комплексним. Інформаційна складова – один з найважливіших елементів цього комплексу. Сучасні інформаційні технології розвиваються шаленими темпами та стають все більш вагомими у нашому житті, іноді вони можуть стати тим ресурсом, який дозволяє показати з вигідного боку досягнення у будь-якій сфері, або ж перетворитися на інформаційну зброю. Імідж держави залежить саме від інформації та оцінки її ззовні та з середини країни. Зокрема, інформаційна політика створює умови для належної присутності держави на світовій арені.

У статті розглянуто поняття «імідж країни», «імідж держави», з яких елементів вони складаються; що таке зовнішній та внутрішній імідж, його вплив на цільову аудиторію на прикладі формування іміджу Німеччини, яка спромоглася за невеликий (в історичному сенсі) проміжок часу, з країни, яку вважали агресором, винним у загибелі мільйонів людей, країною, яка розв'язала Другу світову війну, покращити свій імідж до найпривабливішої у світі країни, яку поважають на міжнародній арені, якою пишаються мешканці

в середині, та яку розглядають як країну № 1, в якій мріють жити тисячі емігрантів.

Ключові слова: імідж країни, елементи іміджу, фактори формування іміджу, бренд держави, міжнародний імідж країни, м'яка сила, цільова аудиторія, інформаційні ресурси держави, рейтинг; засоби масової інформації.

***Dziuba Oleg**, People's Artist of Ukraine, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine*

Formation of the Country's Positive Image on the Example of Germany

Nowadays, in an age of globalization, global economic crises and competition between states for leadership in the region or even in the world, the issue of positive image is becoming more relevant than ever, filled with new meaning, and is being used extensively by states. Now there is no country in the world that does not pay attention to what its conception is in the world, the opportunities that open to it the "soft power" of attractiveness and positive image. After all, it is the positive image of the state that contributes to the flow of investment into the country, influences international support, gives the opportunity to achieve foreign policy goals and protect national interests. A single country cannot exist in isolation in today's globalized world. Isolation leads to the cessation of development of any sphere – from economy to culture or education, i.e. the image of a country (state) is a strategically important characteristic.

The approach to shaping the image of a country (state) should be comprehensive. The information component is one of the most important elements of this complex. Modern information technologies are growing at a rapid pace and are becoming more and more important in our lives, sometimes they can become a resource that allows us to show on the beneficial side of achievements in any field, or turn into an information weapon. The image of the state depends on the information and its assessment from the outside and from the middle of the country. In particular, information policy creates the conditions for a proper state presence on the world stage.

The article deals with the notions of "image of the country", "image of the state", what elements they consist of; what is the external and internal image, its influence on the target audience by the example of the formation of the image of Germany, which has succeeded in a small (in historical sense) period of time, from a country which was considered to be the aggressor responsible for the deaths of millions of people, a country that has solved the Friend to improve its image to the most attractive country in the world, respected in the middle of the international arena, and regarded as the No. 1 country in which thousands of emigrants dream of living.

Key words: country's image; image elements; image forming factors; state's brand; international country's image; soft power; target audience; state information resources; rating; media.

Дзюба Олег Андреевич, Народный артист Украины, профессор, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина

Формирование позитивного культурного имиджа страны (на примере Германии)

Сейчас, в эпоху глобализации, мировых экономических кризисов и конкуренции между государствами за лидерство в регионе или даже в мире, вопрос положительного имиджа становится актуальным как никогда, наполняется новым смыслом и всесторонне используется государствами. Нет сейчас в мире страны, которая не уделяла бы внимание тому, какое представление о ней имеют в мире, тем возможностям, которые открывает для нее «мягкая сила» привлекательности и положительного имиджа.

Ведь именно положительный имидж государства способствует поступлению в страну инвестиций, влияет на международную поддержку, дает возможность достичь внешнеполитических целей и защитить национальные интересы. Существовать изолированно в современном глобализированном мире отдельная страна не может. Изоляция приводит к прекращению развития в любой сфере – от экономики до культуры или образования; то есть имидж страны (государства) – это стратегически важная характеристика. Подход к формированию имиджа страны (государства) должен быть комплексным. Информационная составляющая – один из важнейших элементов этого комплекса. Современные информационные технологии развиваются бешеными темпами и становятся все более весомыми в нашей жизни, иногда они могут стать тем ресурсом, который позволяет показать с выгодной стороны достижения страны в любой сфере, или же превратиться в информационное оружие. Имидж страны зависит именно от информации и оценки ее снаружи и изнутри. В свою очередь, информационная политика создает условия для надлежащего присутствия государства на мировой арене.

В статье рассмотрено понятие «имидж страны», «имидж государства», из каких элементов они состоят; что такое внешний и внутренний имидж, его влияние на целевую аудиторию на примере формирования имиджа Германии, которая смогла за небольшой (в историческом смысле) промежуток времени, из страны, которую считали агрессором, виновным в гибели миллионов людей, развязавшим Вторую мировую войну, улучшить свой имидж. Германия сейчас – самая уважаемая страна в мире, с которой считаются на международной арене.

Ей гордятся ее жители, и тысячи эмигрантов рассматривают как страну № 1 для жизни.

Ключевые слова: имидж страны; элементы имиджа; факторы формирования имиджа; бренд государства; международный имидж страны; мягкая сила; целевая аудитория; информационные ресурсы государства; рейтинг; средства массовой информации.

Вступ

Аналіз формування іміджу Німеччини (від негативного до найкращого у світі) та інших країн, які досягли певного успіху в окремій галузі (або, чому їх зусилля виявилися марними) може служити прикладом створення позитивного іміджу України. На тлі сучасних політичних перепетій та іміджевих втрат Україні конче потрібно працювати над створенням свого позитивного іміджу, який певною мірою допоможе досягнути успіху у конкурентній боротьбі держав на політичній та економічній арені в епоху нестабільності, військового конфлікту, економічних криз та світової глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання створення та вдале використання іміджу країни досліджуються у роботах багатьох науковців, серед яких: Л. Губерський, Г. Лавриненко, Г. Почепцов, М. Сенченко, Є. Тихомирова, Ю. Чала та інші, в яких даються іміджеві рекомендації Україні і моделюються варіанти розвитку стосунків між державами на основі міжнародних рейтингів.

Формулювання мети і завдань статті

З огляду на необхідність формування і підтримки позитивного іміджу України в сучасному світі автор вважає за потрібне дослідити та проаналізувати приклади створення іміджу у провідних країнах світу, особливо у Німеччині, яка може похвалитися неабиякими досягненнями у цій галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження

Що таке імідж країни або держави? Його можна визначити як образ – уявлення про країну (державу), сформований в індивідуальній, груповій, або масовій свідомості громадян як самої країни, так й інших держав у результаті тривалого процесу взаємодії різних факторів.

«Імідж держави», або «державна маска» – це поняття відоме нам ще за часів Ніколо Макіавеллі (Brown, 2001, р. 5). Створення іміджу, по-перше, це – обробка певного початкового матеріалу для зменшення негативних властивостей і посилення позитивних, по-друге, – це ідеальна модель, яку накладають на оброблений матеріал, по-третє, це неминучі викривлення, які вносяться засобами його передачі і тиражування (наприклад, засобами

масової інформації), на останок, це власне сприйняття іміджу цільовою аудиторією, а також окремої людини, яка у своїй свідомості створює власний імідж на основі нав'язаної моделі, але з урахуванням особистого уявлення (Акаюмова, 2010, р. 54).

Сформований міжнародний імідж держави є перш за все результатом її цілеспрямованої діяльності, що проводиться в політичній, економічній, соціальній, культурній, освітній та інших сферах, і розповсюдження позитивних досягнень країни- держави у світовій спільноті.

На думку дослідників, треба розрізнити поняття «імідж країни» та «імідж держави». Вони іноді збігаються, але не є тотожними.

Насамперед, «держава» спирається на політичну складову, а «країна» – на культурну та соціально-економічну.

Зазвичай поняття «держава» й «країна» в сучасному світі мають майже те ж саме значення; але слово «держава» може бути вужчим за поняття «країна» і позначати не всю територію, на якій проживає «та чи інша політично організована соціальна спільність», а «країни» не завжди можуть називатися державами (наприклад, Україна XIX ст. була країною українців, але не мала державності: була поділена між Австро-Угорщиною та Росією; зараз Крим, окупована частина Донбасу та Луганщини – це наша країна, але наші державні установи не мають влади на цих територіях).

Політичний імідж держави – явище складне за структурою, складається з багатьох компонентів. Політологи, соціологи та політичні іміджмейкери називають наступні елементи структури політичного іміджу держави:

- суб'єктивні – імідж політичного лідера, імідж політичної еліти, імідж політичних інститутів влади, імідж політичних партій, що перебувають при владі, та опозиційних, імідж збройних сил, імідж дипломатів;

- об'єктивні – іміджі: політичного режиму, рівня демократії, соціально-економічного розвитку, законодавчих і судово-виконавчих, релігійних стосунків, зовнішньополітичних акцій;

- часові – культурно-історичні факти, сучасні політичні події, політичні прогнози;

- комунікативні – модель іміджу, канали трансляції та тиражування, цільова аудиторія (Danilov, 2009, р. 18).

Імідж країни формується протягом тривалого часу на основі географічного положення, клімату, релігії, культури та традицій населення та ін. Тобто на основі майже незмінних характеристик.

Імідж держави, навпаки, створюється досить швидко, спирається на умовно динамічні фактори: на політично-правову систему країни, показники економічного розвитку, ступені свободи та ін.

Дзюба Олег Андрійович
Формування позитивного культурного іміджу країни
(на прикладі Німеччини)

Від політики держави та сприйняття цієї політики суспільством залежить, чи будуть збігатися поняття «імідж країни» та «імідж держави».

Сучасний світ, звичайно, розрізняє Німеччину часів кайзера Вільгельма, при якому була розв'язана Перша світова війна, німецьку державу часів Гітлера, та німецьку країну, де народилися і створювали шедеври Гете, Шиллер, Вагнер, Ремарк.

Імідж держави та імідж країни як складові її «м'якої сили», впливають на конкурентоспроможність держави на світовій арені.

Умовно складові елементи іміджу країни можна поділити на внутрішні, які на відміну від атрибутів (ім'я, назва країни, герб, прапор, гімн, що є постійними), мають змінний характер: добробут населення; дотримання конституційних прав кожного громадянина; рівень освіти населення; рівень зайнятості населення; рівень корупції; рівень злочинності; рівень тіньового сектору економіки; соціальне самопочуття; рівень охорони здоров'я; тривалість життя; рівень соціалізації населення; розмір і склад «споживчого кошика»; рівень свободи засобів масової інформації, тощо.

І зовнішні фактори іміджу: макроекономічна стабільність; права кожного громадянина; зовнішня політика країни; національні інтереси та пріоритети; якість трудових ресурсів; інфраструктура; темпи росту національних ринків; конкурентоспроможність компаній; членство в міжнародних організаціях; розвиненість фінансового ринку; розвиток відносин зі стратегічними партнерами; якість нормативно – правового регулювання; інвестиційний клімат; технологічний рівень; інноваційний потенціал.

Внутрішній імідж країни – це привабливість держави, як основного місця проживання, гордість за країну, бажання в ній жити, захищати, щастя, комфорт та планування свого майбутнього у цій країні .

Зовнішній імідж це – цікавість країною, бажання приїхати до неї, робити у ній бізнес та вкладати кошти, комфорт і безпека.

Зовнішній імідж формують ЗМІ, історія, традиції, особисті враження окремих осіб. Часто імідж країни асоціюється з іменами сучасних або історичних відомих людей, діячів культури та спорту.

Створення іміджу держави вимагає постійної роботи, над ним потрібно працювати, як і над іміджем людини. Імідж напрацьовується роками, втрачається миттєво.

Дотримання світових стандартів, які розроблені й визнані світовою спільнотою, закріплені у нормах міжнародного права, є важливими чинниками міжнародного іміджу держави. Світові стандарти відстежуються міжнародними організаціями, рейтинговими агенціями, вони дають порівняльну оцінку розвитку економіки та державного управління, рівню корупції, рівню демократії, добробуту, якості життя, прав людини, свободи преси, тощо у всіх

країнах світу. Світові рейтинги формують імідж країни на міжнародній арені. До найважливіших рейтингів, або індексів, належать:

– The Global Competitiveness Index – Індекс глобальної конкурентоспроможності (один з найбільш відомих світових індексів, який щорічно складається Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) у Давосі (Швейцарія));

– Corruption Perceptions Index (CPI) – Індекс сприйняття корупції (ІСК) (щорічно розраховується міжнародною організацією Transparency International);

– Index of economic freedom – Індекс економічної свободи (щорічно розраховується Wall Street Journal і Heritage Foundation для більшості країн світу з 1995 року); та інші (Shevchenko, 2008, Issue 79, Part 1).

Вкладення коштів у покращення іміджу держави вважаються стратегічними у будь-якій країні світу:

– США витрачає приблизно 1,4 млрд дол. щорічно на розробку public policy і формування позитивного іміджу Америки за кордоном;

– Велика Британія та Німеччина витрачають приблизно по 1,2 млрд дол. на створення свого позитивного іміджу;

– Саудівська Аравія, щоб створити імідж надійного партнера, витрачає 6 млрд. доларів на рік;

– Росія витратила 40 млн. доларів на створення англомовного каналу Russia Today, 10 млн доларів витратив уряд Росії за 2,5 роки на послуги PR агентств у Вашингтоні;

– Північна Ірландія витрачає приблизно 6,5 млн фунтів;

– Китай – 6 млрд дол.

Україна в 2009–2011 рр. витратила по 230 млн. гривень. У 2017 р. було витрачено 77 млн, 2018 року на 70 млн грн зросла фінансова підтримка «забезпечення міжнародного позитивного іміджу України» та діяльності Українського інституту – створеної у 2017 році інституції з презентації України за кордоном, вона склала трохи більше 147 млн грн.

Найважливішою характеристикою іміджу держави іміджмейкери та дослідники вважають його функціональність. Тобто створення певного іміджу держави не має бути самоціллю. Насамперед, створюючи імідж, ми намагаємося досягнути за його допомогою поставлених перед собою цілей.

Свого часу перший канцлер об'єднаних німецьких земель під назвою ФРН К. Аденауер поставив перед частиною країни, яка після Другої світової війни була окупована, вщент зруйнована і не мала державності, дуже амбітні цілі:

1. забезпечення економічної і політичної побудови нової держави;
2. військова безпека;
3. возз'єднання відторгнутих частин Німеччини (Накке, 1995, pp. 217–220).

Дзюба Олег Андрійович
Формування позитивного культурного іміджу країни
(на прикладі Німеччини)

За історично невеликий проміжок часу (з 1945 р. і до сьогодні) Об'єднана Німеччина стала лідером ЄС, має найвищий економічний рейтинг у світі (рейтинги центру маркетингових досліджень Costumer Research North America і консалтингової фірми Simon Anholt.) і виступає гарантом світовою стабільності і безпеки (поряд із Францією веде перемовини у Мінську стосовно україно-російського конфлікту)

Німеччина завжди прагнула стати світовим лідером. Того, що вона не змогла досягти, застосовуючи «тверду силу» – розв'язанням Першої та Другої світових війн, вона досягла завдяки «м'якій силі».

У сучасних міжнародних відносинах Німеччина вважається країною-лідером. Для того, щоб нівелювати негативне ставлення до країни у світі після Другої світової війни та створити свій новий позитивний міжнародний імідж, Німеччині потрібно було прикласти чимало зусиль. Міжнародний імідж сучасної Німеччини складався протягом тривалого часу в результаті взаємодії різних факторів, це і міжнародний авторитет, і ступінь впливу на світову політику та економіку та ін. Сьогодні Німеччина – провідна країна Європейського Союзу і її голос є вирішальним у прийнятті важливих рішень членами ЄС. У німецької економіки найвищий рейтинг у світі, тепер Німеччина вирішує долю не тільки своєї національної економіки, але й економік усього Європейського Союзу. Важливим фактором міжнародного іміджу сучасної країни виступають особливості становлення і розвитку німецької держави.

Після Другої світової війни, враховуючи попередній історичний досвід, європейські держави-переможниці, особливо Франція, були зацікавлені в тому, щоб включити «потенційно небезпечну», з їх точки зору, частину Німеччини – Федеративну республіку – в таку міжнародну систему, яка дозволяла б у будь-який час контролювати можливі нові спалахи націоналістичних прагнень свого «історично небезпечного» сусіда.

Німеччина ж, зі свого боку, повинна була прийняти всі пропозиції в напрямку європейської інтеграції. Лише згода на таку інтеграцію давала їй реальний шанс позбутися дискримінації та опіки союзників у зовнішньополітичних відносинах і розраховувати у майбутньому стати рівноправним партнером європейської спільноти.

Для німецької країни, розділеної між Сходом і Заходом (НДР та ФРН), ніякої спільної зовнішньої політики, зрозуміло, бути не могло. «Залізна завіса» відділяла Східний блок, в якому панував СРСР, від Заходу. Кордон, поділивши Німеччину на 40 років, вважався найнепрозорішим у світі. НДР проводила радянську політику і майже не мала змоги для маневрів на світовій арені (Pavlov, 1998, p 227)

У цій статті буде розглянуто поступову зміну іміджу саме ФРН, бо нинішня Німеччина продовжує ті принципи і користується методами, які були закладені політичними лідерами Західної Німеччини.

Головним зовнішньополітичним завданням для канцлера ФРН Конрада Аденауера (перший канцлер Західної Німеччини (1949–1963)) було «запобігання зовнішньополітичної ізоляції Федеративної республіки». Він хотів інтегрувати ФРН в європейську та євроатлантичну систему, що, з одного боку, давало безпеку самій країні, а з іншого – убезпечувало європейських сусідів від неї самої.

К. Аденауер чітко, ясно й просто сформулював напрямки німецької зовнішньої політики. Федеративна республіка Німеччини повинна знову стати визнаним і рівноправним партнером західних країн. Аденауер прагнув якомога міцніше інтегрувати Німеччину в систему відносин між державами Заходу. Без такої інтеграції, вважав Аденауер, ФРН може стати жертвою радянської силової політики.

Тому Федеративна республіка Німеччини поступово ставала членом ряду європейських організацій. 1951 р. вона стала однією з держав-засновників Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) – своєрідного прообразу Євросоюзу. 1955 року, зі вступом у силу Паризьких угод, підписаних 23 жовтня 1954, для ФРН закінчився період окупації, переборюючи опір політичних супротивників, вона стала членом НАТО.

1957 р. ФРН стала членом Європейської економічної спільноти (ЄЕС). 1973 р., одночасно з НДР, ФРН була прийнята в Організацію Об'єднаних Націй. Зокрема, Східна частина Німеччини – Німецька Демократична Республіка, яка була створена як держава прорадянської орієнтації, стала одним із засновників Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ) 1949 р., Організації Варшавського договору 1955 р. На той час ФРН вже була вже визнана більшістю держав капіталістичного світу, а НДР – тільки комуністичними урядами.

У 1952 р. разом із Бельгією, Францією, Італією, Люксембургом та Нідерландами Федеративна Республіка Німеччини заснувала Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС); а 1957 р. – Європейську економічну спільноту (ЄЕС) та Європейську спільноту з атомної енергії (Євроатом). Завдяки договору про злиття у Європейські спільноти (ЄС) від 1965 року були створені єдині органи управління для ЄОВС, ЄЕС і Євроатому. При цьому переслідувалася мета підвищити політичну вагу Європейської ради та Європейської комісії та впорядкувати діяльність спільних органів ЄС.

Споруда Берлінської стіни 1961 р. за ініціативою Східної Німеччини посилювала протистояння між двома німецькими державами. Наростало протистояння й у світі. В епіцентрі розколу між двома різними світоглядами, етичними цінностями та політичними завданнями опинилася Німеччина.

Дзюба Олег Андрійович
Формування позитивного культурного іміджу країни
(на прикладі Німеччини)

Канцлер Аденауер твердо вирішив, що Німеччина не може бути нейтральною. У єдності з Заходом канцлер бачив не тільки розв'язання проблеми безпеки, але й вирішення питання об'єднання країни. ФРН була готова брати участь в обороні Заходу і це дало їй шанс досягнути своєї мети не тільки в оборонній сфері, а також досягнути економічної стабільності та політичного рівноправ'я серед країн Заходу.

К. Аденауер завжди був противником будь-якого компромісу з комуністичною ідеологією та радянською системою господарювання. Німеччину виключно бачив інтегрованою у західний світ. Все ж визнаючи, що без згоди Радянського Союзу вирішення німецького питання неможливе, Аденауер як політик і дипломат розумів необхідність поліпшення іміджу ФРН вголівній країні протилежного ідеологічного табору, він пішов на встановлення дипломатичних, а потім і торговельно-економічних відносин з СРСР (Pavlov, 1998).

Міжнаціональна ворожнеча століттями роз'єднувала непримиримих сусідів – Німеччину та Францію. Вінцем дипломатичної кар'єри Аденауера став січень 1963 р., коли лідери двох країн підписали угоду про дружбу. У Аденауера склалися добрі відносини із президентом Франції Шарлем де Голлем. «Не забувайте, – говорив Аденауер, – що я – єдиний німецький канцлер, який понад усе ставить єдність Європи, а вже потім інтереси своєї власної держави. Я готовий пожертвувати німецьким возз'єднанням, якщо ми створимо і увійдемо в сильний західний табір. У взаєморозумінні між Німеччиною та Францією знаходиться європейське майбутнє». У 1961 р. Аденауер говорив: «Наша мета, щоб у майбутньому Європа стала єдиним домом для всіх європейців, щоб вона стала житлом волі». Майбутнє Європи канцлер бачив у поєднанні економік, у постійному обміні духовними і культурними цінностями.

Наприкінці 40-х та початку 50-х рр. молодь захопила ідея побудувати нову Європу без державних кордонів, без суперництва між країнами, вільну і доступну. Це була ідея союзу спочатку західноєвропейських держав, який потім повинен розширюватися, охопити всі країни Європи і стати третьою силою у світі.

Для Німеччини об'єднана Європа була шляхом отримання більшої національної самостійності, незалежності та впливовості, на відміну від Франції або Англії, які у разі об'єднання поступалися частиною своїх національних інтересів і суверенних прав.

ФРН заради створення нового іміджу не відмовилась, але відклала і віднесла на другий план свої ідеї об'єднання Німеччини (замінила ідею застосування «твердої сили» на «м'яку»), і зосередилась на спільній діяльності у міжнародних організаціях, в яких брала активну участь. Керівництво ФРН зосередилось на формуванні позитивного іміджу розвинутої, відкритої світу

і налаштованої на співпрацю країни. Привабливий зовнішньополітичний імідж став важливим інструментом для об'єднання країни.

Між двома німецькими державами взаємовідносини покращилися лише 1969 року, з приходом на пост канцлера ФРН Віллі Брандта, який ініціював так звану «східну політику», тобто політику нормалізації відносин з країнами прорадянської орієнтації. У 1972 р. ФРН та НДР підписали договір про основи взаємовідносин, визнавши одна одну. У серпні 1990 р. ФРН та НДР уклали договір про об'єднання Німеччини. Переговори про згоду на об'єднання з боку СРСР і союзних держав, що отримали назву переговорів за схемою «2+4», завершилися підписанням договору про остаточне врегулювання «німецького питання». Договір був підписаний у вересні 1990 р. міністрами закордонних справ шести країн і ратифікований у березні 1991 р.

Проблему зруйнованого іміджу Німеччини у післявоєнні роки та створення нового було вирішено завдяки побудові нових міжнародних відносин, які базувалися на необхідності співпраці Німеччини з іншими країнами.

ФРН як більш успішна і в політичному, і економічному відношенні держава, а також завдяки побудові позитивного іміджу шляхом планомірної інформаційної роботи, змогла успішно виконати свою «стратегічну задачу по досягненню єдності німців на західнонімецьких умовах» (Patrushev, 2003, р. 22).

Наперекір певним труднощам, німці все більше усвідомлюють себе єдиною нацією, якій є чим пишатися.

Роль Німеччини в міжнародній політиці, її імідж провідної країни світу базуються, перш за все, на основі її економічної потужності. Тільки в період з 1950 року по 1963 рік промислове виробництво в країні зросло майже у два рази, значно скоротилося безробіття. Цей період увійшов в історію, як «економічне диво» Німеччини (Pavlov, 2005, р. 411).

Уже з початку 1970-х рр. ФРН стала надавати фінансово-технічну допомогу іншим країнам світу. Зараз ФРН – один з найпотужніших донорів і інвесторів країн ЄС, «локомотив» світової економіки. (Наприклад, Німеччина – третій за розміром внесків донор ООН. Її частка у бюджеті цієї організації – 10 %, нагадаю, ООН об'єднує 193 країни світу).

Об'єднана Німеччина займає у світі:

- за чисельністю населення – 16 місце (82,8 млн чол.);
- по виробництву ВВП – 3 місце (після США і Японії);
- по експорту – 2 місце (після США);

За обсягом експорту ФРН значно випереджає провідні країни світу, в т. ч. Францію, Англію, Японію і США. Головними імпортерами німецьких товарів є країни ЄС. На другому місці – США.

Дзюба Олег Андрійович
Формування позитивного культурного іміджу країни
(на прикладі Німеччини)

Німеччина нині входить до міжнародного клубу найрозвиненіших країн світу – «G-7» – за рівнем економічного розвитку та величині економічного потенціалу, частці у світовому виробництві, ступенем залучення до міжнародного розподілу праці та ін.

Німеччина – лідер на багатьох світових ринках готової продукції. Найбільш конкурентоспроможними галузями німецької промисловості є:

- автомобілебудування;
- транспортне машинобудування (вагонобудування, літакобудування);
- загальне машинобудування (виробництво верстатів, різних приладів);
- електротехнічна промисловість; точна механіка і оптика; хімічна, фармацевтична і парфумерно-косметична промисловість;
- чорна металургія.

Ці галузі мають ряд переваг для успішної зовнішньоекономічної, експансії. Зокрема, це:

1. висока якість виробництва та широкий асортимент виробів;
2. використання міжнародних стандартів і водночас готовність виконувати індивідуальні, унікальні замовлення;
3. пунктуальність у виконанні постачання;
4. широка збутова мережа і налагоджене післяпродажне обслуговування, а також відповідність іншим критеріям ринкової конкуренції.

Феномен німецької економіки полягає в тому, що маючи невеликі природні ресурси, країна змогла забезпечити себе сировиною для розвитку своєї переробної промисловості й зосередитись на випуску готової продукції. Цьому сприяли розвинені зовнішньоекономічні зв'язки, тісне інтегрування у світову економіку.

Головна кількість німецьких товарів експортується у сусідні країни – держави ЄС. Другим за значенням регіоном збуту німецьких товарів є США. Японія займає порівняно скромне місце

Торговий знак «Made in Germany» в наші дні перетворився на символ високої якості. Так, у 2017 р. німецька компанія Dalia Research представила дослідження національних брендів (Made In Country Index). Згідно з отриманими даними, бренд «Made in Germany» зайняв перший рядок рейтингу, отримавши максимально можливі 100 балів (How Germany is perceived in the world). Усе це сприятливо впливає на міжнародний імідж Німеччини, робить країну привабливою для торгівлі, вкладення інвестицій та створює клімат довіри.

Таким чином, створенням нового іміджу Німеччина зобов'язана економіці, яка відіграє значну роль у Європі та в світі.

Сьогодні Німеччина – це провідна політична сила на Європейському континенті, технологічний лідер в багатьох галузях. Німеччина є другим за популярністю місцем міграції у світі, поступаючись тільки США.

Головним чинником формування іміджу сучасної Німеччини сьогодні є впровадження культурної політики як одного з головних компонентів зовнішньої політики. ФРН – одна з небагатьох країн, яка для створення свого позитивного іміджу спирається саме на зовнішню культурну політику. Соціологічні опитування і дослідження як в самій країні, так і за її межами свідчать про те, що сьогодні саме Німеччина має найпривабливіший внутрішній і зовнішній імідж серед країн Європи. Спираючись на національні інтереси і цінності, Німеччина організовано, систематично і цілеспрямовано формує свій імідж для просування на міжнародній арені своїх інтересів.

Німецькі іміджмейкери розробили напрямки, теми та гасла, які призначені для поширення засобами масової інформації у світі характеризують Німеччину як найпривабливішу країну-бізнес партнера, вагомого політичного гравця, цікавого туристичного об'єкта:

– Німеччина – відповідальний партнер і «локомотив» подальшого розвитку Європейського союзу;

– Німеччина активно виступає за попередження і врегулювання політичних, економічних, екологічних криз і гуманітарних катастроф;

– Німеччина – відкрита світові країна, яка виступає проти расизму та антисемітизму;

– Німеччина – спрямована на майбутнє країни, яка завдяки внутрішнім реформам та інноваціям зробила свою економіку конкурентоспроможною і спирається на колишні досягнення;

– Німеччина – країна ідей і центр перспективних наукових досліджень, що привертає вчених з усього світу і генерує інноваційні імпульси;

– Німеччина – батьківщина всесвітньо відомих художників, музикантів, дизайнерів, архітекторів і спортсменів (How Germany is perceived in the world).

Цільовою групою, як і в повоєнні роки, задля формування міжнародного іміджу ФРН обрала, молодіжну та студентську аудиторію самої країни, так і за кордоном.

«Цілі сучасної зовнішньої політики ФРН в галузі культури та освіти є прагнення створити образ відкритої світу країни, яка пропонує партнерам можливості для співпраці, з почуттям власної гідності захищає німецькі цінності та позиції в світі, сприяє взаєморозумінню між народами й тим самим робить внесок у справу модернізації та інтернаціоналізації, в тому числі й у самій ФРН» (Lavrunenko, 2011 р. 48)

У сучасних умовах для досягнення цілей німецькі іміджмейкери віддають перевагу реалізації довгострокових, взаємопов'язаних проектів,

Дзюба Олег Андрійович
Формування позитивного культурного іміджу країни
(на прикладі Німеччини)

а не розрізненими заходам з короткостроковим ефектом. Важливою особливістю є і залучення якомога більшої кількості інститутів, що діють у сфері зовнішньої політики ФРН.

Одним з таких довгострокових фундаментальних проєктів стала іміджева компанія «Німеччина – країна ідей». Вона була прив'язана до чемпіонату світу з футболу 2006 року, проведення якого виграла Німеччина. Великий спортивний захід міжнародного масштабу, привертає увагу ЗМІ, як місцевих, так і закордонних, створює суспільний резонанс, дає можливість країні продемонструвати свої досягнення, збільшує потік туристів до країни

Вперше ідею майбутньої потужної іміджевої компанії озвучив у своїй інавгураційній промові канцлер Horst Köhler, він наголосив, що « Німеччина є країною ідей», яка «заохочує експерименти та допитливість; сміливість, креативність та бажання створювати нове, не забуваючи старі досягнення». Офіційними спонсорами проведення започаткованої канцлером іміджевої кампанії виступив уряд країни: Міністерство економіки та технологій, Міністерство закордонних справ, Міністерство освіти та досліджень, а також Федеральний союз німецької промисловості (BDI). Її бюджет склав 20 млн євро, з яких 10 млн євро надав уряд і 10 млн євро – Федеральний союз німецької промисловості (BDI).

Гасло: «Німеччина – країна ідей», на думку іміджмейкерів, показує німецькі позитивні якості: країна поетів і мислителів, нація науки та культури, нація робітників, яки можуть пишатися брендом «Made in Germany». Для донесення цієї думки були розроблені проєкти візуальні проєкти, був створений унікальний інформаційний ресурс «Media Service», яким могли скористатися 15 тис. журналістів різних країн, що були акредитовані на чемпіонат світу по футболу. Результат – в друкованих ЗМІ, на телебаченні та в інтернеті з'явилося близько 7143 повідомлення про кампанію, які охопили приблизно 471 млн чол.

Розглянемо заходи, які привернули увагу до Німеччини

1 проєкт: «Ласкаво просимо до Німеччини — країни ідей» («Welcome to Germany – Land of Ideas»).

Реалізація проєкту розпочалась 3 жовтня 2005 року в День об'єднання Німеччини. На всіх заходах, присвячених цьому дню, пройшла презентація іміджевої компанії, усі 226 посольств і консульств отримали збірники матеріалів про Німеччину для поширення серед відвідувачів; в аеропортах, на залізничних та автобусних станціях вітали гостей країни.

2 проєкт: «365». Щороку Німеччина проводиться національний конкурс інноваційних ідей. У ньому беруть участь бізнес-компанії, мистецькі та наукові заклади. Журі обирає 365 цікавих ідей, про кожну з яких будуть розповідати ЗМІ кожен з 356 днів року, також виходить щомісячний інформаційний

бюлетень, а наприкінці року друкують книгу. Конкурс привертає велику увагу громадськості, та потенційних інвесторів.

3 проект: «Алея ідей» («Walk of Ideas»)

За кілька місяців до початку чемпіонату світу в найбільш багатолюдних місцях Берліна були встановлені шість величезних скульптур, що «символізують багатство ідей і винахідницький дух Німеччини».

Установка кожної фігури супроводжувалася увагою ЗМІ, що багато в чому пояснювалася сумою проекту (на створення кожної скульптури було витрачено від 300 до 350 тис. Євро) і установкою їх в найбільш багатолюдних місцях міста.

«Інноваційні футбольні бутси», Перші футбольні бутси, які допомогли німцям виграти чемпіонат з футболу у 1954 році, бо були оснащені шипами, які допомагали футболістам краще бігати по мокрому і слизькому полю, були створені засновником компанії Adidas німцем на ім'я Adi Dassler.

«Віхи в медицині» – друга скульптура у вигляді гігантської таблетки. Ця скульптура нагадує про те, що найпопулярніша у світі болезаспокійлива таблетка була винайдена в Німеччині компанією Bayer. Німецькі дослідники Felix Hoffmann, Robert Koch, Emil von Behring, Paul Ehrlich and Gerhard Domagk внесли великий вклад в розвиток медицини; У Німеччині були винайдені і вперше застосовані: рентгенівський апарат та серцевий катетер. І в даний час німецькі вчені розробляють близько 300 нових ліків, включаючи вакцину від раку, лікування серцевих нападів, діабету і хвороби Альцгеймера.

«Автомобіль» – ця скульптура була встановлена біля Бранденбурзьких воріт. Увесь світ користується моторами Diesel; популярними у світі є німецькі автомобілі Audi, BMW, Mercedes-Benz, Opel, Porsche і Volkswagen; завдяки німецьким дослідникам в автомобілях з'явилися подушки безпеки, ABS, ESP, повний привід і ще багато чого.

«Сучасне книгодрукування» – скульптура нагадує про те, що друкарський станок був винаходом німця Гутенберга. Друкарський станок дав змогу поширити перший у світі бестселер – Біблію, що прискорило процеси Реформації та Просвітництва. Німеччина дала світові великих письменників і мислителів – Гете, Шиллера, Манна, Братів Грімм та ін.

«Музичні шедеври», підкреслює величезний внесок німецьких композиторів у створенні всесвітньо відомих шедеврів музики — весільний марш Мендельсона, симфонії Бетховена, етюд Шумана, токати Баха і «Політ Валькірії» Вагнера.

«Теорія відносності», яка була створена німцем Альбертом Ейнштейном, що призвело до розвитку квантової механіки і лазерів науковцем Theodor Hänsch, який 2005 року отримав Нобелівську премію з фізики, (а також є нагадуванням про те, що німецька нація позбавлена антисимітизму).

Дзюба Олег Андрійович
Формування позитивного культурного іміджу країни
(на прикладі Німеччини)

Проект «Алея ідей» з'явився одним з найуспішніших в іміджевої кампанії, оскільки креативно виконані скульптури привернули величезну увагу з боку журналістів, населення і туристів.

4 проект: 100 видатних умів майбутнього («100 Masterminds of Tomorrow») це логічне продовження попереднього проекту «Алея ідей». 100 особистостей, яких відібрало журі, є продовжувачами великих звершень Німеччини у минулому, вони досягли неабияких успіхів у рвизних галузях науки, бізнесу, мистецтва. На виставці, присвяченій досягненням цих людей, були представлені їхні фото, біографії та, головне – їхні ідеї.

5 проект: «Інвестуй в Німеччину – країну ідей». Мета проекту – представити Німеччину як найкращу країну для ведення бізнесу. Для цього залучили різноманітні засоби: від розповсюдження інформаційних брошур про привабливий інвестиційний клімат і можливості країни до провокативної рекламної кампанії за участю оголеної німецької моделі, загорнутої лише у стяг Німеччини, Клаудії Шифер. Ця рекламна кампанія охопила майже увесь світ. Такі плакати, які відрізнялись хіба що ступенем оголеності красуні (у мусульманських країнах вона була більш одягнутою) викликали емоційну реакцію по всьому світу і жваве обговорення у ЗМІ різних країн.

Успішно реалізовані проекти мали на меті переконати світ і потенційних інвесторів, що у Німеччині реалізуються усі гарні ідеї.

Цікаво, що по закінченню чемпіонату світу, де чемпіонський титул здобула Італія, світові ЗМІ майже в один голос стали говорити про те, що на цьому чемпіонаті було два переможці – Італія і Німеччина, бо останній вдалося поліпшити свій імідж і вдома, і за кордоном. Дослідження соціологів доводять, що після проведення іміджевої кампанії «Німеччина – країна ідей» більшість німців сприймали свою країну як «прогресивну, космополітичну, вигадливу та інноваційну».

Ця кампанія виявилася настільки успішною, що після закінчення чемпіонату світу, з якою вона була пов'язана, не закінчилась, заходи кампанії «Німеччина – країна ідей», були продовжені ще на 4 роки, до 2010 року!

Заходи іміджевої кампанії охопили величезну аудиторію (за оцінками дослідників) – понад 3,5 млрд чоловік.

Висновки

Аналізуючи проведення найуспішнішої іміджевої кампанії, можна зробити декілька висновків-рекомендацій:

1. Необхідна логічна послідовність у здійсненні різних частин кампанії, це надає можливості досягнути найбільшого ефекту:

а) створення платформи «Media Service» дало змогу ЗМІ всі аспекти проведення кампанії;

б) об'єднання і керівництво фанатами у фан-клубі та конкурс «365» забезпечило підтримку заходам кампанії всередині країни;

в) встановлення скульптур зацікавило не тільки місцеві, але й іноземні ЗМІ, і залучило велику кількість туристів

2. Держава, працюючи над поліпшенням іміджу, повинна якомога більше залучати суспільство, що забезпечить іміджеву кампанію ресурсами й підтримкою населення.

3. Присутність вищих посадових осіб на о заходах забезпечує увагу ЗМІ і підкреслює зацікавленість держави у розв'язанні проблеми.

4. Своєчасне забезпечення ЗМІ необхідною інформацією (створення «Media Service»), створювання інформаційних приводів (поступова установка скульптур на «Алеї ідей»)

5. Використання англійської мови.

Аналізуючи зусилля, які доклала Німеччина для створення свого позитивного іміджу, треба звернути увагу на декілька найважливіших моментів, які стануть у нагоді, країні, яка дбає про свій імідж. По-перше, Німеччина всеяко використовує широку мережу інститутів «м'якої сили» у сфері культури, освіти, мови для збільшення своєї привабливості та підвищення іміджу. Серед найбільших інституцій, які працюють на імідж Німеччини, можна виділити Німецьку службу академічних обмінів (DAAD), Службу педагогічного обміну (Pädagogischer Austauschdienst), політичні фонди.

По-друге, це ставлення країни до історії. Німеччина змогла подолати нацистське минуле, ставлення до сучасної країни не спирається на згадку про злочини у війнах. Головне, що покарані нацистські злочинці, а ще Німеччина не намагається замовчати темні сторінки історії, а проводить політику «подолання минулого» («Vergangenheitsbewältigung» або «Aufarbeitung der Vergangenheit»). На практиці це виражається в тому, що Німеччина аж до сьогоdnішнього дня виплачує компенсацію постраждалим від Голокосту. Так, до 2015 р. Німеччина виплатила 71 млрд євро жертвам злочинів нацизму. Крім того, відкриті численні музеї, що висвітлюють трагічні події воєнного періоду, наприклад, Єврейський музей в Берліні. У Росії, Польщі, Ізраїлі та США німцям уже майже не дорікають злочинами, скоєними під час Другої світової війни. В Ізраїлі Німеччину називають кращим другом і союзником. У Польщі, країні, якій німці принесли стільки страждань, міністр закордонних справ закликає Німеччину проявити більше мужності в політичній діяльності й не боятися займати більш владні позиції. А США вже давно очікують, що Німеччина стане активнішою на світовій політичній арені.

Німеччина все більше намагається впливати на події у світі, наприклад, після референдуму в Великій Британії про вихід з Євросоюзу саме Німеччина спільно з Францією опублікувала документ «Сильна Європа в небезпечному

Дзюба Олег Андрійович
Формування позитивного культурного іміджу країни
(на прикладі Німеччини)

світі», основна ідея якого полягає в необхідності посилення інтеграційних зусиль країн, у сфері безпеки також.

Сьогодні найкраще у світі ставляться до Німеччини. Згідно з опитуванням громадської думки, проведеним для BBC World Service, позитивно вплив країни оцінили понад 59 % респондентів. В усьому світі німців вважають працездатними, дисциплінованими, добре організованими та продуктивними, інтерес до Німеччини і німців зростає.

Нині Німеччина має одне з найпривабливіших у світі міжнародних іміджів, що підтверджують, зокрема, опитування громадської думки та соціологічні дослідження як в самій ФРН, так і в інших країнах. Такий результат досягнутий передусім завдяки спеціально організованій, цілеспрямованій і систематичній діяльності.

References:

1. Akayomova, A. (2010). Osoblyvosti imidzhu yak skladovoyi politychnoho marketynhu [Features of image as a component of political marketing]. *Politychnyy menedzhment* [Political management], no. 1, p. 54.
2. Brown, L. (2001). *Imidzh – put' k uspekhu* [Image – the road to success], SPb: Ed. Peter House, pp. 5–17.
3. Danilov, V. (2009). Osoblyvosti formuvannya politychnoho imidzhu derzhavy [Features of forming the political image of the state]. *Politychnyy menedzhment* [Political management], no. 2, pp. 18–24.
4. *Nimechchyna – yevropeyske opudalo?* [Germany – European Scarecrow?]. (2019). Available at: <http://www.dw.de/Germany - European – Scarecrow>.
5. Hakke, K. (1995). *Velyka derzhava mymovoli (zovnishnya polityka FRN)* [The Great Power inadvertently (foreign policy of Germany)]. Moscow, pp. 217–220.
6. Lavrynenko, G. (2011). Formuvannya mizhnarodnoho imidzhu Ukrainy v zakhidnomu sviti (na prykladi Polshchi) [Formation of the international image of Ukraine in the Western world (on the example of Poland)]. *Politolohiya* [Political Science], no. 4, pp. 48–64.
7. Pavlov, N. (1998). Zovnishnya polityka FRN: kontseptsiyi ta realiyi 80-kh rokiv [Germany's foreign policy: concepts and realities of the 80's]. *International Politics*, Moscow, p. 227.
8. Pavlov, N. (2006). *Istoriya suchasnoyi Nimechchyny, 1945–2005* [History of Modern Germany, 1945–2005]. Moscow.
9. Patrushev, A. (2003). *Nimetska istoriya* [German history]. Moscow, Publishing House "All the World", p. 411.
10. Shevchenko, O. (2008). Teoretychni aspekty otsynyuvannya mizhnarodnoho brendu krayiny [Theoretical aspects of evaluation of the country's

international brand]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Current issues of international relations], issuse 79, part 1.

© Дзюба О. А., 2020

УДК : 070: 327

**МОДЕЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ
(НАЦІОНАЛЬНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ)
У КІБЕРПРОСТОРІ:
БЕЗПЕКА ОСОБИ, СУСПІЛЬСТВА, ДЕРЖАВИ**

Павлюх Марія Василівна

*кандидат наук із соціальних комунікацій,
Національний університет «Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна
ORCID:0000-0001-5502-8367
mariapavluch1982@gmail.com*

Надіслано:

03.01.2020

Рецензовано:

14.01.2020

Прийнято:

29.01.2020

Головний об'єкт дослідження – засоби масової комунікації (журналістика) українського інформаційного кіберпростору. Проаналізовано багатий фактаж досліджень із масової комунікації. Здійснено огляд важливих праць, які демонструють розвиток національного інформаційного кіберпростору України. Розглянуто важливі особисті критерії журналіста, які повинні стати основою ефективної моделі Засобів масової комунікації (національної журналістики) у сучасному інтернет-просторі. У дослідженні використано комплекс загальних і спеціальних методів: метод концептуального аналізу у визначенні базових характеристик масової комунікації, компаративний аналіз (у зіставленні та протиставленні моделей засобів масової комунікації, зокрема журналістики), функціональний аналіз (з'ясуванні ролі та базових функцій Засобів масової комунікації, зокрема журналістики).

Засоби масової комунікації, зокрема національна журналістика впливають на безпеку особи, суспільства та української нації. В умовах російської агресії важливо, щоб модель національної журналістики була ефективною для безпеки українського інформаційного простору. Важливо, щоб національна політика сприяла інформаційній безпеці української нації, а модель Засобів масової комунікації, зокрема національної журналістики, були дієвим механізмом у боротьбі з російським агресором.

Ключові слова: безпека; кіберпростір; національна модель; засоби масової комунікації; журналістика; публіцистика; інформаційна війна; фейки.

Pavlyuh Mariia, Ph.D. in Social Communication, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

**Model of Mass-Communication (National Journalism) in Cyber Space:
Personal Security, Societies, States**

The main object of study is the mass communication (journalism) of the Ukrainian cyberspace. The rich fact of mass communication research has been analyzed. An overview of important works demonstrating the development of Ukraine's national cyberspace has been carried out. The important personal criteria of a journalist are considered, which should become the basis of an effective model of mass communication (national journalism) in the modern Internet space.

The study used a set of general and specific methods: a conceptual analysis method in determining the basic characteristics of mass communication, comparative analysis (in comparing and contrasting models of mass media, including journalism), functional analysis (in clarifying the role and basic functions of mass media, including journalism).

Mass media, including national journalism, influence the security of the individual, society and the Ukrainian nation. In the face of Russian aggression, it is important that the model of national journalism be effective for the security of the Ukrainian information space. It is important for national politics to promote the information security of the Ukrainian nation, and that the mass media model, in particular, national journalism, be an effective mechanism in the fight against the Russian aggressor.

Key words: security; cyberspace; national model; mass media; journalism; journalism; information war; fakes.

Павлюх Марія Васильевна, кандидат наук по социальным коммуникациям, Национальный университет «Львовская политехника», г. Львов, Украина

Модель средств массовой коммуникации (национальной журналистики) в киберпространстве:

Безопасность человека, общества, государства

Главный объект исследования – Средства массовой коммуникации (журналистика) украинского информационного киберпространства. Проанализированы богатый фактаж исследований по массовой коммуникации. Осуществлен обзор важных работ, которые демонстрируют развитие национального информационного киберпространства Украины. Рассмотрены важные личные критерии журналиста, которые должны стать основой эффективной модели Средств массовой коммуникации (национальной журналистики) в современном интернет-пространстве. В исследовании использован комплекс общих и специальных методов: метод концептуального

анализа в определении базовых характеристик массовой коммуникации, компаративный анализ (в сопоставлении и противопоставлении моделей Средств массовой коммуникации, в частности журналистики), функциональный анализ (в выяснении роли и базовых функций Средств массовой коммуникации, в частности журналистики).

Средства массовой коммуникации, в частности национальная журналистика влияют на безопасность личности, общества и украинской нации. В условиях российской агрессии важно, чтобы модель национальной журналистики была эффективной для безопасности украинского информационного пространства. Важно, чтобы национальная политика способствовала информационной безопасности украинской нации, а модель Средств массовой коммуникации, в частности национальной журналистики, были действенным механизмом в борьбе с российским агрессором.

Ключевые слова: безопасность; киберпространство; национальная модель; Средства массовой коммуникации; журналистика; публицистика; информационная война; фейки.

Вступ

Розвиток інтернет-технологій у світі, що відбувається шаленими темпами сьогодні має позитивні та негативні сторони. Серед позитивних сторін: економія часу, грошей; зручність; простота використання інтернет-технологій та ін. Поряд з тим, інтернет-технології мають негативні сторони, які погано впливають на особу, суспільство та державу. Безпека особистості залежить від її рівня знань та правильного використання часу та інформаційних ресурсів. Безпека суспільства та безпека держави часто стикається із проблемою кібербезпеки у віртуальному просторі.

Кібератаки національних інформаційних ресурсів є елементами психологічної та інформаційної війни. Унаслідок російсько-української війни, кібератаки на національні ресурси стали відбуватися часто. Захист, безпека національного простору залежить від безпеки особистості у віртуальній реальності. Використання і популярність соціальних мереж можуть становити національну загрозу, оскільки російські хакери використовують особисті дані у своїй пропаганді. Особисті дані, які особа поширює через мережу не мають високого рівня захисту. Поряд з тим, Мережа може поширювати неправдиві відомості, фейки та багато недостовірної інформації з метою маніпуляції громадською думкою.

Важливу роль для безпеки суспільства та держави відіграють Засоби масової комунікації (ЗМК), зокрема національна Інтернет-журналістика. Традиції, які склалися навколо національних ЗМК не завжди гарантують безпеку для особи і користувача Мережі. Захист національної безпеки залежить

від особистої безпеки, а також інформаційної, носієм якої є інтернет-журналістика. Тому важливо сформувати модель національної інтернет-журналістики для безпеки у кіберпросторі.

У час шаленого розвитку техніки та комунікації, зокрема Інтернету (ЗМК) перед дослідниками постають питання: наскільки безпечна для держави, людини, суспільства віртуальна реальність; які моральні норми слід застосовувати журналістам, які працюють в Інтернет-журналістиці; які загрози чатують на користувача соціальних мереж? Сьогодні сучасна людина не бачить свого життя без спілкування у «Фейсбуці», «Контактах», чатах, тобто віртуальній реальності. Поряд з тим, що віртуальна реальність дає багато можливостей, стираючи межі між простором, віртуальна реальність є великою загрозою для особистісної безпеки людини і безпеки інформаційного простору нації. Чому ж маса, масове спілкування таке важливе і небезпечне водночас? Як поєднати націогенез, віртуальну реальність та масову комунікацію? Яка національна модель ЗМК дієва і чому вони важливі для безпеки суспільства, особи, нації? Проаналізуємо праці дослідників Засобів масової комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед важливих досліджень масової комунікації значне місце займає вивчення глобалізації та масової комунікації; Інтернету та масової комунікації. Це праці таких вчених: С. Квіта («Масові комунікації»), стаття І. Карпи, М. Павлюх («Інтернет: небезпечна віртуальна реальність»), О. Колісник («Інтернет-журналістика у світлі медіа-досліджень»), О. Зернецької («Глобальний розвиток систем масової комунікації...»), Г. Маркової («Масова комунікація в умовах глобалізації...»). Представник Києво-могилянської школи С. Квіт розглядає масову комунікацію у контексті глобалізаційних процесів. Автор виокремлює кілька американських підходів у вивченні журналістики, її головні функції (контроль медіа владою та іншими силами), вводить поняття «комунікаційного хаосу у нелінійній системі світу» (Kvit, 2008). Важко не погодитися з думкою С. Квіта, що журналістика обслуговує тоталітарні режими, а незалежні медіа можливі тільки при бажанні нації. Інтерактивність С. Квіт розуміє як багатосторонній інформаційний обмін з користувачем, з окремими представниками та усією аудиторією.

Думки О. Зернецької у праці «Процеси глобалізації й трансформації систем масової комунікації» змушують нас надалі говорити не тільки про існування інформаційної індустрії, а й індустрії масової комунікації – індустрії впливу на людину, суспільство й цивілізацію» (Zernetska, O. V). Г. Маркова виокремлює кілька головних аспектів глобалізації, серед яких комунікаційні імперії, транснаціоналізація масової культури, технологічні імперативи, горизонтальна інтеграція комунікативної індустрії, технологічна конвергенція

між різними секторами комунікаційних індустрій. Важко не погодитись із дослідницею, яка розуміє глобалізацію як світовий контекст, у якому формується національна інфраструктура (Markova, 2007, p. 336).

Теорія мас та еліти (С. Вовканич), бунт мас (Х. Ортега-і-Гасет) не завжди пов'язані тільки з механізмами активності, взаємовпливів політики і ЗМІ. Маса і масове спілкування набирають нових форм і тісно пов'язані із націогенезом та поняттям «нація». Прикладами особливого націодуховного виду масового спілкування виступають: «Революція на граніті» та «Помаранчева революція», в яких був задіяний компонент націотворення і духовності. Старими націями керує Провидіння (духовний чинник) і нація – формація трансцендентальна, понадчасова (дефініція – М.П.). Подібні ідеї висловлюють В. Буряк та В. Демченко – представники дніпровської наукової школи. В. Демченко узагальнює теорії масової комунікації українських вчених, ділить їх на наукові школи, розвиває думку про глобалізацію та національну ідентичність, слушно вводить поняття глобалізації масової комунікації, глобалізації як мегаявища, як конвергенцію національних ЗМК та націоналізацію інформаційного простору, тобто «націоглобалізацію». В. Буряк розглядає масову комунікацію як соціальну реалізацію інформації, виокремлює текст як важливу структурну одиницю масової комунікації (Buriak, 2009, p. 2). Для цього застосований термін «інформаційна сутність комунікації» – первинна, форма її інтерпретації (текст) – вторинна. Текст – це продукт спілкування, що володіє певною самостійністю як засіб впливу на аудиторію.

Формулювання мети і завдань статті

Досліджуючи праці вчених про безпеку суспільства, особи, нації з'ясувати роль національної моделі ЗМК (національної журналістики) у інформаційному просторі; відобразити взаємозалежність національної журналістики, глобалізації та кібербезпеки. Мета передбачає такі *завдання*:

- здійснити огляд важливих досліджень із масової комунікації та Інтернет-простору, Інтернет-журналістики;
- проаналізувати соціокомунікативні моделі журналістики, та з'ясувати, які з них сьогодні переважають;
- встановити взаємозалежність кібербезпеки та журналістики у національних масштабах;
- сформувати свою модель національних ЗМК (національної журналістики), яка буде ефективною для безпеки українців та держави.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сьогодні популярні дослідження Інтернету і систем масової комунікації. Маємо ставлення до віртуальної реальності: позитивне, коли дослідники намагаються віртуальну реальність і електронні ЗМК розглядати як потужний людський індустріальний розвиток, розвиток масової комунікації, створення

блогосистем (Kolesnik, 2010), та негативний, коли дослідники вбачають у віртуальній реальності загрозу людській психіці, тобто етичний аспект віртуалізації (Pavlyukh, 2002). О. Колісник розглядає блогосферу як соціальну мережу (Kolesnik, 2010, р. 122), важливе середовище для вивчення суспільної думки, блог визначається повноцінним та автономним різновидом журналістської діяльності. Наша позиція збігається із однойменною статтею, названою вище і охоплює аспект етичності процесів віртуалізації (Pavlyukh, 2002). І. Карпа досліджує мову та ефективність інтерактивної комунікації. Інтерактивна комунікація подана як нелінійний, екстрадинамічний, багатовекторний процес спілкування гіпертекстуального середовища, опосередкований високотехнологічними засобами передачі даних та доступу до них (Карпа, 2009, р. 193]. Важливим в аналізі систем масової комунікації виступає пресупозиція або підтекст. Нашому дослідженню близька третя структура комунікації, коли від мовця залежить ефективність комунікаційного процесу.

Особливе місце серед джерел вивчення масової комунікації займає дослідження київського науковця Г. Почепцова «Теорія комунікації», яка розкриває комунікацію як цивілізаційний феномен. Цікавий у дослідженні розгляд масової комунікації з точки зору публік рилейшнз, пропаганди, реклами. Серед комунікативних моделей Г. Почепцов досліджує психоаналіз, групову терапію, нейролінгвістичне програмування (Pochepctsov, 2001). Аргументовану, іміджеву і пропагандивну комунікації автор виокремлює у різні види комунікації. Г. Почепцов перший в Україні описував механізм інформаційної війни (розділ в книзі). Велику увагу автор звертає на психологічні та пропагандивні війни. Автор дослідив міфологічну, художню, перформансну комунікації. Праця Г. Почепцова – синкретичне дослідження, в якому автор вводить ключові компоненти масової комунікації: цільова аудиторія, канал, метакомунікативні знання, контекст.

М. Житарюк, аналізуючи соціокультурні моделі журналістики як і Є. Прохоров та Є. Ахмадулін, розглядає її як «складну соціальну систему – не просто суспільний, політичний, культурний, державотворчий, державозміцнюючий, плюралістичний та демократично-ціннісний феномен, а насамперед соціокультурний адекват дійсності (з усіма вадами та досягненнями), який функціонує за правилами соціокультурної моделі» (Zhytaryuk, 2008, р. 48), запроваджує поняття «соціокультурного адеквату дійсності», розглядає журналістику як живий організм, соціокультурний феномен, складний, універсальний механізм. Цікаво у дослідника подана первинна та вторинна модель віртуалізації. Вторинна модель віртуалізації, згідно з якою формується певна множинність фактів, які відрізняються від

первинного джерела, нашоухує нас на думку про множинність/нескінченність віртуальних реальностей, конструйованих ЗМК, що проілюстровані на Рис. 1.

МНОЖИННІСТЬ/НЕСКІНЧЕННІСТЬ ВІРТУАЛЬНИХ РЕАЛЬНОСТЕЙ ЗМК:

ФАКТ-1 → ФАКТ-2 → ФАКТ-3 → ФАКТ-4 →... ∞,

Рис. 1.

коли поняття «нескінченність» (∞) (+ чи -) визначається за загальною тональністю фактів (позитивних чи негативних). Відмінність журналістики та масової комунікації М. Житарюк вбачає у різниці феноменів: феномен масової комунікації ширший, аніж феномен журналістики, хоча зароджений в її надрах. Досить вдало у монографії М. Житарюка подані поняття «політичного дисонансу» на прикладі «кольорові – кольорові», соціокультурні моделі, які описані та проаналізовані автором, проілюстрована система журналістики-публіцистики і національна модель журналістики. У статті М. Житарюка «Проблемні аспекти моделей журналістики» подано ключові і базові поняття «журналізм», «журналістика», де перше поняття визначено як тип, спосіб діяльності, інформаційне комунікування, а друге поняття як соціальну систему, покликану шукати, переробляти, передавати актуальну соціальну інформацію (Zhytariuk, 2007, р. 57). Дослідник поглиблює запропоновані В. Шклярем поняття дуальних домінант, подає моделі журналістики як бінарні опоненти. Можна погодитися з М. Житарюком, що впровадження світоглядної публіцистики як головної моделі у сучасній журналістиці неповне. Потрібно підняти на належний рівень національну журналістику та дбати про опінієтворчу публіцистику. Професійність, відповідальність за слово – головний критерій роботи аналітичного журналіста, точність – інформаційного журналіста. Спосіб подачі фактів в інформаційній журналістиці низький. На нашу думку, створення «журналістики думання» як особливої моделі журналістської творчості була б протиположною моделлю. «Журналістика думання» повинна успішно втілювати комбінацію «преса-влада-суспільство».

Серед головних парадигм, ідеологічних і філософських домінант розвитку сучасної журналістики переважає позитивістський підхід (Lylo, 2006): селекціонізм новин, ринок ідей працює як попит і пропозиція, зло продається краще (Lillo, 2006). Позитивізм у журналістиці формує негативну картину світу, далеку від реальності. Журналістам простіше написати про сенсацію із життя відомої зірки, аніж про проблеми мізерних пенсій в Україні, розкрадання майна, допомоги хворим дітям. «Журналістика думання» повинна ставити важливу соціальну чи суспільну проблему. Тоді преса впливатиме на владу, а влада змушена буде прислухатися до суспільства. Активне функціонування «журналістики думання» важливе для локальних спільнот, які завдяки ЗМІ

могли б підвищувати загальну та політичну культуру регіональних мешканців. «Журналістика думання» наближається до континентальної журналістики, але адаптована до світоглядно-ментальних особливостей національного характеру і традицій. «Журналістика думання» мала б поєднувати в собі інформаційну, аналітичну та спеціалізовану журналістику (екологічну, економічну), в якій журналісти орієнтувалися б не на сенсаційність, а на поставлену гостру соціальну проблему, сприяли вирішенню і ухваленню політичних рішень. «Журналістика думання» повинна бути особливою сферою журналістської творчості, коли журналіст не просто інформує, розважає, а в першу чергу мислить практично і критично.

Успішний і продуктивний розвиток української журналістики, пошук своєї національної моделі, вбачаємо у поєднанні опінієтворчої, національної, світоглядної публіцистики як потужного генератора ідей, вишколу духовності, величі духу (М. Шлемкевич) та «журналістики думання» (інформаційної, аналітичної, спеціалізованої – екологічної, економічної). У функціонуванні національної журналістики України не можна залишити поза увагою публіцистику (опінієтворчу, національну, світоглядну), яка в Україні має давні традиції. Використання тільки світоглядної публіцистики як моделі національної журналістики неповне, тому що журналістика втратить свій статус суспільного, соціального інституту і професії як такої, перетворюючись на опінієтворче середовище інтелектуалів-публіцистів. У національному тілі журналістики опінієтворча, національна і світоглядна публіцистики – мозок, серце і душа, а «журналістика думання» – руки і ноги. Професіоналізм сучасного українського журналіста повинен втілюватися у схемі, де важливим чинником загальної культури та політичної культури журналіста виступають такі категорії: духовність, моральність, патріотизм у чисельнику та професіоналізм і відповідальність у знаменнику:

Духо вніс т ь + мо ральні с т ь + пат ріо
т и з м Високий професіоналізм +
відповідальність.

Рис. 2

Духовність і моральність у цій формулі різні категорії. До категорії моральності зараховуємо такі риси журналістської особистості: чесність, порядність, повага до опонентів. До категорії духовності зараховуємо віру і традиції. Журналіст повинен бути патріотом своєї держави. Поряд з тим, журналіст має мати добру базу знань і відповідати за своє слово перед громадськістю. Сьогодні ці формули наближені до нездійсненого ідеалу. Сенсаційність, позитивізм, негативізм – негласні принципи журналістики. Тому Засоби масової комунікації, зокрема журналістика, не є ефективним

захисником національних прав та інтересів нації, адже інформаційний простір незахищений на державному рівні.

Висновки

Засоби масової комунікації, зокрема Інтернет-журналістика, дають великі можливості поінформованості та пізнання, та поряд з тим, є великою загрозою для особи, держави, суспільства, оскільки далека від ідеальної моделі. Журналісти стикаються із порушенням етичних норм в Інтернеті, а також із загрозою для особи, суспільства, нації на рівні свідомісному та підсвідомості (рівень зомбування). Інтернет-журналістика як форма соціальної комунікації тільки формується, проте її вплив на сучасну людину вагомий. На жаль, запропонована наша модель національної журналістики для Засобів масової комунікації, Інтернет-журналістики зокрема, є ідеалом, до якого потрібно прагнути задля безпеки: особи, суспільства, нації.

Унаслідок російсько-української війни модель Засобів масової комунікації, зокрема національної журналістики варто удосконалювати, адже від інформаційної безпеки залежить безпека держави і нації. Кіберзлочинність у Павутині ведеться на усіх рівнях: від особистісного спілкування до загрози національній безпеці, що відчуваємо під час російсько-української війни. Тому варто впроваджувати політику національної безпеки, серед важливих складових якої займатиме інформаційна кібербезпека України.

References:

1. Buriak, V. (2009). Communication and textual discourse. *State and regions*, Vol. 2, pp. 1–5.
2. Karpa, I. B. (2009). Language and Internet: Functional Characteristics and Effectiveness of Interactive Communication. *Language and culture*, Vol. 11, T. VII (119), pp. 192–200.
3. Kolesnik, O. M. (2010). Internet journalism in the light of media research. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky* [Scientific Bulletin of Volyn National University named after Lesya Ukrainka], Vol. 21, pp. 122–124.
4. Kvit, S. M. (2008). *Masovi komunikatsii* [Mass communication]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia Publishing House.
5. Lylo, T. Y. (2006). Ideologemy suchasnoi zhurnalistyky: teoriia i praktyka (chy mozhlyve svitotvorenna poza svitohliadnym kontekstom?) [Ideologems of modern journalism: theory and practice (is creation of world outside of world outlook context possible?)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii zhurnalistyka* [Bulletin of the University of Lviv. Journalism Series], issue 28, pp. 10–14. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2006.28.3710>.

6. Markova, G. E. (2007). Public and informational participation in public life (to definitions of concepts). *Scientific notes of Taurida Vernadsky National University. Philology Series*, Vol. 20, pp. 335–339.

7. Pavlyukh, M. V. (2002). INTERNET: nebezpečna virtualna realnist [Internet: dangerous virtual reality]. *Day.kyiv.ua*: [online].

8. Pocheptsov, H. H. (2001). *Teoryia kommunykatsyy* [Communication Theory]. Kyiv: Vakler; Moscow: Refl-buk.

9. Zernetskaya, O. V. (2000). Novostiinye media v politicheskom diskurse [News media in the political discourse]. *Metodologiya issledovaniy politicheskogo diskursa: aktual'nye problemy sodержatel'nogo analiza obshchestvenno-politicheskikh tekstov* [Methodology for the study of political discourse: actual problems of a meaningful analysis of socio-political texts], issue 2, pp. 137–145.

10. Zhytariuk, M. H. (2007). Problemni aspekty modeli zhurnalistyky [Problematic aspects of journalism models]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya zhurnalistyka* [Bulletin of the University of Lviv. Journalism Series], issue 30, pp. 51–61.

11. Zhytariuk, M. G. (2008). *Sotsiokulturna model zhurnalistyky: tradytsii i novatorstvo* [Sociocultural Model of Journalism: Traditions and Innovation]. Lviv.

УДК : 316.334:37 + 314.93-057.8

ОСВІТА, ОСВІТНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ПРОФЕСІЙНА
ПІДГОТОВКА МОЛОДІ УКРАЇНИ
НА ФОНІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ:
СТАТИСТИЧНІ ТА СОЦІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ

Сірий Євген Володимирович

доктор соціологічних наук, професор,

ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики»,

м. Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-3396-8168

socio1@ukr.net

Надіслано:

28.10.2019

Рецензовано:

14.11.2019

Прийнято:

28.11.2019

Даний матеріал висвітлює одну із ключових проблем взаємодії освіти та ринку праці – поточний розвиток освітніх орієнтації та професійної підготовки молоді в контексті сучасних тенденцій розвитку молодіжного сегменту ринку праці в Україні у розрізі статистичних та окремих соціологічних замірів цієї сфери. Метою дослідження є статистичний опис багатьох різноманітних сторін цього процесу, що відображає максимально наближену реальну картину поточного стану та розвитку цієї освітньої сфери. На основі наявних статистичних даних, показників емпіричних соціологічних досліджень з цієї проблематики, були описані такі її сторони, як: загальні ситуаційні аспекти та їх тенденції; кількісна динаміка розвитку інститутів освіти та суб'єктів освітньої діяльності, доступ та охоплення освітою, її привабливість та мотиваційні аспекти, професійні вподобання, задоволеність молоді освітою та перспективи працевлаштування, інтереси та плани молоді на побудову кар'єри, проблеми професійної освіти, освітня міграція. Було дано часткову оцінку особливостям розвитку професійної освіти в контексті основних проблем. На підставі даного статистико-соціологічного опису був доповнений висновок щодо ситуації у сфері професійної освіти в Україні, основним проблемним чинником якої є низький рівень темпів суспільно-економічного розвитку України, який суттєво впливає на процес взаємопроникливості життєвих цілей, професійних перспектив молоді людини, з одного боку, та трансформуючої освітньо-професійної системи, з іншого.

Ключові слова: професійна освіта; ринок зайнятості; статистичні та соціологічні показники.

Siryi Evgen, Doctor of Social Sciences, Professor, State Institution "State Institute of Family and Youth Policy", Kyiv, Ukraine

Education, Educational Orientations and Vocational Training of Ukrainian Young People against the Background of European Integration: Statistical and Sociological Dimensions

The article highlights one of the key problems of the interaction between education and the labour market – the current development of educational orientation and vocational training of young people in the context of nowadays trends in the development of the youth segment of the labour market in Ukraine. The issue is highlighted in the context of statistical and individual sociological measures in this area. The purpose of the study is to provide a statistical description of many different aspects of this process, reflecting the closest possible real picture of the current state and development of this educational field. On the basis of available statistics, empirical sociological studies on this issue, its sides were described as: general situational aspects and their tendencies; quantitative dynamics of development of educational institutions and subjects of educational activity; access to and coverage of education, its attractiveness and motivational aspects; professional preferences, youth satisfaction with education and employment prospects; interests and plans of young people for career development; problems of vocational education, educational migration. There was given a particular assessment of the features of the vocational education development in the context of the main problems. Based on this statistical and sociological description, there was drawn a conclusion on the situation in the field of vocational education in Ukraine, with the main problem of which being the low level of socio-economic development of Ukraine, which significantly influences the process of interpenetration of life goals, professional prospects of young people, on the one hand, and a transformative educational and professional system, on the other.

Key words: vocational education; employment market; statistical and sociological indicators.

Сирый Евгений Владимирович, доктор социологических наук, профессор, Государственный институт семейной и молодежной политики, г.Киев, Украина

Образование, образовательные ориентации и профессиональная подготовка молодежи Украины на фоне евроинтеграции: статистические и социологические измерения

Данный материал освещает одну из ключевых проблем взаимодействия образования и рынка труда – текущее развитие образовательных ориентаций и профессиональной подготовки молодежи в контексте современных тенденций развития молодежного сегмента рынка труда в Украине, в разрезе

статистических и отдельных социологических замеров этой сферы. Целью исследования является статистическое описание множества различных сторон этого процесса, что отражает максимально приближенную реальную картину текущего состояния и развития этой образовательной сферы. На основании имеющихся статистических данных, данных эмпирических социологических исследований по этой проблематике, были описаны такие ее стороны, как: общие ситуационные аспекты и их тенденции; количественная динамика развития институтов образования и субъектов образовательной деятельности, доступ и охват образованием, ее привлекательность и мотивационные аспекты, профессиональные предпочтения, удовлетворенность молодежи образованием и перспективы трудоустройства, интересы и планы молодежи на построение карьеры, проблемы профессионального образования, образовательная миграция. Было дано частичную оценку особенностям развития профессионального образования в контексте основных проблем. На основании данного статистико-социологического описания был дополнен вывод о ситуации в сфере профессионального образования в Украине, основным проблемным фактором которой является низкий уровень темпов общественно-экономического развития Украины, который существенно влияет на процесс взаимоприемливости жизненных целей, профессиональных перспектив молодого поколения, с одной стороны, трансформируя образовательно-профессиональную систему, с другой.

Ключевые слова: профессиональное образование; рынок занятости; статистические и социологические показатели.

Вступ

Нішу молодіжної зайнятості визначають однією з пріоритетних складових соціальної політики. Однак, однією із ключових проблем її вирішення є регулювання ринку освітніх послуг в аспекті трансформації системи професійної освіти, на тлі європейської інтеграції України. Вирішення цього питання потребує системного дослідницького аудиту, моніторингу щодо різних змін, трендів у процесі розвитку професійної освіти та професійної підготовки молоді в Україні. Дана проблематика потребує системного аналізу з врахуванням як зовнішніх, так і внутрішніх латентних чинників, що впливають на самоорганізацію та синхронність у взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг у самореалізації молодого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

В аналізі питань процесу розвитку професійної підготовки молоді є здобутки і результати наукових досліджень багатьох вітчизняних вчених, зокрема: Т. Боттаєвої, Л. Колєшні, І. Кравченко, Е. Лібанової, О. Мартякової, Н. Ничкало, С. Оксамитної, І. Петрової, В. Радкевича, Є. Савельєва, В. Савченка,

М. Семикіної, С. Ткачук, Д. Шестаковської та ін. Однак, відчутність браку знань з боку комплексних емпіричних соціологічних досліджень з аналізованої проблематики, у доповненні соціально-статистичних показників розвитку системи професійної освіти, не дозволяє системно проаналізувати дану проблематику. На основі цього можна дати ціліснішу характеристику цій проблематиці і з'ясувати суть найбільш виражених проблем.

Формулювання мети і завдань статті

Актуальність та мета дослідження визначається необхідністю системного вивчення особливостей розвитку сучасної освіти, освітніх орієнтацій та професійної підготовки молоді у статистичних та соціологічних вимірах для постійної уніфікації програми регулювання, як молодіжної політики, так і трансформації освітньо-професійної сфери. Дослідження має описовий характер. Хоч означена проблематика та система опису її і має елементи традиційної усталеності, однак в межах систематизації матеріалу щодо сучасних тенденцій професійної підготовки молоді, автором було зібрано оновлену інформація, на підставі якої робився опис та аналіз сучасного стану розвитку професійно-освітньої сфери за останні кілька років.

Виклад основного матеріалу дослідження

Освіта, будучи органічною частиною життя суспільства, відображає рівень його розвитку, суперечності, проблеми. І для ефективного виконання своїх соціальних функцій необхідне її оновлення з урахуванням актуальних світових тенденцій її розвитку, національних потреб, самореалізації та творчого розвитку особистості. За останнє десятиліття в Україні відбулися істотні трансформації, пов'язані з функціонуванням професійно-освітньої системи, яка стала одним із сегментів ринкових відносин. Значно змінилися характер і масштаби попиту на фахівців різних напрямів професійної підготовки та адаптації молодих людей до реалій інформаційного суспільства. Тісна взаємодія ринку праці та ринку освітніх послуг залишається важливим фактором змін і появи нових тенденцій як в освітньому просторі, так і у формуванні людського капіталу, в суспільно-економічному розвитку країни. І сьогодні в Україні гостро стоять проблеми, пов'язані з недосконалістю механізмів взаємодії освіти та ринку праці.

Не дивлячись на потужний потенціал системи надання освітніх послуг населенню та процес реформування, професійна освіта не спроможна вирішити ключову проблему – привести підготовку кваліфікованих робітників у відповідність до потреб ринку праці. Розрив між попитом і пропозицією робочої сили є очевидним. Крім того, викликає занепокоєння факт підвищеного попиту на працівників найпростіших професій, що спричинює спрямованість роботодавців на дешеву робочу силу, що не сприяє інноваційному розвитку. Аналіз показує, що системно, причини даної ситуації складають, різнорівневі

чинники. Це і: слабка соціальна захищеність молоді, її неготовність до конкурентного існування; стереотипність уявлень значної частини молоді про престиж професій внаслідок розмаху тіньової економіки, патерналістська культура та психологія, низька інституційна ефективність державної політики. Важливою тенденцією професійної освіти є і підприємницькі цінності, орієнтація на економічну діяльність. Ринкова економіка ставить якісно нові завдання у вихованні та освіті молоді. Однак, за відносно короткий період не слід чекати швидких змін у традиційно усталеному українському соціумі, щодо формувань нового відповідного етосу в нових соціально-економічних реаліях.

Аналізуючи процеси в освітній сфері, можна зазначити, що Україна не стоїть осторонь загальносвітових тенденцій, а формує власну освітню політику на тлі світових змін з впровадженням нових європейських стандартів. Сьогодні здійснюється глибинна трансформація сфери професійної освіти. Протягом 2017–2018 н.р. МОН України активно долучалось до нормативно-правового забезпечення її діяльності. Діяльність закладів освіти України регулюється нормативними документами, серед яких Закон України «Про освіту» (2017), Закон України «Про загальну середню освіту» (2017), Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» (2019), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р. (2017), Пріоритетні напрями реформування профільної шкільної освіти окреслено також у Концепції Нової української школи (2016). Важливим механізмом успішного оновлення освітньої системи є перехід до компетентнісної парадигми профільної освіти через впровадження Національної рамки кваліфікацій (2011), призначеної задля налагодження ефективної взаємодії сфери освітніх послуг та ринку праці. Започатковані заходи щодо удосконалення державної системи професійної орієнтації населення в Україні.

У рамках Програми Державної служби зайнятості щодо професійної орієнтації населення на 2017–2020 рр., запроваджено профорієнтаційне супроводження учнів закладів загальної середньої освіти. У сфері середньої освіти функціонують програмно-методичні комплекси забезпечення професійного самовизначення учнів старшої школи в умовах профільного навчання, на кшталт: «Побудова кар'єри», «Моя майбутня професія...» та ін. Для забезпечення якісної підготовки кадрів утворено Національне агентство кваліфікацій, підготовлено Концепцію підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти (2018 р.). Однак ефективність цих заходів є майже не помітною.

Важливим напрямом освітніх змін є трансформація сфери професійної (професійно-технічної) освіти та вищої освіти у розрізі структури освітньої системи. Згідно даних Державної служби статистики, за останні 4 роки

кількість закладів вищої освіти всіх рівнів акредитації (з 2015–16 р. по 2018–19 р.) практично залишалася незмінним: несуттєве зменшення на 7 од. (див. Табл. 1/Рис. 1). Однак кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти зменшилась на 8% (- 62 од.).

Таблиця 1

	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19
Кількість ЗВО I-II рівн. акр.(коледжі, технікуми, училища)	371	370	372	370
Кількість ЗВО III-IV рівн. акр. (університети, академії, інститути)	288	287	289	282
Кількість закладів професійної (професійно-технічної) освіти	798	787	756	736

Джерело: складено автором за матеріалами (Derzhavna sluzhba statystyky: zaklady vyshchoi osvity, 2005; Osvitnia reforma: rezultaty ta perspektyvy: informatsiino-analitychnyi zbirnyk, 2019)

Рис. 1. Динаміка змін професійно-освітніх закладів

Освітня структура молоді за останні 4–5 років є також умовно стабільною. Однак, упродовж 2014/2015–2018/2019 н.рр. спостерігається приблизно пропорційна тенденція до зменшення кількості здобувачів освіти за всіма рівнями, окрім повної загальної середньої освіти (див. Табл. 2/Рис. 2). Зміни відбувались у зменшенні кількості слухачів та студентів середніх професійних та вищих навчальних закладів.

Протягом останніх років внаслідок погіршення демографічної ситуації (старіння населення, зниження народжуваності), збільшення частки молоді, зорієнтованої на здобуття вищої освіти, відбувалося поступове зменшення контингенту учнів, слухачів закладів професійної (професійно-технічної) освіти (ПТО). Загальний контингент учнів, слухачів закладів ПТО скоротився за останні 4 роки майже на 16 % (49,1 тис. осіб). Загальна кількість слухачів

Сірий Євген Володимирович
Освіта, освітні орієнтації та професійна підготовка молоді України
на фоні євроінтеграції: статистичні та соціологічні виміри

закладів вищої освіти I–II рівн. акр.(коледжі, технікуми, училища) скоротився майже на 13 % (-30,2 тис), контингент студентів закладів вищої освіти III–IV рівн. акр. (університети, академії, інститути) за цей же період зменшився на 4 % (-53 тис.). Це є наслідком як демографічного спаду (за останні 3 роки, з 2016 р. по 2018 р. кількість молоді у віковій групі 15–19 років зменшилася приблизно на 47 тис. осіб), так і активізації процесу робочої та освітньої міграції, падіння престижу робітничих професій серед молоді. Окремим чинником виступає і недосконалість системи професійної орієнтації і кар’єрного консультування молоді.

Однак, питома вага «університетської» молоді серед всіх студентів та слухачів у продовж останніх 4 років, за даними Державної служби статистики, залишилася практично не змінною (+2 %). Це свідчить про збереження престижності вищої освіти серед населення та поширення популярності вищої освіти серед молоді.

Таблиця 2

	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19
Кількість осіб у ЗВО I–II рівн. акр (коледжі, технікуми, училища), тис.	230,1	217,3	208,6	199,9
Кількість осіб у ЗВО III–IV рівн. акр. (університети, академії, інститути), тис.	1375,3	1369,4	1330	1322,3
Загальний контингент учнів, слухачів закладів професійної (професійно-технічної) освіти, тис.	304,1	285,8	269,4	255

Джерело: складено автором за матеріалами: (Derzhavna sluzhba statystyky: zaklady vyshchoi osvity; Osvitnia reforma: rezultaty ta perspektyvy: informatsiino-analitychnyi zbirnyk)

Рис. 2

Молодь України, характеризується доволі високим рівнем освіченості та активністю до здобуття освіти. За підрахунками Міністерства освіти, 79 % української молоді 18–26 років отримує вищу освіту (мається на увазі базова вища та університетська, всіх рівнів акредитації), що забезпечує Україні місце у світовій двадцятці за цим показником (Ukrainske pokolinnia Z: tsinnosti ta oriientyru, 2017). Україна, за останні кілька років за цим показником займає 10–12 місце. Лідерами у світі є: Південна Корея – 98,4 %, США – 94,3 %, Фінляндія – 93,7 %, Білорусь – 91,5 % і Австралія – 86,3 % (2012 р.). У розрізі соціологічних даних, у 2016 р. більше половини зарахованих абітурієнтів – 51 % від загального обсягу — навчалися за кошти держави порівняно з 38 % у 2010 р. (Ukrainske pokolinnia Z: tsinnosti ta oriientyru, 2017).

В Україні протягом 2017–2018 н. р. (згідно даних Державної служби статистики), кожна 4 молода особа (у віці від 15 до 35 років) була охоплена освітою (за всіма формами навчання). З них, близько 32 % є учнями загальноосвітніх навчальних закладів; 10,3 % рівнем освіченості є студентами професійно-технічних навчальних закладів; 7,8 % – студентами закладів вищої освіти I–II рівнів акредитації; майже 50 % – студентами закладів вищої освіти III–IV рівнів акредитації; менш ніж 1 % – аспіранти та докторанти молодого віку (Vyshcha osvita v Ukraini: Statystychnyi zbirnyk, 2018). На 288 університетів, у розрахунку на чисельність населення України припадає в середньому 6,35 університетів на 1 млн. осіб. Для порівняння, у Великій Британії аналогічний показник становить 2,48, у Швеції – 4,95, а у Німеччині – 5,28 (Ukrainske pokolinnia Z: tsinnosti ta oriientyru, 2017).

Для більшості шкільної молоді (згідно результатів загальнонаціонального опитування «Українське покоління Z: цінності та орієнтири (2017 р.), вища освіта є ціннісним орієнтиром. Зокрема 83 % респондентів вважають що спеціальні знання та досвід є цінним для них у здобутті освіти, а 76 % вважають, що рівень освіти є важливими факторами при пошуку роботи (Ukrainske pokolinnia Z: tsinnosti ta oriientyru, 2017).

Хоча прослідковується зменшення обсягів державного замовлення у закладах вищої освіти України (зокрема, у 2018 році кількість бюджетних місць у вишах скоротилася на 9,6 % (за даними НАПН), на фоні тренду зменшення чисельності випускників як в цілому по Україні, так і за всіма освітньо-кваліфікаційними рівнями, все ж для України є характерним високий рівень тяжіння молоді до вищої освіти. Так в оцінці того, «що для молоді є найважливішим зараз?», згідно результатів всеукраїнського соціологічного дослідження «Цінності молоді – 2016», позиція «Здобуття вищої освіти» для молоді стоїть на 13 місці (15,9 %) серед переліку 21 важливих життєвих питань. В оцінці своїх можливостей отримати хорошу освіту, спеціальність, професійну підготовку, які визнавалися б у всьому світі, 29,2 % «достатньо високо»

Сірий Євген Володимирович

**Освіта, освітні орієнтації та професійна підготовка молоді України
на фоні євроінтеграції: статистичні та соціологічні виміри**

оцінили, 42,2 % – «середньо», 21,4 % – «достатньо низько». 7,3 % – не мали такого бажання (Tsinnosti molodi – 2016..., 2016).

У 2016 році за статистикою вступу до ВНЗ потрапили 80% випускників шкіл порівняно з 50% у 2000 році (Vyshcha osvita v Ukraini: hromadska dumka studentiv..., 2015). За міжнародним показником рівня залученості до вищої освіти (Gross Enrolment Ratio – відсоток осіб, що одержують вищу освіту, незалежно від їхнього віку, від загальної кількості осіб, які мають типовий для одержання вищої освіти вік) Україна посідає одне з чинних місць серед країн Центральної та Східної Європи (Oksamytna, 2010).

До певних позитивних змін призвело і запровадження з 2008 року системи Зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) як основного критерію вступу до вищого навчального закладу. Суттєво змінилось і сприйняття доступності освіти. Згідно з результатами дослідження «Молодь України 2015», 76 % студентів підтримують систему вступу до ВНЗ за результатами ЗНО (Molod Ukrainy – 2015). Згідно опитувань Громадської мережі «Опора» та GFK, у 2016 році, 90 % учасників тестування мали довіру до системи ЗНО (Ukrainske pokolinnia Z: tsinnosti ta oriientyru, 2017).

Обираючи місце для навчання, молодь найчастіше орієнтується, і це цілком закономірно, на престижність закладу вищої освіти, його територіальне знаходження та наявність бюджетних місць, співставляючи власні інтереси та можливості. Постійний характер мають й показники розподілу студентів за регіонами отримання освіти. Стабільно, найбільш активними освітніми центрами, за статистичними даними в освітній сфері, є м. Київ (24,1 % від загальної чисельності студентів), Харківська (11,1 %), Львівська (8 %), Дніпропетровська (7,35 %) та Одеська (6,9 %) області (Vyshcha osvita v Ukraini: Statystychnyi zbirnyk, 2018).

За даними дослідницького центру CEDOS (2018 р.), понад 95 % зарахованих на бюджет, що походять з Києва та Харківської області, обрали заклади своєї області. Далі йдуть Львівська та Одеська області, де цей показник перевищує 83 %, а за ними - Чернівецька область із показником 77 %. Інші області розташувались в діапазоні від 31 % у Рівненській до 62 % у Закарпатській областях (Analitichnyi tsentr CEDOS, 2017).

Сучасне молоде покоління обирає специфічні, характерні тільки для нього пріоритети професійного розвитку, які не досить гармонійно співпадають з реаліями. Практично молоді люди не обирають класичних професій у промисловості, будівництві, сільському господарстві, сфері культури. Тому існує дисбаланс між професійними намірами молоді і попитом на ринку праці. Згідно результатів різних соціологічних досліджень («Цінності української молоді – 2017», «Українське покоління Z: цінності та орієнтири (2017)), загалом, найбільш привабливими професіями для молоді віком

14–34 роки є: бізнесмен/підприємець, юрист, спеціаліст з програмного забезпечення і комп'ютерної техніки, лікар, державний службовець та інші. До того ж ці професії, на думку молодих людей, забезпечують успіх особистості у майбутньому ((Ukrainske pokolinnia Z: tsinnosti ta oriientyru, 2017).

Серед основних факторів, що впливають на розвиток професійної спрямованості та самовизначення, є цінність професії та її престиж, котрі виражаються головними у прийнятній оплаті та стабільності, розкритті і застосуванні своїх здібностей, результатах роботи. За даними дослідження «Українське покоління Z: цінності та орієнтири (2017) ((Ukrainske pokolinnia Z: tsinnosti ta oriientyru, 2017), перше місце посідає – дохід (він є вкрай важливим для 96 % молоді), друге місце займає – стабільність (94 %), третє та четверте – можливість досягти певних цілей та кар'єрні можливості (по 84 %). Пріоритетність матеріальних привілеїв (згідно результатів дослідження «Молодь України – 2018» та дослідження професійних намірів учнів 8-х класів (2018 р.) коливається в межах від 26,8 % до 29 %. Можливість самореалізації та відповідність особистим інтересам, вподобанням – від 44 % до 49,4 % (Molod Ukrainy – 2018: Rezultaty..., 2018; Sotsiologichne doslidzhennia profesiinykh namiriv uchniv 8-kh klasiv, 2018).

Не дивлячись на постійну роботу державних та публічних органів з інформування щодо актуальних потреб та професій на ринку праці, молодь все одно обирає ті, які є, на їхню думку, найбільш престижними, а бо ті, які дають можливість навчання за рахунок бюджетних коштів. На затребуваність професії на ринку праці, «традиційно» мало хто звертає уваги. Хоча половина студентів здобувають вищу освіту саме для кращого працевлаштування. Про знання та навички (за даними аналітичного центру CEDOS), які стануть у пригоді під час роботи, а також про можливість обійняти перспективну посаду свідчать відповідно 50 % та 51 % респондентів (Analitychnyi tsentr CEDOS, 2017).

У 2017 році (згідно результатів соціологічного опитування «Молодь України – 2017», найпривабливішими професійними видами діяльності для молоді, що мають інструментальну цінність, на разі були: «бізнесмен/підприємець» (45,2 %), «юрист» (36,1 %) і «спеціаліст ІТ» (31,2 %), «медик» (29,9 %), «держслужбовець» (20,5 %), «банківський працівник» (16,6 %), «працівник творчої професії» (16,3 %) (Molod Ukrainy – 2017).

У 2018 році (згідно результатів соціологічного опитування «Молодь України – 2018»), найпрестижнішими для вибору кар'єри, на думку самої молоді, є такі сфери, як: ІТ-сфера (55,7 %), юридична (38,7 %) і банківська (33,5 %) сфери (рейтинг найпрестижніших сфер для вибору кар'єри за статтю та типом поселення структурно не розрізняється) (Molod Ukrainy – 2018: Zvit,

2018). Дизайн-структура професійних переваг молоді за останні роки суттєво не змінюється.

У 2017–2018 н. (за даними освітньої статистики), серед бакалаврів, найбільш популярними були такі галузі знань, як: управління та адміністрування (14 % студентів), освіта/педагогіка (12,1 %), право (10,1 %), інформаційні технології (7,8 %), соціальні та поведінкові науки (6,7 %). Студенти-магістри переважають у навчанні за напрямками підготовки: управління та адміністрування (19,5 %), освіта/педагогіка (11,1 %), охорона здоров'я (9,3 %), право (8,3 %), соціальні та поведінкові науки (7,4 %), інформаційні технології (4,9 %) (Vyshcha osvita v Ukraini: Statystychnyi zbirnyk, 2018). Рейтинг популярності за даними вступної компанії 2019 року практично не змінився (Osvita UA).

Однак структура затребуваних професій та спеціальностей суттєво відрізняється від професійних переваг університетської молоді. Підтверджує цей факт наявність великої розбіжності між кількістю випускників та стійким попитом на фахівців окремих професій. Особливо виразною є картина серед педагогів (освітян) та лікарів. У разі можливостей обирати для вивчення соціально-гуманітарні дисципліни (згідно результатів загальнонаціонального опитування студентів від фонду «Демократичні ініціативи» 2015 р.), більшість студентів (причому усіх профілів навчання) обрали б іноземну мову (63 %), психологію (35 %), українську мову (28 %) та історію України (27 %) (Vyshcha osvita v Ukraini: hromadska dumka studentiv, 2015).

Основним мотивом обрання свого навчального закладу студенти назвали власне бажання, інтерес (48 %), значно менше (18 %) орієнтувалися на престиж професії, можливості подальшого працевлаштування. Водночас, згідно того ж опитування, 46 % студентів певні, що у майбутньому працюватимуть за отриманою спеціальністю (Vyshcha osvita v Ukraini: hromadska dumka studentiv, 2015). Найбільше «вірні» своєму вибору професії студенти-митці, серед яких 57 % впевнено збираються працювати за спеціальністю, не коливаючись від свого вибору. А найменше налаштовані на роботу за обраною професією студенти технічного профілю – 34 % (Vyshcha osvita v Ukraini: hromadska dumka studentiv, 2015).

Дещо простіша ситуація у сфері професійно-технічної освіти. Освітньо-професійний етос даної категорії молодих людей (як чітко визначений набір ідеальних культурних взірців), виступає адаптивним ресурсом у системі професійної зайнятості. У 2018–2019 н.р. учні та слухачі закладів ПТО здобували освіту за 340 робітничими професіями та 59 спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст». Найбільш «популярними» серед вступників закладів ПТО були такі професії: 1. Водій

автотранспортних засобів; 2. Кухар; 3. Тракторист-машиніст с/г (лісгосподарського) виробництва; 4. Слюсар з ремонту колісних транспортних засобів; 5. Електрогазоварник; 6. Кондитер; 7. Перукар (перукар-модельєр); 8. Слюсар з ремонту с/г машин та устаткування; 9. Електрозварник ручного зварювання; 10. Кравець; 11. Електромонтер з ремонту та обслуговування електроустаткування; 12. Муляр; 13. Манікюрник (Osvitnia reforma: rezultaty ta perspektyvu, 2019).

Сучасна українська молодь відчуває певний рівень незадоволеності освітою, яку вона отримує в межах навчального закладу, однак, близько 2/3 молоді задоволені своїм рівнем освіти. Це підтверджують результати досліджень останніх чотирьох років. Так, за опитуваннями «Молодь України – 2015» (Molod Ukrainy –2015, 2015), 67 % представників української молоді цілком або скоріше задоволені своєю освітою. За опитуваннями 2016 року (Tsinnosti molodi – 2016: Rezultaty..., 2016; Molod Ukrainy – 2017, 2017) –66,5 % молоді задоволені своєю освітою. Дослідження 2017 року (Molod Ukrainy – 2018: Zvit, 2018) вказують, відповідно на 65,3% таких. Дослідження проведені в рамках проекту «Українське покоління Z: цінності та орієнтири» (2017 р.) показують, що 72 % задоволені рівнем освіти, однак, тільки третина вважає, що українська освіта відповідає потребам сучасного ринку праці (Ukrainske rokolinnia Z: tsinnosti ta oriientyru, 2017). За статтю, в цих оцінках молоді суттєвих відмінностей не виявлено (різниця близько у 3–5 %). Однак міська молодь (67,5 %) більш задоволена своїм рівнем освіти, ніж сільська (за різними дослідженнями різниця становить близько 5–8 %), що вказує на те, що рівень освіти міської молоді є вищим за рівень освіти сільської молоді.

Оцінка своїх реальних можливостей, що отримує молодь разом з набутою освітою, вказує і на достатній рівень задоволеності отриманими компетенціями задля їх реалізації у трудовій сфері: молоді люди вважають (результати соціологічного дослідження «Молодь України – 2017»), що отримана ними освіта дає можливості розвиватися (54,5 %), однак, 31,2 % так не вважають, і вказують на зворотне (Molod Ukrainy – 2017, 2017).

Більше ніж половина опитаних представників молоді (53 %) хотіла б мати високий рівень освітньої підготовки. Закономірно, що найбільше таких серед тих, хто навчається в середніх навчальних закладах – 71 %. Серед основних мотивів прагнення до підвищення освіти (згідно опитування «Молодь України – 2015»), є: особиста потреба у підвищенні рівня освіти – 53 %, можливість влаштуватися на більш престижну роботу – 53 %, можливість більш високого заробітку – 50 % (Molod Ukrainy –2015, 2015).

Майже половина опитаних респондентів вважає, що навчання дозволяє отримати професію та зробити кар'єру (47,3 %). 21,9% молоді вважає, що освіта дає можливість бути освіченим та 15,3 % респондентів вважають, що навчання

Сірий Євген Володимирович

**Освіта, освітні орієнтації та професійна підготовка молоді України
на фоні євроінтеграції: статистичні та соціологічні виміри**

допомагає підготуватися до самостійного життя. 8,3 % молоді пов'язують із навчанням утвердження в житті. Тільки 3,5 % опитаної молоді вважають навчання марно витраченим часом (Molod Ukrainy – 2017, 2017).

Щодо шансів знайти після закінчення ВНЗ добру роботу, переважає точка зору, що для цього потрібно мати добру освіту, високий рівень знань (45 %), і менше покладаються на знайомства та зв'язки (36 %). Варто зауважити, що ще у 2011 році, ситуація була зворотною: студенти більше поклалися на зв'язки (43 %), ніж на освіту (38 %) (Vyshcha osvita v Ukraini: hromadska dumka studentiv, 2015).

Є доволі полемічним питання вагомості основних причин незадоволення молоді якістю своєї освіти. Однак, зважаючи на думку фахівців, варто звернути увагу на: суб'єктивність оцінки; невідповідність преференцій молоді щодо обрання професій у відповідності до потреб ринку праці; недосконалість механізму мотивування освіти та не завжди належний рівень надання якості освітніх послуг; важкий механізм працевлаштування молоді після закінчення навчального закладу і відсутність необхідного досвіду до поточних потреб. Всі вони системно взаємопов'язані між собою. Мінливість внутрішніх (особистісних) преференцій молодих людей щодо професійного самовизначення та зовнішніх життєвих (суспільних) умов створюють систему протиріч та соціальну напруженість. Молодь пробує «секуляризуватися» від класичної вищої освіти на користь вузькоспеціалізованих курсів або самозайнятості. Це, так би мовити, пошук «освіти для себе». У багатьох випадках потреби у вищій освіті дійсно немає в силу того, що не вистачає не керівників і менеджерів, а саме висококваліфікованих робітників. В той же час дуже багато молодих людей використовує час студентства як можливість пожити з батьками, як певний спосіб не бути самостійним і не піклуватися про себе, автоматично продовживши юність (NV).

Переважає більшість молодих людей після отримання професійної та вищої освіти не працюють за фахом з причин невідповідності вимогам професії або невідповідності професій, запропонованих ринком праці, можливостям і потребам людини. Певною мірою таке становище є наслідком недостатнього інформування щодо вимог професій. Стабільним, протягом кількох років, залишається питома вага учнів, слухачів ПТО, що працевлаштувалися за отриманою професією. На початку 2019 року цей рівень, за даними освітньої статистики, становив 82,76 % (109,58 тис. осіб), на початку 2018 року – 81,7 % від загального випуску (114,8 тис. осіб), 7,2 % (10,2 тис. осіб) продовжували навчання у закладах вищої освіти, а 60 % від загального випуску (83,6 тис. осіб) отримали дві і більше професій (Osvita v Ukraini: bazovi indykatory, 2018; Osvitnia reforma: rezultaty ta perspektyvy, 2019). Однак, згідно дослідження 2018 року («Молодь України – 2018»), 48,1 % опитаної молоді, яка працевлаштована,

працює не за фахом чи спеціальністю, отриманою в професійно-технічному або вищому навчальному закладі (Molod Ukrainy – 2018: Zvit, 2018).

Проте неоднозначна ситуація із працевлаштуванням нещодавніх випускників вузів. Офіційна статистика не дає чіткого уявлення про відсоток випускників ВНЗ, які не можуть знайти роботу після здобуття відповідного освітнього рівня. Однак є дані освітньої статистики про те, що частка непрацевлаштованих випускників ЗОНЗ та ЗВО у 2015 р становила близько 16,4 %, а у 2016 р. – 15,6 % (Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy).

Дослідження життєвих планів молоді, їхніх уподобань і пріоритетів є одним із засобів покращення наукової організації профорієнтаційної роботи, підвищення її ефективності. Відсутність вакансій за фахом (36,7 %) та незадовільна матеріальна винагорода (31,4 %) є головними чинниками (про які ми говорили), котрі пояснюють чому молодь не працює за здобутим фахом. Тому не дивно, що 28,5% молоді хотіли б змінити професію, яку вони мають (опитування 2017 та 2018 рр.) (Molod Ukrainy – 2018: Zvit, 2018; Molod Ukrainy – 2017, 2017). Серед міської молоді (30,4 %) більше тих, хто хотів би змінити свою професію, ніж серед сільської молоді (24,3 %).

Майже половина опитаних (49,4 %) зазначила, що обрала або планує обрати свою останню спеціальність або нинішню професію, тому що вона відповідає їхнім інтересам, захопленням, здібностям. 26,8 % вказали, що обрали або планують обрати нинішню професію, тому що вона гарантує заробіток, гідну матеріальну винагороду.

Питання подальшого освітньо-професійного самовдосконалення молоді також виступає ознакою її соціальної активності. За результатами дослідження «Молодь України – 2018, дві третини (66,1 %) опитуваної молоді вказали, що упродовж останніх 3-х років відвідували курси, семінари, тренінги. 3,5 % опитаної молоді одночасно навчаються або навчалися за кількома напрямками в одному навчальному закладі, 1,5 % – одночасно навчаються або навчалися у кількох навчальних закладах в Україні, стільки ж (1,6 %) – навчаються або навчалися за програмою паралельного навчання для отримання подвійного диплому (вітчизняного та іноземного навчальних закладів), а 29,0 % респондентів зазначили, що вони планують паралельно здобувати іншу освіту (Molod Ukrainy – 2018: Zvit, 2018). 31,2 % опитаної молоді працюють або працювали під час навчання. Переважно це у приватних компаніях 49,5 %, дещо менше – в державному секторі (17,2 %). Також ними було зазначено, що проходили стажування / учнівство в приватних компаніях (16,0 %) і державному секторі (10,5 %) (Molod Ukrainy – 2018: Zvit, 2018).

У професійно-технічній освітній сфері за даними моніторингових досліджень ІПТО НАПН України (2016–2018), переважна більшість учнів (57,3 %) після закінченню навчання планує працювати за набутою професією,

20,3 % планує працювати за іншою професією, а 22,4 % планує продовжити навчання у закладах вищої освіти (Informatsiino-analitychni materialy NAPN...).

На основі опитування учнів закладів професійної освіти, з'ясовано, що найбільш вагомими чинниками вибору професії є власне бажання та поради батьків, друзів та родичів. Профорієнтаційна робота органів служби зайнятості посідає останнє місце. Аналіз мотивації учнів щодо вибору закладу освіти свідчить про те, що професійні преференції тут є маловпливовими: 34,8 % учнів не мають чіткої впевненості в тому, що обрана професія відповідає їхнім матеріальним і духовним потребам. А 42,5 % учнів закладів П(ПТ)О не збираються працювати за обраною професією (Informatsiino-analitychni materialy NAPN...).

Найбільшими труднощами, з якими зустрічаються студенти у процесі їх підготовки до майбутньої професійної кар'єри, є: особистісні, які пов'язані із діяльністю та поведінкою самих студентів, та освітні, які стосуються діяльності вищих навчальних закладів. До особистісних належать: негативний вплив особистісних якостей студентів, відсутність самоорганізації, фінансові проблеми, нерозуміння матеріалу, мотиваційна відсутність. Освітню групу труднощів, за оцінкою учнів та студентів, складають недосконалість та неналежна якість освітньо-професійних послуг.

Найбільш серйозними проблемами вищої освіти, які потребують першочергового розв'язання, більшість студентів вважає невизнання дипломів більшості вітчизняних ВНЗ у світі (51 %), невідповідність викладання вимогам ринку (41 %), корумпованість викладацького складу ВНЗ (39 %), низький рівень якості освіти в українських ВНЗ порівняно зі світовим рівнем (32 %). Водночас студенти не вбачають серйозної проблеми у низькому професійному рівні викладачів (9 %) та у відсутності студентського самоуправління (8 %) (Vyshcha osvita v Ukraini: hromadska dumka studentiv, 2015).

Серед проблем, що спричиняють незадоволеність освітою (згідно результатів національних опитувань студентської молоді) — корупція, відсутність належної практики та інновацій у навчанні, а також переважаність навчальної програми зайвими предметами, які ніяк не пов'язані зі спеціальністю (Ukrainske pokolinnia Z: tsinnosti ta oriientyru, 2017). З випадками корупції у ВНЗ безпосередньо стикалися 34 % студентів, ще 26 % чули про це від інших. Зовсім не стикалися з явищами корупції у своєму ВНЗ 40 % опитаних студентів (Vyshcha osvita v Ukraini: hromadska dumka studentiv, 2015).

Окрім корупції, проблемою української системи освіти є низька якість освітніх послуг. Зокрема, невідповідність освітніх послуг чинним стандартам (62 %), брак матеріально-технічного, фінансового та іншого забезпечення ВНЗ (60 %), неможливість або формальне проходження практики (52 %) (Ukrainske

rokolinnia Z: tsinnosti ta oriientyru, 2017). Загалом більшість студентів оцінили якість вищої освіти в Україні нижче середнього – у 2,8 бала за 5 бальною шкалою; ця оцінка істотно нижча за ту, що ніж була у 2011 році (3,5 бала). Щоправда, якість освіти у своєму ВНЗ студенти оцінили вище – у 3,2 бала, хоча також дещо нижче, ніж було у 2011 році (3,6 бала), як зазначають результати загальнонаціонального опитування студентів. від фонду «Демократичні ініціативи» 2015 року (Vyshcha osvita v Ukraini: hromadska dumka studentiv, 2015).

Основною проблемою української системи шкільної освіти є і нерівність між селом і містом (Samokhin), тобто нерівні умови підготовки учнів до вступу у ВНЗ. Результати ЗНО свідчать, що учні сільських шкіл мають гірші оцінки, ніж учні з міст, а найкращі результати показують учні столичних шкіл (Samokhin). За результатами відповідних досліджень, 29 % учасників ЗНО вважають, що шкільних знань недостатньо для проходження тестування, а 7 % вважають, що цих знань недостатньо навіть для отримання мінімальних балів, тому батьки часто змушені наймати репетиторів за власний кошт. А отже, якість шкільної освіти в Україні напряду залежить від соціально-економічного середовища родини (Molod Ukrainy –2015, 2015).

Питання освітньої еміграції молоді для України заслуговує не абиякої уваги, однак, не стільки з проблем освіти в Україні, скільки з соціальних. Сьогодні спеціальні дослідження (зокрема дослідження CEDOS) показують, що молодь, яка поїхала вчитись за кордон, більше не задоволена умовами життя в Україні загалом, ніж станом вищої освіти зокрема. Вона розглядає вищу освіту в іншій країні як місток до подальшого життя після випуску в кращих умовах поза межами України. Однак, далеко не все українське студентство залишається за кордоном, навіть якщо такими були їхні початкові плани (Analitychnyi tsentr CEDOS).

У 2016–2017 н. р. за розрахунками аналітичного центру CEDOS, кількість молодих людей з українським громадянством, які навчались у закордонних університетах було 77,42 тис. осіб, і становила близько 8 % від загальної кількості тих, хто вчиться на денних (близько 900 тис.) програмах вищої освіти. Якщо взяти до уваги всіх студентів ВНЗ України того періоду (1369,4 тис.), то це становить близько 5,6 %. Найчастіше їдуть до Польщі, Росії, Німеччини, Канади, Чехії, Італії, США, Іспанії, Австрії, Франції, Словаччини. Протягом останніх дев'яти років кількість зросла більш ніж утричі – з 24,1 тис. (2011) до 77, 42 тис. осіб.(2017/18) Причому 2/3 цього приросту склали саме українці, які навчаються в польських університетах. Українське студентство є стратегічно важливим ресурсом, перед для Польщі, де вони складають 55 % від усього іноземного студентства. З огляду на те, що більшість з них платить зі своєї кишені і за навчання, і за проживання, це важливі інвестиції для Польщі,

які компенсують демографічний спад та виїзд польської молоді до закладів вищої освіти в інших країнах ЄС (Analitychnyi tsentr CEDOS).

Водночас у 2015 році більшість студентів (69 %, у 2011 було 55 %) хотіли б навчатися за кордоном (найбільше – ті, що навчаються за технічним профілем, майже 80 %). Основна перешкода навчанню за кордоном – нестача коштів (на це вказали 71 % студентів, у 2011 році було 52 %) та недостатнє знання іноземних мов (37,5%, у 2011 році – 34%) (Vyshcha osvita v Ukraini: hromadska dumka studentiv, 2015). Стримати відтік молоді за кордон на навчання (на думку експертів CEDOS) (Analitychnyi tsentr CEDOS), може допомогти певним чином – підвищення якості вищої освіти в Україні, зниження цін на контрактне навчання в українських університетах, у комплексі з іншими змінами, які мають підвищити рівень життя в Україні. Однак, збільшення кількості бюджетних місць в українських університетах цього ефекту не дасть.

Висновки

Відсутність певних професійних перспектив, з посиленням конкуренції та за умов безробіття, для молодого покоління висуваються жорсткі вимоги щодо обов'язкової наявності вищої освіти. У розвитку ж творчої активності молоді людини відіграють найбільш важливу роль – вибір життєвих цілей. І, як бачимо, домінантом мотивів здобуття освіти у нинішніх студентів найчастіше є отримання шансу на благополучне майбутнє, що виявляє в собі також і «культу диплома». Це є характерним для слабкої раціональної установки отримання освіти. З позиції початкового опанування професії та подальшого кар'єрного зростання, молода людина, у більшості випадків, сама, свідомо, з раціональною установкою звертатиметься до освітніх послуг. Тому, процес взаємопроникливості життєвих цілей, професійних перспектив молоді людини, з одного боку, та трансформуючої освітньо-професійної системи з іншого, перманентно наштовхуватиметься на суттєві «перешкоди» системного характеру. Зокрема, це стосується і низького рівня темпів суспільно-економічного розвитку України.

З огляду на те, що професійна освіта виконує визначене соціальне замовлення суспільства, вона дедалі більше повинна розглядатися як головний етап підготовки та адаптації молодих людей до реалій інформаційного суспільства, вбачаючи у підготовці спеціаліста творчий процес формування особистості з вмінням самостійно розв'язувати суспільно значимі проблеми, чого зараз цього не спостерігається.

References:

1. *Analitychnyi tsentr CEDOS. Ukrainske studentstvo za kordonom: dani do 2017/18 navchalnoho roku* [CEDOS think tank. Ukrainian students abroad: data for

the 2017/18 academic year]. Available at: <https://cedos.org.ua/uk/articles/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-201718-navchalnoho-roku>.

2. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine: website]. Available at: <http://ukrstat.gov.ua>.

3. *Derzhavna sluzhba statystyky: zaklady vyshchoi osvity* [State Statistics Service: higher education institutions]. (2005). Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html.

4. *Informatsiino-analitychni materialy NAPN Ukrainy do shchorichnoi Derzhavnoi dopovidi pro stanovyshe molodi v Ukraini (za pidsumkamy 2018 r.)* [Information and analytical materials of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine to the Annual State Report on the Situation of Youth in Ukraine (as of 2018)].

5. Kohut, I., Samokhin, I., Stadnyi, Ye., Kudelia, M., Zherobkina, T. ed. (2016). *Sotsialno-ekonomichnyi portret studentiv: rezultaty opytuvannia* [Socio-economic portrait of students: results of the survey]. Available at: <https://cedos.org.ua/uk/articles/sotsialno-ekonomichnyi-portret-studentiv-rezultaty-opytuvannia>.

6. *Molod Ukrainy – 2015* [Youth of Ukraine-2015]. (2015). Kyiv: Ministry of Youth and Sports of Ukraine; HFK Yukrein.

7. *Molod Ukrainy – 2017: rezultaty sotsiologichnoho doslidzhennia* [Youth of Ukraine – 2017: results of a sociological survey]. Kyiv: “Omega” Center for Independent Sociological Research.

8. *Molod Ukrainy – 2018: Rezultaty reprezentatyvnoho sotsiologichnoho doslidzhennia* [Youth of Ukraine – 2018. Results of a representative sociological survey]. (2018). Kyiv: Redaktsiia informatsiinoho biuletenu “Ofitsiyni visnyk Prezydenta Ukrainy”.

9. *Molod Ukrainy – 2018: Zvit. Rezultaty sotsiologichnoho doslidzhennia* [“Youth of Ukraine 2018» Report. Results of sociological research]. (2018). Kyiv: Ministry of Science and Educations of Ukraine; TOV “Persha reitynhova systema”.

10. *NV* [NV: Recourse]. Available at: <https://nv.ua/ukr/opinion/navishchovam-vishcha-osvita-687330.html>.

11. Oksamytna, S. (Eds.). (2010). *Molod Ukrainy: vid osvity do pratsi* [Youth of Ukraine: from education to work]. Kyiv.: VPTsNaUKMA.

12. *Osvita UA* [Osvita UA: Recourse]. Available at: <https://osvita.ua/consultations/bachelor/65128/>.

13. *Osvita v Ukraini: bazovi indykatory. Informatsiino-statystychnyi biuleten* [Education in Ukraine: basic indicators. Information bulletin]. (2018). Kyiv: State Scientific Institution “Instytut osvitoi analityky”, Ministry of Science of Ukraine.

14. *Osvitnia reforma: rezultaty ta perspektyvy: informatsiino-analitychnyi zbirnyk. Instytutosvitnoianalityky* [Educational reform: results and perspectives: an information and analytical compendium. Institute of Educational Analytics]. (2019). Kyiv: Ministry of Science and Education of Ukraine.

15. Samokhin, I. *Demohrafichna kryza ta nerivnist v ukrainskii shkilnii systemi: analiz novoi bazy danykh "Shkilna karta Ukrainy"* [Democratic crisis and Inequality in the Ukrainian School System: An Analysis of the New School Map of Ukraine Database]. Available at: <https://cedos.org.ua/edustat/graph>.

16. *Sotsiologichne doslidzhennia profesiynykh namiriv uchniv 8-kh klasiv* [Sociological study of the professional intentions of students of 8th grade]. (2018). Available at: <https://chk.dcz.gov.ua/novyna/sociologichne-doslidzhennya-profesiynykh-namiriv-uchniv-8-h-klasiv>.

17. *Tsinnosti molodi – 2016: Rezultaty vseukrainskoho sotsiologichnoho doslidzhennia* [Results of the All-Ukrainian Sociological Survey "Youth Values – 2016"]. (2016). Kyiv. Available at: <https://www.prostir.ua/?library=tsinnosti-ukrajinskoji-molodi>.

18. *Tsinnosti ukrainskoi molodi – 2017* [Values of Ukrainian youth – 2017]. Kyiv: "Omega" Center for Independent Sociological Research. Available at: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet-1.pdf.

19. *Ukrainske pokolinnia Z: tsinnosti ta oriientyry. Rezultaty zahalno-natsionalnoho opytuvannia* [Ukrainian Generation Z: values and benchmarks. Results of a nationwide survey]. (2017). Available at: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Ukr_Generation_ukr_inet2.pdf.

20. *Vyshcha osvita v Ukraini: hromadska dumka studentiv. Rezultaty Zahalnonatsionalnoho opytuvannia studentiv* [Higher education in Ukraine: public opinion of students. Results of the National Student Survey]. (2015). Kyiv: Fond "Demokratychni initsiatyvy" imeni Ilka Kucheriva. Available at: <https://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv>.

21. *Vyshcha osvita v Ukraini: Statystychnyi zbirnyk* [Higher Education Statistics in Ukraine. Statistical collection]. (2018). Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm.

UDC : 321, 316.7

TRANSFIGURATION OF MORAL VALUES FOUNDATIONS IN CONTEMPORARY SOCIETIES

Tancher Victor

Doctor of Sciences (Philosophy), Professor,

Kyiv National University of Culture and Arts,

Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-2291-1767

vtancher@gmail.com;

Надіслано:

05.01.2020

Рецензовано:

23.01.2020

Прийнято:

05.02.2020

Pliushch Valentyna

PhD student,

Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-6945-4233

v.pliushch@gmail.com

The article deals with changing processes in moral values foundations and trends in contemporary societies, focusing on their current state and specific features often referred to as postmodern. These processes include such phenomenon as divergence between morality and ethics, where the latter comes into conflict with traditional moral standards in professional communities. New behavioural patterns and goals overpass the boundaries of the earlier established norms and customs. Normative morality is replaced by ethos of certain communities, “tribes” and gender groups. Prominent proponents of the postmodern sociological theory (J. Baudrillard, Z. Bauman, S. Lash, M. Maffesoli) emphasize on the factor of relativity in ideological orientations, which can lead to “values chaos”, where rationalization of social relations, sociality, and progress are substituted by sensual irrationality, individualization, ingress, etc. New research is required to define new human values hierarchy (or transfiguration) of contemporary societies. These tendencies are relevant to present-day Ukrainian society in terms of its processes and specific features such as “hybrid” morality, migration, domestic culture, and youth subcultures, etc.

Key words: transfiguration; values orientation; moral foundation; etos; neotribolizm; ingress; sensual irrationality; hybrid morality; postmodernism; multicultural societies.

Танчер Віктор Володимирович, доктор філософських наук, професор, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна;

Плющ Валентина Анатоліївна, аспірантка, Інститут соціології НАН України, м. Київ, Україна

Трансфігурація морально-ціннісних засад сучасних суспільств

У статті розглядаються зміни у ціннісних орієнтаціях і моральних засадах сучасних соціумів, що характеризують їх стан і особливості нашого часу. Такі процеси в суспільствознавчій аналітиці найчастіше позначають як постмодерні. До них належить такий феномен як розходження моралі й етики, де остання, функціонуючи в професійних і верстових спільнотах, вступає в певну суперечність із традиційними моральними стандартами. Нові моделі поведінки, спрямування і цілі виходять за межі раніш встановлених норм і звичаїв. Загальнолюдська моральність поступається етосам окремих спільнот, «нових племен», гендерних груп. Прибічники постмодерністської соціології (М. Маффесолі, З. Бауман, С. Леш, Ж. Бодрійяр...) відзначають, що має місце релятивізація світоглядних орієнтирів, що може призвести до «ціннісного хаосу», соціальність руйнується індивідуалізацією суспільного життя, засаднича раціоналізація соціальних зв'язків – почуттєвою ірраціональністю, прогрес – інгресом тощо. Нова ієрархія (трансфігурація) ціннісного світу людності нинішніх соціумів потребує нового дослідження й пояснення. Усе це має відношення до процесів і рис сучасного українського суспільства («гібридної» моралі, міграції, побутової культури, молодіжних субкультур тощо).

Ключові слова: трансфігурація; ціннісні орієнтації; моральні засади; етос; неутрайболізм; інгрес; індивідуалізація; почуттєва ірраціональність; гібридна мораль; постмодернізм; полікультурні суспільства.

Танчер Віктор Владимирович, доктор философских наук, профессор, Киевский национальный университет культуры и искусств, г. Киев, Украина;

Плющ Валентина Анатольевна, аспирантка, Институт социологии НАН Украины, г.Киев, Украина

Трансфігурація морально-ціннісних основ сучасних суспільств

В статье рассматриваются изменения в ценностных ориентациях и моральных основах современных социумов, которые характеризуют их состояние и особенности нашего времени. Такие процессы в аналитике обществознания обозначают чаще всего как постмодернистские. К ним относится такой феномен как расхождение морали и этики, где последняя, функционируя в профессиональных и кастовых обществах, вступает в некие противоречия с общепринятыми моральными стандартами. Новые модели

поведення, настроєння і цілі виходять за рамки раніше сложившихся норм і обычаєв. Общечеловеческая моральность уступає місце етосам окремих професійних спільнот, «нових племен», гендерних груп. Сторонники постмодерністської соціології (М. Маффесоли, З. Бауман, Ж. Бодрийяр, С. Леш...) визначають, що має місце релятивізація мировоззренчих орієнтирів, що може привести до «ціннісного хаосу», соціальність руйнується індивідуалізацією суспільного життя, основопологаюча раціоналізація соціальних зв'язків – емоційною ірраціональністю, прогрес – інгресом і т.п. Нова ієрархія цінностей (трансфігурація) людського світу нинішніх соціумів вимагає нових досліджень і пояснень. Все це має безпосереднє відношення до процесів і рис сучасного українського суспільства («гібридної моралі», міграції, побутової культури, молодіжними субкультурами і т.д.).

Ключевые слова: трансфігурація; ціннісні орієнтації; моральні основи; етос; неутраїболізм; інгрес; індивідуалізація; емоційна ірраціональність; постмодернізм; полікультурні суспільства.

Introduction

Analysis regarding current situation of contemporary societies must begin with conditions and factors determining their foundations. Foremost it concerns values tendencies dominating in social sphere. First, sociologists pay attention to the social transformations that define its current situation and state. Some researchers come to conclusion regarding “values chaos” and erosion of moral foundations taking place in a nowadays social life. Others point out towards significant transformations of moral values foundations (especially related to the “Western world”), which is not uncommon for human history. In this light, the paper presents thought-provoking analysis and standpoints of postmodern sociologists regarding contemporary social phenomena.

Specifying the purpose of research

Most prominent proponents of postmodern sociology argue that present-day epoch is characterized by profound transformations in all spheres of human life. That is why it is called postmodern epoch due to its distinctive differences from the epoch of modernity. Therefore, appropriate verification of nowadays basic moral values tendencies, social ideal models, conceptualization of new relations between person and society need to be introduced. Postmodern world carries out new answers to Kant's questions: What is a world of humans? Who is a human in this world? Nowadays understanding of human nature and meaning of its existence are fundamentally changed by the humanities. Proponents of postmodern sociology develop their concepts regarding global problems, which are also relevant for better understanding of social processes taking place in today's Ukrainian society.

Presenting the research material

Leading researchers of postmodern situation (J. Baudrillard, J.-F. Lyotard, Z. Bauman, M. Maffesoli, etc.) focus most of their attention on importance of irrational, symbolic and imaginary (virtual, simulative) in contemporary society. Extreme transfigurations in today's mentality indicate new social realities, combined with destruction of old traditional foundations in social consciousness. First and foremost, such traits as polytheism of values, hedonism, vitalism and irrationalism start to play one of the most important roles nowadays, which is succinctly summarized by the following quotation of M. Maffesoli: "We are living in interesting times when multilateral knowledge is generated by splash of emotions. In this situation, conceptual apriorism and old research methods, dividing the whole into pieces yield significantly to phenomenological methods, capable to integrate companionship, life stories, and diverse representation of collective imaginary ideas" (Maffesoli, 2017).

Concurrently, it is significant to explain why the term "transfiguration" is used instead of "transformation". According to postmodern thinkers, we are living in times when society is not transformed completely as a whole entity to the very roots, but it rather turns into its derivative formation, familiar to us to certain extent, albeit adjusted to nowadays context. Putting it in other way, the hierarchy of values are ever-changing, but not totally modified. The hypothesis regarding society's evolution direction is widely discussed today. It is suggested that society develops not in a linear nor cyclic but in a spiral way, reverting to certain social phenomena seemed to be completely vanished in history, nevertheless returned today partially transformed and fragmented. As a result, old scientific research methods regarding numerous polemic social issues should be also modified accordingly. Especially it concerns moral and ethics problems, as well as correlation between politics and morality in today's social life.

New trends and new viewpoints concerning moral values transfiguration stream for most inhabitants of postmodern space are accentuated by postmodern theorists.

Our customs and habits on a daily life basis happened to be changed to some extent due to social transfiguration. The core of society transfiguration involves a process of profound transition from moral to ethics. M. Maffesoli notes that quite often "moral" and "ethics" are used as synonyms, but these two notions differ from each other. Morality is a general concept, established and developed since the beginning of the XVIII century in philosophical discourse of Enlightenment. It can be used everywhere anytime on account of its universal humanistic nature. Etymology of "ethos" comes from Greek language and refers to "values uniting the members of a certain group" (Maffesoli, 2017). Thus, the term "ethics" defines a system of values and norms of certain professional communities, namely, "medical ethics", "officer's

honour”, as well as informal sociologists’ rules and principles called “sociological ethos”.

To illustrate this distinction, criterion of success in politics is estimated in its results, not the ways of achieving them (within the legitimate frame, of course). In business, for instance, tax evasion, “sharing” budget funds, “kickbacks” or “promoting” corruption are rarely criticized, often playing an inevitable part of business activities. Therefore, corporate ethics in form of practices, habits and traditions contradict commonly acknowledged human morality. Alternatively, “hybrid morality” is noticed: self-defined “socially important” programs are merged within corruption, political manipulations, social inequality, etc.

Contradiction between ethics and morality became a sign of our times. Hybrid moral values models are reproduced on a daily basis: one thing is self-declared, yet the other one contradicting it, cannot not raise any objections to prevent its implementation. Ukrainian society can provide many examples of collision of economic efficiency and social justice, democracy and inequality, productivity and honesty. Hence, it is essential to look at this phenomenon by means of today’s postmodern analytics.

New values and trends rejecting old theories and terminology need to be accepted in postmodern society. M. Maffesoli notes that there is a difference in understanding and interpreting moral values by political elites and official state with its government institutions on the one hand, and ordinary people within the actual state on the other hand. According to the scientist, elites’ the most common values come from modernism and remain the same now. The social world is interpreted by elites through the principles of progress, individualism, rationalism and utilitarianism, so that they do not realize the existence of other principles, such as tribalism, presentism, emotionalism, aestheticization of everyday life, etc. The latter seeks to transform a daily routine into a state of art, choosing quality over quantity, which then brings about sociological consequences in postmodern society. Hence, M. Maffesoli suggests that three-quarters of sociological studies have no scientific significance today because of devaluating research studies, semantically detached from today’s reality, not mentioning using terminology of the XVIII–XIX centuries (Maffesoli, 2017). Current society lives in a social world characterized by ethical immorality of certain social groups, replacing traditional morality of modern epoch. According to common morality standards, for instance, today’s youth values are immoral (like “marriage” for vacation time), but within postmodern “fast-moving reality” such values are ethical for certain communities. Ethical immorality is manifested in young people’s behaviour, which is ethical in their own groups, but immoral in terms of common traditions.

Postmodernists believe that society of the XXI century experiences “paradigm shift ”in epistemological context, when global social processes are merged into

various forms of local existence, which does not contribute towards uniting society in one entity, but rather defending certain communities' interests. Specific term of "glocalization" is used to define this phenomenon of combination between global and local (Robertson, Buhari-Gulmez, 2016, p. 81).

In contemporary society, according to M. Maffesoli, processes of "overloading moralism" have been going on for a long time. He defines "moralism" as the phenomenon of expectation of what the world "should be" opposed to what it really is. Thus, the world is supposed to be moral, but there is a shift from moral criticism to ethical relativism. Today, scientists believe that the global trend of transition from homo-economicus to homo-eroticus noticed with its new order of emotions, feelings and passions. Mostly we observe the exchange of emotional states between the members of communities and their desire to match with the prototype of an "eternal child", teenagers' culture model focused on body and emotional affectivity. In this light, collective hysteria takes place over the rational purpose and materialistic exchange (Maffesoli, 2017).

In addition to the "eternal child" prototype, other distinctive phenomena of the present-day epoch such as new nomadic lifestyle (nomadism) and tribal lifestyle (tribalism) are manifested in migration flows, as well as peculiar forms of transnational communities with the specific set of values and behaviour demonstrating social segregation of certain groups. Generally, postmodernists suggest transfiguration in the traditional forms of family, education, school, government. Nomadic lifestyle is widely represented not only in social mobility, but also in such spheres like ideology, power and profession. It is noted that "the framework of nomadic lifestyle itself can become widespread, then it would be quite natural to change several families, professions, lifestyles during a lifetime" and even to experiment with gender identity (Pliushch, Tancher, 2018).

It is noted that the important process in postmodern culture is not the progress, nor the regress, but the ingress – the concept that is based only on the experience of present, living in a given moment, not expecting for future, but adapting to today's realities. Ingress makes the essence of transfiguration from morality into ethics. M. Maffesoli defines "presentheism" as the notion opposed to futurism, when human being of the XXI century does not confront with the history that cannot be mastered, but with an individual present destiny to which one can only adapt (Maffesoli, 2017).

Thus, social utilitarianism is replaced by the aestheticization of a daily life, while universal morality is replaced by the "tribal" ethics (as it is illustrated in Ukrainian movie "The Tribe" regarding shocking life of deaf young generation). Postmodern ethics is remarkable since it does not deny, but rethink traditional ethical categories, such as responsibility, freedom and moral choice in the context

of perspectives, presented by contemporary socio-cultural circumstances with regard to morality and ethics.

M. Maffesoli compares the types of a modern and postmodern societies, where modern society implements the values of Enlightenment, while postmodern society implements ethical values of certain social groups. The author seeks to disclose differences between these two cultural types of society in terms of ethical antipodes. Thus, universal category of moral “common ethics” is opposed to immorality of ethics in present-day culture. The latter admits the values of pluralism and mosaic form of today's society. The ideal pattern of moral society shifts toward new ideal pattern of ethical communities. Such viewpoint introduces different perspective at socio-cultural processes in the present-day world and stimulates their profound understanding (Maffesoli, 2017).

Process of modernization separated individual person from community and its social unity. The idea of a free and self-determined human personality won over opposed impersonal collective values of traditional society. Fast development of the industrial production and market, state bureaucracy and urbanization of social life became the main reasons for individualism as a cultural value to be recognized and admitted. The “atomization” of individuals is caused by transfiguration in nature of social relations. Hence, “short” social ties dominate over “long” ones; the role of symbolism in social interrelations has increased due to the abstract mediators, such as money, law, political ideologies and expertise (Jameson, 1991, p. 377).

These processes played a crucial role in constructing the system of imaginary ideas of present-day culture, its prototypes, symbols and concepts, determined the historical forms of a nowadays social experience. Within imaginary system framework, the “discovery of childhood” is carried out as a special period of human life, due to which individual patterns of socialization are established, as well as the natural rights of every person for life, property and freedom are proclaimed.

In general, the following features of modernism can be mentioned as the main ones:

- intention to innovate (with ever-changing novelty criteria);
- emphasizing on anti-traditionalism;
- denying classical concept of “natural harmony of existence” based on human being mental abilities ambitions of Modern era;
- braking human as a God's “model”;
- rejecting monism that gave rise to social constructivism and diverse pluralistic strategies to create “new human being”;
- emphasizing anti-normativism based on ideas of self-created social norms, resulting into rejection of traditional ideal models;
- constructiveness of Mind leading to cultural transfiguration programs (Therborn, 1995, pp. 133–145).

Such sociologists as E. Giddens and Z. Bauman point out that the present-day postmodern society is characterized not by substituting one type of rational traditions to others, but its compiled plurality of traditions, habits and knowledge, leading to doubts regarding unique righteousness of any of them, and forming constantly changing and reflective identity. Variability and plasticity of identity become natural and logical in such a fluid society. Accordingly, a new “short-term” mentality is typical for today's consciousness (Bauman, 1996, p. 31).

J. Habermas defines the milestones of social development through current and future individual cultural changes in social communities (ethnicities, families, and groups), where “social” is not based on rational principles of power, progress or productivity, but on irrationality, freedom, and creativity (Habermas, 2006, p. 101).

According to G. Ritzer, postmodern conceptual approach concerns such phenomena as equality of different viewpoints, pluralism of aesthetic standards, protest against dividing cultures into “high” and “low” level, extreme denial of cultural traditions of modern stage of Enlightenment. Feasibility of creating a unified social science theory is questioned, but at the same time, there is a high awareness of need to use entire theoretical heritage to create new synthesis (Ritzer, Stepnisky, 2018, pp. 319–321).

S. Lash claims, that such phenomena as indifference, ironic inactivity towards anything, absence of energetic centralization nor axial project, and even “civilization fatigue” come out to be the main features of postmodernism (Lash, 2003, p. 48). Postmodernists argue regarding “the end of progress”, “the cease of events”, and even the “end of history”. The history does not come to its end because of violence, events, or absence of actors, but it does come to its end as a result of mankind’s indifference, numbness and slowdown processes. However, according to postmodern advocates, we are not done yet with history, since the end is just the beginning of something new. Democracy, religion, conflicts, ideology, ethnic groups and other residuals of history may become a subject to re-usage, whereas their archaic forms are preserved (Maffesoli, 2017).

The person of postmodern epoch easily uses totally incompatible worldviews, discourses, segments of languages. However, in the social postmodern dimension not only the limitations do not exist, but guidelines are absent either. Everybody is free to believe in anything, to declare anything, as well as to consider themselves and others whomever they want.

Individualism reaches its logical limits in postmodern era. Human being gets full autonomy, being totally released from society, and from various forms of collective identity, spending more time in virtual world. Work and leisure are gradually moved to virtual space too, postmodern people get used to their game identity, choosing masks, nicknames, roles and strategies (Kenneth, Turner, 2008, pp. 364–365).

According to sociological concepts, postmodernism is based, above all, on the background of disappointment in every ideology, none of which led humanity to ideal state proclaimed before. Postmodern perception of the world rejects theories as such, including social theory (Best, Kellner, 1991, pp. 222–223).

Hence, postmodernism appears to be methodological alternative to modernism and an independent ideological position at the same time. Besides being opposed to modernism, postmodernism continues modern era in all its “manifestations”, bringing a sort of independence to theoretical and ideological formations. It has a significant impact on current sociological theories and emergence of new ones.

According to proponents of postmodernism, a new world community and a new type of consciousness is currently being established. The social core of this community is based on market, economic relations, liberal democratic institutions and commercialized culture to some extent. New international institutions are formed on account of unifying globalization trends. They are characterized by relatively high level of stability with rather strict requirements for countries willing to join them. “New consciousness” is the first requirement since the old categories do not function in a new global system – postmodern society (Robertson, Buhari-Gulmez, 2016, pp. 19–28). At the same time, the return to local identity and defending local communities’ rights within the “global village” manifest the moral value hybridity of contemporary societies in this general tendency.

Conclusions

At the beginning of the XXI century, the Western European scientific community focused its attention on new polymorphic social transfigurations, eventually defined as “postmodern” phenomena. In general, postmodern sociology denotes a set of theories and concepts designated to explore, describe and interpret processes of transformation from modern epoch to postmodern one, analyzing transfigurations of traditional and modern moral values foundations into current ones, identifying the most typical features and aspects of postmodern societies, and determining the circumstances of transition from modern to postmodern epoch. Even though only some of them are noted in this paper, they indicate the direction of major trends in spiritual realm of present-day developed societies.

References:

1. Bauman, Z. (1991). *Thinking sociologically*. New Jersey: Blackwell Publishers.
2. Best, S., Kellner, D. (1991). *Postmodern Theory. Critical Interrogations*. London: Macmillan Education. Google Books.
3. Hart, K. (2004). *Postmodernism. A Beginner’s Guide*. Oxford: Oneworld Publications.

4. Jameson, F. (1991). *Postmodernism, or, The cultural logic of late capitalism*. Durham: Duke University Press. Google Books.
5. Kenneth, A., Turner, J. H. (2000). A Formalization of Postmodern Theory. *Sociological Perspectives*, Vol. 43 (3), pp. 363–385.
6. Lash, S. (2013). *Sociology of postmodernism*. London: Routledge. Google Books.
7. Maffesoli, M. (2017). Transformation of political into ethical: moral values of postmodern scope. Lecture at Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=fxEu2FjiRs0>.
8. Pliushch, V., Tancher, V. (2018). Postmodern nomadism and neotribalism in today's Ukrainian society. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, no. 4, pp. 179–188.
9. Ritzer, G., Stepnisky, J. (2018). *Sociological Theory*. Thousand Oaks: Sage Publications. Google Books.
10. Robertson, R., Buhari-Gulmez, D. (2016). *Global Culture: Consciousness and Connectivity*. New York: Routledge. Google Books.
11. Therborn, G. (1995). Routes to/through Modernity. *Global Modernities*. Feaserstone M., Lash S., Robertson R. (Eds.). London: Sage Publications. Google Books.

© Tancher V., Pliushch V., 2020

УДК: 316.7

СОЦІАЛЬНІ НАПРУЖЕННЯ В КУЛЬТУРНІЙ СФЕРІ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТРАНСКУЛЬТУРНІ ВПЛИВИ

Шевель Інна Петрівна

кандидат соціологічних наук, доцент,

*Київський національний університет культури і мистецтв,
м. Київ, Україна*

ORCID 0000-0002-6387-2506

shevelinna@ukr.net

Надіслано:

27.10.2019

Рецензовано:

15.11.2019

Прийнято:

29.11.2019

Головною проблемою сучасної науки про культуру є вивчення понять культурної комунікації, акультурації, інкультурації, мультикультуралізму. Саме під впливом соціального оточення ці поняття проходять процес соціалізації у індивідів до культурного життя в цивілізованому суспільстві. Метою дослідження є науково-теоретичне обґрунтування особливостей розвитку культурної комунікації в суспільстві та його соціальні зміни завдяки аналізу та порівнянню різноманітних підходів до вивчення їх культурної взаємодії. Методологія дослідження полягає у аналітичному аналізі вивчення культурної комунікації на появи соціальних напруг в суспільстві. Аналіз надає можливість показати і проаналізувати еволюцію культурної комунікації, прослідкувати сутність культурних понять та динаміки їх розвитку. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в статті аналітично досліджено природу видів понять культурної комунікації та мільтикультуралізму з боку соціальних напруг в культурній сфері та увага приділяється на вивчення двох напрямків проблем культури – соціальному та культурологічному. Як видно, всі культурні моделі чи культурні коди збагачуються та модернізуються і проникають у соціальні процеси суспільства. Сьогодні ми можемо бачити, що людська культура постійно запозичує різні зразки і штампи культури і глобалізація нав'язує ці стандарти суспільству і призводить до суперечностей та напруження серед населення у культурному обміні чи взаємодії, це також відбуваються і в світових цивілізаціях, те, що вони пережили в соціально-культурних змінах, то ми отримуємо як глобалізаційний спадок. Висновок: культура становить рушійну силу для стабілізації політичних, соціальних, культурологічних процесів у суспільстві й виконує важливу соціальну роль. Культурна глобалізація стає як комплекс всіх взаємопов'язаних процесів, оптимізації культурної комунікації і зразків національної культури.

Ключові слова: культура; культурна комунікація; інкультурація; акультурація; мультикультуралізм; культурні зразки; культурні напруження.

Shevel Inna, Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Social Struggles in the Cultural Sphere: History, Modern State, and Transcultural Influence

The main problem of contemporary science of culture is the study of such concepts as cultural communication, acculturation, inculturation, multiculturalism. It is under the influence of the social environment that these concepts go through the process of socialization among individuals to cultural life in a civilized society. The purpose of the research is to provide scientific and theoretical substantiation of the peculiarities of the cultural communication development within society and its social changes through the analysis and comparison of various approaches to studying their cultural interaction. The research methodology consists in the analytical analysis of the cultural communication study on the emergence of social tensions in society. The analysis provides an opportunity to show and analyze the evolution of cultural communication, to follow the essence of cultural concepts and the dynamics of their development. The scientific novelty of the results obtained is that the article analytically analyses the nature of the types of notions of cultural communication and multiculturalism from the side of social tensions in the cultural sphere and pays attention to the study of two directions of the problems of culture – social and culturological. It can be seen that all cultural models or cultural codes are enriched and modernized and penetrate the social processes of society. Today, we can see that human culture constantly borrows various patterns and cultural stamps, and globalization imposes these standards on society, leading to contradictions and tensions among the population in cultural exchange or interaction, which also occurs in world civilizations. What they experienced socially cultural changes that we get as a globalized inheritance. Conclusion: culture is a driving force for the stabilization of political, social, cultural and cultural processes in society and plays an important social role. Cultural globalization becomes a complex of all interconnected processes, optimization of cultural communication and examples of national culture.

Key words: culture; cultural communication; inculturation; acculturation; multiculturalism; cultural samples; cultural tensions.

*Шевель Інна Петровна, кандидат соціологічних наук, доцент,
Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ, Україна*

Социальные напряжения в культурной сфере: история, современное состояние и транскультурное влияние

Главной проблемой современной науки о культуре является изучение понятий культурной коммуникации, аккультурации, инкультурации, мультикультурализма. Именно под влиянием социального окружения эти понятия проходят процесс социализации у индивидов к культурной жизни в цивилизованном обществе. Целью исследования является научно-теоретическое обоснование особенностей развития культурной коммуникации в обществе и его социальные изменения благодаря анализу и сравнению различных подходов к изучению их культурного взаимодействия. Методология исследования заключается в аналитическом анализе изучения культурной коммуникации на появления социальных напряжений в обществе. Анализ позволяет показать и проанализировать эволюцию культурной коммуникации, проследить сущность культурных понятий и динамики их развития. Научная новизна исследования заключается в том, что в статье аналитически исследована природа видов понятий культурной коммуникации и мультикультурализма со стороны социальных напряжений в культурной сфере и внимание уделяется на изучение двух направлений проблем культуры – социальной и культурологической. Как видно, все культурные модели или культурные коды обогащаются и модернизируются и проникают в социальные процессы общества. На сегодняшний день мы можем видеть, что человеческая культура постоянно заимствует различные образцы и штампы культуры и глобализация навязывает эти стандарты обществу, и приводит к противоречиям и напряжения среди населения в культурном обмене или взаимодействия, это также происходят и в мировых цивилизациях, то, что они пережили в социально-культурных изменениях, то мы получаем как глобализационное наследие. Вывод: культура составляет движущую силу для стабилизации политических, социальных, культурологических процессов в обществе и выполняет важную социальную роль. Культурная глобализация становится как комплекс всех взаимосвязанных процессов, оптимизации культурной коммуникации и образцов национальной культуры.

Ключевые слова: культура; культурная коммуникация; инкультурация; аккультурация; мультикультурализм; культурные образцы; культурные напряжения.

Вступ

У культурній практиці сьогодення відбуваються трансформаційні соціальні зміни, які орієнтуються на збереження та розвиток національної культури. З політичними змінами, які відбулися в нашій країні за останні роки дуже вдало видно як стрімко відбулося саме національне відродження культури. Серед наукових доробок сучасних трансформаційних процесів у галузі культури, велика увага приділяється аналізу та вивченню історії української культури та їх соціальних змін у глобалізаційний період та аналіз сучасного стану культурного процесу суспільства та в житті людей. Коли проаналізувавши історичну літературу, то можемо побачити, що аналіз безпосередньо відбувався на традиційно-побутовій сфері життя людей. Формувалися звичаї, традиції, культурні пам'ятки, мистецтво і як все це проходило еволюцію розвитку, відбувалися соціальні зміни і глобалізаційні перетворення, культурні напруження і знаходили свою нішу в сьогоденній культурі нашого суспільства. Один із перших почав вивчати структуру культури Е. Хобель (американський дослідник), також вивчав поняття культурний елемент, який пов'язував з поведінковим взірцем започаткований на традиції (Sakharchuk, 2009, pp. 314–317). Структура будь-якої культури формується з багатьох елементів і складає одне ціле загальної культури. Спосіб життя людини формується завдяки звичкам, стереотипам поведінки, манерам, які утворюють систему етикету, культурно-національні традиції. Звички передаються через покоління і утворюють традиції, культурні цінності, ціннісні орієнтації, моральні цінності, які впровадив у вивчення культури Е. Дюркгейм, це ціннісні сутички, суперечності в соціально-культурних процесах. О. Конт і Г. Спенсер займалися вивченням питань культури в соціальному житті, що культура формується зигзагоподібними формами, стрибками від одних видів культури до різних видів і навпаки. Тому сьогодні ми можемо сказати, що їхнє вчення зберігає актуальність і зараз, але потребує соціологічного вивчення (Tancher, 2013, pp. 165–171).

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема культури розглядається в різних аспектах і різними дослідниками збоку вивчення національної культури і привертає увагу багато сучасних вчених, зокрема О. Колесник, А. Арнольдов, а з боку сучасного вивчення культури як соціокультурного феномену Ю. Аротюнян, М. Шульга, А. Ручка, В. Танчер, а серед зарубіжних дослідників А. Гіденс, Дж. Александер, У. Бек.

Формулювання мети і завдань статті

Головна мета статті полягає у з'ясуванні сутності, еволюції розвитку культури, соціальних напруженностей в соціокультурному просторі та

проаналізувати нові соціальні зміни культурних комунікацій, ролі та культурні прояви.

Наукова новизна дослідження

В статті аналітично досліджено природу видів понять культурної комунікації та мультикультуралізму з боку соціальних напруг у культурній сфері та увага приділяється вивченню двох напрямків проблем культури – соціальному та культурологічному.

Виклад основного матеріалу дослідження

У нашому полікультурному суспільстві виникають розбіжності стосовно різних культур, їх традицій, звичок і відношення до них. Світосприйняття культури відбувається на генетичному рівні і вона розвиває національну приналежність до культури, тобто формуються «культурні коди». Культурологи вивчають це питання досконало і сьогодні воно ще залишається відкритим для різних досліджень. Для налагодження культурного життя треба збалансувати глобалізацію до позитивного, локального, універсального у світовому культурному розвитку (Tancher, Skokova, 2010, pp. 35–60).

Процес глобалізації проходить через глобалізаційні мережі всіх культурних символів, кодів, шаблонів. Завдяки глобалізації ми можемо одночасно володіти будь-якою інформацією світу через Інтернет отримуємо новини реклами, політичних подій, екологічних катастроф, різних шоу, телепрограм, курсів валют, біржові, банківські операції, покупки он-лайн та ін., тобто всі живуть у вирію однакових подій, формується лінійний культурний глобалізаційний розвиток особистості (Tancher, 2013, pp. 165–171).

Поняття «глобальна культура» вживається в процесі глобалізації в галузі культури. Постає негайне питання захисту культурного розмаїття в Україні й світі. Будь-яка держава і Україна, зокрема, не в змозі контролювати потоки культурних зразків, ідей, штампів, які приходять до нас через кордон та соціальну мережу (Інтернет, Фейсбук та ін.). І як зазначив відомий соціолог А. Ручка, в процесі глобалізації є і негативні сторони, які ведуть до типовості, однобічності, до західних взірців культури. І перевага та надання важливішого значення надається саме закордонним зразкам культури над зразками національними (Ruchka, 2003, pp. 13–17). Є проблема виникнення між націокультурною ідентичністю та процесу глобалізації. Але в наш час ця картина трохи змінилася на краще, це спонукало через національні інтереси пов'язані з воєнними діями на Сході країни. Стало модно бути українцем і носити українське, національні орнаменти, символіку вишиванки та жовто-сині кольори стали застосовувати не тільки на території України, а в скрізь в світі, в побуті, одязі, мистецтві, живописі та ін. Таким чином глобальне і локальне переплелось в світовому культурному процесі. Соціальний напрям глобалізації і потреби національної ідентичності потребують соціологічного вивчення.

У. Бек вважає, що глобалізаційний погляд на культуру поєднує повагу до культурної інакшості породжуючи спільну динаміку культурного розвитку (Tancher, 2013, pp. 165–171). Тому поняття «глокалізація» входить в поняття «глобальна культура», перспектива в локальних умовах. Це і є локальна культура для вироблення культурних продуктів на глобальному рівні, товари для туристів, товари національної символіки, народної культури, які характеризують побут, культуру тієї чи іншої держави. Всі їздять за кордон і хочуть привести сувенір, який охарактеризував би саме культурний символ країни.

Українське суспільство багатонаціональне, полікультурне, має запозичені культурні взірці світових мистецьких надбань – західноєвропейська модель, американська модель. Усі ці моделі мають свої недоліки й переваги, але для нас актуальні саме європейські практики з урахуванням того, що Україна ввійшла в ЄС, але є недолік – це проблема в полікультуралізмі, саме він і веде весь культурний розвиток в Україні. Особливості полікультурності в Україні полягають в тому, що домінуючою культурою в нашій країні є західна, а не національна культура (Tancher, Skokova, 2010, pp. 36–60). Змагання та суперництво двох напрямків культури не сприяє їх розвитку, це впливає з політичних ситуацій, несумісних векторів розвитку країни, але з огляду на соціальні напруження, які є в державі, то вони не виглядають проблемними. Знаходять контакти між собою. Такий вид культури називається *аккультурація*. Це поняття вперше започаткували американські науковці М. Герсковіц, Р. Редфілд, (Sakharchuk, 2009, pp. 314–317) вони показали, що з соціальними змінами в суспільстві відбуваються зміни в аккультурації, які відбувалися завдяки культурному відтворенню, але сьогодні це поняття розглядається набагато ширше. *Аккультурація* масштабно впроваджує зміни, які відбуваються в структурних елементах культури суспільства. Вона виникає, коли є нерівноправні культури, де одна сильніша іншої і може асимілювати її. Це дуже ускладнює культурну комунікацію в суспільстві і передачу культурного наслідування, засвоєння цінностей їх рідної, корінної чи титульної культури від старшого покоління до молодшого покоління, і тоді активно приживаються, залучаються культурні цінності. Такий напрям у культурі називається *інкультурація*. Американський науковець М. Герсковіц, (Sakharchuk, 2009, pp. 314–317) започаткував це поняття, і ми про нього згадували вище, він відносив його до процесу наслідування культури поколіннями. Це наслідування продовжується протягом всього свідомого життя людини й відбувається засвоєння культурних елементів. Тобто, особистість проходить процес *соціалізації*, який винайшов американський соціолог Ф. Гіденс. Це поняття активно використовується в соціологічній науці, особистість засвоює поступово культурні норми, цінності на кожній фазі свого

розвитку. І за все життя збирає доволі великий і різносторонній багаж культурного наслідування (Giddens, 1990). Ці два поняття близькі один до одного, протікають одночасно. Процес соціалізації охоплює набуття та присвоєння навиків, норм та ролей, які відтворюються в рамках того чи іншого суспільства, також відбувається миттєве наслідування культурних елементів, виховання особистості в рамках культури, самовиховання за допомогою інших людей, груп соціалізації. Завдяки первинній соціалізації складається базовий процес розвитку індивіда і вторинній соціалізації, де особистість під їх впливом безпосередніх контактів і інституцій входять у багатоманітні культурні процеси. Поняття інкультурація тотожне поняттю культурній трансмісії, де базисна культура передається від поколінь до поколінь саме через навчання і не переривається в часі. Тобто, культурна трансмісія, яка розвивається в часі й частина минулої спадщини зберігається в теперішній час (Ruchka, 2002). Якщо життя людей стрімко змінилося з соціальним розвитком суспільства чи соціальними змінами, змінами культурних носіїв, то відбувається розрив культурного ланцюга. У даний час культурна трансмісія розвивається завдяки засобам масової комунікації й соціальних мереж. Відбувається контакт між виробниками культурних продуктів і споживачами цих продуктів (активними користувачами соціальних мереж та ЗМІ). Завдяки Інтернету, культурні елементи можуть споживати великі маси людей, тобто цей вид культури розрахований на масову культуру, де культурного контакту з виробником культурного елементу не відбувається, такий підхід надає нам процес інкультурації.

Отже, роблячи короткий аналіз всіх понять, які дуже схожі за змістом, вони нерідко ототожнюються і змінюються, але потрібно враховувати, що існують певні нюанси в розгляді цих понять.

Для підтвердження вище зазначеного використовуємо дані включно до 2016 року соціологічного моніторингу українського суспільства, який був проведений Інститутом соціології НАН України. Нижче наведено приклади в Таблиці 1, стосовно того, як залучені люди в дозвілєвій сфері і проходить їх динаміка процесу соціалізації чи інкультурації, акультурації за періоди 1994–2016 рр. (Vorona, Shulga, eds. 2016, pp. 489–492). У таблиці (скорочена) наведено багато ознак, які формуються в особистості в процесі життя саме через наслідування. Саме відвідування театрів, концертів, музеїв, художніх виставок людина прививає через акультурацію і соціалізацію, яке пов'язане через сім'ю і це становило на 1994 рік 34 % опитаних, а на 2016 рік 22 %, тобто культурна комунікація високо зросла в попиті населення.

У таблиці зображено, що певні ознаки залишаються такими ж самими в динаміці, серед них («Поїздка за місто для відпочинку на природі» – стабільно становить протягом всього моніторингу з 1994–2016 рр. – 22 %, «Експерсійна

Шевель Інна Петрівна
Соціальні напруження в культурній сфері:
історія, сучасний стан та транскультурні в

подорож» – 3 %, «Відвідування спортивних видовищ (як глядач)» – 3 %, «Відвідування кінотеатру» – 7 %, «Відвідування театрів, концертів, музеїв, художніх виставок» – 4%, а є ознаки, до яких зменшився інтерес «Відвідування бібліотек» – з 7.2 % зменшилося на 4,1 %, «Читання художньої літератури» – з 37,7 % зменшилося на 16.9 % (Vorona, Shulga, eds. 2016, pp. 489–492).

Таблиця 1

	1994	1998	2000	2004	2006	2010	2014	2016
Поїздка за місто для відпочинку на природі	21.5	18.2	8.7	9.5	13.3	12.6	18.5	22.0
Екскурсійна подорож	2.9	2.3	1.7	0.4	1.5	1.4	2.1	3.2
Відвідування спортивних видовищ (як глядач)	3.8	4.0	3.2	2.1	3.1	2.4	1.6	3.2
Відвідування кінотеатру	7.9	1.5	1.4	2.7	4.3	4.7	4.1	6.7
Відвідування театрів, концертів, музеїв, художніх виставок	3.4	3.9	4.1	2.2	2.9	3.6	2.3	4.7
Відвідування бібліотек	7.2	5.9	5.9	4.9	5.1	3.7	2.7	4.1
Читання художньої літератури	37.7	35.0	39.0	26.7	24.1	21.1	16.9	16.9
Художня творчість (створення музики, віршів, прози, малювання, гра на музичних інструментах тощо)	4.5	3.5	4.9	2.3	3.1	2.7	2.9	2.6
Прикладна творчість (рукоділля, вишивання, виготовлення дрібних виробів, різьблення по дереву, карбування тощо)	12.9	9.2	10.6	6.9	5.6	4.6	4.7	6.0
Прослуховування музики (платівки, диски, магнітозаписи)	32.4	32.9	34.5	25.6	27.7	26.0	21.0	22.6
Відвідування церкви (костюлу, синагоги, мечеті, молитовного дому)	14.4	14.0	22.7	14.2	16.8	27.6	16.2	18.7
Заняття з комп'ютером (пошук інформації, ігри, створення програм тощо)	4.7	6.6	5.4	7.4	15.6	20.3	32.1	36.3
Перегляд телепередач	79.2	80.1	86.5	83.3	87.4	86.6	75.6	72.5
Прослуховування радіопередач	47.3	50.2	58.2	38.8	50.4	32.7	23.8	22.8
Читання газет	53.6	61.9	70.3	58.3	66.6	51.9	33.9	29.6
Просто відпочинок, нічого не роблячи	42.9	39.0	43.5	41.0	42.2	42.3	44.3	43.6

Джерело: Див. Табл. 1 (Vorona, Shulga, 2016, pp. 489–492)

Прояв національної приналежності до культурного елемента завдяки прикладній творчості (рукоділля, вишивання, виготовлення дрібних виробів, різьблення по дереву, карбування) становить у 1994 р. 12,9 %, а в 2016 році – 6 %, це показує, культурний ланцюг до вподобань національної культури дуже

послаб, пріоритети були поставлені на запозичені елементи західної культури (Vorona, Shulga, 2016, pp. 489–492).

З огляду на дані, які розміщені в Табл. 1. можемо зауважити, що багато перелічених позицій не використовували в ті часи активно, вони почали активізуватися з 2002 року, тобто з'явилися нові коди культурної комунікації. Станом 2016 року видно з таблиці, що в середньому показники у відсотках зменшилися по привабливості тих чи інших занять у дозвілльєвій сфері людини, це говорить про те, що гаджети, комп'ютери, мобільні телефони (36,3 %), телебачення (72,5 %) заповнили і створили важливу нішу в культурному житті та розвитку особистості. У середньому за всіма ознаками спостерігаємо, що є певна схожість і відмінність в дозвілевих практиках, але пасивний відпочинок займає значне місце (43,6 %) (Vorona, Shulga, eds. 2016, pp. 489–492).

Висновки

Усе вище зазначене надає змогу зробити висновок того, що прослідковуються різні смаки та взірці культурної комунікації різних культурних світів і процес інкультурації обмежений і набагато менший за процес акультурації, це підтверджується в Таблиці 1. Глобалізація насаджує нам життєві моделі, смаки, потреби, а національна культура залишається спиратися на традиційні зразки і черпає звідси свою ідентичність. Одні сприймаються зразки, а інші ні, яке призводить до соціальної напруженості. Соціальне напруження, притаманне для будь-якого суспільства. Культурні протиріччя, які посилюють соціальну напругу призводять до конфліктів у суспільстві і зростання навантаження на національний культурний ланцюг.

References:

1. Giddens, A. (1990). *The Consequence of Modernity*. Stanford: Stanford University Press.
2. Ruchka, A. ed. (2002). *Sotsiokulturni identychnosti ta praktyky Sotsiokulturni identychnosti ta praktyky* [Sociocultural identities and practices]. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine.
3. Ruchka, A. A. (2003). Kul'turnye sostavlyayushchie obshchestvennoi svyazi [Cultural Components of Public Communication]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody* [Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Sociological Researches of Modern Society: Methodology, Theory, Methods], no. 577, pp. 13–17.
4. Sakharchuk, L. I. (2009). Sotsializatsiia, inkulturatsiia ta akulturatsiia movtsiv u informatsiinomu multykulturnomu suspilstvi [Socialization, inculturation and acculturation of speakers in the information multicultural society]. *Problemy*

semantky slova, rechennia ta tekstu [Problems of semantics of words, sentences and text], issue 22, pp. 314–317.

5. Tancher, V. V. (2013). Multykulturni problemy sotsialnoho svitu, shcho hlobalizuietsia [Multicultural problems of a globalized global socializing]. *Kulturolohichna dumka* [Culturological Thought], no. 6, pp. 165–171.

6. Tancher, V. V., Skokova, L. G. (2010). Smyslentsentrovanyi pidkhid kulturalnoi sotsiologii [Center of thought approach of cultural sociology]. *Sotsiologichni doslidzhennia kultury: kontseptsii ta praktyky* [Sociological studies of culture: concepts and practices]. Kyiv: Institute of Cultural Studies of National Academy of Arts of Ukraine.

7. Vorona, V. M., Shulga, M. O. eds. (2016). *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* [Ukrainian society: monitoring of social change], pp. 489–492. Kyiv: Institute of Sociology of National Academy of Sciences of Ukraine. Available at: <http://i-soc.com.ua/ua/edition/ukrainske-suspilstvo/issues/>.

© Шевель І. П., 2020

СОДЕРЖАНИЕ

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Банчук-Петросова Елена Викторовна <i>Дипломатия в механизме урегулирования международных территориальных споров</i>	9
Герман Анастасия Леонидовна <i>Показатели доверия на уровне межгосударственных отношений при поддержке культурной дипломатии</i>	22
Ликарчук Дарья Сергеевна <i>Роль международных организаций в урегулировании внешнеполитических конфликтов</i>	35
Митрофанова Оксана Александровна <i>Украина во французском фокусе: позиция Парижа</i>	45
Перга Татьяна Юрьевна <i>Первые украинцы в Австралии</i>	55
Семчинский Константин Валерьевич <i>Особенности гибридных конфликтов в контексте российской агрессии против Украины</i>	66
Степко Александр Михайлович <i>Главные аспекты информационного обеспечения миротворческой деятельности ООН</i>	77

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Ревенко Анатолий Дмитриевич <i>Государственная поддержка аграрного сектора в условиях международной координации экономической политики 1995–2012 гг.: зарубежный опыт</i>	87
---	----

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Шеляженко Юрий Вадимович <i>Международно-правовые стандарты личной автономии в академической культуре и научном сотрудничестве</i>	105
--	-----

Широкова-Мурараш Ольга Геннадьевна

Совершенствование системы правосудия в отношении несовершеннолетних в соответствии с минимальными стандартными правилами ООН («Пекинские правила») 117

РЕГИОНАЛЬНЫЕ СТУДИИ

Важна Екатерина Анатольевна,

Мищенко Алла Борисовна

Роль общественных движений в защиту прав человека в становлении демократических режимов Центральной и Восточной Европы в период 1989–1991 гг. 133

Куприй Татьяна Георгиевна,

Тымиш Лидия Игоревна

Венгерский плебисцит в Подкарпатской Руси в октябре 1938 года по материалам прессы края 157

Латенко Владимир Сергеевич

Проблема сепаратизма в Субсахарской Африке 1960-х гг. На примере Конго и Нигерии 170

Наконечный Владимир Михайлович

Лемковедение как феномен исторической регионалистики (диаспорный период) 182

Радио Михаил Вадимович

«Facebook» и партии в предвыборных кампаниях 2019 г. в Украине и Польше: сравнительный аспект 193

Хуторянский Михаил Владимирович

Политические представления населения украинских земель о международных отношениях (1950–1960) 205

ОБЩЕСТВЕННЫЕ КОММУНИКАЦИИ

Дзюба Олег Андреевич

Формирование позитивного культурного имиджа страны (на примере Германии) 218

Павлюх Марія Васильевна

Модель средств массовой коммуникации (национальной журналистики) в киберпространстве: безопасность человека, общества, государства **237**

Сирый Евгений Владимирович

Образование, образовательные ориентации и профессиональная подготовка молодежи Украины на фоне евроинтеграции: статистические и социологические измерения **247**

Танчер Виктор Владимирович,

Плющ Валентина Анатольевна

Трансфигурация морально-ценностных основ современных обществ **266**

Шевель Инна Петровна

Социальные напряжения в культурной сфере: история, современное состояние и транскультурное влияние **276**

Наукове видання

**МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

Збірник наукових праць

Випуск 5

Головний редактор	Ластовський В. В.
Відповідальний та технічний редактор	Білецька О. О.
Редактори	Тимофєєва К. О. Барабаш С. М.
Дизайн і технічне оформлення	Білецька О. О.
Комп'ютерна верстка	Кузнецова А. В.

Видавничий центр КНУКіМ

Видавець Київський національний університет культури і мистецтв Свідоцтво про
внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовників і
розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК №4776 від 09.10.2014